ÇEVRİMİÇİ ULUSAL KONGRE

AFGANİSTAN'DA TALİBAN YÖNETİMİNİN KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİLERİ

KONGRE BİLDİRİ KİTAPÇIĞI

ULUSAL KONGRE
AFGANİSTAN'DA TALİBAN YÖNETİMİNİN KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİLERİ

TAM METİN BİLDİRİ KİTAPÇIĞI

Nisan 2022
ISBN: 978-605-89016-6-7
214 Sayfa, 21x29,7 cm

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Selma Şekercioğlu Bozacıoğlu
Yayın Yönetmeni: Doç. Dr. Oktay Bingöl
Grafik Tasarım: Buse Özcan

İÇİNDEKİLER:
AFGANİSTAN'DA TALİBAN YÖNETİMİNİN KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİLERİ

Kongre Düzenleme Kurulu.....4
Kongre Bilim ve Danışma Kurulu.....4
Afganistan'ın Uluslaşma Sürecindeki Başarısızlığının Analizi
Ali Bilgin Varlık.....5
Afganistan'da Taliban'ın Yeniden Dirilişi: Gelecekten Barış, İstikrar veya Karmaşa, Şiddet Beklentisi
Kazim Murat Özkan.....14
Taliban'ın Tarihsel Değişimi
Furkan Karen.....29
Taliban Yönetiminde Eğitim
Erdoğan Mert.....49
Taliban Yönetimindeki Afgan Medyası
Hatice Ertürk.....60
Afganistan'da İkinci Taliban Dönemi: Bölgedeki Riskler ve Fırsatlar
Hande Orhon Özdağ.....74
Orta Asya'da Terör ve Göç İlişkisi: Afganistan Örneği
Muhammed Ali Yetgin ve Berna Uğur Türksoy.....86
Taliban Yönetimi ve İran'ın Yaklaşımı: Bir Çıkmaza Sarılma
Fatemeh Dehghan Khangahi.....98
Barış Koruma Operasyonlarında Kolluğun Rolü: Afganistan Örneği
Cengiz Özel.....114
Küresel Mücadelenin Taliban Yönetimindeki Afganistan'a Yansımaları
İdris Bal.....129
Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Büyük Güç Rekabeti ve Afganistan
Emre Ozan.....142
Yeni Konjonktürde Rus – Afgan ilişkileri: Rusya'nın Küresel Güç Olma Yolunda Taliban Yönetimindeki Yeni Afganistan'ın Önemi
Rabia Üzümcü ve Yasin Yıldırım.....154
Şangay İşbirliği Örgütü'nün Terörizmle Mücadelesinde Afganistan
Aybike Yalçın İspir.....168
Josep Borrell'in Açıklamaları Bağlamında AB'nin Düzensiz Afgan Göçmenlere Yönelik Yaklaşımlarının Analizi
Barış Özdal ve Aslıhan Yalaz.....181
Afganistan'daki Siyasal Değişiminin Avrupa'daki Yankıları: İkinci Taliban Dönemi Yeni Bir Mülteci Krizi Mi?
Seven Erdoğan.....198
Kongre Programı.....212

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Kongre Eş Başkanları:
Prof. Dr. Yelda Ongun, Başkent SAM Müdürü
Doç. Dr. Oktay Bingöl, Arel USAM Müdürü

Organizasyon Komitesi:
Dr. Öğr. Üyesi Cihan Dizdaroğlu, Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selma Şekercioğlu, İstanbul Arel Üniversitesi
Arş. Gör. Cansel Sarıcan, İstanbul Arel Üniversitesi
Arş. Gör. Doğuş Sönmez, İstanbul Arel Üniversitesi
Mete Han Kutlusan, Başkent Üniversitesi

KONGRE BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Sait Sevgener, İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Barış Özdal, Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Burak Gülboy, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. C. Uğur Özgöker, İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Cem Karadeli, Ufuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cüneyt Akalın, İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Çınar Özen, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Emre Erşen, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Haldun Yalçınkaya, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ünal, Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kutay Karaca, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Levent Ürer, İstinye Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Sait Yılmaz, İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Toğrul İsmayıl, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur Güngör, Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Yonca Anzerlioğlu, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ali Bilgin Varlık, İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı Kelkitli, İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın İnci Sökmen Alaca, İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Dikran M. Zenginkuzucu, İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Doç. Dr. Ece Baban, Fenerbahçe Üniversitesi
Doç. Dr. Ekrem Yaşar Akçay, Hakkâri Üniversitesi
Doç. Dr. Fahri Erenel, İstinye Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar Gedikkaya Bal, Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Öner Akgül, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Seven Erdoğan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan, Kırklareli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan Canikoğlu, İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Zeynep Özkurt Dördüncü, Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatemeh Dehghan Kh., İstinye Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Ak, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Görkem Tanrıverdi Şeyşane, Doğuş Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Saffet Akkaya, Çağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selim Sezer, İstanbul Gedik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan Şeyşane, Anadolu Üniversitesi

Afganistan'ın Uluslaşma Sürecindeki Başarısızlığının Analizi

Ali Bilgin VARLIK*

Özet

Bu bildiride, teorik bir çerçevede ve jeopolitik değerlendirmeler ışığında, Afganistan'ın uluslaşma sürecindeki başarısızlığının nedenleri tarihsel kırılma noktaları ile örneklendirilerek analiz edilecektir. Nitel analiz yönteminin esas alındığı incelemede, Charles Tilly'nin "Ulusal Devletlerin Oluşumu", Stein Rokkan'ın, "Modern Devletlerin Oluşum Aşamaları", Kenneth Newton ve Jan W. Van Deth'in "Devlet Kurma ve Ulus İnşasında Kapitalizm ve Savaşların Etkileri" ana başlıkları altında tanımlanan kuramları analizin kuramsal çerçevesini oluşturacaktır. Jeopolitik değerlendirmede, ülkenin stratejik konumunun, halkları bölen yapay sınırlarının, merkezi otoritenin tesisini güçleştiren coğrafi yapısının ulus inşası üzerine olan olumsuz etkilerine özetle değinilecektir. İncelemenin ana konseptini, Afganistan'da siyasal alana egemen olan tutum ve davranışların bileşenleri oluşturacaktır. Bu kapsamda öncelikle ekonomik altyapının uluslaşmaya olan etkisi diyalektik bir bakış açışıyla tahlil edilecektir. Müteakiben, Afganistan'daki siyasal İslam olgusu; dini öğretiler ve mezhepsel ayrılıklar alt başlıkları altında incelenecektir. Analiz, ülkedeki mikro milliyetçi akımların ulus inşasını ne şekilde engellediğine dair değerlendirme ile sonlandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, ulus inşası, Taliban, siyasal İslam, mikro milliyetçilik

Giriş

Siyaset bilininde devletlerin kaydettiği aşamaların neler olduğu konusundaki tartışmalar henüz durulmamıştır. Bununla beraber genel kabul gören yaklaşımlardan biri Stein Rokkan'ın (1921–79), bu aşamaların biririni takip etmek koşuluyla; devletin kurulması, ulus inşası, çoğunlukçu demokrasi, sosyal devlet ve katılımcı demokrasi aşamaların tamamı yada bir kısmının tecrübe edildiği yönündeki savıdır (Flora, 1999). Coğrafi parçalanma, çok kültürlülük ve egem bir kültürün olmayışı, ülkede 40'tan fazla dil, lehçe ya da ağızın kullanılıyor olması, dini ve mezhepsel farklılıklar, aşiret yapısının hakim olduğu yerel sosyal düzen, mahalli tarıma dayalı ekonomik seviye başta olmak üzere çok sayıda etken Afganistan'ın uluslaşma sürecindeki başarısızlığını hazırlamıştır. Ülkede modern dönemde kurulan devletlerin temel sorunu ulus inşası olmuş, bu nedenle devlet de başarısız olmuştur.

1. Toplumsal Değerler, Yaşam Tarzı ve Düzen

Aynı coğrafyayı paylaşan toplumlarda, değerler, yaşam tarzları ve toplumsal düzen çoğunlukla benzeşiktir. Toplumlar topografik engellerle bölünüdükçe ya da mesafelerle birbirlerinden uzaklaştıkça aralarındaki farklılaşmalar da artar. Şüphesiz bu önerme toplumsa farklılaşmaları bütünüyle açıklamasa da özellikle Afganistan örneğinde meselenin önemli bir kısmına ışık turar.

Tarihsel olarak Doğu toplumlarında yaşamı şekillendiren inançboy/soy-gelenek sacayağı Peştunlarda Hanefilik-aşiret-*Peştunvali* (Peştun geleneği, yaşam tarzı), kadim Türk toplumlarında ise Gök Tanrı-Toy-Töre üçlemesi şeklinde gerçekleşmiştir. Doğu kültürlerinde yaygın olan aşiret sistemi modelinde hiyerarşik ya da çoğunlukçu bir yapılanmanın aksine danışıp uzlaşarak (oydaşarak) ortak

* Doç. Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler (İng.) Bölümü, alibilginvarlik@arel.edu.tr, bilginvarlik@gmail.com. ORCİD:0000-0002-5265-2321

hareket etme geleneği yaygındır. Türklerde Aksakallı/Göksakallıların oluşturdğu toy/tirnek/kengeş ya da bugünkü haliyle kurultay[i], Peştunlarda aşiretlerin temsilcilerinin oluşturduğu Loya Jirga (Büyük Meclis) bu yönetim modelinin tipik örnekleridir. Bu yapı, uzlaşı sağlandığında imparatorluklara varan güçlü yönetimleri kurarken –farklılıklara rağman birarada yaşama kültürünü geliştiremediğinden– aski durumlarda ise merkezi otoritenin oluşturulmasını engellemiş, parçalanmaları artırmıştır.

Ayrışan topluluklar namütenai Asya coğrafyasında başka yerlere göç etmiş, töreyi inşa eden yaşam tarzı aynı kalsa da birkaç nesil sonra farlı kimlikler geliştirmişlerdir. Uzunca bir süre yarı-göçer yaşam süren Afganistan halklarının tarım ve hayvancılığa dayalı yaşam tarzları benzeşik çıkar, değer ve düzenler üretmiştir. Türkistan ve Afganistan'ın tarihsel sosyolojisinde yaşananlar, bu hikayenin benzer versionlarından ibarettir. Bu nedenle bölgeye yabancı gözlemcilerin farklı bir şeymiş gibi tanımladıkları *Peştunvali*, salt Peştunlara özgü olmayıp, bu coğrafyadaki diğer halkların da ortak değerleridir.

Nüfusun %80'inin kırsal kesimde yaşadığı ülkede köy yaşamı toplumsal düzenin oluşumunda önemli yer tutar. Köyler şu toplumsal katmanlardan oluşur: 1) En küçük fiziksel düzeyde, tek bir geniş ailenin yaşadığı *kala* 2) Bir gurup aileden oluşan *kalay/banda* 3) '*Kalay*'ların bileşiminden oluşan *karya* 4) En büyük ölçekte belirl topografik sınırlarla tanımlanabilen, birden fazla köyü ihtiva eden ve ortak sulama, otkal alanı içeren *mıntıka*.

2. Siyasi Tutum ve Davranışlar

Afganistan'daki siyasi tutum ve davranışlar; çok etnisiteli, dinli, dilli ve kültürlü sosyal yapısının, tarıma dayalı endüstrileşmemiş ekonomik yapılanmasının ve tarihsel kökenleri olan sosyal ve siyasi ayrışmaların (*cleavages*) bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyaset kuramcıları arasında, örtük ya da açık, siyasete dair inanç, bilinç veya bilinçsizlikler olarak tanımlanan siyasi tutumun kısa ve orta erimde sabit kaldığı, buna karşın siyasal davranışların ise değişebildiği kanaati yaygındır (Kesselman, Krieger ve Joseph, 2013: 171). Siyasal tutum ve davranışlarda kimlik ve çıkarların başlıca belirleyiciler arasında yer aldığı kabul edilir. Siyasal çıkarlar refah, itibar, güvenlik gibi maddi; siyasal değerler, dini inanış, kimlik, adalet, özgürlük, sağ-sol vb. siyasal duruşlar gibi maddi olmayan unsurları içerir. Kimlik kavramı ise insanların kendilerini ve başkalarını nasıl tanımladıkları ve başkalarının onları nasıl tanımladıkları ile ilgilidir. Dünyada pek çok yerde görüldüğü üzere kimlik ve çıkarlar arasındaki farklılıkların Afganistan coğrafyasında da sosyal ve siyasal ayrışmaların esasını oluşturduğu görülür. Afganistan örneğinde belirgin olan, sosyal ve ekonomik sınıf, din, etnik köken, dil, coğrafi bölge vb. nesnel ayrışmaların ülkenin sosyal ve siyasal yaşamına egemen olan örgütlenmelerin de temelini oluşturmuş ve oluşturuyor olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, Afganistan örneğinde belirgin olan; nesnel ayrışmaların neredeyse hiçbirinin, bugünü birlikte yaşama ve geleceği birlikte kurma yönündeki toplumsal uzlaşma içinde aşılamadığı gibi aksine, bu farklılıkların –öznel ayrışma olarak tanımlanan– siyasal örgütlenmelerin de temelini oluşturmuş olmasıdır.

Yukarıda jeopolitik, ekopolitik ve sosyopolitik saptamalar ışığında şu değerlendirmelere ulaşmak mümkündür: Ülkenin stratejik ulaştırma yolları üzerinde olan konumu çoklu kimliklerin bölgede yerleşmesine neden olmuştur. Topografik yapının böldüğü halklar farklı kimliklerin ayrışmasını derinleştirmiştir. Yapay siyasi sınırlar ortak yurt fikrini zayıflatmış, bölünen halkların ülke dışı ile irtibatı ulusal kimliğin oluşmasını zorlaştırmıştır. Diğer bir ifadeyle Afganistan örneği; "Yapay sınırlar halkları bölerken, ülke içindeki doğal sınırlar ise uluslaşmayı engeller" yönündeki savımızı bütünüyle doğrulamaktadır. Uluslaşamama ortak parantezi altında toplanabilecek Afganistan'daki

[i] "Kurultay" sözcüğü, Türkçe "Kurul", Moğolca "Tay" sözcüklerinin birşiminde oluşmuştur.

siyasal tutum ve davranışları birbirinden ayrı ancak ayrılamaz; ekonomik altyapı, siyasal İslam ve mikro milliyetçilik olmak üzere üç ana başlık altında özetlemek mümkündür. Bunlardan son ikisi, din ve ırk ya da köken gibi etnisitenin unsurlarından olup, ülkedeki siyasal tutum ve davranışları belirlemekte karşılıklı etkileşimleri son derece yüksektir.

2.1. Ekonomik Altyapı

Afganistan'da uluslaşma sürecinin başarısız olmasının bir nedeni, refah seviyesini artıran bir ekonomik değer ifade etmeyen ve esas itibariyle tarım ve hayvancılığa ve mekanize olmayan teknolojiye dayalı ekonomik altyapının uluslaşmaya imkân sağlayacak bir orta sınıfın (*bourgeoisie*) doğmasına engel olmasıdır. Gerçekten de Afganistan, endüstrileşememiş bir tarım toplumunun aşiret ve tarikat örgülü bir sosyal ve siyasal yapılanmayı nasıl besleyip güçlü kılabildiğini gösteren en belirgin örneklerinden biridir. Bu durum Karl Maks'ın "Felsefenin Sefaleti"nde (1963, s.122) ekonomik altyapının bileşenlerinden teknoloji ile siyasal sistemler arasındaki ilintiyi öne sürdüğü; "Elle işletilen değirmen, size, derebeyli toplumu verir…" savını doğrular. Devletin inşası sürecinde 1747'de Ahmed Şah Dürranî'nin *Loya Jirga* tarafından kral olarak seçilmesi, bazı yazarlar tarafından toplumsal uzlaşmanın bir işareti olarak görülse de tarihsel gelişmeler dikkate alındığında esasen, derebeylerinin merkezi otoriteye gevşek bağlarla irtibatlandığını ortaya koyan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güçlü bir orta sınıfın oluşmasını önleyen bu ekonomik altyapı, orta sınıf vasıtasıyla oluşan aydınlar "*inteligencia*" kitlesinin zayıf kalmasına neden olmuştur. Diğer taraftan aşağıdan yukarı gerçekleşemeyen Afganistan aydınlanmasını, yukarıdan aşağı reformlarla gerçekleştirilmesi de mümkün olamamıştır. Bu konuda, Afganistan'a bağımsızlığını kazandıran ve 1919-1926 yılları arasında yönetimi elinde bulunduran Emanullah Han örneği, tarikat şeyhleri ve aşiret liderlerinin siyasi güçlerinden arındırılmadan modern laik bir devletin kurulamayacağını göstermiştir.

2.2. Siyasal İslam

Dinin siyasallaşması ile aşiret yapılanmalarının iç içe geçmişliği ümmet kavramını öne çıkarırken uluslaşma sürecine ket vurur. Bazı düşünürler ulus inşasında dinin ortak değer olarak bütünleştirici bir rol oynadığını ileri sürerler. Bu görüşün tarihteki karşılığı Protestan Alman prensliklerinin Kutsal Roma İmparatorluğuna karşı bağımsızlık mücadeleleri sonucunda Hasburg Antlaşması'nda (1555) kabul edilen ve hükümdarlara halklarının dinine karar verme yetkisini tanıyan "kimin diyarı onun dini (*cuius regio, eius religio*)" ilkesinin kabulüdür. Bu örnek başlıca iki nedenden eksik olduğu için yanlıştır.

Öncelikle, bu ilkenin kabulü ile esasen bir din devleti olan Kutsal Roma İmparatorluğunun dolayısıyla da Katolik Kilisesinin yargılama yetkisi ortadan kaldırılmış, otoritesi kırılmıştır (Holsti, 1991, s.34). Katoliklere Katolik Krallıklara, Protestanlara Protestan Krallıklara göç etme hakkı tanıyan bu antlaşma (Merriman, 2010, s.103) ile aynı zamanda derebeyleri zayıflatılmış ve merkezi otoritenin güçlendiği mutlak monarşinin yolu açılmıştır. Her ne kadar Reform'un her iki lideri; Martin Luther ve John Calvin'in öğretileri siyaset ve din arasında bir ayrım yapılmasını; papazların kamu görevleri yapmamalarını ve yargıç, prens ve kralların ise vaaz vermemeleri ve ayin yapmamalarını öngörüyorduysa (Philpott, 2000, s.223) da Almanya'da Porotestan, Fransa'da Kalvinist, İngiltere'de Angilikan kiliselerinin kurulmasıyla, önceki dönemin tam tersine, kilise siyasetin bir vasıtası haline gelmiştir. Nitekim, Doğu ülkelerinin tarihinde belirli dönemlerde egemen olan Emevi ve Abbasi İmparatorluklarında da aynı özelliğin izlerini görmek mümkündür. Tarihte bütün Ortodoksların tek bir egemenlik altında toplandığı yegâne örnek olan ve Halifelik kurumu yoluyla padişahın aynı zamanda Sünni Müslümanların dini lideri olduğu Osmanlı İmparatorluğu da bu hususta bir istisna oluşturmamaktadır. Diğer taraftan mutlak monarşiyi yıkan ya da İngiltere örneğinde olduğu üzere

meşruti monarşiye dönüştüren ulus inşası, ancak dinin siyasetten uzaklaştırılması ve yurttaşlık kavramının geliştirilmesiyle mümkün olmuştur.

İkinci olarak, din, ortak değer, çıkar ve ülkülerin inşa ettiği uluslaşmanın değil, ırk ve dil gibi doğuştan gelen etnik özelliklerin bir unsurudur. Vernon Van Dyke'ın genel kabul gören tanımlamasına göre: "Etnik grup, çoğunlukla aynı kökenden gelen, ırk veya kültürel karakteristiklere ve genelde dil ve dine dayalı ortak bir kimliğe sahip olduklarına inanan insanlardan oluşan topluluktur" (1977, s.344). Teoride etnik temelli devlet kurmak mümkün ise de tek etnisiteye dayanan kompakt[ii] (*compact*) uluslar bir üst yapı olarak –diğer grupları da kapsayan– ulusal birlik inşa edememişlerdir. Bu nedenle etnisitenin unsurlarından olan din daima bir birleştirici olduğu kadar bir bölen de olmuştur. Nitekim, Pye'nin "Etnisite, ulus inşa eden ve ulusu dağıtan bir güçtür" (1994, s.vii) tanımlaması tarihsel kanıtlarla doğrulanmaktadır.

Afganistan'da bütün yöneticiler dinin toplum üzerindeki önemini saptamışlardır. Bu nedenle her dönemin iktidarları muhafazakâr Müslümanlar olmuştur. Ancak bu bile sosyolojik alt yapıda egemen olan "Cahiliye Devri" bağnazlığının dini araçsallaştırmasının önüne geçememiştir. İngiltere'ye karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde girişilen üç büyük savaşta elde edilen başarılara büyük katkısı olan din unsuru, ulus inşasında bölücü bir etkene dönüşmüştür. Benzer şekilde Sovyet işgali esnasında direnişe önemli katkısı olan İslami örgütlerin, devamındaki iç savaş sürecinde ayrıştırıcı etkisi olduğu görülmüştür. Bunlardan Seyid Ahmed Geylani liderliğindeki "Mehaz-ı Millî İslami (İslam Millî Cephesi)", Sibgatullah Müceddidi yönetimindeki "Jabha-i Nijat-ı Millî (Millî Kurtuluş Cephesi)", Mevlana Nabi Muhammedi'nin "Harekât-i İnkılâb-i İslami (İslami Devrim Hareketi)" daha ılımlı kanadı temsil ederken, IŞİD'den en fazla destek alan Peştun Gülbettin Hikmetyar'ın "Hizb-i İslami", Tacik Burhaneddin Rabbani'nin "Cemiyet-i İslami", Abdülrabbilresul Seyyaf'ı "İttihad-ı İslami" ve Peştun Mevlevi Yunus Halis'in "Hizb-i İslami"si aşırı radikal özellikleriyle dikkat çekmiştir. Bunlardan Hikmetyar'ın "Hizb-i İslami"sinin Sovyetlerle mücadele etmekten ziyade rakibi mücahit gruplarla, özellikle de Tacik "Cemiyet-i İslami" grubu ile mücadele ettiği, benzer şekilde Türk kökenli örgütlere karşı şedit eylemler düzenlediği bilinmektedir (Riedel, 2014, s.59; Kuğu, 2021, s.130).

Siyasal İslam'ın ulus inşasını engellemesinde başlıca iki nedenin öne çıktığını söylemek mümkündür. Bunlar; dini öğretiler ve mezhepsel ayrılıklardır. Bu bağlamdan ayrı olarak bunlara mikro milliyetçiliği de eklemek gerekir.

2.2.1. Dini Öğretiler

Tarihte Afganistan'da egemen olan dini öğreti Hanefiliğin tasavvuf temelli okullarından Sûfîlik üzerine inşa edilmişti. Tanrının varlığına dair geliştirilen felsefi tanımlar itibariyle değerlendirilecek olursa; tasavvufun ve dolayısıyla da Sûfiliğin, tek tanrılı (monoteist) semavî bir din olan İslam'ın bölgede yaygın olan ve evrenin, dolayısıyla da doğanın Tanrı ile aynı olduğunu (panteist) ya da tanrının evren ve tüm varlıkları özünden yarattığını ileri süren (panenteist) öğretileri esas alan Asya yerel inanışlarından İslam'a geçen toplumların Müslümanlığı kabullenmelerini kolaylaştıran bir yol olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu değerlendirmemiz, semavi olanlar da dahil olmak üzere bütün dinlerin yaşandıkları coğrafyalarda sosyolojik kıvrılma bazen de kırılmalara maruz kaldığı saptamasına dayanmaktadır. Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da geniş kitleleri Müslümanlaştırmasında tasavvuf ekolünden gelen Bektaşiliğin rolünü bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

ii Fransızcadan dilimize aynı şekliyle geçen sözcüğün karşılığı; sıkı ve yoğundur.

Ebû Hanife (699-767) tarafından kurulan Hanefi Mezhebi, İslami kanunların teorik ve pratik uygulama (fetva) çalışmalarında (fıkıh), diğerlerinden farklı olarak, Kur'an ve Sünnet'e ilave olarak, İcma (görüşleri toplamak, görüş birliğine varmak) ve Kıyas (Benzer örnekleri karşılaştırma yoluyla sonuç çıkarma, örnekseme) gibi kurumları hayata geçirmek suretiyle bir içtihat yaratmıştır. Bu yorumlama biçimi 1650'lerde üç kıtaya egemen olan Osmanlı İmparatorluğunun 1,8 milyon km^2'lik topraklarında yaşayan yaklaşık 30 milyon, yüzölçümü 3,2 milyon km^2'yi bulan Babür İmparatorluğunun 110 ila 150 milyon civarındaki tebaasının yönetiminde büyük esneklik sağlamıştır.

Ancak zamanla, Afganistan'daki Hanefiliğin özellikle güneydeki Peştunlar arasında Vehhâbîzime varan ciddi bir esken kaymasına uğradığı görülmüştür. Bu dönüşümün muhtemel nedenlerinde biri, ülkede güçlü bir merkezi otoritenin kurulamamış olması, ulus inşasında önemli bir aşama olan –yukarıda açıklanan– *cuius regio, eius religio* ilkesinin sağlanamamış olması olabilir. Babür Devleti'ni 1556'da bir imparatorluğa dönüştüren Ekber Şah'ınıiii (1556-1605) Din-i İlahi olarak bilinen ve ülkesindeki Budizm, Cayinizm, Hristiyanlık, Hinduizm, Mecusîlik, Müslümanlık, Sihizm, Zerdüştlük gibi dinleri birleştirerek ulusal bir din oluşturma çabası (1579) ulemanın direnci nedeniyle başarılı olamamıştır (Konukçu, 1994, 542). Bununla ilişkili ikinci neden, takip eden yıllarda iç çekişmeler ve dış işgallerle tükenen ülkede dinin eğitimsiz mollaların eline geçmesi olabilir. 1740'larda eyleme geçen Vehhâbizim Hareketi'nin bölgeye ihracı bu radikalleşmenin üçüncü bir nedeni olarak görülebilir. Buna ilâveten, 1857'de İngilizlere karşı verilen mücadeledeki başarısızlığın neden olduğu arayış, seçilmiş bir travma olarak bölgede Hanefiliğin özgün niteliğini kaybetmesinin sebebi olabilir. Nitekim bu yaklaşımın Taliban'ın inanç temelini oluşturan Deobandi tarikatı tarafından desteklendiği bilinmektedir.

Afganistan'ın güneyinde Hanefilik değişim geçirirken kuzeyde Hanefiliğin yaygın olan Kādiri ve Nakşibendi ekolleri mevcudiyetlerini korumuş, Sovyet işgaline (1979-1989) direnişte aşiretler arasında birliği sağlamada önemli katkı sağlamıştır.

2.2.2. Mezhepsel Ayrılıklar

Diğer taraftan Şiiler ve Sünniler ile bu inanç sistemleri içinde yer alan tarikatlar arasındaki şedit ötekileştirme, bireyin oluşumunu engellemekle kalmayıp, toplumsal kimliğin ancak küçük gruplar arasında gerçekleştirilebilmesine imkân sağlamıştır. Bu durum bir üst kimlik olarak Afgan ulusu kavramının inşasını büyük ölçüde zorlaştırmıştır. Bu kapsamda Şii Hazaralar ile Taciklerin Şii İsmailiye tarikatına bağlı olanları tarih boyunca büyük baskılara maruz kalmışlar, bunun doğal bir sonucu olarak da ortak ulusal kimliğin inşana katkı sağlamak yerine İran'a yakınlaşmayı tercih etmişlerdir. Bu radikal ötekileştirmenin son örneği ise Sovyet işgalinden sonra yaşanan iç savaş esnasında Sünni Taliban'ın Hazaracât bölgesini ele geçirdiği Eylül 1997'de gerçekleştirdiği Şii soykırımı olmuştur.

3. Mikro Milliyetçilik

Ülkedeki etnik milliyetçiliğin başlıca kaynakları; köken ve mezhep farklılıkları ve bölgesel ayrılıktır. Bunda, en büyük etnik grubu oluşturan Peştunların nüfusun sadece %42'sini oluşturabiliyor olması, diğer halkların üzerinde uzlaşabilecekleri bir üst kültür yaratamamaları, yapay sınırların halkları bölmüş olması başlıca etkenlerdir. Bunlara ayrıca, büyük devletlerin ülke üzerinde geçmişten beri süregelen güç mücadelelerinde ayrışmayı destekleyen siyasetlerini de ilâve etmek gerekir.

Yukarıda değinildiği üzere, Afganistan herhangi bir etnik veya dilsel anlamda birleşik değildir (Wahab, 2007, s.viii). Etnisiteler arasında geçişgenlik yok denecek kadar azdır. Bölgesel ayrımın en

iii Pâdişâh-ı Gāzî Ebü'l-Feth Celâlüddîn Muhammed Ekber Şâh

somut ifadeleri ülkenin kuzeyinin Güney Türkistan, ora kesimde Hazaraların yaşadığı yerlerin Hazaracât, güneyin ise Pestunistan olarak anılmasıdır. Bütün etnik grupların bir arada bulundukları yer ise sadece Kâbil'dir. Afganistan'da bir taraftan devleti kurarken diğer taraftan ulusu inşa etmeye çalışan ilk lider, II. Afgan-İngiliz Savaşı (1878-1880) ile iktidara gelen Emir Abdurrahman'dır (h.1880-1901). Abdurrahman Han, ülkenin bütünlüğünü Rus Çarlığı ve İngiltere arasında bir tampon bölge olarak kalması ile sağlamış ancak Peştunları bölen Durand Hattı'nı kabul etmek zorunda kalmıştı. Diğer taraftan, modern eğitim ve zorunlu askerlik sistemine ilave olarak yeknesak bir toplum yaratmak adına, başta Hazara ve Nuristaniler olmak üzere Peştun olmayanlara karşı zorunlu asimilasyon politikası izlemiştir (Kuğu, 2021, s.99; Kakar, 1977). Bu maksatla, Bazı Peştun aşiretlerini kuzeyde Türk ve Tacik bölgelerine yerleştirmiştir (Magnus ve Naby 1998, s.36). Ancak bu ve –2001'den sonra Uluslararası Koalisyonun Türk bölgelerine Peştun vali atamak gibi– benzeri çabaların istenen sonucu vermediği gelinen aşamada görülmüştür.

3.1. Afganistan Tarihindeki Önemli Savaşların Milliyetçiliğe Etkileri

Kenneth Newton ve Jan W. Van Deth'in (2010, s.26) "devlet kurma ve ulus inşasında kapitalizm ve savaşlar katalizör rolü oynar" ve Charles Tilly'nin (1975) "devletler savaş yapar savaşlar devlet yapar" yönündeki savlarının Afganistan ölçeğinde ancak kısmen doğrulanmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yukarıda "Ekonomik Altyapı" başlığında kapitalist sistemin ürünü olan orta sınıfın yokluğunun ulus inşasını ne şekilde engellediğine değinilmişti. Afganistan tarihine yön veren büyük savaşlar ayrı ayrı incelendiğinde her birinin milliyetçilik olgusunu farklı seviyelerde güçlendirdiği görülmektedir. Bunlardan Babür Şah'ın Kuzey Hindistan'da yaşayan Peştunların desteğini alarak, Hindistan'daki Peştun İbrahim Lodi'ye karşı kazandığı ve devleti Hindistan'a kadar genişlettiği Panipat Savaşı (1526) (Kuğu, 2021,s.91), ile Amanullah Han'ın liderliğinde gerçekleştirilen III. Afgan-İngiliz Savaşı (6 Mayıs-8 Ağustos 1919) dışında kalanların daha ziyade etnik milliyetçiliği körüklediğini saptamak gerekir.

3.2. Aşiretler Arası Gerilim

Ülkede aşiretler arasındaki gerilim, aynı etnisiteden olan Peştunlar arasında dahi her dönemde hat seviyede seyretmiş ve bugünlere taşınmıştır. Tarihte, Afganların iki ana kolundan biri olan ve kökenlerinin büyük çoğunluğunu Halaç Türklerinin oluşturduğu Gilzailer Babürlerin saflarında yer alırken diğer ana kolu oluşturan Abdaliler[iv] (Dürranîler) Safevi Devleti'nin desteğini alımışlardır. Peştunlar iki Tacik lider –Habibullah Kalkani ve Burhanettin Rabbani, dönemi– dışında ülke yönetimine sürekli hâkim olmalarına karşın ülkenin geçmişinden buyana sürekli güç mücadelesi içinde olmuşlardır.

Ülkenin geçmişinde Türk soylu hanedanlardan sonra 1747'de Ahmed Şah Dürranî'in Loya Jirga tarafından hükümdar olarak seçilmesi ile başlayan süreçte –Sadozai Krallığı ya da Durrain İmparatorluğu olarak da anılsa da– esasen Afganistan adını tarşıyan ilk devletin kurulabilmesi ancak, Gılzailer ve Abdaliler (Dürranîler) arasındaki güç mücadelesini Abdali aşiretinin Popalzai boyunun Sadozai kolunun kazanması ile mümkün olabilmiştir (Kuğu, 2021, s.93; Dupree vd. 2010). Ahmed Şah Dürranî'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Şah diğer Peştun aşiretlerinden korunabilmek için devletin başkentini Peştun bölgesinde yer alan Kandahar'dan kozmopolit Kâbil'e taşımıştır.

Daha sonra bu güç mücadelesinin Dürranîlerin iki boyu olan Sadozai ve Barakzai kolları arasında devam ettiği görülmüştür. 1826'da iktidarı ele geçiren Barakzai aşiretinden (Muhammedzai Hanedanı'ndan) Afganistan Emiri Dost Muhammed Han, Rus Çarlığının desteğini alırken İngiltere

---

[iv] Abdali, Dürranî'nin tarihte kullanılan ismidir.

Sadozaileri desteklemek üzere Kâbil'i işgal etmiş ve Sadozai Hanedanından Şah Süca'yı tahta geçirmiş ve İngilizlerin ülkedeki mevcudiyetini kabul eden ilk uluslararası antlaşmayı imzalamaya zorlamıştır (Özmen, 2013, s.62). Bu durum I. Afgan-İngiliz Savaşı'nı (1838-1842) başlattığı gibi Sadozai-Barakzai geriliminin de derinleştirmiştir. Güney menşeli Abdali-Popalzai-Sadozailer ülkeyi 1826'ya kadar, orta ve kuzey Afganistan menşeli Dürranî-Barakzai-Muhammedzailer 1973'e kadar ülkeyi yönetmişlerdir (Gregorian, 1969, s.44). Ülkedeki diğer en büyük aşiret konfederasyonu olan Gilzailer ise Sovyet nüfuzunun hâkim olduğu dönemde yönetimde olmuşlardır.

Afganistan-İran sınırının belirlenmesinde Afganistan aleyhine hareket eden ve ülkede ticari ayrıcalıklar isteyen İngilizlere karşı Rusya'ya yakınlaşan Barakzai Hanedanı'ndan Şir Ali Han'a karşı İngiliz saldırısı ile gerçekleşen II. Afgan-İngiliz Savaşı (1878-1880) sonrasında meydana gelen gelişmeler, Afgan Devleti'ni kurarken Peştun milliyetçiliğini beslemiştir. Bu savaşın sonunda İngiliz-Rus mutabakatı ile Afganistan Emiri olan Barakzai Hanedanı'ndan Abdurraman Han, yukarıda da değinildiği üzere; devleti toparlayabilmek adına modern eğitim, vatandaş-ordu, asimilasyon ve zoraki göç gibi bazı radikal politikalar uygulamış ancak iktidarının bedelini, Peştun halkını bölen Durand Hattı'ını kabul ederek ödemiştir. Kendisinden sonra iktidara gelenlerin tümünün itiraz ettikleri bu hat, Afgan yöneticilerin kurtarımcı/yayılmacı (*irridentism*) politikalarını ve "Büyük Peştunistan" amacını güden mikro milliyetçiliği beslemiştir. Hatta 1949'da Peştunistan adıyla bir devlet kurulmuş, Pakistan ve İngiltere'nin askerî harekâtıyla bu girişim bastırılmıştır. Nitekim yıllar sonra Taliban, bu yapay sınırın doğal bir sonucu ve ülke üzerindeki güç mücadelelerinin kullanışlı bir vasıtası olarak ortaya çıkacaktır.

Küresel ölçekte, ABD-SSCB arasındaki mücadelenin Soğuk Savaş ortamında gerçekleşen ve on yıl (1979-1989) boyunca devam eden SSCB'nin Afganistan'ı işgali, kıtasal ölçekte, Hindistan-Pakistan ve Çin-SSCB arasındaki çekişmelerin vekâlet savaşı (*proxy war*) olma özelliğini taşır. Bölgesel ölçekte ise, bir iç savaşı hazırlayan yönüyle işgalciye karşı girişilen her direnişin bir ulus yaratmaya yeterli olamayabileceğini, ancak her durumda radikalleşmeyi körüklediğini ortaya koymuştur.

Nitekim, SSCB işgalini hazırlayan nedenlerden biri, esasen Peştun milliyetçiliğine karşı bir hareket olan "Afganistan Halkın Demokratik Partisi"ni oluşturan; kırsal kesimlerin ve özellikle Pestunların desteğini önceleyen "Halk" ve eğitimli kesimlerin desteğinde bütün etnik grupları bir araya getirmeyi amaçlayan "Perçem (bayrak)" fraksiyonlarının çatışması sonucunda ülkedeki sol hareketin ayrışması olmuştur. Afganistan Halkın Demokratik Partisi lideri Davud Han (dönemi 1973-1978), 1973'de Kral Muhammed Zahir Şah'ı (dönemi 8 Kasım 1933'ten 17 Temmuz 1973) devirerek iktidara gelmiş, önce Perçem grubuyla hareket etmiş, onun başarısızlığı üzerine, Peştun milliyetçiliğinden güç alarak kurduğu "Ulusal Devrim Partisi" yoluyla tek adam rejimini tesis etmiştir. 27 Nisan 1978 Nisan Devrimi (*İnkıâb-ı Savr*) ile Nurmuhammed Tereki liderliğinde iktidarı ele geçiren Afganistan Halkın Demokratik Partisi Sovyet işgalinin yolunu açmıştır. Bu darbe aynı zamanda, iktidarın uzun süre yönetimi ellerinde bulunduran Dürranîlerden Gızailer'e geçtiği anlamına geliyordu.

Sovyet işgaline karşı mücadele, ulusal bir direnişten ziyade etnik grupların ittifakı üzerinden gerçekleşmiştir. Bu maksatla oluşan Mücahitler Koalisyonunda; Hazaralar, sırasıyla Ali Mazari ve Kerim Halil; Türkler, Özbek General Raşit Dostum; Tacikler, Siyasi liderleri Burhaneddin Rabbani, askerî liderleri Ahmet Şah Mesud; Peştunlar Sovyetlere karşı mücahitlerin direnişi esnasında Hizbi İslami lideri Gülnettin Hikmetyar, iç savaş esnasında ise Taliban Lideri Molla Muhammed Ömer'in liderliğinde birleşmişlerdir. Bu süreçte savaş ağalarının sıklıkla taraf değiştirdikleri görülmüştür. İşgal esnasında her etnik gurup kendilerine müzahir ülkelerden destek almıştır. Pakistan'daki sığınmacı kamplarında Peştunlara daha fazla yardım yapılması etnik ayrışmayı körüklemiştir (Oğuz, 1999, s.13).

İşgalden sonra Taliban'ı iktidara taşıyan iç savaş esnasında örgüt, Afganistan sınırı boyunca uzanan ve Federal Yönetilen Aşiret Bölgeleri (The Federally Administered Tribal Areas-FATA) olarak tanımlanan Pakistan sınırları içindeki Peştun bölgelerinden beslenmiştir. Taliban'ı diğer Peştunlardan ayıran başlıca özellik düşünsel temellerini Deobandi tarikatının oluşturuyor olmasıdır. Taliban'ın bütün yönetim kademesi bu tarikatın mensubudur. Örgütün en yetkin organı olan Kandahar Şurası'nın 1994-1997 yıllarında 11 üyesinden 10'unun Peştun olması, mikro milliyetçiliği besleyen bu tarikat bağlılığının ne seviyede olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Afganistan'da modern dönemde kurulan devletlerin başarısızlığındaki başlıca sorunlardan biri ulus inşası sürecinin henüz tamamlayamamış olmalarıdır. Devleti kuranlar ulusal ideolojiyi tesis etme sürecinde "siyasal dini ideloji"den güç almaya çalışmışlar ya da bu bu ideoloji ile rekabetten kaçınmışlardır. Sosyal hayata egemen olan aşiret yapılanması, etnisiteye bağımlılık, yurttaş ve birey kimliğinin gelişmesini zorlaştırmıştır.Tarıma dayalı ekonomik altyapı orta sınıfın (kent soylu) ve ulusal aydınların gelişimini sınırlamış, yukarıdan aşağıya yöneltilen reformlar toplumun büyük kısmının yaşadığı kırsal kesimde karşılık bulmamıştır. Kayrımacılık (nepotizm), aşiretçilik (klantalizm) liyakatın önüne geçtiğinden toplumdaki bir arada yaşama kültürü gelişmemiştir. Siyasal dine dayalı bu toplumda, tarikatlar arası gerilim ve giderek daha fazla bir şekilde Vahhabizim'e kayan radikal anlayış mezehpsel çatışmaları körüklemiştir. Loya Jirga'lar eliyle sağlanan toplumsal uzlaşma ise merkezi oltoriteleri aşiretlerin kendilerine gevşek bağlarla iribatlandığı yönetim tarzını kabule zorlamış, bu da ulusal politikaların uygulanmasını engellemiştir. Kurtarımcı/yayılmacı "Büyük Peştunistan" politikası vb mikro milliyetçi yaklaşımlar, aşiretler ve mezhepler arasındaki tarihsel geçmişi olan husumetler ,çok etnisiteli, çok kültürlü Afganistan halkının ulus inşası sürecinde başarısız olmasına neden olmuştur.

Kaynakça

Dupree, L.& Dupree, N. H. and Weinbaum, M. G. (2010). The Dürranî dynasty. *Encyclopædia Britannica*, Erişim adresi: https://www.britannica.com/place/Afghanistan/Civil-war-communist-phase-1978-92

Flora, P. (1999). *State Formation, Nation-Building, and Mass Politics in Europe : The Theory of Stein Rokkan*. Oxford University Press.

Gregorian, V. (1969). *The Emergency of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946*. Standford: Standford University Press.

Holsti, K. J. (1991). *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Kakar, H. K. (1977). *Government and Society in Afghanistan: The Regin of Amir Abd al-Rahman*. Austin: University of Texas Press.

Kesselman, M. & Krieger, J. and Joseph, W. A. (2013). *Introduction to Comparative Politics, Brief Edition*. Boston: Wadsworth, Cengage Learning.

Konukçu, E. (1994). Sûfî. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, 542-54, TDV, Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/ekber-sah.

Kuğu, Ali Rıza. (2021). *İç Çatışma ve Dış Mücadele Kıskacında Afganistan*. İstanbul: Pankuş Y.

Kurşun, Z. (2001). Suûdiler. *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, Cilt 37. Erişim adresi: http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=370586

Magnus, R. H. and Naby, E. (1998). *Afghanistan: Mullah, Mex, and Mujahid*. Boulder, Colorado: Westview Press.

Marks, K. (1963). *The Poverty of Philosophy*. New York: International Publishers.

Merriman, J. (2010). *A History of Modern Europe: From the Renaissance to the Present*. New York; London: W.W. Norton & Company.

Miakhel, S. (2009). *Understanding Afghanistan: The Importance of Tribal Culture and Structure in Security and Governance*. India: Maulana Abdul Kalam Azad Institute.

Newton, K. and Van Deth, J. W. (2010). *Foundations of Comparative Politics Democracies of the Modern World*. New York: Cambridge University Press.

Oğuz, E. (1999). *Afganistan: Sovyet İşgalinden İç Savaşa*. İstanbul: Cep Kitapları.

Öngören, R. (2009). Sûfî. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, 471-472, TDV, Erişim adresi: https://islamansiklopedisi.org.tr/suf.

Özmen, S. (2013). *Afganistan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Tarzi Han ve Anıları*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Philpott, D. (2000). The Religious Roots of Modern International Relations. *World Politics* 52, 206-245.

Pye, W. L. (1994). Önsöz, Harold R. Isaacs (Ed.). *Idols of the Tribe, Group Identity and Political Change*. içinde (s. vii-iv). Massachusetts: Harvard University Press.

Riedel, B. (2014). *Ne Kazandık: Amerika'nın Afganistan'daki Gizli Savaşı (1979-19899)* (Çev.: İkbal Saylık). İstanbul: Matbuat Yayınları.

Runion, M. L. (2007). *The History of Afghanistan*. London: Greenwood Press.

Serrâc, E. N. (2001). *el-Lüma' fi Târihi't-Tasavvufi'l-İslâmî*, (Haz. Kamil Mustafa Hindâvî), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Sülemî, Ṭ. (1981). *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemî'nin Risaleleri* (Çev.: Süleyman Ateş), Ankara: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Tilly, C. (1975). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.

Van Dyke, V. (1977). The Individual, The State and the Ethnic Communities in Political Theory. *World Politics*, 29 (3), 343-369.

Wahab, S. and Youngerman, B. (2007). *A Brief History of Afghanistan*. New York: Facts on File.

Afganistan'daki Taliban'ın Yeniden Dirilişi: Gelecekten Barış, İstikrar Veya Karmaşa, Şiddet Beklentisi

Kazim Murat ÖZKAN*

Özet

Afganistan kuruluşundan bu yana işgal, şiddet ve iç karışıklıklarla yaşamakta, hiçbir zaman etnik ulus olmayı başaramamış, bunun yerine etnik, dilsel olarak bölünmüş, farklı gruplardan oluşan bir topluluk olarak var olmuştur. 2021'de Küresel Barış Endeksi'nde son sırada yer alan Afganistan'da ABD ve Müttefiklerinin geri çekilmesi, çok kısa bir süre içinde Taliban'ın Afgan güvenlik güçlerini yenerek yeniden yönetime gelmesi, ülke tarihinde yeni bir dönüm noktasıdır. Taliban'ın zaferi sadece Afgan güvenlik gücünün yenilgisi değil, aynı zamanda son yirmi yıldır Afganistan'da bulunan ABD ve müttefiklerinin de yenilgisidir. Taliban'ın geri dönüşü ve uluslararası yardımdaki düşüş, durumu daha da kötüleştirmektedir. Siyasi, ekonomik, sosyal, güvenlik ve çevresel etkenler, yurt içi ve yurt dışı göçü hızlandırmaktadır. Bu süreçte barışın gerçekleşebilmesi; Taliban'ın idaresi altında yönetişimin meşruiyeti, etnik ve dil farklılıkları, sosyal yapı, insan sermayesinin kıtlığı; yolsuzluk, güvensizlik, sermaye azlığı ve ekonomik eşitsizlikler, gıda ihtiyacı, göç ve mülteci sorunu ve uluslararası ilginin devamlılığı gibi birçok etkene bağlıdır. Bu etkenlerden biri de komşu devletlerin bu süreçte yapıcı bir rol oynayıp oynayamayacaklarıdır. Bu kapsamda çalışmada; Taliban'ın yönetime gelişi ile Afganistan'daki ekonomik, siyasi, toplumsal, güvenlik alanındaki gelişmelerin Afganlılar üzerindeki etkisi dikkate alınarak, Afganistan ile en uzun sınırı bulunan ve Afganistan'ın içişlerine müdahale ettiğine dair sicile sahip olan Pakistan'ın; Taliban yönetimine karşısındaki duruşu, Taliban'ın Pakistan'ın güvenlik paradigması üzerindeki etkisi analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, istikrar, güvenlik

Giriş

Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği (S.S.C.B. / Sovyetler Birliği) tarafından 1979 yılında Afganistan'ın işgal edilmesi, ülkede militan ve aşırı dinci grupların etkinliğini artırdı ve söz konusu gruplar terör örgütleri / terörist olarak tanımlanmayarak "özgürlük savaşçı" olarak anıldı ve "mücahid" olarak adlandırıldı. Mücahidler, S.S.C.B.'ne karşı yürüttükleri mücadelede genellikle hedef olarak Sovyetler Birliği Ordusunu aldı. Sovyet güçlerine karşı yapılan mücadele sonrasında, 15 Mayıs 1988 itibarıyla başlayan Sovyet güçlerinin ülkeden çekiliş süreci 15 Şubat 1989'da tamamlanması ile "Mücahid" olarak bilinen muhalifler; başlangıçta Sovyet destekli yönetimi devirmek için savaşırken, Sovyetlerin çekilmesi ile silahlarını birbirlerine çevirdiler (Özkan, 2021, s. 113).

Afganistan-Pakistan sınırının Pakistan bölümünde, 1994 yılında Molla Ömer liderliğinde "Taliban-öğrenci" adıyla örgütlenen, birçoğu 1980'lerde Pakistan'da medreselerde dini eğitim alan bir grup öğrenci ve Paştun kökenli askerlerden oluşan, bölgede dini esasların uygulanmasını hedefleyen Taliban, 1996'da Devlet Başkanı Burhaneddin Rabbani'yi devirerek Kabil'i ele geçirdi ve 1998'e kadar Afganistan'ın %90'ını kontrol eder duruma geldi (Cueto, 2021).

ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında, Ekim 2001'den itibaren El Kaide liderlerini adalete teslim edilmesinin sağlanması, Afganistan'ın Taliban'ın kontrolünden kurtarılması ve ülkenin tekrar uluslararası teröristler için güvenli bir sığınak olmasının önlenmesi maksadıyla başlatılan,

* Doktor, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Misafir Öğretim Üyesi, kazim.murat.ozkan@gmail.com, ORCID 0000-0001-6206-3224

ABD'nin önderliğindeki Sürekli Özgürlük Harekâtı (Operation Enduring Freedom-OEF) sonucunda (The UK's Work in Afghanistan,2014), Kasım-Aralık 2001'de El Kaide tarafından desteklenen Taliban rejimi devrildi (Roberts, 2009, s. 31).

ABD'nin, Afganistan'dan 31 Ağustos 2021'de, Afganistan'da savaşa girmesinin 20'nci yıldönümü 08 Ekim 2021'de (Garver, 2021) dolmadan çekilmesi ve Taliban'ın yeniden yönetime gelmesi, dünya tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Taliban'ın Afganistan Güvenlik Kuvvetlerine karşı kazandığı zafer, aynı zamanda devlet dışı aktörlerin devlet aktörleri ile ABD ve müttefik ortakları tarafından yönetilen küresel düzene karşı zaferi olarak nitelenebilir. Taliban, Kabil'in yönetimini ele geçirdikten sonra 19 Ağustos 2021 tarihinde "Afganistan İslam Emirliği"ni ilan etti (Schnell, 2021). Taliban'ın Afganistan'da yönetime gelmesinin, bölgedeki egemenlik iddiaları, jeopolitik ve güvenlik dinamikleri, sınır ötesi bağlar ve bağlantılar ve ticaret üzerinde büyük etkiler yaratacaktır.

Bu çalışmanın amacı, "Afganistan İslam Emirliği" ilan ederek Taliban'ın ortaya çıkışını, ülkenin iç ve dış siyaseti üzerindeki etkisini ve özellikle "Pakistan, Taliban'ın iktidara yükselişini nasıl görüyor?", "Taliban Pakistan'ın güvenlik paradigmasını nasıl etkiliyor?" sorularına yanıt vererek Pakistan'ın güvenliği üzerine etkisinin analiz edilmesidir. Çalışma, doküman analizi için ikincil veri kaynaklarını kullanan nitel bir yaklaşıma dayanmaktadır. Çalışma, günümüzde tüm dünyanın dikkatini çeken önemli bir konuya odaklanması açısından oldukça önemlidir.

1. Afganistan-Pakistan İlişkisinde Güven ve İstikrarın Etkenleri

Afganistan-Pakistan arasındaki ilişkinin şekillenmesinde, her iki ülkenin coğrafi konumları, iki ülkenin jeopolitik önemi ve yönetim yapıları ile birisinin sahip olduğu söz konusu etkenlerin diğeri üzerindeki etkisi büyük önem taşımaktadır. Bu etkenlerin Afganistan ve Pakistan'ın ilişkilerinde egemenlik, sınır ötesi bağlar ve bağlantılar ile sınır kaygıları, ekonomi, göç, terörle mücadele, güvenlik, jeopolitik dinamikler gibi konular üzerine yapılandığı görülmektedir. Her iki ülkenin birbirlerinin önemini destekleyen konumları, siyasi durumları ilişkilerinde ödün vermemelerine neden olmaktadır. Bu kapsamda, her ülke ilişkisi belirtilen etkenler ışığında analiz edilmektedir.

1.1. Afganistan Gerçeği

Afganistan, dünyanın petrol ve doğal gaz kaynaklarının büyük bir kısmına sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya bölgelerinin yakınında ve ikisinin ortasında yer alması nedeniyle stratejik öneme sahiptir. Kuruluşundan bu yana işgal, şiddet ve iç karışıklıklarla yaşamakta, hiçbir zaman türdeş etnik ulus olamamış, bunun yerine etnik ve dilsel olarak bölünmüş, farklı gruplardan oluşan bir topluluk olarak var olmuştur. Dini [2009 yılı tahmini Müslüman %99,7 (Sünni %84,7-%89,7, Şii %10-%15), diğer %0,3], dil [Afgan Farsçası veya Dari (resmi) %78, Peşta (resmi) %50, Özbek %10, İngilizce %5, Türkmen %2, Urduca %2, Paşayi %1, Nuristani %1, Arapça %1, Beluc %1, diğer %<1(2017 tahmini)], etnik [2004 anayasası 14 etnik grubu tanımaktadır: Peştun, Tacik, Hazara, Özbek, Beluc, Türkmen, Nuristani, Pamiri, Arap, Gujar, Brahui, Kızılbaş, Aymak ve Paşai] (CIA The World Factbook, 2021) ve jeopolitiğin koşulları tarafından bir araya getirilen bir toplum görünümündedir (Underhill , 2014, s. 37).

Afganistan %2,34 (2021 tahmini) gibi yüksek bir nüfus artış hızına, %40,62'sinin 15 yaşın altında ve %21,26'sının 15-25 yaş aralığında olan genç nüfusa sahiptir. Ayrıca, 1000 canlı doğumda 106,75 ölümle (2021 tahmini) bebek ölüm oranında dünyada ilk sıradadır. Afganistan'da 2019 yılında 215.000 hektar afyon haşhaş ekimi yapılmakta, ayrıca metamfetamin ve kenevir ürünleri üretilmektedir (CIA The World Factbook, 2021). Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC)'nin tahminlerine göre 2018'de afyon üretiminin Afganistan ekonomisindeki payı yaklaşık %11 iken, 2019'da afyon yetiştiriciliğinde 120 bin kişinin istihdam edilmesi dikkat çekicidir (Taliban'ın 'Afganistan'da afyon üretimini durdurmuştuk' iddiası doğru mu?, 2021). Nüfusunun %54,5 (2016 tahmini) yoksulluk sınırının altındadır (CIA The World Factbook, 2021). Ancak Birleşmiş

Milletler tarafından, Afganların %97'sinin 2022 yılı ortalarına kadar yoksulluğa düşeceği ve halen Afgan nüfusunun yarısından fazlası olan 22 milyondan fazla insanın hayatta kalabilmek için insani yardıma ihtiyaç duyacağı tahmin edilmekte ve hem Afganistan'da hem de yerinden edilmiş Afganlara ev sahipliği yapan beş komşu ülkede (Pakistan, İran, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan) insani ihtiyaçları belirtilerek, beş milyar ABD dolarının üzerinde insani yardım çağrısında bulunulmaktadır (Statement on today's launch of the UN emergency appeals for Afghanistan, 2022).

Afganistan halkı, etnik, dil, mezhep, kabile farklılıklarıyla derin ve çok yönlü bölünmelerle karakterize edilmektedir. Bunun yanı sıra, Afganistan'da yerel geleneklerle dini inancın yorumlanmasını birleştirilen bir karışım bulunmaktadır. Bu da vatandaşları birbirine bağlayan tek bir dini unsurun olmadığı ve ülke içinde istikrarsızlığa neden olan çatışmaların artması olasılığının yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Underhill, 2014, s. 37). Etnik köken muhtemelen Afganistan'ı şekillendiren en önemli etkendir. Etnik karışımın bir sonucu olarak, genellikle etnik gruplarda, ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere şiddet ve terörizme eğilim bulunmaktadır. Bu özelliklerin birleşimi Afganistan'da güçlü bir devletin ortaya çıkmasını engellemektedir.

Afganistan'ın ayrışık sosyal yapısı nedeniyle, ülkenin her köşesinde tam bir hakimiyet kurmayı başaran bir lider hiçbir zaman olmamıştır. Afganistan'daki başarısız devlet süreci, zayıf yönetişim, yaygın yolsuzluk, kanunsuzluk, etkisiz ayaklanmayla mücadele çabaları, kontrolsüz organize suç/uyuşturucu kaçakçılığı ve temel hizmetlerin sağlanamaması ile karakterize edilebilir.

1.2. Pakistan

Pakistan, ekonomik, politik ve stratejik olarak bölgesinde önemli bir konumda yer almaktadır. Ülke, dünya toplam petrol üretiminin %65'ini üreten Körfez ülkelerine, Çin ve Rusya gibi büyük güçlere yakın bir coğrafyada bulunmaktadır. Çin tarafından Pakistan'a "Çin Pakistan Ekonomik Koridoru için Uzun Vadeli Plan (2017-2030) [Long Term Plan For China-Pakistan Economic Corridor (2017-2030)]" girişiminin bir parçası olarak "Tek Kuşak-Bir Yol [One-Belt-One-Road (OBOR)]" kapsamında yatırım yapılmaktadır (Long Term Plan For China-Pakistan Economic Corridor, 2022). Pakistan İslam dünyasında önemli bir stratejik ve ekonomik konuma sahip olmasının yanında, tek nükleer güce sahip Müslüman devlet olması da bölgedeki etkinliğini artırmaktadır.

1.3. Afganistan Pakistan İlişkisindeki Etkenlere Genel Bir Bakış

1.3.1. Egemenlik ve Sınır Sorunu

19. Yüzyılda Hindistan yarımadasını kontrolünde bulunduran Britanya ile Çarlık Rusya arasında tampon devlet görünümüne gelen Afganistan ile sömürge altındaki Hindistan arasındaki sınırın kesin olarak belirlenmesini isteyen Britanya, bölgeye gönderdiği Dışişleri Sekreteri General Mortimer Durand ile Afganistan Emiri Abdurrahman Han arasında, Kasım 1893'te Afganistan ile Sömürge Hindistan arasındaki sınırın belirlenmesini içeren ve "Durand Hattı" olarak bilinen antlaşma da kabul edildi. Sınırın her iki tarafında yaşayan etnik Peştunlar ve Beluçlar ile Peştunistan ve Belucistan bölgelerini siyasi olarak bölen Durand Hattı Sınır antlaşması 1905, 1919 ve 1922 yıllarında İngiliz ve Afgan yönetimleri tarafından üç kez yenilenmesine rağmen, zaman zaman Afgan yöneticileri tarafından bir sorun olarak gündeme getirilmektedir (Burget, 2013, s. 62).

Başlangıçta Afgan paydaşlar Durand Hattı'nı kalıcı olarak kabul etmekte iken, 1947'de Pakistan'ın kurulması söz konusu olduğunda, Afganistan tarafından Durand Hattı'nın değiştirilmesi talep edildi. Afganistan yönetimi ile Pakistan'ın kurucu liderleri arasında çözüm bulunamaması üzerine, Temmuz 1947'de bölgede İngilizlerin gözetiminde bir referandum yapıldı ve Afganistan'ın hak iddia ettiği bölgelerden %98'in üzerinde Pakistan'ın lehine bir sonuç çıkmasına rağmen, Afganistan taleplerinden vazgeçmemiştir (Burget, 2013, s. 64). Bu nedenle Afganistan, Birleşmiş Milletler'de

Pakistan'ın kuruluşuna karşı oy kullanan tek ülke (Tehseen, 2021, s. 218) olmasına rağmen, gelen baskılar üzerine sonradan oyunu değiştirmiştir.

Durand Hattı; uluslararası olarak Pakistan'ın batı sınırı olarak tanınmasına rağmen, Afganistan tarafından "Durand Hattı" 26 Temmuz 1949'da "var olmayan hat" olarak ilan edildi ve varlığını destekleyen tüm düzenlemeler geçersiz kabul edildi (Shah, 2017). Diğer yandan, Ağustos 1976'da Pakistan ziyareti sırasında Serdar Muhammed Davud Han'ın (1973-1978 arasında Afganistan devlet başkanıdır.) Durand Hattını Pakistan ve Afganistan arasındaki uluslararası sınır olarak kabul ettiği iddia edilmektedir (Durand Line, 2021).

Pakistan'ın, 1990'larda Durand Hattı'nın sınır olarak tanınması için yaptığı birçok girişime rağmen, Pakistan destekli Taliban rejimi bile bu konuda uzlaşmaya yanaşmadı (Threlkeld ve Easterly, 2021, s. 7). Taliban rejiminin yıkılmasından sonra oluşturulan yeni yönetimin ilk Cumhurbaşkanı Hamid Karzai Afganistan'ın Durand Hattı'nı iki ülke arasındaki uluslararası sınır olarak "asla tanımayacağını" 2013 (Kabul will never recognise Durand Line: Karzai, 2013) ve 2017 (Kabul will never recognise Durand Line, 2017) yıllarındaki konuşmalarında ifade etmiştir.

Durand Hattı'nı çevreleyen bölgeler, Hakkani Grubu, El Kaide ve Tehreek-e-Taliban Pakistan (TTP) gibi silahlı gruplar tarafından hem Pakistan'da hem de Afganistan'da saldırılar düzenlemek için kullanılmaktadır. Pakistan, Afganistan kaynaklı saldırılara karşı sınır bölgesinde icra ettiği askeri harekatların devamında, Mart 2017'de Afganistan sınırı boyunca iki katmanlı bir çit inşa etmeye başlamıştır. Çit, belirli alanlarda güvenliğe olumlu katkı yapsa da diğer yandan, Durand Hattı'nın kalıcı olarak kabul edilmesi anlamına geleceğinden Pakistan açısından olumlu bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Diğer yandan, tarihsel olarak Durand Hattı boyunca yer alan Peştun ve Beluc toplulukları, yakınlıkları ve akrabalık bağları nedeniyle Durand Hattını özgürce geçebilirken, Pakistan'ın sınır geçişlerinde pasaport ve vize istemesi, çit inşası ile kısıtlama getirmesi, sınırın her iki tarafında yaşayan toplulukların üzerinde olumsuz etki yaparak, Afganların protestolarına ve sınır çatışmalarını neden olmaktadır (Basit, 2021).

1.3.2. Ekonomik durum

Afganistan-Pakistan arasındaki yatırım ve sınır ticaretinin yanında, Orta Asya, Arap Denizi ve Hindistan ile bağlantılar yoluyla sağlanabilecek ekonomik faydalar, iki devlet arasındaki ilişkileri güçlendirici yönde etki edebilir. Durand Hattı'nın her iki tarafındaki topluluklar için sınır ticareti yaşam tarzı olmuştur. Bu bölgede genellikle yasal ve yasa dışı ticaret arasında ayrım yapılmamaktadır. Sınır bölgesinde iki Afgan sınır kasabasında yaşayan halkla yapılan ankette yanıt verenlerin %71'i "topluluklarındaki ticari faaliyetlerin tamamen veya büyük ölçüde sınır ötesi ticarete bağlı olduğunu" ifade etmiştir (Trade and Livelihoods in the Afghanistan-Pakistan Borderlands, 2019).

ABD'nin teşviki ve Birleşmiş Milletler'in desteğiyle iki ülke arasında, 2010 yılında "Afganistan-Pakistan Transit Ticaret Anlaşması (Afghanistan-Pakistan Transit Trade Agreement-APTTA)" yapıldı (Afghanistan Pakistan Transit Trade Agreement,2010). Anlaşma, kaçakçılıkla mücadeleyi, her iki ülkenin gümrük tesislerini güçlendirme taahhüdünü, belirli güzergahlarda birbirlerinin demiryolu, karayolu ve havalimanı altyapısını kullanmalarına imkân vermekte ve Afgan mallarının Wagah sınır kapısı üzerinden Hindistan'a tek yönlü transferini içermektedir. Başlangıçtan itibaren Anlaşma'nın uygulanmasında zorluklarla karşılaşılmasının (Omid, 2021) yanında, Taliban'ın yönetime gelmesinden sonra anlaşmanın nasıl evirileceği soru işaretidir.

Bölgeye büyük bir hareketlilik getirebilecek Özbekistan-Afganistan-Pakistan demiryolu (Ollard, 2021), Afganistan'daki 774 kilometrelik kısmının inşasına 2018 yılında başlanan ve Türkmenistan doğalgazını Afganistan üzerinden Pakistan ve Hindistan'a taşıyacak Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) doğalgaz boru hattı projesi (Sadat, 2018), 2018 yılında inşaatı başlayan Orta

Asya-Güney Asya (Central Asia-South Asia Power Project-CASA-1000) Enerji Nakil Hattı (CASA-1000, 2021) gibi altyapı projelerinin Taliban'ın yönetime gelmesi üzerine belirsizlikleri devam etmektedir.

1.3.3. Göç

Deniz sınırı olmayan ve dağlık yapıya sahip Afganistan, modern tarihi boyunca içinde bulunduğu güvensizlik, kronik istikrarsızlık, çatışmalar, kötü ekonomik durum ve yetersiz altyapı sonucunda, halkının çoğu mülteci olarak yaşamaktadır (Afghanistan country profile, 2021). Nüfusun üçte birinden fazlası birkaç kez yerinden edilmiş, bir milyondan fazla insan öldürülmüş ve yüzlerce insan engelli duruma düşmüştür (Underhill, 2014, s. 38). 2020 yılı itibariyle Afganistan nüfusunun 3.547 milyonu yerlerinden edilmiş durumdadır (CIA The World Factbook, 2021). Afganistan'da sadece 2021 yılında yaklaşık 700.000 kişi şiddet nedeniyle yerinden edildi (Statement on today's launch of the UN emergency appeals for Afghanistan, 2022). Komşu ülkelerde 2,2 milyon Afgan mülteci (Komşu ülkelerde doğanlar hariç) bulunmaktadır (Afghanistan: How many refugees are there and where will they go?, 2021). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından Eylül 2019 itibariyle, Pakistan'da 1,4 Milyon Afgan mülteci bulunduğu, bunların %32'sinin kamplarda, %68'nin kentsel alanlarda yaşadığı belirtilmektedir (Pakistan, Afghan Refugee Situation, 2019).

Mültecilerin yerel halkın yaşamları üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri vardır. Afgan mültecilerin Pakistan'a gelişini müteakip, mülteciler ve yerel vatandaşlar arasında kaynaklar, su, toprak, yiyecek ve mülk konusunda sorunlar yaşanmaya başlanmış, özellikle mültecilerin yoğun olarak bulunduğu Pakistan'ın Hayber Pakhtunkhwa ve Belucistan eyaletlerinde huzursuzluk artmıştır (Anwar, Muhammad, Allauddin, 2021, s. 119). Bunun yanında, Afgan iş insanlarının Pakistan'ın farklı şehirlerinde faaliyet gösterme imkanına sahip iken, vergi ödememeleri gibi ayrıcalıklı durumları da yerel vergi mükellefleri ve işadamları arasında hoşnutsuzluk yaratmaktadır.

Pakistan'daki Afgan mültecileri güvenlik tehdidinin yanında, cinayet ve çocuk işçiliği, fuhuş, uyuşturucu ticareti ve alkolizm gibi diğer sosyal sorunlara neden olmaktadırlar. Yapılan değerlendirmeye göre Pakistan'da ülke iş gücünün dörtte birini çoğu Afganistan'dan göç eden ailelere ait küçük yaştaki çocuklar oluşturmaktadır. Afgan çocuklar otellerde işçi, ayakkabı boyacısı, araba yıkayıcı vb. olarak çalışmaktadırlar. Kötü yaşam koşulları nedeniyle çocuklar günde 16 saatten fazla çalışmaktadır. Ayrıca bölgedeki terör örgütleri de bu çocukların içinde bulunduğu olumsuz koşulları kullanarak kolayca taraftar/eleman kazanabilmektedir.

1.3.4. Terörle Mücadele

Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesinin ardından Pakistan, Peştun üzerindeki iddialarını yeniden gündeme taşıyacak ve bu amaçla Hindistan ile iyi ilişkiler geliştirebilecek milliyetçi Peştun'un hakimiyetinde Afganistan Yönetimi olasılığından endişe duymaktadır. Bu nedenle Pakistan daima Afganistan'da Pakistan dostu bir hükümet görmeye ve Hindistan'a karşı stratejik üstünlük sağlamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım kapsamında Pakistan, 1979'dan beri Afganistan'daki her ayaklanan unsura barınma, üs, açık veya kapalı destek vermekte (Jones, 2008, s. xiii), Sınır Kolordusu (Frontier Corps) ve Servisler Arası İstihbarat Müdürlüğü (Inter-Service Intelligence Directorate-ISI) gibi teşkilatları vasıtasıyla iletişim kurmakta ve yardım sağlamaktadır (Inter-Services Intelligence, 2022). Bu anlayışla Pakistan, 1990'ların başından itibaren, dini ideolojiye sahip ve Peştun milliyetçiliğini esas alamayan Taliban'ı desteklemektedir (Kreft, 2008, s. 2).

ABD'de 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen terör saldırılarının ardından Pakistan, Afganistan'daki Taliban rejimine desteğini keserek uluslararası terörizme mücadelede kapsamında ABD ile iş birliği yapmak zorunda kaldı. ABD'nin önderliğindeki Sürekli Özgürlük Harekâtı (Operation Enduring Freedom-OEF) adıyla yapılan müdahale sonucunda, Kasım-Aralık 2001'de Taliban rejimi devrildi

(Roberts, 2009, s. 31). Ancak, mücadelesine devam eden Taliban ve diğer isyancı gruplar, Federal Olarak Yönetilen Kabile Bölgeleri (Federally Administered Tribal Areas-FATA) ve Belucistan Eyaletinde sığınak ve Pakistan'dan Afganistan'a düzenli olarak silah, mühimmat ve malzeme gönderebilme imkânı buldular. Taliban'ın birçok intihar bombacısı Pakistan'da bulunan Afgan mülteci kamplarında yetiştirildi, el yapımı patlayıcı malzemesiyle Afganistan'a sınırdan giriş imkânı buldu (Jones,2008, s. xiv).

Pakistan'ın sınır bölgelerinden gelen militanların, Temmuz 2005'te Londra'nın toplu taşıma sistemine yapılan saldırıları, 2006'da hava ulaşımına yönelik engellenen terör saldırısı girişimleri, 2007'de Almanya ve Danimarka'da başarısız olan terör saldırısı girişimleri gibi bir dizi uluslararası terör saldırısı ve planlaması ile bağlantılı olduklarının anlaşılması, Afganistan'daki ayaklanmanın Pakistan'a da sıçradığını göstermektedir (Jones,2008, s. xiv). Afganistan'ın içinde bulunduğu güvensiz ortamın Pakistan'ı da etkilediğinin bir göstergesi de Pakistan'ın başkenti İslamabad'da bulunan ve Taliban yanlısı Mevlâna Abdülaziz'in yönetiminde dini istismar eden radikal örgütlenmenin merkezi durumunda olan ve medresesi dini eğitim için kullanılan Kızıl Cami ve Medresesi'ne, 2007 yılında Pakistan Güvenlik Kuvvetlerince harekât yapılması ve en az 100 kişi yaşamını kaybettiği olaydır (Constable, 2021). Camiye yapılan harekâttan sonraki süreçte ise güvenlik güçlerine yönelik çok sayıda saldırı gerçekleştirildi.

Pakistan'da dinin istismar edilmesi sonucunda yaşananlar, bir anlamda Pakistan Devlet Başkanları Ziya-ül Hak ve Müşerref de dahil olmak üzere yöneticilerin ektiğini biçmesidir. Bu liderler, kendi rejimlerinin meşruiyetini pekiştirmek ve ülkenin bütünlüğüne tehdit oluşturan Peştun milliyetçiliğine karşı dini kullanmak umuduyla, Pakistan'da dini kuralların etkinliğinin artmasını desteklediler. Cumhurbaşkanı Müşerref'in, Pakistan'daki 50.000 ila 80.000 medresenin devlet okullarıyla aynı kontrollere tabi tutulmasına karar vermiş olsa da bu kararın uygulanmasında uluslararası baskı altına girene kadar isteksiz davrandığı bilinmektedir (Kreft, 2008, s. 3).

Pakistan, 25 Şubat 2014'te terörizm ve aşırılığa karşı koymak için "Ulusal İç Güvenlik Politikası'nı (National Internal Security Policy-NISP)" uygulamaya başladı. Bu strateji ile terörizm ve aşırılığa karşı kapsamlı bir mücadele başlatılmış (Asif, Riaz, Hayyat, 2021, s. 2458, 2460) olsa da, terörün finansmanı ve kara para aklamaya karşı mücadeledeki eksiklikleri nedeniyle "Artırılmış İzleme Yargı Yetkileri (Jurisdictions Under Increased Monitoring)" adı altındaki listeye alındığı Haziran 2018'den bu yana Mali Eylem Görev Gücü'nün (Financial Action Task Force-FATF) yoğun baskısı ile karşı karşıya kalmaktadır (Jurisdictions under Increased Monitoring, 2021).

1.3.5. Güvenlik

Taliban'ı 1996 yılında iktidara geldiğinde; Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile birlikte Pakistan tanıdı (Taliban, 2022). Pakistan, bir korunma stratejisi olarak Taliban ve diğer gruplarla bağlarını sürdürmesine rağmen, 2001 yılından itibaren ABD liderliğindeki terörle mücadeleye katılarak önemli nüfuz ve kaynaklar elde etti. ABD tarafından, 2001-2020 yılları arasında Pakistan'a yaklaşık 34 milyar dolar sivil ve askeri yardım sağlandı (Congressional Research Service, 2019). Başka bir bakış ile ABD liderliğinde yapılan Afganistan Savaşın maliyetinin; Afganistan'da 175.000'den fazla, Pakistan'da ise yaklaşık 70.000 (Ekim 2001-Ağustos 2021) dolayında insanın hayatını kaybetmesine neden olduğu değerlendirilmektedir (Human Cost Of Post-9/11 Wars, 2021).

"Pakistan Talibanı" olarak anılan "Pakistan'daki Taliban Hareketi (Tehrik-i Taliban Pakistan-TTP)" Afgan-Pakistan sınırında yerleşik Peştun İslamcı militan gruplarının bir şemsiye örgütü örgütüdür. Pakistanlı 13 Taliban grubu, Aralık 2007'de Beytullah Mehsud liderliğinde birleşerek TTP'yi oluşturdu. TTP'nin amacı, Pakistan Yönetimine karşı mücadele yürüterek Pakistan hükümetini devirmektir. TTP, Afganistan Pakistan sınırındaki aşiretlerden destek sağlamaktadır. Pakistan'ın sınır

bölgesinde yürüttüğü harekât sonucunda, Afganistan'a kaçan TTP elemanlarının bir kısmının Irak ve Suriye'ye gittiği ve ABD Savunma Bakanlığı raporuna göre, 2019 itibariyle Afganistan'da yaklaşık 3.000 ila 4.000 TTP silahlı unsuru bulunmaktadır (Tehrik-i-Taliban Pakistan, 2022).

Taliban'ın yenilmesi ile kurulan Afganistan Hükümeti ile Pakistan'ın ilişkisi zamanla, hem Pakistan'ın Hindistan ile sorunlarına öncelik vermesi hem de Hindistan ve Afganistan'ın Pakistan karşıtı TTP gibi gruplara verdiği iddia edilen destek nedeniyle gerginleşti. Pakistan, Afganistan'ı Durand Hattı boyunca terör örgütlerini barındırmakla ve Hindistan'ın istihbarat servisi ile koordineli olarak Celalabad ve Kandahar'daki konsoloslukları aracılığıyla Pakistan içinde terör saldırıları düzenlemekle suçlamasına rağmen, diğer yandan Pakistan; Hindistan'a karşı stratejik üstünlük sağlamanın anahtarının, Hindistan'ın Afganistan üzerindeki planlarını bozmak ve Afgan hükümetiyle iş birliğinin devamlılığını ve güvencesini sağlamak, TTP'yi ve bağlantılı grupları etkisiz kılmak ve Çin, Amerika ve Rusya ile iyi ilişki kurmak olduğu bilinci ile davranma çabasında oldu (Akram, 2015)

Afganistan-Pakistan ilişkilerinin iyileştirilmesine yönelik en büyük zorluklardan biri, Hindistan'ın ekonomi ve güvenlik alanında çıkarlarını korumaya çalışan bir aktör olarak oynayacağı roldür. Pakistan, bölgede hasım olarak nitelediği ve doğu sınırını paylaştığı Hindistan'ın etkisinin batı sınırında da görülmemesi için Afganistan ile Hindistan'ın yakınlaşmasını engellemeye ve dost olarak gördüğü Afganistan yönetimlerini destekleme esasına dayanan strateji uygulamaya çalışmaktadır (Threlkeld ve Easterly, 2021, s. 8). Taliban ise Afganistan'da yönetimde olduğu 1996-2001 yılları arasında da Pakistan ile yakın bağlarını sürdürmesinin yanında hem dini farklılıklar hem de 1996-2001 yılları arasında savaştığı Kuzey İttifakı'na askeri ve mali destek sağlayan Hindistan'a düşmanca yaklaşım göstermektedir (Sudarshan, 2019). Ayrıca, Taliban'ın Afganistan'ın yönetiminde olduğu ilk dönemde, Hindistan tarafından yönetilen Keşmir'de faaliyet gösteren Pakistan destekli gruplara ev sahipliği yaparak Pakistan'ı olabilecek suçlamalardan koruduğu bilinmektedir (Constantino, 2020).

Hindistan, Afganistan'a 2002'den bu yana; ulaşım ve altyapı finansmanı, sağlık ve insani projeler, kurumsal kapasite geliştirme girişimleri şeklinde üç milyar dolardan fazla destek sağladı (Ahmadi ve Singh, 2020). Bu kapsamda, Afganistan tarafından 2018'de Hindistan destekli Kabil Nehri havzasında 12 baraj inşa etmeye yönelik planlamanın bir parçası olarak Shahtoot Barajı'nın Kabil Nehri üzerindeki yapımının başlanacağını ilan edilmesi Pakistan'da su kıtlığı endişesine yol açmıştır. Afganistan'ın içinde bulunduğu su altyapısının yetersizliği, su depolama tesislerinin eksikliği, temiz içme suyuna olan ihtiyaç dikkate alındığında, Taliban Yönetiminin gelecekte izleyeceği politika, Pakistan'ın su kıtlığı endişesinin yanında Hindistan ile arasında yeni bir sorun kapısını aralayacaktır (Majidyar, 2018). Böylece, su güvenliği bölgesel sonuçları olabilecek bir güvenlik sorunu olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Taliban'ın Yönetime Gelişi

ABD'nin, 20 yıldır askerî birliklerini bulundurduğu Afganistan'dan 31 Ağustos 2021'de resmen çekilmesi ve Taliban'ın Yönetime gelmesini ABD Savunma Bakanı "Afganistan'da Hükümetin 11 gün içinde çökmesine karşı kesinlikle plan yapmadık." şeklinde açıklamaya çalışmış, Genelkurmay Başkanı tarafından "Lojistik bir başarı, ancak stratejik bir başarısızlık" olarak nitelendirilmiş ve "Afganistan'daki savaşın, Taliban'ın Kabil'de iktidarda olmasıyla istediğimiz şartlarda sona ermediği açıktır." ifadesi ile Afganistan savaşının amaçladıkları şekilde sona ermediğini, Taliban yönetimi altındaki Afganistan'ın geleceği hakkında ise "ABD'ye saldırma arzusuyla yeniden inşa edilmiş bir El Kaide veya IŞİD çok güçlü bir olasılıktır" uyarında bulunurken "…bu koşullar önümüzdeki 12 ila 36 ay içinde gerçekleşebilir" değerlendirilmesinde bulunmuştur (Wagner , Macaya, Mahtani , Rocha ve Hayes, 2021).

Uluslararası toplumun Afganistan'a gittiğinde sahip olduğu hedef, güvenliğine tehdit oluşturmayan bir Afganistan yaratmak idi. Bu hedefin demokratik bir Afgan devleti inşa etmekle aynı

şey olmadığı görülmelidir (Tray, 2019, s. 86). 2001'den bu yana, yalnızca ABD Afganistan'daki savaşa bir trilyon dolardan fazla harcama yaptı. Uluslararası toplum bu muazzam harcamanın karşılığında tam olarak ne aldı? Daha da önemlisi, Afganlar ne elde etti? Kısaca istediklerini ya da ihtiyaç duyduklarını alamadıkları söylenebilir (Tray, 2019, s. 99).

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Antonio Guterres, Taliban ve taraflar; insani ihtiyaçların karşılanabilmesini sağlamak ve hayatları korumak için azami itidalli olma, özellikle kadın ve kız çocuklarının zor kazanılmış haklarının gelecekte korunması, tüm istismarın durdurulması, uluslararası hukukun ve tüm insanların hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi ve korunması çağrısında bulunmuştur (Hernandez, 2021).

Alman Şansölyesi Angela Merkel ile birlikte düzenlediği basın toplantısında Rusya Devlet Başkanı Putin, Taliban'ın neredeyse tüm ülkeyi kontrol altına aldığı ve ülkede desteklenen bir hareket haline geldiği, uluslararası toplumun kendi iradesini Taliban'a empoze etmemesi gerektiğine dair görüşlerini dile getirdi. Rusya Devlet Başkanı ayrıca, "teröristlerin" mülteci kisvesi altında Afganistan'dan komşu ülkelere girmesinin önlemesinin önemini vurgulayarak, dışarıdan insanlara siyasi davranış empoze edilmemesi çağrısında bulundu (Putin says other countries, 2021).

Taliban tarafından Kabil'in ele geçirilmesinden sonra Taliban sözcüsü Zabihullah Mücahid, tarafından, Kabil'de düzenlenen ilk basın toplantısında "Özgürlük ve bağımsızlık arayışı her milletin meşru hakkı" olduğuna vurgu yapılması ve "kimseden intikam alınmayacak, kimseye karşı kinimiz yok." (Taliban seek no revenge, 2021) ifade edilerek "güvenli bir Afganistan" sağlanacağına söz verildi. Sözcü, cinsiyete bakılmaksızın herkesin tüm eğitim, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklardan yararlanacağı güçlü bir İslami ve kapsayıcı hükümet kuracaklarını belirtti (Transcript of Taliban's first news conference in Kabul, 2021). Yine de önceki Taliban rejimi sırasında, ülkede 1996'dan 2001'e kadar katı İslam hukukunun uygulandığını ve hukukun katı yorumuna uygun cezalar getirildiği, hüküm giymiş suçluların ve zina işleyenlerin alenen infaz edildiği, hüküm giymiş hırsızların ise organlarının kesildiği, erkeklerden sakal bırakmaları, kadınlardan da başörtüsü takmalarının istendiği hatırlanmalıdır. Taliban'ın bu aleni cezaları ve katı politikaları nedeniyle, uluslararası toplum ve küresel aktörlerle doğrudan karşı karşıya geldiği unutulmamalıdır.

Taliban, Afganistan Yönetimi'ne ve yabancı güçlere karşı halkın şikayetlerini kullanarak, halk arasında sempati ve önemli ölçüde siyasi meşruiyet kazanmayı başardı (Sonali, 2009, s. 4). Ancak, Taliban'ın yönetime gelmesinden önceki son 20 yılda Afganistan, çoğunlukla uluslararası yardımla finanse edilen milyarlarca dolarlık bir pazar ekonomisine dönüştü. Afganistan'da büyük ölçüde yabancı güçlerin finansmanıyla gelişen devlet ve toplumla etkileşim sağlayan siyasi, sosyal ve ekonomik kurumların, Taliban'ın yeniden yönetime gelmesi ile işlevselliğini kaybettiği görülmektedir. Taliban Afganistan'ın kontrolünü ele geçirmesine rağmen, ülkede ekonomik bir gerileme ve Batılı eğitimli teknokratlar krizi yaşanmaktadır. Taliban Yönetimi; kaliteli insan kaynağından, ekonomik kaynaklardan, iletişimden ve diplomasiden yoksun kalmış görünmektedir. Taliban iktidara döndüğünden beri, ekonomik yaşamın ve nakit sıkıntısı nedeniyle bankaların faaliyetlerinin durduğu, mal ve akaryakıt fiyatlarının aşırı yükseldiği, komşu ülkelerden mal alım ve satımının kesildiği gözlemlenmektedir. Sosyal alanda devlet, yurttaşlarına eğitim ve sağlık ya da su gibi temel kamu hizmetlerini sağlayamamaktadır. Bu yetersizliklerin, özellikle hükümetin erişiminin ve etkisinin neredeyse hiç olmadığı Afganistan'ın kırsal bölgelerinde derin bir hayal kırıklığı ve kızgınlığı tetiklemesi beklenmelidir. Ülke içinde güvenliğin ve istikrarın devamlılığının sağlanamaması, merkezi hükümetin vatandaşları için işleyen temel hizmetleri sağlama yeteneğinin olmamasıyla birleştiğinde, halkın gözünde merkezi hükümet kurumlarının meşruiyeti sorgulanmaktadır. Bu durumun; güvenliğin, sosyal ve ekonomik koşulların artarak bozulmasına ve ülkeyi istikrarsız yapan etkenlerden biri olan narkotik ekonomisinin büyümesine neden olması beklenmelidir.

Pakistan Başbakanı İmran Han, Afganistan'da Taliban'ın yönetime gelmesini "kölelik zincirlerinin kırılması" olarak tanımlamakta (Muzaffar, 2021) ve Taliban'ın zaferini kültür bağımsızlığı ile eşleştirerek "…kültürü alıyorsunuz ve psikolojik olarak boyun eğiyorsunuz. Bu olduğunda, gerçek kölelikten daha kötü olan kültürel köleliğin zincirlerini atmak daha zor. Afganistan'da şimdi köleliğin zincirleri kırılıyor" (Sharma, 2021) açıklamasını yapmıştır. Pakistan Başbakanı tarafından yapılan bu açıklama, Taliban'a doğrudan verilen destek anlamına gelmektedir. Bu anlayışla Afganistan'a yönelik yapacağı muhtemel terör operasyonları için ABD'nin askeri üsleri kullandırma talebini reddeden Pakistan Başbakanı İmran Han; ABD'de Afganistan savaşında verilen desteğin ülkesinde terör saldırılarını tetiklediğini, saldırılarda 70.000 insanın hayatını kaybettiğini ve ekonomik olarak Pakistan'ın 150 milyar dolar zarara uğradığını, buna karşın ABD'nin Pakistan'ı "iki yüzlü" ilan ettiğini belirterek, Pakistan'ın mağduriyetini ifade etmiştir ("Bir Daha Asla ABD'yle Savaşta Ortak Olmayacağız", 2021).

Taliban'ın yönetime geldiği 15 Ağustos 2021'den bugüne kadar herhangi bir devlet tarafından tanınmamıştır. İran ise yaptığı yakıt anlaşması ile Taliban'ı "ticari" olarak ilk tanıyan ülke olmuştur (Taliban'ı tanıyan ilk ülke belli oldu, 2021). Hindistan'ın yenilediği strateji ile Taliban'ın tanınması durumunda sağlanabileceği yardım veya destek, Pakistan'ın tehdit algılamasının yükselmesi riskini taşımaktadır.

3. Pakistan için Çıkarımlar

Pakistan'ın Afganistan politikası; Pakistan'ı hasım olarak gören veya en azından mesafeli duran, Hindistan'ı dostu gören veya iyi ilişki kurabilecek güçlü, uzlaşmış ve birleşik bir Afganistan devlet idaresi ve toplumunun engellenmesini amaçlamaktadır. Pakistan'ın bu politikasında bir değişiklik beklenmemelidir. Aslında, zayıf, istikrarsızlaştırılmış ve özellikle hiziplere ayrılmış bir Afganistan'ı, başta toprak bütünlüğü ve sınır güvenliği olmak üzere, ulusal çıkarlarına daha elverişli olarak algılamaktadır. Geleneksel olarak Pakistan, Afganistan'da belirli hedeflere ulaşmak için araçsallaştırdığı Taliban'ın ana sponsoru olmuştur. Sonuç olarak, Pakistan'ın Afganistan'ı istikrarsızlaştırmayı amaçlayan terör ve isyancı gruplara koruma, eğitim, planlama, mali yardım ve teçhizat sağlamaya devam edeceği beklenmelidir (Wolf, 2020, s.3,4).

Pakistan'ın, dini mezhepleriyle yakın bağları nedeniyle Afganistan İslam Emirliği ile kendini daha güvende hissedebileceği de kabul edilen bir gerçektir. Taliban, Pakistan güvenlik teşkilatının öngörmediği veya kabul etmediği şekilde daha bağımsız hale gelirse, sonuç Afganistan için istikrarsızlaştırıcı ve Afganistan-Pakistan ilişkisi için zararlı olabilir. Peştun hakimiyeti olan Taliban'ın, ayrılıkçı Peştun hareketini destekleme olasılığı bulunmaktadır. Taliban, Peştun milliyetçi gruplarının faaliyetlerde bulunmasına izin verirse, Hindistan'la iletişim kurmayı sürdürürse veya sınır ötesi saldırıları kontrol altına alamazsa, Pakistan ile doğrudan karşı karşıya gelecek ve Pakistan'ı kendi gücünü kullanma zorunda bırakacaktır. Batı sınırını hem ayrılıkçı tehditlere hem de bölgesel rakibi Hindistan'a karşı güvence altına alma niyetinde olan Pakistan'ın, Afganistan'da kendi politikası dışında gelişmeler olduğunda yıkıcı girişimlerde bulunma ihtimali bulunmaktadır.

Pakistan'ın Taliban üzerindeki baskısını kaybetmesi muhtemel olsa da birçok etken ikisi arasında tam bir kopuşu olası kılmamaktadır. İlk olarak, Taliban üyelerinin Pakistan merkezli medreseler ve din adamlarıyla yakın ilişkisi bulunmaktadır (Threlkeld ve Easterly, 2021, s. 20). Bu şekilde, Pakistan'a dini kanallar aracılığıyla etki yapabilmektedirler. Aynı şekilde, Pakistan'a dini kanallar aracılığıyla Taliban üzerinde nüfuz sahibi olmasına olanak vermekte ve Taliban'ın "Büyük Peştunistan" konusunda girişimde bulunmasının önüne set çekme fırsatı yaratmaktadır. İkincisi de Afganistan üzerinde etkin olmak isteyen Pakistan'ın, Taliban yerine yeni bir vekil grubunu desteklemesi olası gözükmemesidir. Diğer yandan Pakistan'ın yardımının ve desteğinin gerekli olacağı gelecekteki olası durumlara karşı korunmak için Taliban'ın da Pakistan ile bağlarını tamamen kesmesi beklenmemelidir. Üçüncüsü,

Afganistan'ın karayla çevrili coğrafyası göz önüne alındığında, Pakistan'ın ticaret ve transit bağlantılarının kontrolü yoluyla Taliban yönetimi üzerinde baskı kurma yeteneği daima olacaktır. Son olarak, ISI ile Taliban liderlerinden Sirajuddin Haqqani aracılığıyla Hakkani Ağı arasındaki yakın ilişki, Pakistan'a Taliban üzerinde daha güvenli bir etki sağlamaktadır.

Pakistan, önceden Taliban ile ilişkiler konusunda deneyime sahip olsa da güvenlik hala Pakistan'ın en önemli endişesi olmaya devam etmektedir. Uluslararası ve bölgesel aktörlerin çoğu, Pakistan'ı Afganistan'da Taliban'ı desteklediği için eleştirmektedir. Pakistan açısından bakıldığında, Taliban ile iyi ilişki içerisinde olunması; Hindistan üzerinde baskı oluşturulmasına katkı yapması ve ayrılıkçı Peştun hareketinin etkisizleştirilmesine yardımcı olmaktadır. Afganistan'ı yöneten bir Taliban hem Hint etkisinden hem de Peştun ayrılıkçılığından bir koruma sağlayacak olsa da olumsuz yanları olacaktır. Bu kapsamda Pakistan karşı karşıya kalabileceği zorluklar olarak;

- ABD ve müttefiklerinin ve Afgan güvenlik güçlerinin sadece seyirci olduğu Taliban'ın zaferine rağmen Pakistan, Taliban rejimini desteklediği için bölgesel ve uluslararası toplum Pakistan'a sırtını dönebilir, ABD ve diğer batılı güçlerin yaptırım ve baskıları ile karşı karşıya kalabilir.

- Pakistan, Taliban insan haklarına aykırı davranış göstermesi, teokratik tarzda bir yönetim uygulaması durumunda hem ABD'den hem de diğer devletlerden bu tür politikalara karşı Taliban'a baskı yapma talebiyle karşılaşabilir.

- Afganistan olabilecek iç savaşın etkisinin özellikle Batı devletlerinde görülmesi ve İslam hukukunun katı yorumunun uygulanması durumunda, ABD ve Batı devletleri tarafından, Taliban'a karşı kullanabilmek için Pakistan'dan hava üsleri ve lojistik destek istenebilir.

- ABD ve diğer bölgesel güçler, Pakistan ve Taliban'ı zayıflatmak için başka bir askeri operasyon başlatabilirler.

- Hindistan, Rusya ve İran da dahil olmak üzere bazı ülkeler tarafından, Pakistan'ı zayıflatmak için Taliban'a karşı blok oluşturulabilir.

- Taliban'ı Pakistan'dan uzaklaştırmak için Afganistan'daki çıkarlarını korumak isteyen İran ve Rusya gibi bölge ülkeleri Taliban'a hem açık hem de gizli destek verebilir.

- Afganistan'da bir iç savaş tehlikesi, ülkede güvenliğin sağlanamaması ve istikrarsızlık ve kötüleşen hukuk düzeni durumunda Pakistan'ın da etkilenmesi beklenmelidir.

- Pakistan'da bulunan din adamlarının ve dini partilerin benzer politikaları benimseyerek, bu tür politika ve uygulamalar için Hükümete baskı yaparak iç tehdit oluşturabilirler.

- Hindistan'ın yönettiği Keşmir'de ve Müslümanların yaşadığı bölgelerde Taliban'ın etkisiyle güvenlik riski artabilir.

Sonuç

Afganistan ekonomisi, bir savaş döneminden sonra kendini yeniden inşa etmeye çalışırken, insan sermayesinin kıtlığı; işsizlik, yolsuzluk, güvensizlik, sermaye azlığı gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Dış yardım olmadan Afganistan'ın kırılgan yapısının gittikçe kötüleşmesi sonucunda, ülkenin uluslararası terörizm ve uyuşturucu üretiminin merkezi olduğu 1990'lardaki duruma dönme olasılığı bulunmaktadır.

Uluslararası yardım alan veya bu yardıma muhtaç bir ülkenin uzun vadeli kalkınma programlarını uygulamaya başlayabilmesi için "güvenlik ve istikrar" ana sütunları oluşturur. İstikrara "güvenlik" ve "iyi yönetim" birleşimi olarak bakmak gerekir. Afganistan'da uluslararası yatırımların, ortak faaliyetlerin devamlılığı için güvenliğin ve istikrarın devamlılığının sağlanması gerekir. Bu anlayışla ülkenin tekrar ayaklanma, terör ve kaos ortamına dönüşmeyeceğine dair güven verilmelidir. Bu anlayışla

Taliban, Afgan halkının ihtiyaçlarını karşılayabilmek, ülke ekonomisinin işleyişini ve yatırımların devam ettirilmesini sağlayabilmek maksadıyla, uluslararası toplum ve bölgesel güçlerle temasa geçmelidir. Bu anlayışla, Taliban Yönetimi başarılı olmak için geniş tabanlı, toplulukları kapsayan bir ulusal hükümet oluşturmayı, işleyen bir güvenlik sistemi kurmayı ve istikrarın devamlılığını sağlamayı, insan haklarına saygılı, birey ve topluma güven veren yaklaşımı ilke edinen anlayışı geliştirmelidir.

Terörizmin boyutunu ve belirli bir ülkede terörizmin meydana gelme olasılığını artıran olası risk faktörlerinin neler olduğunu analiz etmeye çalışmak zordur (Stern, 2003, s. 283-288). Bölgede, terörizm veya ayaklanma olasılığını artıracak çok sayıda olası risk faktörü bileşeni bulunmaktadır. Bu anlayışla, Bölgeye yönelik temel korku, Orta Asya'daki istikrarsızlık riski ve Afganistan'dan yönlendirilen olası göçmen ve militan akışıdır. IŞİD'in Afgan kolu olan IŞİD-K (Horasan) tarafından camilere ve diğer hedeflere yönelik yapılan ve yüzlerce kişinin ölümüne neden olan terör saldırıları endişeyi arttırmaktadır.

Afganistan ve Pakistan arasındaki tarihi derinlikleri olan bağları, orta ve uzun vadede güvenlik, siyasi ve ekonomik dinamikler etkileyecektir. Bu kapsamda, Pakistan ile olumlu bir ilişki, istikrar ve ekonomik kalkınmaya olumlu katkı yapacaktır. Bununla birlikte, iki taraf arasındaki gerilimin hâkim olduğu tarihi ilişki göz önüne alındığında, bunun tersi de kuvvetli bir olasılıktır.

Afganistan'da güvenliğin sağlanması durumunda, Afganistan-Pakistan ilişkisi ya yeni istikrarı inşa etmede ya da onu tehlikeye atma tehdidinde kilit rol oynayacaktır. İki devletin ilişkisi hem kendilerinde hem de bölgede uzun vadeli barış ve refahın sağlanması için çok önemlidir. Afganistan ve Pakistan'ın çakışan egemenlik ve jeopolitik çıkarları, güvenliğin yanında, ekonomik ve özellikle sınır hattındaki bağlar ve bağlantılar göz önüne alındığında, iki devletin ilişkilerini kuvvetlendirmek için önlerinde zor bir süreç bulunmaktadır. Yine de her iki devlet, bölgesel istikrarın sağlanması ve refahlarının artırılması için birbirlerinin güvenlik ve egemenlik kaygılarını kabul ederek ve ele almaya çalışarak, sabırlı bir diyalog süreci ile bağlarını güçlendirme şansına sahipler.

İki devlet arasındaki ikili ilişkiler, birbiriyle bağlantılı bölgesel güvenlik ve siyasi dinamiklerden oluşan daha geniş bir ağın sadece bir parçasıdır. Bölgede, yalnızca Afganistan-Pakistan ilişkilerinde yaşanan gerilimlerin çözülmesi veya dondurulması ile Afganistan'da kalıcı bir çözüm ve bölgede istikrarın devamlılığı umulabilir. Bununla birlikte, bu gerilimlerin çoğu yapısaldır. Daha güçlü Afganistan-Pakistan bağları tek başına bölgede istikrarı tesis etmede ve ortak sınır etrafındaki yaşamları iyileştirmede ancak bir yere kadar gidebilir. Bununla birlikte Pakistan'ın tehdit algılarını kabul eden ve karşılıklı yarar sağlayan uzlaşmaya yönelik bir çözüm bulunmalıdır.

Kaynakça

Afghanistan country profile (2021, 08 Eylül) BBC NEWS. Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12011352.

Afghanistan: How many refugees are there and where will they go? (2021, 31 Ağustos) BBC NEWS. Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-58283177.

Afghanistan Pakistan Transit Trade Agreement (2010) Erişim adresi: https://www.commerce.gov.pk/wp-content/uploads/pdf/APTTA.pdf.

Ahmadi, B., Singh, V. (2020, 21 Nisan) an India Help Bring Peace to Afghanistan?, United States Institute of Peace. Erişim adresi: https://www.usip.org/publications/2020/04/can-india-help-bring-peace-afghanistan.

Akram, M. (2015, 04 Ocak) "War in the Shadows," Dawn, Erişim adresi: https://www.dawn.com/news/115489 4.

Asif, M., Riaz, M. ve Hayyat, R. (2021) Impacts Of Terrorism On Pakistan's Overeignty and Development, Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology 18(7). s. 2456-2463.

Anwar, S., Muhammad, H. ve Allauddin, K. (2021) Afghan Refugees: Implications On Pakistan, Pakistan Journal of International Affairs, Vol 4, Issue 3, s. 116-129.

Basit, A. (2021 26 Şubat) Pakistan-Afghanistan border fence, a step in the right direction, Al Jazeera. Erişim adresi: https://www.aljazeera.com/opinions/2021/2/25/the-pak-afghan-border-fence-is-a-step-in-the-right-direction.

"Bir Daha Asla ABD'yle Savaşta Ortak Olmayacağız" (2021, 01 Temmuz) VOA. Erişim adresi: https://www.amerikaninsesi.com/a/pakistan-basbakani-bir-daha-asla-abd-yle-savasta-ortak-olmayacagiz/5949372.html.

Burget, F. A. (2013) "Durand Hattı": Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı, OrtaDoğu Analiz, Ağustos 2013-Cilt: 5-Sayı: 56, 60-67.

CASA-1000 (2022) Erişim adresi: https://www.casa-1000.org/.

CIA The World Factbook (20212, 17 Kasım) Erişim adresi: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/afghanistan/#terrorism.

Congressional Research Service (2019, 12 Mart) Direct Overt U.S. Aid Appropriations for and Military Reimbursements to Pakistan, FY2002-FY2020 Erişim adresi: https://sgp.fas.org/crs/row/pakaid.pdf.

Constable, P. (2021, 25 Eylül) Radical leader of Pakistan's Red Mosque emboldened by Taliban takeover of Afghanistan, The Washington Post. Erişim adresi: https://www.washingtonpost.com/world/asia_pacific/pakistan-red-mosque-taliban/2021/09/24/e6d0c0ec-1b50-11ec-bea8-308ea134594f_story.html.

Constantino, Z. (2020) "The India-Pakistan Rivalry in Afghanistan," United States Institute of Peace, Special Report No. 462. Erişim adresi: https://www.usip.org/sites/default/files/2020-01/sr_462-the_india_pakistan_rivalry_in_afghanistan.pdf.

Cueto, J. C. (2021, 03 Eylül) Türkçe, Afganistan: Taliban, IŞİD ve El Kaide nasıl ayrışıyor, aralarındaki farklar neler? BBCNews. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58424150.

Durand Line (2021). Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Durand_Line.

Garver, R. (2021, 10 Temmuz) Afganistan'dan Çekilme ABD'de Nasıl Yankılanıyor? WOA Amerikansesi. Erişim adresi: https://www.amerikaninsesi.com/a/afganistan-savasinin-sonu-abdde-nasil-yankilaniyor/5959821.html.

Hernandez, M. (2021, 16Ağustos) UN chief urges Taliban, others to 'exercise utmost restraint', aa.com.tr. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/un-chief-urges-taliban-others-to-exercise-utmost-restraint/2336191.

Human Cost Of Post-9/11 Wars: Direct War Deaths In Major War Zones 2021, 01 Eylül) Watson Institute for International and Public Affairs, Brown University, Erişim adresi: https://watson.brown.edu/costsofwar/figures/2021/WarDeathToll.

Inter-Services Intelligence (2022) Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Inter-Services_Intelligence.

Jones, S. G. (2008) Counterinsurgency in Afghanistan, RAND National Defense Research Instıtute, RAND Corporation, Santa Monica, s. xiii.

Jurisdictions under Increased Monitoring (2021, Ekim) Erişim adresi: https://www.fatf-gafi.org/countries/s-t/turkey/documents/increased-monitoring-october-2021.html.

Kabul will never recognise Durand Line: Karzai, The Nation (2013, 05 Mayıs) Erişim adresi: https://nation.com.pk/05-May-2013/kabul-will-never-recognise-durand-line-karzai.

Kabul will never recognise Durand Line, The Nation (2017, 06 Mart) Erişim adresi: https://nation.com.pk/06-Mar-2017/kabul-will-never-recognise-durand-line.

Kreft, H. (2008) The Geopolitical Importance of Pakistan, s. 2. Erişim adresi: https://www.files.ethz.ch/isn/47558/Pakistan.pdf.

Long Term Plan For China-Pakistan Economic Corridor (2017-2030) (2022). Erişim adresi: http://cpec.gov.pk/long-term-plan-cpec.

Majidyar, W. (2018, 05 Aralık) Afghanistan and Pakistan's Looming Water Conflict, The Diplomat. Erişim adresi: https://thediplomat.com/2018/12/afghanistan-and-pakistans-looming-water-conflict.

Muzaffar, M. (2021, 17 Ağustos) Taliban have broken 'the shackles of slavery,' says Pakistan PM Imran Khan, Independent. Erişim adresi: https://www.independent.co.uk/asia/south-asia/taliban-pakistan-imran-khan-afghanistan-b1903821.html.

Ollard, H. (2021, 25 Şubat) What's Behind the Planned Uzbekistan-Afghanistan-Pakistan Railway?, The Diplomat. Erişim adresi: https://thediplomat.com/2021/02/whats-behind-the-planned-uzbekistan-afghanistan-pakistan-railway/.

Omid, M. H. S. (2021, 09 Temmuz) Afghanistan-Pakistan Trade Agreement Extended for Six Months, TOLOnews. Erişim adresi: https://tolonews.com/business-173391.

Özkan, K.M. (2021) Birleşik Krallık ve Terörizmle Mücadele, Ankara, Nobel Akademik, s. 113.

Pakistan, Afghan Refugee Situation (2019 Eylül) UNHCR The UN Refugee Agencey. Erişim adresi: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/73794.pdf.

Putin says other countries must not impose their values on Afghanistan (2021, 20 Ağustos) The Express Tribune. Erişim adresi: https://tribune.com.pk/story/2316429/putin-says-other-countries-must-not-impose-their-values-on-afghanistan.

Roberts, A. (2009) Doctrine and Reality in Afghanistan, Survival, V: 51, N: 1, s.31. Erişim adresi: https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00396330902749673.

Sadat, S. K. (2018, 23 Şubat) TAPI projesinin Afganistan kısmının inşası başladı, aa.com. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tapi-projesinin-afganistan-kisminin-insasi-basladi/1071778.

Schnell, M. (2021, 19 Ağustos) Taliban declare 'Islamic Emirate of Afghanistan', thehill.com. Erişim adresi: https://thehill.com/policy/international/568585-taliban-declare-islamic-emirate-of-afghanistan.

Shah, S. (2017) History, controversies linked to 114-year-old Durand Line pact. Erişim adresi: https://www.thenews.com.pk/print/203283-History-controversies-linked-to-114-year-old-Durand-Line-pact.

Sharma, K. (2021, 16 Ağustos) Taliban Has "Broken Shackles Of Slavery", Says Pak PM Imran Khan, NDTV. Erişim adresi: https://www.ndtv.com/world-news/taliban-has-broken-shackles-of-slavery-says-pak-pm-imran-khan-2511573.

Sonali, H. (2009) Failed states and foreign military intervention: the Afghanistan imbroglio, IPCS Special Report, No. 67.

Statement on today's launch of the UN emergency appeals for Afghanistan, reliefweb (2022). Erişim adresi: https://reliefweb.int/report/afghanistan/statement-today-s-launch-un-emergency-appeals-afghanistan.

Stern, J. (2003) Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill, London, PerfectBound.

Sudarshan, V. (2019, 01 Eylül) How India secretly armed Afghanistan's Northern Alliance, The Hindu, Erişim adresi: https://www.thehindu.com/news/national/how-india-secretly-armed-ahmad-shah-massouds-northern-alliance/article29310513.ece.

Taliban (2022) Erişim adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Taliban.

Taliban'ı tanıyan ilk ülke belli oldu, (2021, 23 Ağustos) Odatv4. Erişim adresi: https://odatv4.com/siyaset/talibani-taniyan-ilk-ulke-belli-oldu-208457.

Taliban'ın 'Afganistan'da afyon üretimini durdurmuştuk' iddiası doğru mu? (2021, 25 Ağustos) BBC News Türkçe. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58329166.

Taliban seek no revenge, says spokesman (2021, 17 Ağustos) The Guardian. Erişim adresi: https://www.theguardian.com/world/live/2021/aug/17/afghanistan-live-news-us-says-kabul-airport-reopens-as-biden-defends-withdrawal?filterKeyEvents=true&page=with:block-611bd1d98f089f8318278d9b#block-611bd1d98f089f8318278d9b.

Tehrik-i-Taliban Pakistan (2022) Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Tehrik-i-Taliban_Pakistan.

Tehseen, S. (2021) The Conundrum of Pak-Afghan Border: A Historical Perspective, Pakistan Journal of International Affairs, Vol. 4 No. 2, s. 213-225.

The UK's Work in Afghanistan (2014). Erişim adresi: https://www.gov.uk/government/publications/uks-work-in-afghanistan/the-uks-work-in-afghanistan#development-in-helmand-province-since-2006.

Threlkeld, E. ve Easterly, G. (2021) Afghanistan-Pakistan Ties and Future Stability in Afghanistan, United States Institute of Peace, Washington DC, Peaceworks No. 175.

Trade and Livelihoods in the Afghanistan-Pakistan Borderlands (2019, 30 Ağustos) XCEPT The Cross-Border Conflict Evidence, Policy and Trends, s. 3. Erişim adresi: https://xcept-research.org/wp-content/uploads/2020/10/Trade-and-Livelihoods-in-the-Afghanistan-Pakistan-Borderlands.pdf.

Transcript of Taliban's first news conference in Kabul (2021, 17 Ağustos) ALJAZEERA Erişim adresi: https://www.aljazeera.com/news/2021/8/17/transcript-of-talibans-first-press-conference-in-kabul.

Tray, D. (2019) Why Counterinsurgency Fails, Switzerland, Palgrave Macmillan.

Underhill, N. (2014). Countering Global Terrorism and Insurgency, Hampshire, Palgrave Macmillan, s. 37.

Wagner, M., Macaya, M., Melissa, M., Veronica, R. ve Hayes, M. (2021, 28 Eylül) Top military leaders testify on Afghanistan for first time since withdrawal, CNNPolitics, Erişim adresi: https://edition.cnn.com/politics/live-news/afghanistan-withdrawal-senate-hearing-09-28-21/h_2fbb45ba1ae296281efa1b7fdd4fa804.

Wolf, S. O. (2020) US-Taliban Deal In Sight: Will There Be a Change In Pakistan's Approach Towards Afghanistan? South Asia Democratic Forum (SADF) COMMENT Issue no 168 ISSN 2406-5617, Brussels.

Taliban'ın Tarihsel Değişimi

Furkan KAREN*

Özet

Taliban 1994 yılında kurulmuş, kısa zamanda Afganistan topraklarında hakimiyet kurmuş- tur. 1996-2001 yılları arasında Afganistan İslam Emirliği adı altında ülkeyi yöneten Taliban, ABD'nin bölgeye müdahalesi ile iktidardan düşürülmüştür. Daha sonra tekrar güç kazanan Taliban, Afganistan'daki ABD varlığına ve hükümet güçlerine karşı mücadele yürütmüştür. 2021 yılının yaz aylarında Taliban ve ABD arasındaki görüşmeler sonucunda ABD, askerlerini çekmiş, Taliban da hızlıca ülkeye egemen olmuştur. Taliban'ın ilk dönem iktidarının üstünden yirmi sene geçmiş olması, Taliban değişti mi sorusunu beraberinde getirmiş ve örgüt, uluslararası kamuoyunda kurumsal kimliğini daha detaylı açıklama çabasına girmiştir. Özellikle köktenci grupların, belirli "değişmemiş" ve/veya "asla değişmeyecek" bir din anlayışına sahip oldukları iddiası, köktenci ideolojiye sahip Taliban'a daha çok imtina ile yaklaşılmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, geçen yirmi senede birçok tecrübe edinmiş ve kendini birçok alanda yenilemiş olan Taliban'ın kuruluşundan bugüne yaşadığı değişim açıklanacaktır. Taliban'ın bu- günkü (ikinci) iktidar döneminin ilk aylarında bu değişime dair pek çok işaret görülmektedir. Bu bildiride Taliban'ın tarihsel değişiminin başlıca unsurları Örgütlenme, Sivilleşme, Eğitim, Medya ve Kadınlar olmak üzere 5 başlıkta tartışılacaktır. Sonuç olarak Taliban'ın kuruluşun- dan bugüne birçok konuda bir anlayış ve yaklaşım farklılığı olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Taliban, değişim, Afganistan.

Giriş

2021 yılının yaz aylarında ABD ve NATO kuvvetleri Afganistan'dan çekilmeye başladı. Bu durum, Taliban'ın Afganistan'ın kent merkezlerini hızlıca ele geçirmesini sağladı. ABD Başkanı Joe Biden'ın Afganistan Güvenlik Güçleri'nin Taliban ilerleyişine karşı koyabilecek kapasitesine olduğuna dair açıklamasına rağmen, sahada Afganistan Güvenlik Güçleri etki gösteremedi. Kabil'i kuşatan Taliban güçleri, mevcut Eşref Gani yönetiminin ülkeyi terk etmesi sonucu boşalan şehre girdi. Böylece 20 yıl sonra, Taliban Afganistan'ın yönetimini ele geçirdi.

Taliban'ın bu zaferi ciddi tartışmaları da beraberinde getirdi. Bu tartışmaların bir tanesini de "Taliban değişti mi?" sorusu oluşturuyordu. Taliban'ın değişimiyle ilgili bu soru genellikle İslamcı hareketleri tanımlamak için kullanılan "radikallik" ve "ılımlılık" kavramlarıyla algılandı. Aslında Taliban'ın değişiminden veya yeni bir Taliban iddiasından kastedilen aslında 20 yıl öncekine kıyasla daha ılımlı olup olmadığıydı. Fakat değişim derken bunu "ılımlılıkla" sınırlamak hareketin tarihsel değişimini anlamada noksanlıklar oluşturabilir. Bir politik hareketin değişimi çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Bir hareket birçok konuda farklı bir politika izlerken aslında bu onların "radikalliklerinde" veya "ılımlılıklarında" bir değişim olduğu anlamına gelmeyebilir. Örneğin Taliban sözcüsü Zabihullah Mücahid'in ilk kez kameralar karşısında bir basın toplantısı düzenlemesi hareketin iletişim ve medya konusunda 20 yıllık süre içinde ne kadar değiştiğine dair bize işaretler verebilir. Hatta medyayı kullanma konusunda hareket ılımlaştığı da iddia edilebilir. Fakat bu hareketin medya

* Amasya Üniversitesi Merzifon İİBF Araştırma Görevlisi, Samsun Üniversitesi Yüksek Lisans, furkankaren@gmail.com ORCID: 0000-0001-5432-3436

politikalarında bir değişim olduğunu gösterirken, yine de bize hareketin tümüyle ılımlaştığını iddia etme imkânı vermez.

Bu makalede Taliban'ın değişimi tasvir edilirken, hareketin "ılımlılığı" veya "radikalliği" tartışılmayacak, bunun yerine hareketin tarihsel süreç içinde geçirdiği değişim anlatılmaya çalışılacaktır. Taliban'ın ortaya çıkış süreci ve gelişimi tarihsel açıdan anlatılırken; örgütlenme, sivilleşme, eğitim, medya ve kadın olmak üzere beş alanda geçirdiği değişim ele anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Taliban'ın Oluşum Süreci

1.1. Taliban ve "taliban"

"Taliban" kavram olarak "öğrenciler" anlamına gelmektedir (Büyükkara, 2020, ss. 91-92). Taliban tarihsel olarak 1994 yılında kuruluşunu ilan etmiştir (Hüseyin bin Mahmud, t.y., s. 48; Zaif, 2019, s. 111; Önder, 2019, s. 87). Bir hareket olarak Taliban ile öğrenciler anlamında "taliban"ın tarihsel bir bağı vardır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 6). Harekete bu yüzden "Taliban" ismi verilmiştir.

Afganistan'da dini eğitim "hücre" denilen ders halkaları ve kurumsal medreseler aracılığıyla gerçekleştirilir. Hücreler daha çok kırsal alanda yaygın, bir Mevleviden veya Sufi şeyhten belirli dersleri okutmasıyla gerçekleşirdi. Bu eğitimi tamamlayanlara türban takılmasıyla gerçekleşen bir seremoni ile Molla unvanı verilmektedir (Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 10-11). Fakat "Mollalık" aynı zamanda tamamlanmamış bir eğitim anlamına gelmektedir. Mollalıktan sonra dini eğitimlerini medreselerde ilerletip tamamlayanlar "Mevlevi" unvanı alırlar (Hüseyin bin Mahmud, t.y., s. 25; Önder, 2019, s. 26).

Bu anlamda "taliban" Sovyet işgaline karşı da cephede savaşmıştır. "taliban cepheleri" denilen cephelerde birlikte hareket eden bu öğrencilerin diğer mücahit gruplarla kaynak alımı ve savaş koordinasyonu açısından bağı bulunmaktadır. Bununla birlikte bu cephelerde dini eğitimin sürdürülmesi, dini pratiklerin disiplinli şekilde uygulanması ile hareket diğer Mücahit gruplardan ayrışmaktadır. Daha sonra hareket olarak Taliban'ın içinde yer alacak isimlerin birçoğu bu cephelerde yer almıştır (Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 17-18; Zaif, 2019, ss. 48-55). Hareketin lideri olacak Molla Muhammed Ömer bu cephelerde komutanlık yapmıştır (Zaif, 2019, ss. 77-78).

1.2. Savaştan Sonra "taliban"

Sovyetlerin çekilmesi ile iktidarda bulunan Necibullah Hükümeti'nin hızlıca düşmesi beklentisi hakimdi. Fakat konvansiyonel savaş tecrübesi eksik olan mücahit kuvvetler kent merkezlerini eline geçirmeyi uzun süre başaramamıştır (Barfield, 2021, ss. 345-346). Necibullah bu şartlar altında iktidarını 1992 yılına kadar korumuştur (Maley, 2002, ss. 168-169).

1992 yılında oluşan Geçici İslami Yönetim Kabil kentini elinde tutmuş fakat Afganistan'da egemenlik sağlayamamıştır. Kabil de savaşta görmediği zararı iktidarı eline almak isteyen grupların Kabil'e saldırmalarıyla görmüştür. Özellikle Gulbeddin Hikmetyar'ın Hizbi İslami'si Kabil'e egemen olmak için Kabil'e çeşitli aralıklarla saldırılar düzenlemiştir. Bu durum getirdiği sonuç Kabil için mücadele devam ederken, ülkenin geri kalanında anarşinin hâkim olmasıdır. Kendi kontrol noktalarını kuran gruplar halkın mal, can ve cinsel güvenliğini tehdit etmektedir (Barfield, 2021, ss. 357-365; Maley, 2002, ss. 194-217; Zaif, 2019, ss. 99-103).

İşgalden sonra mücahit komutanların şehirleri paylaşımında dışlanan taliban grubu daha sonrasında herhangi bir iktidar mücadelesi içine girmemiştir. Mücahit grupların iktidarı ele geçirip İslami bir hükümet kurmasından umutlu olan taliban kendi hayat meşguliyetlerine geri dönmüştür (Zaif, 2019, ss. 88-89).

1.3. Taliban'ı Ortaya Çıkaran Faktörler

Taliban'ı ortaya çıkaran faktörler tam olarak yukarda tasvir edilen işgal sonrası durumdur. Mücahitlerden önemli şekilde umudunu kesen taliban üyeleri bu konuda hareket geçme kararı alırlar (Mahmud, t.y., ss. 48-50; Önder, 2019, ss. 84-85; Zaif, 2019, ss. 107-118). Taliban öncelikli olarak bölgesel bir amaçla bu hareketi kurarlar (Rashid, 1999, s. 24; Zaif, 2019, s. 114). Kendi bulundukları bölgeleri güvenli hale getirmek ve bu bölgede şeri hukuku uygulamak esas amaçtır (Zaif, 2019, s. 111).

Hareketin yayılması hem insan kaynağı açısından hem de maddi kaynaklar açısından zenginleşmesine yol açmıştır. Herhangi bir güvenliğin sağlanamadığı böyle bir ortamda Taliban'ın kontrol noktalarını ortadan kaldırıp kendi kontrol noktalarını kurarak güveliği sağlaması halkta ciddi bir etki oluşturur (Zaif, 2019, s. 113). Artık herkes Taliban'ı kendi bölgesine güvenliği sağlaması için davet etmektedir (Önder, 2019, s. 92). Hareket böylece hızlıca yayılmaktadır. Taliban'ın güvenliği sağlamaktaki başarısı Pakistan için de yeni bir müttefik anlamına gelmektedir (Akhtar, 2008; Maley, 2002, ss. 220-221). Zira Pakistan mücahit gruplardan umduğunu bulamamış, Afganistan'da iktidar bir türlü sağlanamamıştır. Üstelik mücahit gruplar kendi rekabetlerinde yeni dış müttefikler de edinmektedir (Akhtar, 2008, ss. 54-55).

Taliban'ın hareketinin oluşmasını sağlayan en önemli faktörlerden biri de Sovyet İşgali döneminde "taliban"ın işgale karşı savaşımıdır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 19). Taliban'ın özellikle hareket oluşmadan önce siyasal bir hedefinin olmadığı, ilk amacının bölgesel güvenliğin tesisi ve şeri hukukun uygulanması olarak göze çarpmaktadır (Rashid, 1999, s. 24; Zaif, 2019, s. 114). Taliban'ın bir hareket olarak oluşmasında Sovyet işgali süresince cephede yer almaları onların meselelere tahayyüllünü değiştirmiş ve eyleme geçmelerini kolaylaştırmıştır. Dini öğrenciler eğer bu deneyimi yaşamasaydı, biz onların bu iç kaos ortamında daha pasif kalabildiklerini görebilirdik. "taliban"ın savaştan sonra takındıkları pasif tavır da bize bu anlamda işaretler vermektedir. Afganistan'da oluşan siyasal boşluk bir vakum gibi Taliban'ı Kabil'e çekmiştir. Hareketin kuruluşu 1994 yılıyken, Molla Ömer'in "Müminlerin Emiri" ilan edilmesi 1996 yılına tarihlenmektedir (Mahmud, t.y., ss. 54-55; Önder, 2019, s. 95). Hareket tüm Afganistan'da iktidar hedefiyle ortaya çıkmamıştır, Afganistan'daki koşullar onları iktidara taşımıştır.

2. Taliban'ın İdeolojisine Dair Bir Tartışma

2.1. Taliban İdeolojisine Dair İddiaların Yeniden Değerlendirilmesi

Taliban'ın ideolojik olarak tanımlamanın ciddi zorlukları vardır. Özellikle Taliban'ın ilk iktidar döneminde medya ilişkilerinin kötü olması, yönetici kadroya ulaşmanın zorluğu gibi sebeplerle Taliban'ın dışardan tanımlanmasına sebep olmuştur (Rashid, 1999, s. 24; Zaif, 2019, s. 118). Genellikle Taliban'ın ideolojik olarak diyobendiyye medreselerinden etkilendiği dile getirilir (Büyükkara, 2020, s. 94; Gök, 2021, ss. 78-80; Rashid, 1999, s. 26). Özellikle Sovyet savaşı sırasında Pakistan'a göç eden çocukların hem bu eğitime maruz kaldıkları hem de Suudi Arabistan'dan gelen fonlarla kurulan yardım dernekleri aracılığıyla Vehhabilikten etkilendiği iddia edilmektedir (Ahrari, 2000, s. 658; Akhtar, 2008, s. 56; Rashid, 1999, s. 26). Bazıları doğrudan hareketin Selefi olduğunu iddia ederken (Barfield, 2021, s. 366; Gök, 2021, s. 78), kimileri de şiddet kullanan birçok köktenci hareket gibi onları Haricilikle ilişkilendirir (Ensâri, 2015; Gök, 2021, s. 81). Tabi ki bunlarla birlikte onların Radikal İslami Köktenci bir hareket olarak tanımlanması da kaçınılmazdır (Rashid, 1999, s. 22). Bu iddialar Taliban'a dair birçok çalışmada birbirini tekrar etmiştir. Fakat hareket detaylı şekilde incelendiğinde bu iddiaların ya tamamen yanlış veya kısmen doğru olduğu görülecektir.

Taliban ile diyobendiyye ekolü arasında kurulan ilişki diyobend ekolünün Pakistan ve Afganistan'da yaygın medrese ağına dayanmaktadır (Barfield, 2021, s. 366; Büyükkara, 2020, s. 88; Gök, 2021, s. 80; Rashid, 1999, s. 24). Gerçekten de bu bölgede diyobend medreseleri oldukça yaygındır. Bunun yanında Taliban'ın katı Hanefiliği (Büyükkara, 2020, s. 94) diyobend ekolüyle ilişki

olarak tanımlanabileceğimizi iddia etmiştir. Fakat Taliban yönetiminde görev almış isimlerin oranlarına baktığımızda Pakistan medreselerinde eğitim görmüş kişilerin oranı %25 civarıdır, Afganistan medreselerinden mezunların oranı ise %11'dir, son olarak Pakistan mülteci kamplarında eğitimlerini görmüş kişilerin oranı %8'dir (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 11). Üstelik bu medreselerden mezun olup da yönetici kadrolarında yer alan kişilerin örgütteki etkinliği de tartışmalıdır. Örgüt yönetimin yaklaşık %49'u Afganistan'ın hücre adı verilen ders halkalarında eğitim görmüştür (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 11). Üstelik örgütün lideri Molla Muhammed Ömer ve örgütte adalet bakanlığı gibi çok etkin bir pozisyonda görev alan Molla Nureddin Turabi gibi isimler de bu halkalarda eğitimlerini tamamlamıştır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 12). Örgütte bu tamamlanmamış dini eğitimin yansımaları, dini pratiklerin denetimlerindeki usulsüzlükte ciddi şekilde göze çarpmaktadır. Sahadaki yerel milislere dini pratiklerin kontrolünde ciddi özgürlük verilmiş, bu milisler kendi değerlendirmelerine göre ceza verme yetkisine sahip olmuşlardır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 29). Bunun yanında şunu da belirtmek gerekir ki diyobend ekolünün İslamcılık geleneğinde önemli temsilcilerinden olan Mevdudi'nin kitapları Taliban'ın birinci iktidar döneminde yasaklanmıştır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 25). Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki; Taliban yönetiminde diyobend medreselerinden mezun yöneticiler yer almıştır, fakat bunların etkinliği tartışmalarıdır, Taliban uygulamalarında diyobendiliğe dair "katı Hanefi tutum" dışında bir şey bulmak oldukça zordur.

Selefilik iddiası aslında şiddet yoluyla iktidarı ele geçirmeye çalışıp, İslami hukukunu uygulamaya çalışan her grup için yapıştırılan bir markadır. Taliban da bu şekilde tanımlanmaktan kaçınamamıştır. Vehhabilik de genellikle Selefi grupları tanımlarken Selefiliğe eşlik eden bir diğer iddiadır. Fakat Taliban dikkatle incelendiğinde Selefilikle ciddi ayrışmaları olduğu gözlemlenmektedir. Selefilik, Müslüman coğrafyanın Avrupa karşısında geri kalmışlığını dini inançtaki bozulma ile açıklamaktadır. Çözümü de "sahih dine" yani Peygamberin ve O'nun ashabının yaşadığı dine geri dönmekte bulurlar. Bunun yolu da dinin temel kaynaklarına yani Kuran-ı Kerim'e ve hadis kaynaklarına başvurmaktan geçmektedir (Büyükkara, 2020, s. 54). Öze dönüş ve başarı arasındaki korelasyon, "Asrı Saadet" adı verilen "ilkel ütopya" ile kurulmaktadır. Selefilik, gelenek dini kurumların konum ve yorumlarının sarsılmasına sebep olmuştur. Dini kaynaklarla kendi ilişkilerini kuran Müslüman bireylerin oluşmasında bu anlayışın etkisi büyüktür (Denoeux, 2002, s. 60). Fakat Taliban'ın dini anlayışı açısından durum tam olarak böyle değildir. Onlar Afganistan'da bir yozlaşmanın, dini bozulmanın olduğunu kabul etmektedirler (Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 26-27). Fakat onlar geleneksel olarak yaşadıkları dini hayatın tam da peygamberin yaşadığı İslam olduğuna inanmaktadırlar (Barfield, 2021, s. 376; Gopal & van Linschoten, 2017, s. 23-24). Dolayısıyla bozulma kırsalda yaşanan kendilerine göre "sahih dinin" özellikle kentlerde bozulması ve toplumun yozlaşmasıdır. Tam da bu farkı ortaya koymak için Büyükkara "Hanefi Selefiliği" tanımını yapmıştır. Fakat bu tanım da Taliban'ı tanımlamak için eksiktir. Çünkü onlar yalın bir Hanefiliği değil, Peştun kültürüyle harmanlanmış bir Hanefiliği uygulamaktadırlar (Atran, 2010, s. 352; Barfield, 2021, s. 374; Büyükkara, 2020, s. 95; Gök, 2021, s. 83). Afganistan'daki Arap savaşçılar da Taliban'ın "Hanefi taassubundan" yakınmaktadırlar (Es-Sûri, 2018, ss. 40-41). Özellikle Selefilikten oldukça etkilenmiş bu savaşçılar Taliban'ı birçok konuda sorgulamaktadırlar (Es-Sûri, 2018). Taliban üyelerinin türbelerle olan ilişkiler örneğin bunlardan bir tanesidir. Örgütün lideri Molla Muhammed Ömer dahil her hafta kendi hocası Hacı Baba'nın türbesinin ziyaret etmektedir (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 16). Örgüt üyelerinin tarikat bağlılığı, özelikle Nakşibendi tarikatıyla bağları bulunmaktadır (Liebl, 2007, s. 504). Onlar, kutsal kişilerinden dualarında yardımcı olduğuna inanmaktadırlar (Es-Sûri, 2018, s. 39; Gopal & van Linschoten, 2017, s. 16). Bunun yanında Taliban'ın savaştığı diğer Mücahit grupları tekfir etmeyip "isyancı" olarak görmesi (Es-Sûri, 2018, s. 159) ve BM'ye üye olma çabaları (Es-Sûri, 2018, s. 43; Filistini, 2019, s. 79) onların Arap savaşçılar tarafından sorgulandığı konulardır. Tekfir etme alışkanlığının olmaması ayrıca Taliban'ı Hariciye iddiasından da büyük ölçüde ayırır. Ebu Musab Es-

Suri'nin kitabına (2018) bakıldığında Arap selefi savaşçılarının Taliban konusunda bir hayli kafalarının karışık olduğu görülmektedir. Bunun yanında özellikle Usame Bin Ladin'in Afganistan'ı bir sığınak olarak kullanması ve Taliban ile ikili ilişkilerini geliştirmesiyle (Büyükkara, 2020, ss. 98-99) Selefilikten kısmen de olsa etkilenmiştir. Örneğin Molla Muhammed Ömer'in dev Buda heykelinin yıkılması kararında bu etkinin izlerini bulabiliriz (Büyükkara, 2020, s. 100). Fakat bu etkinin oldukça sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Taliban, Müslüman Kardeşler ile başlayan İslamcı gelenekle ilişkisi de ilk döneminde kurulamaz. Afganistan'da Burhaneddin Rabbani'nin liderliğini yaptığı Cemiyeti İslami veya Gulbeddin Hikmetyar'ın liderliğini yaptı Hizb-i İslami gibi İslamcı siyasi partiler vardır (Barfield, 2021, ss. 339-340). Bu partiler İslamcı gelenekten teorik anlamda beslenmişlerdir. Taliban'ın ise bu gelenekle ilişkisi sadece bu partileri gözlemlediği kadarıyla olmuştur. Müslüman Kardeşler hareketinin önemli temsilcileri olan Hasan el-Benna, Seyyid Kutub ve Yusuf el-Kardavi gibi isimlerin kitaplarıyla tanışmamışlar (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 34), hatta bu isimlerin kitaplarını iktidarları döneminde yasaklamışlardır (Büyükkara, 2020, s. 97; Es-Sûri, 2018, s. 47; Gopal & van Linschoten, 2017, s. 25). Dolayısıyla İslamcılığın devlete dair tahayyülünden ve teorik çalışmalarından yoksundur (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 27). Onlar tüm bu teorik tartışmalardan bağımsız olarak, aldıkları dini eğitimin ve tevarüs ettikleri dini geleneğin bir sonucu olarak şeriatı tatbik etmeye çalışmışlardır. Devlet erkini Şeri hukukun hizmetine sokan bir hareketi İslami köktencilikle tanımlamak doğru bir tanımlama olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, Taliban'ın İslami köktenci gelenekle bağının oldukça kopuk, onlardan bağımsız bir hareket olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Belki de onların ilk iktidar dönemlerindeki Şeri hukuku tatbikteki sertlikleri, bu gelenekten ve tecrübeden yoksun olmalarıyla da açıklanabilir.

2.2. Taliban İdeolojisinin Oluşumuna Etki Eden Faktörler

Taliban Hareketi'nin İslami köktenci gelenekle ayrışması sadece yukarıdaki bahsettiğimiz teorik kopukluktan ibaret değildir. İslamcı hareketleri oluşturan sosyal yapı ile Taliban'ı oluşturan sosyal yapı arasında ciddi farklılık vardır. İslamcı hareketler genellikle kentli, eğitimli, üniversitelerin mühendislik vb. alanlarından mezun olmuş kişilerden oluşmaktadır (Denoeux, 2002, s. 62). Örneğin Afganistan'da yer alan diğer İslamcı aktörlerin Kabil ile ilişkileri vardır ve burada örgütlenmeye başlamışlardır. Gulbeddin Hikmetyar Kabil Üniversitesi'nden mühendislik mezunudur. Burhaneddin Rabbani ise dini eğitimini Mısır'da El Ezher Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Taliban ise kırsal bölgelerde, eğitimlerini dini ders halkalarından almış bu eğitimini de genellikle tamamlamamış kişilerden oluşmaktadır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 11). Taliban Hareketi'nin bu kırsal yapısı, İslamcılıkla kentlilik arasında kurulan klasikleşmiş ilişkiye bir istisna oluşturmaktadır. Böyle bir istisnai durumun oluşmasında bizce temel faktör, bu dini öğrencilerin Sovyet işgali süresince edindikleri deneyimdir. Bu mücadele kendilerine eyleme geçme konusundan edinilmiş bir bilgi kazandırdı. Zira biz "taliban" dediğimiz öğrencilerin işgalden sonra kendi hayatlarına dönme arzusunda olduklarını ve herhangi bir politik hedefleri olmadığı gözlenmektedir (Zaif, 2019, s. 88). Onlar diğer siyasal mücahit gruplardan ülkede otoriteyi sağlama ve şeriatı tesis etme konusunda beklenti içindeydiler (Zaif, 2019, s. 90), fakat bu beklentileri gerçekleşmedi. Gerçekleşmeyen beklentileri sonucu harekete geçtiler. Burada şunu iddia edebiliriz ki; eğer Sovyet işgali sürecinde edindikleri eylemle ilişkileri olmasa, onlar bu şekilde eyleme geçmeyebilirdi.

Taliban'ın kırsal bir hareket oluşu onların dini anlama ve uygulama biçimlerine de yansımaktadır. Ernest Gellner (2012) "Müslüman Toplum" isimli kitabında, Müslüman toplumlarda kırsalda heterodoks bir İslam anlayışı varken, kentlerde ortodoks bir İslam anlayışı olduğunu savunur. Kırsal hayatta din, eski inanışlar ve mevcut kültürle harmanlanmış bir halde, özellikle Sufi pratikler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kentte ise özellikle dini kurumlar aracılığıyla kurumsallaşmış yani ortodoks din anlayışı yaşanmaktadır. Taliban'ın din anlayışında da bu durum örgütteki "Peştunvali" denilen Peştun

kültürel kodlarının etkisinde gözlemlenebilmektedir (Atran, 2010, s. 352; Barfield, 2021, s. 374; Büyükkara, 2020, s. 95; Gök, 2021, s. 83).

"Peştunvali"yi oluşturan ilkelerden bazıları şunlardır; kadının saflığının korunması (namus), kişisel intikam hakkı (badal), konuğun kutsallığı (melmastia), sığınma hakkı (namawati) (Atran, 2010, s. 351). Peştunvali denilen bu kültürel ilkeler, Peştunların çoğunlukta olduğu Afganistan ve Pakistan bölgelerinde her zaman uygulanmıştır (Johnson, 2007, ss. 121-122). Peştunlar bu kültürü özellikle Afganistan kırsalında "hanların" ve "meliklerin" etkinliği altında devam ettirmişlerdir (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 10). "Hanlar" Peştun aşiret reisleriyken, "melikler" hükümet temsilcileridir. Din adamlarının Sovyet işgaline kadar bölgede etkinliği sınırlıdır. Sovyet işgaliyle "hanlara" ve "meliklere" yapılan müdahaleler din adamlarının bölgede etkinliğini artırmıştır (Liebl, 2007, ss. 502-503). Dolayısıyla Taliban'ın kırsalda hâkim yapı olarak ortaya çıkması bir anlamda bu gelişmelerin de sonucudur. Fakat daha önce de bahsedildiği gibi kırsaldaki dini hayat Afganlar için her zaman Peygamber'in hayatıyla bir tutulur ve hiç değişmemiş kabul edilirdi (Barfield, 2021, s. 376; Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 23-24). Taliban'da kentteki yozlaşmayı, bu kırsal dini saflıkla değiştirmek amacıyla hareket etti. Tam da bu yüzden onlar şerî hukuku uygularken, aslında bir çeşit Peştunvali ile İslam-Hanefi hukukunun karışımı bir şey uyguluyorlardı (Atran, 2010, s. 352; Barfield, 2021, s. 374; Büyükkara, 2020, s. 95; Gök, 2021, s. 83).

3. Taliban'ın Birinci İktidar Dönemi (1996-2001)

3.1. Taliban'ın Devlet Yönetimiyle İmtihanı

Taliban Afganistan'ın başkenti Kabil'i ele geçirdiğinde tarih 27 Eylül 1996'ydı. Ertesi gün Afganistan'ın son sosyalist yöneticisi Muhammed Necibullah idam edildi. Taliban Kabil'den sonra ülkenin büyük çoğunluğunda kontrolü ele geçirdi (Barfield, 2021, s. 373; Önder, 2019, s. 96). Sovyet işgalinden sonra ülkenin yaklaşık %90'ında kontrol sağlamak onlar için önemli bir başarıydı. Zira ülke yıllardır süren savaş ve siyasi istikrarsızlıktan çökmüştü. Taliban'da Kabil'i ele geçirdiğinde çökmüş bir devleti ele geçirmişti (Zaif, 2019, s. 140). Üstelik kendilerinin de bu devleti nasıl düzeltebileceklerine dair herhangi bir fikirleri yoktu.

Taliban'ın esas problemini devleti "yönetmek" meselesi oluşturdu. Onlar Afganistan'da yıllar sonra iktidar kurabilen tek oluşumdu. Afganistan'ın büyük problemlerinden güvenlik sorununu çözdüler, belirli oranda silahsızlanma sağladılar ve suç oranlarını azalttılar (Berman, 2003, s. 6; Hirschkind & Mahmood, 2002, s. 346). Afganistan'da Taliban iktidarının güçlü olduğunu gösteren en önemli bir diğer veri de afyon üretimini tarihte bir daha görülmeyecek oranda engelleyebilmeleriydi (G. Farrell & Thorne, 2005). Fakat iktidar olmak her zaman yönetebilmek anlamına gelmemektedir. Taliban, Afganistan topraklarında muktedir olabilmiş fakat yönetebilme konusunda ciddi şekilde başarısız olmuştur.

Taliban kendi iktidarında bir nevi ikili bir yönetim yapısı kurulmuştur. Örgütün lideri Molla Muhammed Ömer Kandahar'da kalmıştır. Kendisinin de yer aldığı bir şura konseyi danışma işlevi görmektedir, kararları lider almaktadır. Kabil'de ise bir kabine yer almaktadır. Başbakan ve bakanlar kurulundan oluşan bu kabine Kandahar'dan gelen emirleri yerine getirmeye çalışmaktadır (Barfield, 2021, s. 374; Osman & Gopal, 2016, s. 7). Kendi talepleri ise birçok engelle karşılaşabilir. Örneğin bakanlık Avrupa ülkeleri tarafından finanse edilecek, Taliban'ın gözetimi ve kısıtlamaları altında faaliyet yürütecek kız medreseleri gibi Molla Ömer'e ilettikleri talepleri, Molla Ömer tarafından örgütün bütünlüğü korumak amacıyla görmezden gelinebilmektedir (Osman & Gopal, 2016, s. 23). Taliban, Afganistan tarihinde parçalanmadan kalabilen istisnai örgütlerden biridir. Bunda siyasal lidere olan itaat kültürünün Taliban Hareketinde oldukça etkisi vardır (Barfield, 2021, s. 373; Osman & Gopal, 2016, s. 18; Önder, 2019, ss. 92-93). Böyle bir durumun korunması için liderliğin de bazı tavizler vermesi karşılıklı bir denge durumu oluşturmaktadır. Fakat bu durum Kabil'deki kabine açısından ciddi zorluklar

doğurabilmektedir (Barfield, 2021, s. 374). Özellikle bu sebeple Adalet Bakanı Molla Nureddin Turabi ve "dini polislerinin" örgütteki etkinliği artmıştır (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 29; Osman & Gopal, 2016, s. 27). Kabine çoğunlukla Mollalar ve Mevlevilerden oluşmaktadır (Osman & Gopal, 2016, s. 31). Bu şekilde bir nitelik eksikliği olduğu gibi, bakanların sahadaki çatışmalara katılması da Kabil'deki bakanlıkları oldukça boş bırakmıştır (Kleiner, 2006, s. 225; Osman & Gopal, 2016, s. 23). Nitelikli insan kaynağı açısından ciddi sıkıntıları göze çarpan Taliban bu yüzden kurumsallaşmayı sağlayamamıştır. Örneğin örgütün kurucularından Molla AbdulSelam Zaif'in bu dönemde yaptığı görevler şu şekildedir; Herat Bankalar İdaresi Müdürlüğü, Savunma Bakan Yardımcılığı, Bayındırlık Bakanlığı, Pakistan Büyükelçiliği (Zaif, 2019). Bu durum Taliban'ın diplomatik ilişkilerine de yansımıştır. İktidar sürecinde Afganistan İslam Emirliği'ni yalnız üç ülke (Pakistan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri) tanımıştır (Barfield, 2021, s. 377). Taliban lideri Molla Muhammed Ömer, yurtdışından gelen görüşme tekliflerini geri çevirirken (Zaif, 2019, s. 202), Afganistan İslam Emirliği dış ilişkileri konusunda da kurumsal bir yapı kuramadı (Kleiner, 2006, s. 225). Genellikle iletişim hangi yetkiliye ulaşılırsa onun aracılığıyla yürütülüyordu. Bu iletişim de daha çok Pakistan üzerinden gerçekleşiyordu. Pakistan Büyükelçisi Molla Abdulselam Zaif, bu ilişki biçiminin Emirlik ile diğer ülkeler arasında oldukça olumsuz etkileri olduğunu ifade etmektedir (Zaif, 2019, s. 176).

Taliban yönetimi, kendi dini yorumlarının özellikle kent merkezlerinde sıkı bir biçimde uygulanması konusunda oldukça katı davranmışlardır (Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 26-27). Yayınladıkları kuralların kapsamı oldukça geniş, bu kuralların uygulanış biçimi ise oldukça kuralsızdır (Osman & Gopal, 2016, s. 27). "İyiliği emredip, kötülüğü sakındırmak" ismi altında gerçekleşen bu uygulamalarda neyin iyi neyin kötü olduğuna sahadaki Taliban üyeleri karar verir. Örneğin bir kadın beyaz ayakkabı giydiği için dövülmüştür. Zira beyaz renk Taliban bayrağının rengidir (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 29). Genel olarak Taliban bir şeyi yasaklarken, o şeyin arkasındaki niyete bakmaz. Onlar için önemli olan davranışın kendisidir. Örneğin resim yasaktır, bunun ne niyetle yapıldığı önemli değildir. Yine herhangi bir şey, bir kötülüğe yol açabilme imkânı varsa, o şey de tamamen yasaklanabilir (Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 26-29). Dolayısıyla Taliban, birçok şeyi ülke çapında yasaklamıştır. Bunlarda bazıları; televizyon, resim, müzik, güvercin beslemek, satranç oynamak, makyaj malzemeleri, vesaire (Büyükkara, 2020, ss. 95-96; Gopal & van Linschoten, 2017, s. 20; Gök, 2021, ss. 80-81). Bunun dışında had cezaları sıkı bir şekilde uygulanmış, özellikle insanların bu cezaları izlemesi için stadyum gibi alanlarda bu cezalar tatbik edilmiştir (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 26). Ayrıca namaz saatlerinde dükkanlar kapatılmış, sokakta ne kadar insan varsa hepsi namaz ibadetini saatinde gerçekleştirmesi için camilere gitmeye zorlanmıştır (Büyükkara, 2020, s. 95).

3.2. Taliban İktidarında Kadın ve Eğitim

Taliban'ın bu sıkı uygulamalarından özellikle kadınlar ciddi şekilde etkilenmiştir. Öyle ki, bazı araştırmacılar Taliban'ın rejimini cinsiyete dayalı bir "apartheid rejimi" olarak tanımlamışlardır (Franks, 2003, s. 147; Hirschkind & Mahmood, 2002, s. 340). Kadınların "burka" denilen ve yüz de dahil vücudun tamamını örten kıyafeti giymeleri zorunlu tutulmuştur (Franks, 2003, s. 140; Goodson, 2001, s. 420; Hirschkind & Mahmood, 2002, s. 340). Bununla birlikte yanlarında mahremleri olmadan yolculuk etmeleri yasaklanmış, evlerin sokağa bakan pencereleri siyaha boyanmıştır. Kadınlar eğitim ve çalışma haklarından büyük ölçüde mahrum bırakılmıştır. Sağlık sektörü dışında neredeyse bütün sektörlerde çalışmaları engellenmiştir. Tüm bu uygulamalar kadınlar üzerinde trajik sonuçları olmuştur. Savaştan çıkmış bir ülkenin dul kadınları geçim kaynaklarından tamamen yoksun kalmış, böylece dilencilik büyük ölçüde artmıştır. Kadınların sağlık hizmetlerine erişimi büyük ölçüde kısıtlanmıştır (Franks, 2003, ss. 139-140; Goodson, 2001, s. 420). Tüm bu politikalar dünya kamuoyunda büyük tepki çekmiştir ve Taliban yönetiminin uluslararası alanda izolasyona uğramasının sebebini oluşturmuştur (Hirschkind & Mahmood, 2002). "Burka giyen kadın" adeta Taliban yönetiminin temsiline dönüşmüştür (Hirschkind & Mahmood, 2002, s. 341).

Aslında Afganistan'da kadınlar, özellikle Peştun kırsalında her zaman kamusal alandan kısıtlanmıştır (Goodson, 2001, s. 416). Bu bölgede kız çocuklarının eğitimi için girişilen politikalar her zaman büyük tepkiyle karşılaşmıştır (Goodson, 2001, s. 421; Gopal & van Linschoten, 2017, ss. 14-15). Sadece eğitim değil, kadınlarla ilgili birçok alanda girişilen reform girişimleri kırsaldaki aşiretlerin büyük tepkisiyle sonuçlanmıştır. Emanullah Han'ın indirilmesine giden yolu açan, Han'ın kadınlarla ilgili değişiklikleri de kapsayan modernleştirme girişimleridir (Franks, 2003, s. 138). Bunun sonucunda Nadir Şah ve onun varisleri modernleştirme girişimlerini her zaman kent merkezleriyle sınırlı tutmuş, oldukça yavaş işleyen bir modernleştirme süreci izlemişlerdir (Barfield, 2021). Afganistan'da gerçekleşen darbe/devrim sonrası kurulan sosyalist rejim sürecinde özellikle Kabil'de kadınlar en özgür dönemlerini yaşamıştır. Fakat sosyalistlerin bu politikalarını kırsala taşıma çabası yine büyük bir tepkiye yol açmış ve Sovyet işgalini getiren süreçlerden birine yol açmıştır. Sonrasında kurulan İslami Geçiş Hükümeti de kadınlarla ilgili kısıtlayıcı uygulamaları hayata geçirmişti. Rabbani'nin kontrolündeki Kabil'de kadınların zorunlu olmadıkça sokağa çıkmamaları belirtilmiş, çıkacakları zaman için de belirli şartlar belirtmişti (Gopal & van Linschoten, 2017, s. 22). Taliban kadınlarla ilgili Peştun kırsalında mevcut uygulamaları daha da radikalleştirilmiş bir biçimde Kabil'e taşımış oldu. Öyle ki kadınların eylemleri sebebiyle sokakta aile ferdi dışındaki biri tarafından dövülmesi Peştun kültürü açısından ciddi sorun oluştururdu (Goodson, 2001, s. 420). Fakat tam da kent merkezleri olduğu için bu "dövme" cezasının uygulanması, kırsalda karşılaşacağı tepkiyle karşılaşmamıştır denilebilir. Taliban yönetimi Afganistan'da kadınların güvenliği bir ölçüde sağladı, fakat uyguladığı politikalar özellikle kentlerde kadınları birçok haktan mahrum bırakarak trajik sonuçlara yol açtı.

3.3. Taliban İktidarının Sonu: Usame Bin Ladin Afganistan'da

Afganistan'da tüm bunlara rağmen Taliban yönetiminin sonunu getiren El Kaide ile olan ilişkisi oldu. Usame Bin Ladin 1996 yılında Afganistan'a sığındı ve burada Taliban yönetimiyle, özellikle örgütün liderin Molla Muhammed Ömer ile iyi ilişkiler geliştirdi (Büyükkara, 2020, ss. 88-89). Usame Bin Ladin, Müslüman coğrafyasında bir değişimin gerçekleşebilmesi için bu coğrafyadaki rejimlerin kendisindense, arkasındaki ülkenin hedef alınmasının gerektiğini düşünüyordu. Bu rejimlerin arkasındaki güç Bin Ladin'e göre ABD ve İsrail'dir. ABD'nin hedef alınması, ABD'nin Müslüman coğrafyadaki baskını artıracak, böylece bu baskı Müslümanların direnişini tetikleyecektir. Taliban yönetimi ulusal bir hareketti ve kendi iktidar alanlarını genişletmek gibi bir hedefleri de yoktu (Atran, 2010, s. 363). Fakat dünyadaki köktenci hareketler için de bir sığınak haline dönüştü. Sadece El Kaide değil Asya'daki birçok köktenci hareket Afganistan'da sığınma imkânı buldu (Ahrari, 2000). Bu durum Taliban yönetimini uluslararası açıdan zor duruma sokuyordu. Fakat bu durum Taliban açısından hem "Müslümanların iadesi" olarak dini bir sorun (Önder, 2019), hem de Peştun kültüründe kutsal kabul edilen "sığınma hakkı" ve "misafirin kutsallığı" ilkeler açısında kültürel bir sorundu (Atran, 2010, s. 353).

Usame Bin Ladin Afganistan'da bulunduğu sürede El Kaide yapılanması Kenya ve Tanzanya'da bulunan ABD konsolosluklarına bombalı saldırılar düzenledi (Maley, 2002, s. 248). Bu durum ABD'nin Taliban yönetimden Usame Bin Ladin'in iadesini istemeye götüren süreci başlattı. Taliban yönetimi bu süreçte ABD ile eşit ülke diplomasisi kurmak istedi. Kanıtların kendileriyle paylaşılması, yargılamanın kendi ülkelerinde yapılması veya başka bir takım yargılama planları öne sürdü. Onlara göre ABD ile kendileri aralarında suçluların iadesine dair bir anlaşma yoktu ve bu yüzden böyle bir iade gerçekleşemezdi (Zaif, 2019, ss. 217-219). ABD ise Afganistan'daki yönetimi tanımıyordu. ABD ve Taliban arasındaki diplomasi genel olarak iki tarafın da bir şey talep ettiği, fakat kimsenin bir şey vermediği başarısız bir süreçti (Kleiner, 2006). 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de ikiz kulelere saldırı gerçekleştiğinde, Taliban yönetiminin de Afganistan'daki ilk iktidar dönemi kapanıyordu. Molla Abul Selam Zaif (2019, ss. 223-237)'in anlattıklarından, bu saldırı sonrası Taliban yönetiminin Afganistan'a büyük çaplı bir saldırı beklentisi içinde olmadığını anlıyoruz. Onlar Afganistan sınırlarında olmayan bir

ülkenin kendilerine müdahale edebileceğini tahayyül edemiyorlardı. Fakat ABD hava bombardımanı ile başlayan operasyonla Taliban yönetimi ülkedeki kontrolünü hızlıca kaybetti. Böylece Taliban'ın Afganistan'daki ilk iktidar dönemi son buldu.

4. Taliban Direnişi: Yolların Bittiği Yer

4.1. Müdahale Sonrası Afganistan'a Bakış

ABD'nin Afganistan'a müdahalesi sonrası, dünya kamuoyu Afganistan'da Taliban yönetimiyle özdeşlemiş "burka giyen kadını" görmeye devam etti. Fakat artık bu kadınlar burkayı zorunlukla değil, kendi istekleriyle giyiyorlardı (Fahmy, 2004, s. 92; Hirschkind & Mahmood, 2002, s. 341). Afganistan için Bonn Anlaşması ile Afganistan'da bir geçiş süreci planlandı. Geçiş süreciyle eski mücahitler ve savaş lordları siyaset sahnesine döndü. Geçiş sürecine liderlik etmek için bir Peştun olan ve yönetici kabilelerden Polpazai aşiretine mensup Hamid Karzai seçildi. Kapsayıcı hükümet çalışmalarıyla özellikle çok sayıda Tacik kendine hükümette yer buldu. Taciklerin yanında, Hazaralar ve Özbeklerin de temsiline dikkat edildi (Johnson, 2006, ss. 1-8). Yeni anayasa hazırlıklarında Afganistan bir İslam Cumhuriyeti oldu. İslam'ı prensiplere aykırı bir kanun çıkamaz ve siyasi parti kurulamazdı (Johnson, 2006, s. 10; Riphenburg, 2004, s. 405). Kadınlar kendilerine büyük oran meclislerde yer buldu (Johnson, 2006, s. 20). Afganistan'ın ilk demokratik seçimlerini Hamid Karzai kazandı. Seçimlerin gösterdiği bir şey vardı ki, her etnik grup kendi adayına oy veriyordu (Johnson, 2006, ss. 13-15). Demokrasi açısından ciddi şekilde sorun teşkil eden bu süreç Afganistan İslam Cumhuriyet süresince çözülmedi (Johnson, 2006). Afganistan'ın bu süreçteki iki başkanı (Hamid Karzai ve Eşref Gani) da Peştun oldu. Ayrıca seçimlere kimi zaman usulsüzlük iddiaları da eşlik etti. Bunun yanında bu süreçte kurulan yönetimlerle ilgili her zaman ciddi yolsuzluk iddiaları gündeme geldi. Peştunlar, Taciklerin yönetimde güçlü temsilinden rahatsızdılar (Johnson, 2006, ss. 8-9). Afganistan'ın demokrasi tecrübesi ciddi anlamda sorunlu oldu.

Sosyal koşulların iyileştirilmesi de hiçbir zaman tam anlamıyla gerçekleşmedi. Ülkenin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilecek yatırımlar yapılamadı ve Afganistan bu süreç boyunca dış yardımlara bağımlı şekilde yaşamaya devam etti. Okullaşma oranı ABD'nin ülkeye girişinden sonra hala çok azdı. 2004'te tüm Afgan kızlarının yalnızca %3'ü tüm erkek çocuklarının %39'u okula kayıtlıydı (Alvi-Aziz, 2008, s. 171). Eğitim imkanları açısından öğrenciler ciddi zorluklarla mücadele ettiler. Kızların okula erişimi sorunu çözülemedi. Zira güvenlik sorunu Afganistan'da tekrardan en önemli sorunlardan biri haline geldi. Kadınların bununla birlikte Afganistan toplumunda yaşadığı sosyal sorunlar çözülemedi (Alvi-Aziz, 2008; Riphenburg, 2004). "Baad" gibi kültürel uygulamalar, aile içi istismar, çocuk yaşta evlilik, cinsel suçlar, kadınlar için sorun olmaya devam etti (Alvi-Aziz, 2008, s. 176). 2000 yılında Taliban yönetiminin rekor bir oranda düşürdüğü afyon ekimi artarak devam etti (G. Farrell & Thorne, 2005, s. 88).

4.2. Taliban'ın Tekrar Örgütlenmesi

ABD'nin operasyonu Taliban'a büyük bir darbe vurdu. Örgütün birçok savaşçısı ve yöneticisi ya öldürüldü ya tutuklandı. Fakat ABD örgüt lideri Molla Muhammed Ömer'i ele geçiremedi. Bunun yanında El Kaide lideri Usame Bin Ladin'i de ele geçiremedi (Akhtar, 2008, s. 62; Johnson, 2007, s. 96). 2002-2003 yıllarında, Afganistan'da nispeten barışçıl bir dönem yaşandı (Johnson, 2007, s. 96). Taliban'ın tekrar toparlanamayacağına dair ciddi bir inanç vardı. Öyle ki, ABD askerlerinin bir kısmını Irak'a gerçekleştirdiği operasyon için bu bölgeye kaydırdı (Johnson, 2007, ss. 96-97). Taliban ve El Kaide üyelerinden kaçabilenler Durrand sınır hattından Pakistan'ın kuzeyinde yer alan Peştun aşiretlerinde kendilerine sığınak buldular (Acharya vd., 2009, s. 95; Johnson, 2007, s. 96; Liebl, 2007, s. 1095). Peştunlar açısından yukarıda da bahsedildiği gibi Peştunvali'nin önemli ilkelerinden bir tanesi "misafirin kutsallığı" ilkesiydi. Bununla birlikte özellikle Usame Bin Ladin'in bölgeye girişi buradaki aşiretler için yeni bir maddi kazanç anlamına da geliyordu (Acharya vd., 2009). Aşiretler örgüte

sağladıkları kaynaklarla normal piyasada kazanacaklarından çok yüksek düzeyde ücretler kazanmaya başladılar (Acharya vd., 2009, s. 102). Bunlara ek olarak bölgeye düzenlenen saldırılar da bölgedeki aşiretlerin Taliban ve El Kaide ile ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamış oldu (Liebl, 2007, s. 1112). Böylece bu bölgede Taliban ve El Kaide'nin yöneticileri hayatta kalmayı başardı. Hatta bu bölgede eğitim kampları kurdular (Acharya vd., 2009, s. 95; Atran, 2010, s. 350). Bu süreç Taliban'ı mücadelesinde destekleyen, El Kaide'den de ideolojik olarak önemli ölçüde etkilenmiş olan "Tahrik-i Taliban Pakistan" isimli örgütün kurulmasına yol açtı (Atran, 2010, s. 355).

Taliban bu bölgede hayatta kalmayı başardıktan sonra, yeniden sahada olmak için örgütlenmeye başladı (Atran, 2010, s. 351; Johnson, 2007, s. 96; Liebl, 2007, s. 112). İlk birlikler oldukça düzensiz ve kuralsız şekilde oluşuyordu. "Mahaz" denilen bu birlikler bir komutan ve 10-20 kişi ile oluşuyordu (Jackson vd., 2019, s. 7; Johnson, 2013, s. 9). Eski bir Taliban sözcüsü o dönemi söyle anlatıyor; "Herkes kendi başına savaşmaya geliyordu, her komutanın kendi yönetimi vardı. Eğer bir kişi 10 savaşçıya sahipse, "ben patronum" diye düşüyordu. Her şeyi yapabilirdi" (Jackson vd., 2019, s. 7). Bu gruplar birbirinden oldukça kopuk, özerk ve yerel yapılardı. Herhangi bir kuralla bağlı değillerdi ve komutanlar tamamen kendi dilediklerini yapıyorlardı (Jackson vd., 2019, s. 7). Ayrıca Taliban savaşçıları artık sadece örgütün ideolojik bağlılarından oluşmuyordu, örgüte iktisadi kazanım amacıyla katılanlar da vardı (Johnson & DuPee, 2012, s. 82). Kimi araştırmacılara göre bir Taliban savaşçısı aylık 300$ kazanıyordu ve bu rakam Afganistan'daki birçok sektördeki maaşlardan oldukça yüksek bir rakamdı (Schmidt, 2010, s. 67). Üstelik Taliban savaşçısı olmak suç ekonomisi (örneğin adam kaçırma) içinde olmayı da kolaylaştırıyordu (Johnson & DuPee, 2012, s. 82; Schmidt, 2010, s. 62). Bu yapıların bağlı olduğu bir askeri komisyon daha sonraları kuruldu. Fakat bu birliklerin belirtilen yapıları Taliban'ın direniş dönemi boyunca, kurumsallaşma çabalarının önünde bir sorun oluşturacaktır (Jackson vd., 2019, s. 7). Bu birliklerin komutanları direniş dönemi boyunca yerel bölgelerinde etkinliklerini sürdüreceklerdir (Jackson vd., 2019, s. 7). Mahaz kurulması Taliban örgütü tarafından 2009'da yayınlanan layha ile yasaklandı (*Taleban Code of Conduct or the Layha*, 2011, s. 21).

Taliban yönetimi bu örgütlerin hareketlerini düzenlemek, eylemlerini belirli bir kurala bağlamak için ilk olarak Molla Muhammed Ömer'in bayram hutbeleri kullanılmaya çalışıldı (Jackson vd., 2019, s. 7). Fakat Taliban yönetimi bu konuda daha ciddi adımlar atılması gerektiğine karar vermiş olmalı ki, savaşçılarını kuralla bağlamak için 2006 yılında ilk kez "layha" denilen, savaşçılar için adeta bir rehber niteliğinde olan belgeler yayınladı. Daha sonra bu 2009 ve 2010 yılında genişletilmiş ve bir kısmı değiştirilmiş layhalar takip etti (Johnson & DuPee, 2012, s. 78). Bu belgelerde maddeler şeklinde kurallar yer almaktaydı (*Taleban Code of Conduct or the Layha*, 2011). Savaşçıların hangi durumda nasıl davranacaklarını, genel hayatlarında bir Taliban savaşçısı olarak neyi yapmaları gerektiği veya neyin yasak olduğu, hiyerarşik olarak çeşitli konularda hangi yetkili organın karar verebileceği gibi konuları içermekteydi (*Taleban Code of Conduct or the Layha*, 2011). Bu belgeler Taliban'ın kurumsallaşma girişimleri açısından oldukça önemli gözükmektedir. Yukardaki bahsettiğimiz iktisadi amaçla Taliban'a katılımın yöneticiler de farkında olmalı ki, maddi karşılıkla yapılan eylemleri savaşçılarına yasaklamıştır (Johnson & DuPee, 2012, s. 83). Taliban iktidar döneminde dahi savaşçıları için bu şekilde bir kurallar silsilesi yayınlamamıştır. Bu belgeler hiyerarşik yetkilendirmeyi de yaparken, örgütün dağınık birliklere bağlı yapısını düzenlemeye çalışıyordu (Johnson & DuPee, 2012, s. 86). Fakat bunu yaparken sahadaki gücü paylaştırmaya çalışıyor, herhangi bir güç rekabetinin örgüte zarar vermesinden çekiniyordu (Jackson vd., 2019, s. 14). Şunu söylemek gerekir ki; Taliban yayınladığı bu kuralları savaşçılarının hiçbir zaman ihlal etmediği söylenemez. Birçok defa bu kuralların ihlal edildiğine tanıklık edilmiştir (Johnson & DuPee, 2012, s. 81). Yine de örgütün savaşçılarının eylemlerini kuralla bağlama çabası önemli bir kuramsallaşma ve hesap verilebilirlik niyetinin göstergesidir.

4.3. Direniş Dönemi: Savaş ve Siyaset

Taliban'ın Afganistan'da eylemleri artırması özellikle 2003'ın son döneminde oldu. Bu tarihten itibaren de artarak devam etti. Taliban ilk başlarda "konvansiyonel savaş" denilen doğrudan doğruya iki tarafın karşılıklı savaştığı, savaş türünde çatışmalara girmeye çalıştı. NATO güçleriyle girdiği bu çatışmalardan çok sayıda savaşçısını yitirerek çıktı (Johnson, 2013, s. 6). Aynı dönemde ABD'nin Irak müdahalesi başlamıştı, bu sebeple ABD askerlerinin bir bölümünü Irak'a kaydırdı (Akhtar, 2008, s. 68; Johnson, 2007, ss. 96-97). Bu durum Afganistan'da bir zafiyet yarattı. Çünkü Afganistan'daki kilometre başına düşen asker sayısı büyük Afganistan toprakları için yetersizdi (Johnson, 2007, ss. 107-109). Bu durumun sonucunda Taliban'ın özellikle güney kırsalında yavaş yavaş hakimiyet kazanmaya başlamıştır. Fakat Irak'taki durumun Afganistan'a bir diğer etkisi de savaş teknikleri açısından oldu. El Kaide'ye bağlı Ebu Zerkavi liderliğindeki Irak'taki örgüt özellikle intihar saldırıları ve el yapımı patlayıcılarla sahada önemli etkinlik kazanıyordu (Johnson, 2007, s. 98, 2013, s. 10). Bu savaş tekniklerinin benimsenmesi Taliban yönetimi açısından tartışmalı oldu. Molla Muhammed Ömer özellikle intihar saldırıları konusunda şüphe duyuyordu (Johnson, 2013, s. 12). Bu tür saldırılar Afgan savacıları arasında da onursuzca bulunurdu (Barfield, 2021, s. 383). Fakat örgütün önemli konularında Molla Dadaullah gibi isimler bu tekniklerin benimsenmesinde etkili oldu (Zeydan, 2013, s. 101). 2005 yılında Irak'tan gelen bir heyetle bu konular üzerine bir görüşme gerçekleştirildi (Johnson, 2013, s. 10). 2006 yılı Afganistan'da intihar saldırılarının çok yüksek oranda arttığı yıl olmuştur (Johnson, 2007, s. 98, 2013, s. 11). Taliban konvansiyonel savaşla kazanımlar elde edemeyeceğini, elde etse bile tutamayacağını, üstelik çok fazla kayıp verdiğini öğrenmişti. Dolayısıyla savaş şeklini "konvansiyonel savaştan", "gerilla savaşına" dönüştürdü (Johnson, 2013, s. 6).

Taliban savaşını sadece askeri birimlere indirgemedi. Örgüt, direniş dönemi boyunca Afganistan'ın istikrarını ve düzenini sürekli olarak tehdit etti. Kamu kurumlarını, yardım kuruluşlarını, altyapı çalışmalarını doğrudan hedef aldı (Johnson, 2013). Bunun yanında hükümetle iş birliği yapan, ülkenin önde gelen isimlerine suikastlar düzenledi (Johnson, 2013, s. 13). Taliban'ın eylemlerine karşı fetvalar yayımlayan din adamları özellikle bu suikastların kurbanı olmuştur (Johnson, 2013, s. 17). Eğitim kurumları Taliban'ın öncelikli hedeflerinden bir tanesiydi. Taliban, Afganistan'da eski bir iletişim usulü olan "gece mektupları" ile halkı çocuklarını okullara göndermeme konusunda uyarmıştır. Kız okulları erkek okullarına göre daha çok hedef alınmıştır, çünkü erkek çocuklarının eğitiminin engellenmesine yerel halk tepki gösterebilirken, kız çocuklarının eğitimi konusunda aynı duyarlılığı sergilememişlerdir. Bu okullarda görev yapan öğretmenler hükümetle işbirliği yapanlar kapsamına alınmış ve daima tehdit altında olmuşlardır (Jackson vd., 2019, ss. 16-17). Taliban'ın ülkeyi terörize etmesi onların siyasetinin bir parçasıydı. Afganistan'ın "kukla" hükümetinin güvenliği sağlayamadığı, halka hizmet götüremediği, ülkeyi geliştiremediği, propagandası yapılıyordu. Gerçekten Afganistan hükümeti direniş dönemi boyunca güvenliği ve istikrarı sağlamayı başaramamıştır (Alvi-Aziz, 2008, s. 174). Taliban eylemlerinin meşruiyetini ABD'nin ve ona eşlik eden diğer uluslararası güçlerin işgaline dayandırıyordu. Böyle bir durumda tüm Müslümanlara düşen vazife, bu işgale karşı savaşan kendilerine katılmaktı (Johnson, 2007, s. 123).

ABD'li General Karl Eikenberyy 2006 yılında şöyle diyordu; "Yolların bittiği yerde, Taliban başlar" (Alvi-Aziz, 2008, s. 176). Uluslararası güçlerin desteği olduğu halde Afganistan hükümetleri, Afganistan'ın tamamını kontrolü altında tutamamıştır. Kırsal alanda Taliban hakimiyeti her geçen zamanda süreli olarak artmış, Taliban bu bölgelerde kendi "gölge yönetimlerini" oluşturmuştur (Jackson vd., 2019, ss. 7-8; Johnson, 2007, s. 94, 2013, s. 9; Johnson & DuPee, 2012, s. 81). Vilayet yöneticileri ve komisyonları, vilayetlere bağlı ilçe yöneticileri ve komisyonları kurulmuştur (Jackson vd., 2019; Johnson, 2013, s. 8).

Taliban direniş döneminde sadece düşmanla savaşmak yerine halkla da ilişkiler kurmak ve onların

da bu direniş döneminde olmaya başlamıştır denilebilir. Sadece Afganistan hükümetinin meşruluğuna gölge düşürmek, onların başarısızlığının propagandasını yapmak yeterli değildir. Kendilerinin yönetebildiklerini de göstermek istemektedirler. Burada özellikle Taliban'ın şeri mahkemeleri güçlü bir işlev görmektedir (Johnson, 2013, s. 9; Johnson & DuPee, 2012, s. 84). Özellikle kırsalda yaşayan halk, toprakla, sulamayla genel olarak tarımla ilgili çıkan problemlerini Afganistan'ın resmi mahkemelerinde çözmek yerine, Taliban'ın şeri mahkemelerine başvurmuştur. Bazı iş adamlarının dahi sorunlarını bu mahkemelerde çözdüğü söylenmektedir. Zira bu mahkemeler sorunları hızlı kararlara bağlamasıyla, Afganistan'ın resmi mahkemelerine göre oldukça işlevseldir. Böylece Taliban kendi şeri mahkemeleriyle ayrı bir hukuk düzeni, alternatif bir meşruiyet alanı yaratmış olmaktadır (Johnson, 2013, ss. 9-10; Johnson & DuPee, 2012, ss. 84-85).

Taliban komisyonlarını (askeri, sağlık, eğitim), ülkeyi doğu ve batı olmak üzere ikiye bölerek kurmaktadır (Jackson vd., 2019, ss. 11-12). Sağlık ve eğitim politikaları belirlemek için bu iki bölgede ayrı ayrı komisyonlar kurulmuştur (Jackson vd., 2019, s. 12). Taliban halkla ilişkilerini iyi tutmak için sağlık sektörünü olabildiğince hedef almaktan kaçınmıştır (Jackson vd., 2019, s. 25). Çatışma durumları dışında sağlık hizmetlerinin devamını sağlamış, sektörde çalışan kadınlar dahil baskı yapmaktan uzak durmuştur (Zeydan, 2013, s. 93). Taliban'ın 2010 sonrası eğitim kurumlarına saldırıları azalmaya başlamıştır (Jackson vd., 2019, s. 17). Taliban hakimiyet sağladığı alanlarda mevcut müfredatları daha fazla dinselleştirerek eğitim hizmetinin kendi istedikleri şekilde devamını sağlamaya çalışmıştır (2019, s. 21). Fakat bu politikaların uygulanmasında merkezi bir uyum sağlanamamıştır. Politikalar yerel komutanlar tarafından farklı şekillerde uygulanmış veya uygulanmamıştır. Örneğin bir bölgedeki komutan çocukların okula devamı için halka baskı yaparken, başka bir komutan tam tersi şekilde gitmemeleri için baskı yapmıştır (2019, s. 7). Bunun dışında Taliban yerel komutanların, yetkililerin davranışlarını denetlemek için ombudsmanlık tarzı bir yapı kurmuştur. Taliban'ın bölgelere gönderdiği bir heyet halkın şikayetlerini dinlemektedir (2019, s. 31). Bu şikayetlerin Taliban yönetime ne kadar iletildiği ise tartışma konusudur. Halk, yerel komutanların etkisiyle bu şikayetlerin Taliban yönetime iletilmediğinden yakınmaktadır (Jackson vd., 2019, s. 32). Bunun dışında Taliban, BM'nin Afganistan'daki gerçekleşen saldırıların sonuçlarıyla ilgili hazırladığı raporlara alternatif kendi raporlarını yayınlamıştır. Bu raporlar ilk başlarda daha basit şekilde yayınlanırken, daha sonraları şekil olarak BM raporlarına yakınsayan şekilde yayınlamışlardır (2019, ss. 35-36). Tüm bu yönetme niyeti ve "gölge hükümetlerine" rağmen Taliban, kendi bulunduğu topraklarda devlet ilan etmemiştir. Bunun sebebi kendilerini devlet ilan ettikten sonra, devlet olmanın getirdiği tüm sorumlulukları yüklenmek istememeleri ve de kendi devlet perspektiflerinin Afganistan topraklarıyla sınırlı olmasıdır (Zeydan, 2013, ss. 167-169). Bu perspektif aynı zamanda Taliban'ın Afganistan ile sınırlı İslami yönetim perspektifleriyle uyumludur. Onların "IŞİD" gibi köktenci hareketlerden farklı olan bu devlet perspektifleri onların Afganistan'da tekrar iktidar olabilmelerinin de yolunu açmıştır. Zira Taliban, bir köktenci örgüt olarak uluslararası anlamda bir tehdit oluşturmamakta ve mevcut uluslararası sistemle ilişkiler geliştirmek istemektedir.

Taliban'a karşı 2009-2010 yılında ABD öncülüğünde büyük bir operasyon başlatıldı. Bu operasyonlarda Taliban çok sayıda savaşçısını kaybetti. Fakat operasyon Taliban'ı yaraladıysa da öldürmeye yetmedi (Jackson vd., 2019, s. 8). Taliban'ın bitirilemeyeceği, ülke için daimî bir istikrarsızlık sebebi olacağı anlaşıldı. 2011 yılında ABD öncülüğünde uluslararası güçlerin Afganistan'dan aşamalı olarak çekilmeye başlaması ve 2015 yılında hazır bir Afganistan Ordusunun görevi sahada tamamen devralması planlanmıştı. Bu tarihler artık Afganistan ordusunun büyük ölçüde kendi başına Taliban ile savaşacağı tarihlerin başlangıcıydı (2019, s. 8). Fakat Afganistan ordusuna dair bu konudaki gözlemler çok umut verici değildi. Nitekim 2013-2014-2015 yıllarında Taliban ile savaşlarda ordu büyük kayıplar verdi. Bölgeler sık sık el değiştiriyordu. Bu durum Afganistan ordusunun tek başına dahi olsa Taliban'a Afganistan'ın tüm kontrolünü kaybetmeyeceğine dair yanlış

bir izlenim uyandırdı (T. Farrell & Semple, 2015, ss. 83-88). Zira 2021 yılının yaz aylarına kadar ABD ve uluslararası güçlerin bir kısmı hala Afganistan'daydı ve bu durum ordunun Taliban'a karşı durabilmesinde önemli bir faktördü.

2009 yılından itibaren ile ABD, Taliban ile Afganistan hükümetini barış görüşmelerinde buluşturmak için zemin hazırlamaya başladı (Grossman, 2014, s. 22). Taliban ise Afganistan hükümeti ile görüşmeyi reddediyordu (Grossman, 2014, s. 21). Onlar esas muhataplarının ABD olduğunu, hükümetin herhangi bir hükmün olmadığını dile getiriyorlardı (T. Farrell & Semple, 2015, s. 80). Taliban 2013'te Katar'da siyasi ofisini açtı (T. Farrell & Semple, 2015, s. 80; Grossman, 2014, s. 29). Liderleri Molla Muhammed Ömer'i kaybeden örgüt yönetimi, liderin ölümünü gizledi. Vekil Molla Mansur Muhammed yönetiminde örgüt politikasını "savaştan", "savaş ve konuşa" dönüştür. Liderlikten gelen emirlere bağlılık örgütün en önemli özgünlüklerinden biriydi (T. Farrell & Semple, 2015, s. 94). Bu politika değişimi sahadaki komutanları rahatsız edilebilirdi. Nitekim bazı komutanlar, örgütün siyasi kanadının Afganistan hükümetinden pek de farkı kalmadığını dillendiriyorlardı (2015, s. 98). Fakat Taliban yönetimi, bu durumu idare etmeyi başardı. Molla Muhammed Ömer'in ölümünün ilan edilmesi 2015 yılında gerçekleşti. Vekil Molla Mansur Muhammed liderliğe getirildi. Molla Mansur'un örgütün askeri kanadıyla iyi olan ilişkileri, bu politikanın sürdürülmesinde etkili oldu (2015, s. 95). 2020 yılında imzalanan Doha Anlaşması ile ABD ve diğer uluslararası güçlerin Afganistan'dan çekilmesi planlandı (MEPA NEWS, 29 Şubat 2020). 2021 yılında uluslararası kuvvetlerin ülkeden çekilmeye başlaması Afganistan güçleri Taliban kuvvetleri karşısında hızlıca çöküşe geçti. Taliban hızlıca kent merkezlerini, Kabil'i ve en sonunda tüm Afganistan'ın kontrolünü ele geçirdi.

Sonuç Yerine: Taliban'ın İkinci Dönemine Kısa Bir Bakış

Taliban'ın Kabil'e dayandığını öncelikle kente girmedi. Kente barışçıl şekilde girmek için bir süre beklemeyi düşünüyorlardı (Congar, 15 Ağustos 2021). Fakat hükümet üyelerinin, resmi görevlilerin ülkeyi terk etmesi sonucu kent eşrafı Taliban'ı kentte asayişin kaybolması için kente çağırdı. Bunun üzerine Taliban Kabil'e kuvvetlerini soktu. Taliban bu süreci kendileri için oldukça iyi yönetmeleri gerektiğinin bilincindeydi. Ülke genelinde "genel af" ilan edildi (euronews, 17 Ağustos 2021). Genel af, askeri personelden hükümet görevlilerine kadar çok geniş bir kesimi kapsıyordu. İlk iktidar dönemlerinde Kabil'e girdiklerinin ertesinde eski devlet başkanı Necibullah'ı asan Taliban, bu kez Kabil'e girişinin ardından "genel af" ilan ediyordu. Eski devlet başkanı Hamid Karzai gibi bir isimle görüşme gerçekleştirildi (TOLOnews, 22 Ağustos 2021). Aslında Taliban'ın ABD işgali döneminin ilk kukla devlet başkanını infaz etmek için ellerinde kendilerince oldukça meşrulaştırıcı sebebi vardı muhtemelen. Fakat yönetmenin aynı zamanda bir iletişim meselesi olduğunu anlamış gözüküyorlardı. Bu yüzden Taliban sözcüsü Zabihullah Mücahid ilk kez kameraların karşısına geçti ve bir basın toplantısı düzenledi (MEPA NEWS, 17 Ağustos 2021). Bu toplantıda Mücahid; kimseden intikam alınmayacağı, Afganistan topraklarının diğer ülkeler için bir tehdit olmayacağı, diplomatik kurumların güvenliğinin sağlanacağı, medyanın İslami ilkelere uygun olmak kaydıyla özerk olacağı, kadınların şeriatta var olan haklarının temin edileceği ve sağlık, eğitim gibi birçok çalışma sahasında yer bulacağı kaydedildi (MEPA NEWS, 17 Ağustos 2021).

Taliban'ın kuracağı hükümetin "kapsayıcı" bir hükümet olup olmayacağı tartışma konusuydu. Özellikle eski devlet başkanı Hamid Karzai, eski hükümetlerde birçok görev almış Abdullah Abdullah gibi isimler gerçekleştirilen görüşmeler (TOLOnews, 22 Ağustos 2021.), hükümetin kapsayıcılığına dair birer sinyal olarak algılanıyordu. Fakat Taliban hükümetini açıkladığında hükümet tamamıyla Taliban üyelerinden oluşuyordu ve hepsi erkekti. Ayrıca kabinede Taliban'ın daha aşırılıkçı kanadı olarak kabul edilen Hakkani grubundan isimler de vardı. Siracuddin Hakkani içişleri bakanlığı gibi kritik bir pozisyona getirilmişti (Deutsche Welle, 7 Eylül 2021). Taliban'a göre dış ülkelerin kapsayıcı hükümet talepleri gerçeklerden kopuk. Onlar hükümetlerinin yeterince kapsayıcı olduğunu düşünüyorlar (Sputnik

Türkiye, 25 Kasım 21). Nasıl ABD'de kabineyi kazanan parti oluşturuyorsa, Afganistan'da da bu durum böyledir diye düşünmektedirler. Afganistan'daki önceki kapsayıcı hükümet tecrübelerinin pek de başarılı olmadığını düşünürsek (Johnson, 2006), bu talebin neye dayandığını bilmek bizim açımızdan zor. Taliban birçok toplumsal grupla bu süreçte görüşmeler gerçekleştiriyor. Bakan yardımcılığı gibi bazı mevkilere diğer gruplardan atamalar yapılıyor. Örneğin sağlık ve ekonomi bakan yardımcılığına Şii Hazara topluluğundan isimler getirildi (MEPA NEWS, 27 Aralık 2021). Kadınların hükümette yer alması ise yakın gelecekte pek mümkün gözükmemektedir.

İkinci Taliban döneminde kadınların konumunun ne olacağı oldukça merak edilmektedir. Bugüne kadar kadınlar özellikle Kabil'de birçok protesto gösterisi gerçekleştirdi (Walizade, 28 Aralık 2021). Bu protesto gösterileri belirli aralıklarla, sayıları giderek azalarak da olsa gerçekleşmeye devam etti. Bu protestoların belirli süre devam etmesi dahi yeni Taliban yönetimine dair bir işarettir. Tabi Taliban hükümetini destekleyici yürüyüşler ve ABD'nin özellikle Afganistan Merkez Bankası rezervlerinin dondurulmasına ilişkin kararlarına yönelik protestolar da kadınlar tarafından gerçekleşti (TOLOnews, 28 Ocak 2022). Kadınlar ilk dönemlerindeki burka zorunluluğundan şu anda muaf gözükmektedirler. Birçok kadın başörtüleriyle kamusal alana çıkabilmektedirler. Fakat burkanın ve peçenin hakiki İslami örtünme biçimi olduğuna dair broşürler dağıtıldı. Kadınların yalnız başına taksilere alınmaması ve belirli mesafenin üzerinde yolcuk edememeleri gibi uyarılar yapıldığı iddia edilmektedir. Bununla birlikte Taliban'ın ilk dönem şiddete dayılı "iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma" politikasını nasihat şeklinde gerçekleştirmeye çalışıldığı gözlenmektedir. İlköğretim seviyesinde kız çocuklarının eğitimi devam etmektedir. Devlet üniversiteleri uzun süre kapalı kaldıktan sonra hem kadınlara hem erkeklere açılmıştır. Fakat eğitim tamamen ayrı şekilde yapılmaya başlanmıştır (MEPA News, 2 Şubat 2022). Ortaöğretimin kızlar için olarak ülke genelinde faaliyete geçmediği kaydedilmektedir (Williams & Hemadani, 8 Aralık 2021). Taliban yetkilileri kadınların tüm eğitim haklarını ülkede alacağını ifade etmekte, bahar mevsimini işaret etmektedirler (Bakhtar Agency, 10 Aralık 2021). Taliban yönetimi bunlarla birlikte kadın doğum hastanelerinin yönetimine ve bir eğitim hastanesine kadın yöneticiler atadı. Böylece ilk kadın yöneticilerinin atamasını gerçekleştirmiş oldu. (MEPA NEWS, 1 Şubat 2022)

Taliban için esas zorluk şu anda ekonomidir. Ülkenin işgal altında yardımlara dayalı ekonomisi, rezervlerin dondurulması ve yardımların kısıtlanmasıyla ciddi krize girmiştir (UN News, 19 Aralık 2021). Ülkede ciddi kıtlık ve açlık tehdidi altındadır. Taliban ekonomiye dair farkındalık içindedir. Ülkenin ekonomi problemlerinin sorumlusunun kendileri olmadıklarını, önceki yönetimler olduğunu ifade etmektedirler. Yönetim Afganistan'da yatırım yapmaları için diğer ülkelere çağrılar yapmakta, güvenliklerinin sağlanacağını vaat etmektedir (Taznzeem, 14 Ekim 2021). Afganistan ekonomisi için bir konferans düzenlenmiş (Gannon, 19 Ocak 2022), İslami ekonomi çalışmaları için bir araştırma kurumu kurulmuştur. Taliban rezervlerin de dondurulması sebebiyle ülkede memurların maaşlarını yaklaşık üç ay ödeyememiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Almanya ve Hollanda sağlık ve eğitim sektörlerinde çalışanların maaşlarını karşılamayı kabul etmiştir (Zaken, 18 Kasım 2021). Ülke halkı şu anda ciddi şekilde sosyal yardımlara dayalı bağımlı durumdadır. Ülkede tarihsel olarak çok önemli bir yeri olan TAPI projesinin güvenliği için 3000 kişilik özel bir kuvvet oluşturulmuştur. Türkmenistan gazının Afganistan üzerinden Hindistan'a taşıyacak bu proje Afganistan'daki istikrarsız durum sebebiyle bir türlü hayata geçirilememiştir.

Taliban yönetimi ülke çapında güvenliği sağladıklarına dair bir iletişim kampanyası yürütmektedir. Kaçırılan insanların kurtarılması, çalınan malların kurtarılması ve bu suçları gerçekleştirenlerin yakalanması kamuoyuna sürekli olarak bildirilmektedir. Afganistan'ın en önemli sorunu olan suçla mücadele mesajı böylece verilmektedir. Bunun yanında ülkede güvenliğe tehdit olarak görülen IŞİD Horasan örgütü ile de mücadele devam etmektedir. Taliban yönetime geçtikten sonra IŞİD ülkede birçok saldırı gerçekleştirmiştir. Taliban yönetimi ülkedeki IŞİD varlığının "baş ağrısı" olarak tanımlamıştır (The Times of India, 8 Ekim 2021). Örgüte yapılan operasyonların videoları

yayınlanırken, örgüt lideri ele geçirilmiştir. Taliban'ın özel kuvvetler ve askeri eğitime dair hazırladığı videoları resmi hesaplarından yayınlamaktadır. Önemli hedeflerinden biri de ülkenin yıllardır başaramadığı düzenli bir ordu kurmaktadır. Çeşitli şehirlerde askeri geçit törenleri düzenlenmiş, halk bu geçitlere büyük ilgi göstermiştir. Savunma Bakanı Molla Muhammed Yakup, kendisi Molla Muhammed Ömer'in oğludur, ülkenin kendini savunmak için bir hava gücüne ihtiyacı olduğunu belirtmekte, Afganistan'dan Özbekistan, Tacikistan gibi ülkelere kaçırılan uçakların teslimini talep etmektedir (MEPA NEWS, 13 Ocak 2022). Bununla bağlantılı olarak Taliban yönetimi başa geçtiğinden beri İran, Türkmenistan ve Pakistan sınırlarında küçük çaplı çatışmalar yaşanmış, bu çatışmalar büyümeden kontrol altına alınmıştır. Özellikle Pakistan'ın "Durrand Hattı" denilen ve Peştun aşiretleri birbirinden ayıran, oldukça geçirgen olan sınır hattını kapatmak girişimleri Taliban güçleri tarafından engellenmiştir (MEPA NEWS,21 Aralık 2021).

Taliban ikinci döneminde yönetimi ele geçirdikten sonra Afganistan'ın kapılarını uluslararası medyaya açmış ve onlara röportaj vermekten kaçınmamışlardır. Taliban'ın ilk döneminde medya ile ilişkilerden özellikle kaçınıldığında bu önemli bir ilerlemedir. Kadın gazeteciler örtünerek Taliban yöneticileriyle röportaj gerçekleştirebilmiştir. Taliban bu şekilde hareket ederek uluslararası kamuoyuyla iletişim gerçekleştirmek istemektedir. Bu şekilde hedeflenen amaç, ilk dönemlerinde gerçekleştiremedikleri uluslararası arenada kabulü bu şekilde gerçekleştirmeye çalışmaktır. Taliban ilk dönemlerinin aksine bu kez hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır. BM'ye yaptıkları başvuru da kabul edilmemiştir. Bununla birlikte birçok ülkeyle görüşme gerçekleştirmekte, hatta anlaşmalara yapmaktadırlar. Taliban fiili olarak Afganistan'ın yönetimi olarak kabul edilmekte fakat resmi tanınma hala yapılmaktadır. Son olarak Taliban heyeti Norveç'in Oslo kentinde Avrupa ülkelerinin temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir (MEPA NEWS, 24 Ocak 2022). Taliban yönetime geçtiğinden beri özellikle Çin, Pakistan, İran, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye ile sık sık görüşmelere gerçekleştirilmiştir. Dünyadan birçok ülkenin temsilcilikleri ile de Afganistan'da birçok kez bir araya gelinmektedir. Taliban hiçbir ülke tarafından resmi olarak tanınmasa da iletişim açık olması, onların ilk dönemlerinden uluslararası sistemle daha fazla iletişim halinde olduklarını göstermektedir. Uluslararası bir izolasyonun Taliban'ın bugüne kadar Afganistan'la sınırlı olan İslami yönetim tahayyülünü değiştirebilmesine olanak sağlayabileceğini akılda çıkarmamak gerekir. Taliban'ın BM'ye üye olarak katılma talepleri diğer köktenci hareketler tarafından eleştirilmektedir. Öyle ki, El Kaide lideri Zevahiri bu konuyla ilgili bir konuşma yayınlamıştır. Konuşmada BM'ye üye olmanın İslam'ın kurallarını reddetmek olduğunu anlamına geldiği mesajı verildi (MEPA NEWS, 24 Ekim 2021). Taliban'ın ilk döneminde de bu konu yüzünden Taliban diğer köktenci hareketler tarafından eleştirilerinin hedefi olmuştur. Taliban'ın atadığı Katar'daki BM temsilcisi Süheyl Şahin bu konuda sorulan soruları şu şekilde cevaplamaktadır;

> *"- Bildiğiniz gibi bazı İslami yapılar ve şahıslar, BM üyeliğinin İslam şeriatıyla çeliştiği için sorunlu bir şey olduğunu düşünüyor. Bu eleştirinin farkında mısınız?*
>
> *-Hayır, hayır. Belki bu konuda bilgiye sahip olmayabilirler. Bizler İslam şeriatından taviz vermiyoruz. Afganistan'ın Birleşmiş Milletlerdeki koltuğu bizim hakkımız. Biz oradaki hakkımızı istiyoruz. İkinci olarak, şeriat bizim ülke düzeyinde uygulanan dahili sistemimizdir. Birleşmiş Milletlerde ise, herhangi bir ülke tarafından sorulacak bir soru olursa, bunu yanıtlamak için daha iyi bir pozisyonda olacağız. Ve gündeme getirilen herhangi bir mesele olursa, bunu tasvir etmek, buna temas etmek için, dünyaya Afganistan İslam Emirliği'nin duruşunu ve politikasını aktarmak için daha iyi bir konumda olacağız. Bu yüzden bu, problemli olmaktan ziyade bize güç verir. Eğer orada olmazsak, bir başkası orada olacak, bize karşı duracak, iddialar ve suçlamalarda bulunacak ve temsilcimiz, onlara cevap vermek ve Afganistan İslam*

Emirliği'nin pozisyonunu açıklamak için orada olamayacak. Bu sebeple orada bir koltuğa sahip olmak önem taşıyor.

- BM üyeliğine dair gayri İslami noktalar olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer düşünüyorsanız buna dair ne yapacaksınız?

Uluslararası bir ilkedir, dahili meselelerde iç kanunlarınıza ve geleneklerinize uyarsınız. Ayrıca inancınıza ve yasalarınıza aykırı değilse de uluslararası hukuka ve şarta uyarsınız. Yani bunda bir tezat yok. Eğer birisi bizim taviz vereceğimizi iddia ediyorsa, hayır, bu doğru değil." (MEPA NEWS, 13 Aralık 2021)

Kaynakça

Acharya, A., Bukhari, S. A. A. S., & Sulaiman, S. (2009). Making Money in the Mayhem: Funding Taliban Insurrection in the Tribal Areas of Pakistan. *Studies in Conflict & Terrorism*, *32*(2), 95-108. https://doi.org/10.1080/10576100802628314

Afganistan ile Pakistan arasındaki "İngiliz" sınırı: Durand Hattı nedir? (2021, Aralık 21). Mepa News. https://www.mepanews.com/afganistan-ile-pakistan-arasindaki-ingiliz-siniri-durand-hatti-nedir-49485h.htm

Afganistan yönetimi Özbekistan ve Tacikistan'a kaçırılan hava araçlarını geri istedi. (2022, Ocak 13). Mepa News. https://www.mepanews.com/afganistan-yonetimi-ozbekistan-ve-tacikistana-kacirilan-hava-araclarini-geri-istedi-50009h.htm

Afganistan'da bir kadın doktor hastane yöneticisi olarak atandı. (2022, Şubat 1). Mepa News. https://www.mepanews.com/afganistanda-bir-kadin-doktor-hastane-yoneticisi-olarak-atandi-50418h.htm

Afghanistan economy in 'freefall', threatening to take entire population with it. (2021, Aralık 19). UN News. https://news.un.org/en/story/2021/12/1108372

Ahrari, M. E. (2000). China, Pakistan, and the "Taliban Syndrome". *Asian Survey*, *40*(4), 658-671. https://doi.org/10.2307/3021187

Akhtar, N. (2008). PAKISTAN, AFGHANISTAN, AND THE TALIBAN. *International Journal on World Peace*, *25*(4), 49-73.

Alvi-Aziz, H. (2008). A progress report on women's education in post-Taliban Afghanistan. *International Journal of Lifelong Education*, *27*(2), 169-178. https://doi.org/10.1080/02601370801936333

Atran, S. (2010). A Question of Honour: Why the Taliban Fight and What to Do About It. *Asian Journal of Social Science*, *38*(3), 343-363. https://doi.org/10.1163/156853110X499918

Barfield, T. (2021). *Afganistan: Politik ve Kültürel Bir Tarih* (B. Yüksekkaş, Çev.; 1. Baskı). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Berman, E. (2003). *Hamas, Taliban and the Jewish Underground: An Economist's View of Radical Religious Militias* (Working Paper Sy 10004; Working Paper Series). National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w10004

Büyükkara, M. A. (2020). *Çağdaş İslami Akımlar* (10. Baskı). İstanbul: Klasik Yayınları.

Congar, K. (2021, Ağustos 15). *Afganistan'da Taliban Kabil'e girdi: Dünya liderlerinin ilk tepkileri*. euronews. https://tr.euronews.com/2021/08/15/afganistan-da-taliban-baskent-kabil-e-girdi-dunya-liderlerinin-ilk-tepkileri-ne-oldu

Denoeux, G. (2002). The forgotten swamp: Navigating political Islam. *Middle East Policy*, *9*(2), 56.

Deutsche Welle (www.dw.com). (2021, Eylül 7). *Afganistan'da Taliban yeni hükümeti açıkladı | DW | 07.09.2021*. DW.COM. https://www.dw.com/tr/afganistanda-taliban-yeni-h%C3%BCk%C3%BCmeti-a%C3%A7%C4%B1klad%C4%B1/a-59115513

El Kaide lideri Zevahiri'den "Birleşmiş Milletler" açıklaması. (2021, Kasım 24). Mepa News. https://www.mepanews.com/el-kaide-lideri-zevahiriden-birlesmis-milletler-aciklamasi-48847h.htm

Ensâri, Dr. B. A. (2015). *Teorisi, Pratiği, ve Tarihsel Arka Planıyla Taliban* (N. Mazhari, Çev.; 1. Baskı). İstanbul: Kayıt Yayınları.

Es-Sûri, E. M. (2018). *Afganistan, Taliban ve İslam'ın Bugünkü Savaşı* (M. Atta, Çev.). İstanbul: Küresel Kitap.

euronews. (2021, Ağustos 17). *Taliban'dan "genel af" ve kadınlara "işinize dönün" çağrısı*. euronews. https://tr.euronews.com/2021/08/17/taliban-dan-afganistan-da-genel-af-ve-kad-nlara-isinize-donun-cagr-s

Fahmy, S. (2004). Picturing Afghan Women: A Content Analysis of AP Wire Photographs During the Taliban Regime and after the Fall of the Taliban Regime. *Gazette (Leiden, Netherlands)*, *66*(2), 91-112. https://doi.org/10.1177/0016549204041472

Farrell, G., & Thorne, J. (2005). Where have all the flowers gone?: Evaluation of the Taliban crackdown against opium poppy cultivation in Afghanistan. *International Journal of Drug Policy*, *16*(2), 81-91. https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2004.07.007

Farrell, T., & Semple, M. (2015). Making Peace with the Taliban. *Survival*, *57*(6), 79-110. https://doi.org/10.1080/00396338.2015.1116157

Filistini, E. K. E. (2019). *Taliban Müdafaası* (Kuda Kitap Tercüme Heyeti, Çev.; 1. Baskı). Kuda Kitap.

Franks, M. A. (2003). Obscene Undersides: Women and Evil between the Taliban and the United States. *Hypatia*, *18*(1), 135-156. https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2003.tb00783.x

Gannon, K. (2022, Ocak 19). *Taliban economy conference in Kabul stresses need for funds*. AP NEWS. https://apnews.com/article/afghanistan-business-taliban-united-states-kabul-4c6409ef34a214c216b53b6523e5d471

Girls' High School Classes will Start Soon in Baghlan. (2021, Ekim 12). Bakhtar News Agency. https://bakhtarnews.af/girls-high-school-classes-will-start-soon-in-baghlan/

Goodson, L. P. (2001). Perverting Islam: Taliban social policy toward women. *Central Asian Survey*, *20*(4), 415-426. https://doi.org/10.1080/02634930120104618

Gopal, A., & van Linschoten, A. S. (2017). *Ideology in the Afghan Taliban*. 45.

Gök, Dr. Ş. (2021). *Afgan Siyasal Hayatında Taliban* (1. bs). Nobel Akademik Yayıncılık.

Grossman, M. (2014). Talking to the Taliban 2011 – 2012: A Reflection. *PRISM*, *4*(4), 21-37.

Hirschkind, C., & Mahmood, S. (2002). Feminism, the Taliban, and Politics of Counter-Insurgency. *Anthropological Quarterly*, *75*(2), 339-354.

ISIS is a "headache" not "threat": Taliban. (2021, Ekim 8). *The Times of India*. https://timesofindia.indiatimes.com/world/south-asia/isis-is-a-headache-not-threat-taliban/articleshow/86864686.cms

Jackson, A., Amiri, R., & United States Institute of Peace. (2019). *Insurgent bureaucracy: How the Taliban makes policy*. https://purl.fdlp.gov/GPO/gpo147756

Johnson, T. H. (2006). Afghanistan's post-Taliban transition: The state of state-building after war. *Central Asian Survey*, *25*(1-2), 1-26. https://doi.org/10.1080/02634930600902991

Johnson, T. H. (2007). *On the Edge of the Big Muddy: The Taliban Resurgence in Afghanistan*. NAVAL POSTGRADUATE SCHOOL MONTEREY CA DEPT OF NATIONAL SECURITY AFFAIRS. https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA484262

Johnson, T. H. (2013). Taliban adaptations and innovations. *Small Wars & Insurgencies*, *24*(1), 3-27. https://doi.org/10.1080/09592318.2013.740228

Johnson, T. H., & DuPee, M. C. (2012). Analysing the new Taliban Code of Conduct (Layeha): An assessment of changing perspectives and strategies of the Afghan Taliban. *Central Asian Survey*, *31*(1), 77-91. https://doi.org/10.1080/02634937.2012.647844

Kleiner, J. (2006). Diplomacy with Fundamentalists: The United States and the Taliban. *The Hague Journal of Diplomacy*, *1*(3), 209-234. https://doi.org/10.1163/187119006X149553

Liebl, V. (2007). Pushtuns, Tribalism, Leadership, Islam and Taliban: A Short View. *Small Wars & Insurgencies*, *18*(3), 492-510. https://doi.org/10.1080/09592310701674481

Mahmud, H. bin. (t.y.). *Muhteşem Şahsiyet: Müminlerin Emiri Mücahid Molla Muhammed Ömer* (Muhammed Usame Humam, Çev.; 2. Baskı). İstanbul: Daru'l-İmara.

Maley, W. (2002). *The Afghanistan Wars* (1.). PALGRAVE MACMILLAN.

MEPA NEWS. (2020, Şubat 29). *Taliban ile ABD arasındaki Afganistan anlaşmasının tam metni*. Mepa News. https://www.mepanews.com/taliban-ile-abd-arasindaki-afganistan-anlasmasinin-tam-metni-34326h.htm

MEPA NEWS. (2021a, Ağustos 17). *Afganistan: Taliban Sözcüsü Zebihullah Mücahid'den basın konferansı*. Mepa News. https://www.mepanews.com/afganistan-taliban-sozcusu-zebihullah-mucahidden-basin-konferansi-46531h.htm

MEPA NEWS. (2021b, Aralık 27). *"Afganistan İslam Emirliği" kabinesine Hazara bakan yardımcısı*. Mepa News. https://www.mepanews.com/afganistan-islam-emirligi-kabinesine-hazara-bakan-yardimcisi-49629h.htm

MEPA News. (2022, Şubat 2). *Afganistan'da devlet üniversiteleri açıldı*. Mepa News. https://www.mepanews.com/afganistanda-devlet-universiteleri-acildi-50442h.htm

Osman, B., & Gopal, A. (2016). *Taliban Views on a Future State*. Center on International Cooperation.

Önder, M. (2019). *Molla Ömer* (1. Baskı). İstanbul: Kuda Kitap.

Rashid, A. (1999). The Taliban: Exporting Extremism. *Foreign Affairs*, *78*(6), 22-35. https://doi.org/10.2307/20049530

Riphenburg, C. J. (2004). Post-Taliban Afghanistan: Changed Outlook for Women? *Asian Survey*, *44*(3), 401-421. https://doi.org/10.1525/as.2004.44.3.401

Schmidt, F. (2010). From Islamic Warriors to Drug Lords: The Evolution of the Taliban Insurgency. *Mediterranean Quarterly*, *21*(2), 61-77.

Sputnik Türkiye. (300M.S., 20211125T0157). *Taliban Sözcüsü Şahin: Mevcut hükümetin kapsayıcı olduğunu düşünüyoruz*. Sputnik Türkiye. https://tr.sputniknews.com/20211125/taliban-sozcusu-sahin-mevcut-hukumetin-kapsayici-oldugunu-dusunuyoruz-1051127351.html

Suheyl Şahin ile Afganistan'ın BM üyeliğine dair özel röportaj. (2021, Aralık 13). Mepa News. https://www.mepanews.com/suheyl-sahin-ile-afganistanin-bm-uyeligine-dair-ozel-roportaj-49265h.htm

Taleban Code of Conduct or the Layha. (2011, Temmuz 3). Afghanistan Analysts Network - English. https://www.afghanistan-analysts.org/en/resources/taleban-and-related-documents/taleban-code-of-conduct-or-the-layha/

Taliban yönetimi ilk kez Avrupa'da. (2022, Ocak 24). Mepa News. https://www.mepanews.com/taliban-yonetimi-ilk-kez-avrupada-50232h.htm

Taznzeem, A. (2021, Ekim 14). *Taliban: China is Ready to Invest Billions in Afghanistan*. VOA. https://www.voanews.com/a/taliban-china-is-ready-to-invest-billions-in-afghanistan-/6270213.html

TOLOnews. (t.y.). *Karzai, Abdullah Meet Taliban Political Office Members in Kabul*. TOLOnews. Geliş tarihi 09 Şubat 2022, gönderen https://tolonews.com/afghanistan-174343

TOLOnews. (2022, Ocak 28). *Protesters Call for Release of Frozen Bank Assets*. TOLOnews. https://tolonews.com/afghanistan-176466

Walizade, T. (2021, Aralık 28). *Afghan Women Protest Over New Restrictions*. TOLOnews. https://tolonews.com/afghanistan-176075

Williams, H., & Hemadani, A. (2021, Aralık 8). Afghanistan: Girls' despair as Taliban confirm secondary school ban. *BBC News*. https://www.bbc.com/news/world-asia-59565558

Zaif, M. A. S. (2019). *Talibanla Geçen Hayatım* (M. Önder, Çev.; 1. Baskı). İstanbul: Kuda Kitap.

Zaken, M. van B. (2021, Kasım 18). *Statement on talks held in Afghanistan—Diplomatic statement—Government.nl* [Diplomatieke_verklaring]. Ministerie van Algemene Zaken. https://www.government.nl/documents/diplomatic-statements/2021/11/18/statement-on-talks-held-in-afghanistan

Zeydan, Dr. A. M. (2013). *Taliban'ın Yükselişi: Afganistan'da Yeni Dönem* (H. Afacan, Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.

Taliban Yönetiminde Eğitim

Erdoğan MERT*

Özet

Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesinin ardından en çok tartışılan konuların başında şüphesiz eğitim, özellikle de kız çocuklarının/kadınların eğitimi gelmektedir. Kabil'in yeni yöneticileri konuyla ilgili endişeleri ve soru işaretlerini henüz gideremememişlerdir. Taliban'ın aldığı karar gereği kız öğrencilerin derslerine sadece kadın öğretmenler girmekte, sınıflar tamamen kız-erkek şeklinde ayrılmaktadır. Taliban yöneticilerinin sıklıkla kız çocuklarının eğitimine karşı olmadıklarına dair yaptıkları açıklamalar, kız öğrencilerin geleceklerine dair umutlarla sınıfları doldurmaları ümit verici görünse de yükseköğretim çağındaki kadınların içinde bulundukları belirsizliğin halen çözülememiş olması gibi sorunlar ümitleri önemli ölçüde gölgelemektedir. Taliban Yönetiminin özellikle yükseköğretim okullarını basının gözünden uzak tutma çabaları, zaten personel ve diğer ihtiyaçların karşılanamadığı eğitim faaliyetlerindeki gidişin iyi yönde olabileceğine dair inancı sarsmaktadır.

Eğitimin kavramının her toplum gibi Afgan toplumu için de hayati öneme sahip olduğu açıktır. Eğitim sistemiyle ilgili sorunların özgür ve gelişmiş ülkelerde bile tartışılıyor oluşu, ülkelerin geleceklerini inşaları açısından ne derece önemli olduğunu göstermekteyken Taliban Yönetimi gibi çözümden çok yeni sorular üreten bir yapının Afganistan'ın geleceğini inşa etme kapasitesi endişe kaynağıdır. Teknoloji sayesinde, örneğin uzaktan erişim yoluyla kız çocuklarının eğitimine yönelik girişimler yapmak mümkünse de Taliban Yönetiminin interneti de yasaklayacağına dair duyumlar, ortaya sürdükleri "imkânların yetersizliği" gibi argümanların birer bahane olmaktan öteye geçmeyeceğine işaret etmektedir. "Eğitim" ve "öğretim" birbirinden farklı kavramlardır, toplumu bir arada tutmayı sağlayacak iletişim yeteneği ancak eğitim sayesinde tesis edilebilecektir. Afganistan'ın bugünü geçmişteki yöneticileri tarafından değil geçmişteki eğitim faaliyetleri nedeniyle şekillenmiştir ve geleceği de bugünkü yöneticileri tarafından değil bugünkü eğitim faaliyetleri nedeniyle belirlenecektir. Temel sorunun Taliban'ın eğitim, kadın ve hatta İslâm kavramlarını evrensel anlamlarıyla değerlendirmek yerine, onlara kendi ideolojik çıkarlarına uygun anlamlar yüklemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, eğitim, öğretim, kadın.

Giriş: Kısaca Taliban'ın Ortaya Çıkış Süreci

Afganistan'ın, jeopolitik teorilerde önemli bir yeri vardır. Kara Hâkimiyet Teorisi'ne göre, dünya hâkimiyetinin anahtarı sayılan Merkez Bölge'nin güneyindedir. Spykman tarafından ortaya atılan Kenar Kuşak Teorisi'ne göre, dünya hâkimiyetinin anahtarı sayılan kenar kuşak ülkelerinden biridir (Büyüktaş, 2006: 8). Demografisine bakıldığında son derece çeşitli bir etnik yapı olduğu görülmektedir. Nüfusun %47'sini ilk sıradaki Peştunlar, %27'sini ikinci sıradaki Tacikler oluşturmaktadır. Bunların haricindeki etnik grupların oranları şu şekilde sıralanmaktadır: Hazaralar (%9), Özbekler (%9), Aymaklar (%4), Türkmenler (%3), Beluciler (%2) ve diğerleri (%4) takip etmektedir. Ülkeye ismini verdiği halde bir "Afgan" toplumu yoktur, bu kavramla ülke nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Peştun etnik grubu kastedilmektedir (Oğuz, 1999: 35).

* Doktora Öğrencisi, Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. E.mert@outlook.com

Deoband medreselerinde eğitim alan öğrenci grupları Taliban adıyla anılmıştır. Bu grupların aldıkları teorik eğitimi pratiğe dökerek bütün Afganistan'ı kapsayacak bir şeriat devleti kurmak, halkı İslam şemsiyesi altında bir ümmet olarak birleştirerek etnik kökenlerinin etkisini azaltıp milli devletler kurmalarını önlemektir (Clements, 2003 aktaran Sönmez vd. 2020: 63).

Taliban hareketinin köklerini Hint Müslümanlarının 1857'de İngilizlere karşı başlattıkları isyanlarda aramak yanlış olmaz. Bu isyanlar kanlı bir şekilde bastırılınca Müslüman halkın daha iyi bir eğitim almasını temin etmeyi hedefleyen âlimler Hindistan'ın Deoband şehrinde bir medrese kurmuşlardır. Günümüz Hindistanı'nın Uttar Pradesh eyaletinde bulunan bu medreselerden mezun olanların devam edebilmesi için yine aynı eyaletin Aligarh kentinde Müslüman Üniversiteleri kurulmuş ve bu eğitim kurumları günümüz Taliban'ının miladını oluşturmuşlardır. Bu bölgede, 1919'da "Hint Ulema Cemiyeti" adıyla kurulan direniş örgütü İngilizlerle mücadele etmiştir ki bu mücadele Pakistan'ı ve Afganistan'ı doğrudan etkilemiştir. Bu okullar modern Pakistan'ın kurulması ve devletleşebilmesi açısından etkisi büyük olmuştur. Sovyetler Birliği Afganistan'ı işgaliyle beraber bu defa Afgan âlimleri bu ekolden etkilenmiş, kurdukları direniş örgütü daha sonra Taliban adıyla anılmaya başlanmıştır (Saray, 2002: 1).

Pakistan'ın bağımsızlığını takiben Peştunlar Afganistan'daki soydaşlarıyla birleşerek "Peştunistan"ı kurmak istemişlerdir. Bangladeş'in ayrılmasıyla etnik farkların din kardeşliğinin önüne geçtiğini görüp daha fazla bölünmekten korkan Pakistan, Afganistan'da Peştunlar arasında İslami bir hareketin yayılması için mücahitlere kendi topraklarında dini ve askeri eğitim vermiştir. Bu "öğrenci"ler Taliban'ın temelini oluşturmuşlardır.

1. Eğitim-Öğretim Farkı

Eğitim ve öğretim farklı şeylerdir. Halk arasında söylenen "okumuş ama adam olamamış" gibi sözler bu gerçeğe işaret etmektedir. En önemli sosyal beceriler uygulama yoluyla edinilebilmekte, sadece okuyarak öğrenilememektedir. Eğitimin önemini çarpıcı bir şekilde açıklamak için Nelson Mandela eğitimin dünyayı değiştirme gücüne haiz bir silah olduğu fikrini savunmuştur (Cantekin, 2021). Eğitim kavramının çeşitli tanımları ve bu tanımların kelimenin etimolojik kökeniyle bağları vardır. Eğitim kavramının tanımı ve öğretimden farkını açıklamak üzere ortaya konmuş fikirlerden genel kabul gören kısmı şu şekilde sıralanmıştır:

> *"Eğitim, insanların toplum içinde önemli bir yere sahip olması, hayatını devam ettirebilmeleri için bilgiye ve yeteneğe sahip olmasıdır. Bir başka açıdan eğitim, insanların yaşam standartlarını iyi hale getirmek için yolların bulunmasında önemli bir araçtır. Eğitim sözcüğü, Latince anlamı "Educere" den gelmiştir. Bu sözcük bitki ve hayvanların yetiştirilmesinin yanı sıra çocukların bakımı ve yetiştirilmesi anlamını da kapsamaktadır. 1940'lı yıllarda maarif, tedrisat, talim ve terbiye sözcüklerinin yerine "eğmek" filinden türeyerek dilimizde yer almaya başlamıştır. Eğitimin kökü olan eğmek; bükmek, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, egemenlik altına almak anlamlarına gelmektedir. "Ağaç yaşken eğilir" sözü buradan gelmektedir. Eğitim sadece okul hayatını kapsamamakta, yaşamın her anında ve her yerinde bulunmaktadır. Eğitimin planlanmış haline öğretim denmektedir. Öğretim eğitime göre daha kısıtlı bir kavramken eğitim, hayatın her alanında vardır ve süreklidir. Demokrasinin ortaya çıkışından sonra eğitimle ilgili düşünceler, bireyin eğitimde kendi tercihlerine göre ilerlemesine olanak tanıyan bir sistem getirmiştir. Bununla birlikte öğrencinin kendi amacına uygun bir eğitim modeli oluşturmasına karar verilmiş ve eğitim 'kişinin kendine ve topluma yararı dokunacak şekilde gösterdiği faaliyetler ve keşfederek ortaya*

çıkardığı yetenekleri sayesinde kişiliğini geliştirmesi' şeklinde tanımlanmıştır" (Cantekin, 2021).

Eğitim, bireyin ve toplumun gelişmesini, ilerlemesini sağlar. Eğitimin önemi günbegün artmakta ve insan hayatındaki yeri ve önemi daha da net bir şekilde anlaşılmaktadır zira başlarda bireyin hayata hazırlanması, meslek edinmesi amacını gütmekten ibaretse de günümüzde hayata tutunmayı, hayatın devamlılığını ifade etmektedir. Eğitimin birey, toplum ve ülke açılarından önem ve faydaları şu şekilde sıralanabilir: Üst düzey, mutlu bir hayat sürebilmek, ekonomik refah, özgüven, toplumsal ilerleme, hayal ve idealler, ülke refahı.

Eğitim, insanların davranışlarında kasıtlı, kendi yaşantısı yoluyla, istendik, kalıcı izli davranış meydana getirme sürecidir (Ertürk, 1972: 12). Bu tanım daha da açılabilir (İncirci, b.t.);

- Kasıtlı: Plan ve program dahilinde.

- Kendi yaşantısı yoluyla: Kişinin sürecin içerisinde var olması.

- İstendik: Eğitimin gerçekleştiği o toplumun beklentisine uygun olması.

- Süreç: Öğrenmeler bir araya gelerek eğitimi oluşturmaktadır. Bunun için de belli bir süre geçmesi gerekmektedir. Bu yüzden eğitim bir süreç gerektirmektedir.

Eğitim kültürle etkileşim halindedir, eğitim kültürü, kültür eğitimi şekillendirir ve kültür yeni nesle eğitim yoluyla aktarılır. Toplumun varlığı ve sürekliliği diğer canlılarda olduğu gibi genlerini aktarabilmesine bağlıdır ki bu ancak eğitim yoluyla mümkündür. Bireyin sosyalleşmesi ve topluma uyum sağlaması da eğitim sayesinde mümkün olabilir. Ekonominin temel amacı olan kıt kaynakların sınırsız ihtiyaçları karşılama yolunda verimli kullanımını temin etmek için de eğitime ihtiyaç vardır. Eğitim kavramı değişik felsefi açılardan değerlendirilerek değişik şekillerde tanımlanmaktadır. İdealistlere göre eğitim bireyi Tanrı'ya yaklaştırır. Realistler kültür mirasının aktarımı ve bireyin topluma uyumunu temin etmek üzere eğitime ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedirler. Pragmatistler eğitimin yaşam tecrübesinin kültürel mirasın aktarım aracı olduğunu belirtmektedirler. Varoluşçular ise eğitimi insan tekâmülü için yol olarak görmektedirler.

Motor yetilerin tekrarlanarak yerleştiği bilinmektedir. Örneğin yüzmeyi, bisiklete binmeyi mükemmel şekilde tarif etseniz de konu hakkındaki en iyi kitapları okutsanız da bireyin derhal ve ustalıkla yapması imkânsızdır, bu faaliyetler tekrar edilerek edinilen yetilerdir, öğrenilmezler. Terbiye dediğimiz toplum içindeki uygun davranışlar da öğretilemez, eğitim çerçevesinde uygun ortam ve zamanla elde edilen yetilerdir. Bu nedenle Taliban yönetimindeki Afganistan'da bundan sonra bireylerin eğitimli bir toplumda görülen davranışlar gösterip toplumlarını uluslararası kriterlere yükseltmeleri beklenmemelidir.

Eğitimin "yeni kuşakların toplum yaşamında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları edinmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme" (TDK, b.t.) faaliyetleri olduğu kabulüyle her toplum gibi Afgan toplumu için de hayati öneme sahip olduğu açıktır. Eğitim sistemiyle ilgili sorunların özgür ve gelişmiş ülkelerde bile tartışılıyor oluşu, ülkelerin geleceklerini inşaları açısından ne derece önemli olduğunu göstermekteyken Taliban Yönetimi gibi çözümden çok yeni sorular üreten bir yapının Afganistan'ın geleceğini inşa etme kapasitesi endişe kaynağıdır zira onların kastı evrensel anlamdaki eğitim ve öğretim kavramlarından farklıdır.

Taliban sözcüğü Arapça "talebe" kökünden türemektedir. Talebe Arapça'da bir şeyi aramak, rica etmek, istemek anlamlarına gelirken (Mutçalı, 1995 aktaran Ahmadi, 2011: 29), sözcüğün çoğulu "talip" Farsçada "din öğrencisi" şeklinde kullanılmaktadır (Demirel, 2002: 58). Buradaki tariften de anlaşılacağı gibi üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde alınan modern din eğitimi bu kapsamın dışında tutulmaktadır (Gohari, 2005 aktaran Ahmadi, 2011: 29). Taliban üyeleri her ne kadar "öğrenciler" olarak

adlandırıyor olsalar da medya Taliban'ı "İslami hareket" veya "İslami grup" şeklinde adlandırmayı tercih etmiştir zira Taliban'ın kastı olan öğrencilikle evrensel anlamıyla öğrencilik çok farklı kavramlardır (Zaeef, 2010 aktaran Ahmadi, 2011: 40).

Taliban'ın eğitim konusunda yapacağı icraatlara dair endişeler sebepsiz değildir zira daha önce yaptıkları, eğitime bakışları, gelecekte yapacaklarına ışık tutmaktadır. Taliban okullarda din hariç diğer tüm eğitim dallarını İslam'a aykırı saymaktadır. Onlara göre Afganistan'a komünizm fen bilimlerinin öğretilmesine ceza olarak gelmiş ve yerleşmiştir. Bu düşünce onların okullarda fenni bilimlerin okutulmasını kısıtlamalarına hatta tamamen yasaklamalarına, onların yerine din derslerinin (fıkıh, tefsir, hadis, tecvid, akaid vb.) sayı ve kapsamlarını artırmalarına yol açmıştır. Taliban aynı zamanda batı tarzı giyimi de şeriata aykırı sayarak bu kıyafetler yerine Afganistan'a özgü Pirahan ve Tunban (kamis ve izar'in) giyilmesi zorunlu kılınmıştır. Taliban bunun da ötesine geçerek öğrenci ve hocaların sarık sarmalarını da Hicri 1421 tarih ve 796 sayılı Afganistan Resmî Gazetesi'nde yayınlanan 45 numaralı fermanla zorunlu hale getirmiştir. Böylelikle modern okullar medreseye dönüştürülmüş ve eğitimin amacı da tümden değiştirilmiştir (Ahmadi, 2011: 46).

Taliban Afganistan'ın resmî gazetesi olarak adlandırılabilecek olan "Resmi Ceride" de eğitimle ne amaçlandığını şu şekilde sıralamaktadır:

- Dinine, peygamberine ve şeriata sadık, dindar bir nesil yetiştirmek.

- Mümin olmalarını sağlamak.

- Müslüman birey profiline sahip olmalarını sağlamak.

- Din bilgilerini öğrenebilmek için okur-yazar olmak.

- Medresede, aile içinde ve toplum nezdinde etki sahibi olarak katkıda bulunmak.

- Afganistan Emirliği'ne ve Afgan İslam kültürüne hizmetkâr olmak.

- Dini değerleri yerleştirmeye dönük yetenekler geliştirilmesi (1997 tarih ve 0796 sayılı Resmi Ceride [Resmî Gazete] fermanı).

Resmî gazetede kızların eğitimi konusunda verilen hüküm şöyledir: Bu konuda İslam şeriatına uygun özel bir düzenleme yapılarak kanunlaştırılacaktır (1997 tarih ve 0796 sayılı Resmi Ceride [Resmî Gazete] fermanı). Böylelikle kadınlar eğitim hakkından mahrum kalmışlardır. Kadınların sağlık sektörü (hastaneler vb.) dışında devlet daireleri ve yabancılara ait işyerlerinde çalışmaları tamamen yasaklanmıştır (Hicri 1421 tarih ve 795 sayılı Resmi Ceride [Resmî Gazete] 8 numaralı ferman). Kadın öğretmen çalıştırılması yasaklandığından erkek öğrenciler de bu durumdan etkilenmiş, eğitim alamamışlardır zira pek çok ülkede olduğu gibi Afganistan'da öğretmenlik mesleği büyük oranda (%70) kadın mesleğiydi. Nur Cemaati'nin Afganistan'da açtığı okullar da Pan-Türkizm fikrini yaymakla suçlanarak kapatılmıştır (Ahmadi, 2011: 46-47).

2. Kadınların Eğitimi

Dünya'da kadın-erkek dağılım oranı hemen hemen eşittir ve belki de iki cins arasındaki tek mutlak eşitlik bu kategoride sağlanmıştır zira bu sayısal eşitlik insan değil doğa tarafından sağlanmaktadır. İnsanoğlu doğal düzene hemen her noktada müdahale ettiği gibi kadın-erkek sayısal dengesini de erkek lehine bozmaya çalışmışsa da doğa buna izin vermemiştir. Uzun yıllar süren yıkıcı savaşlar dolayısıyla erkek nüfusunun hiçliğe yaklaştığı ülkelerde bile savaş biter bitmez, çok kısa sürede erkek bebek doğumları hızla artarak kadın-erkek sayısal eşitliği derhal sağlanmıştır. Bu durumu genelleyerek kadın-erkek eşitliğinin doğal olduğu, bu eşitliği bozmaya çalışmanın doğaya aykırı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Günümüzün gelişmiş ülkelerine bakıldığında bu tezin doğrulandığı, kadın-erkek

eşitliğinin yüksek oranda sağlandığı ülkelerin en gelişmiş ülkeler grubunu oluşturduğunu, bu dengenin bozuk olduğu ülkelerin geri kaldıkları rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

İstisnasız bütün toplumların kadın ve erkeklerden oluştuğu ve bu iki cinsin eşit sayıda olduğu gerçeğinden yola çıkarak her iki cinsi bir çift kanat, kol, bacak, vb. uzuvlara benzetebiliriz ve bir kanadın işlevsiz olduğu toplumların ilerleyemeyeceği, olduğu yerde dönüp duracağı öngörebilir. Basitçe var olan işgücü stokunun yarısının âtıl kaldığı da söylenebilir. Ancak kadınların eğitiminin gerekliliğine bakmak buzdağına bakmak gibidir, görünen kısmından daha büyük kısmı dipte, görünmeyen kısımdadır. Kadın her iki cinsi de doğuran cinstir. İnsan yavrusu kafasının diğer memelilerden büyük olması sebebiyle diğerleri gibi doğduğunda göbek bağı kordonundan kurtulur kurtulmaz ayaklanıp hayatını idame ettirememektedir. Onlarla aynı seviyeye gelebilmesi için annesine görünmez bir göbek bağıyla bağlı kalmak, ana karnında tamamlayamadığı gelişimini doğduktan aylar sonra tamamlamak zorundadır. Bu hayatta kalma sürecinden sonra da anneye bağımlılık devam etmektedir zira anne bebeğin ilk eğitmeni ve öğretmenidir. Tuvalet eğitiminden yeme-içme alışkanlıklarına, ahlak kurallarından sosyal iletişim becerilerine kadar insanı insan yapan tüm temel bilgi ve beceriler anne tarafından kazandırılmaktadır. Okul çağından itibaren sosyalleşme, profesyonel eğitim-öğretim faaliyetleri devreye girse de anne-çocuk arasındaki özel bağ benzersizdir ve ömür boyu sürmektedir. Bu noktadan durup bakıldığında erkekler gibi kadınların da eğitime ihtiyaçlarının olduğu, hatta onların toplumdaki anne-ilk öğretmen rollerinin de gereği olmak üzere daha fazla ve çeşitli eğitime tabi tutulması gerekliliği gözlük kullanmadan da net bir şekilde görünür hale gelmektedir.

Kadınların muhtemelen annelik güdülerinden kaynaklanan bu doğal yetenekleri meslek tercihlerine de yansımıştır. OECD verilerine göre zaten yüksek seviyede olan öğretmenlik mesleğini icra eden kadınların oranı gittikçe artmaktadır. 2005'te %61 olan bu oran 2010 yılına gelindiğinde %65, 2014 yılındaysa %68 olmuştur (Van Damme, 2017). Bu oran ilkokul düzeyinde %82, ortaokul seviyesinde %63 olarak gerçekleşmiştir. Hatta 2013 yılında yapılan araştırmada Ukrayna, İtalya ve Bulgaristan'da bu oranların %90-99'a kadar yükseldiği rapor edilmiştir (World Bank, 2013). ABD neredeyse 40 yıldır tüm öğretmen popülasyonunun ¾'ünü 25-34 yaş aralığındaki kadın öğretmenlerden oluştuğunu bildirmektedir (Griffiths, 2016: 398). Ingersoll ve Merrill (2010: 17 aktaran Erginer ve Saklan, 2020: 367) çalışmalarında ABD'de kadın öğretmen oranının 1980 yılında %66 iken 2007-2008 dönemine gelindiğinde %76 seviyesine kadar yükseldiğini belirtmektedirler. Bu sürecin günümüze yansıyan sonucuna bakıldığındaysa okul öncesi ve temel eğitim seviyesinde kadınların %80 gibi ezici bir çoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar vermekte, örneğin Yolcu'nun (2012) çalışmasında erkek öğrencilerin ve ailelerin anaokulu öğretmenliğini kadınlara yakıştırdıkları, kadınların bile yapabileceği kadar basit bir meslek olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar da göstermektedir ki toplum çocuk bakımı ve eğitimi sorumluğunu kadınlara yakıştırmakta ve onların sırtına yüklemekte, erkek cinsiyetine ait roller arasında görmemektedir (Erginer ve Saklan, 2020: 367). Oysa öğrenci tarafında özellikle az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde durum tamamen ters yönde gelişmekte, zaten düşük seviyede bulunan okullaşma oranı içerisinde kızlar erkeklere oranla çok daha düşük okullaşma seviyesine sahip bulunmaktadır.

Afganistan ve yönetimini ele geçirmiş olan Taliban'a bu konuda verilebilecek en önemli nasihat, Türk Kadınının seçme ve seçilme hakkını Avrupa'nın pek çok medeni ülkesinden bile önce tanıyan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından bir asır önce verilmiştir. Ana-baba ve çocuklardan teşekkül eden çekirdek ailede kadın ana olarak en önemli eğiticidir. Eğer anne kendisi iyi eğitilmiş ise çocuklarına daha iyi bir eğitim verebilecektir. Hiç unutulmamalıdır ki, çocuk eğitiminde en etkin çevre ailedir. Ailenin en etkin eğiticisi kadındır, anadır. "Büyük muvaffakiyetler anaların yetiştirdikleri güzide evlatlar sayesinde olmuştur" (Atatürk, 1964: 150).

3. İslamda Kadın ve Eğitim

Taliban Afganistan'da bir İslami yönetim kurduğunu, İslam'ı hâkim kılacağını ve İslam kurallarını uygulayıp bu kuralları uyacağını ifade ettiğine göre, İslam'ın kadına, kadının eğitimine ve kadın-erkek eşitliğine nasıl baktığını irdelemek gerekmektedir. İslam adına hareket ettiklerini ifade eden ve kendilerine "öğrenci" diyen bu grubun İslam'ın kadın, kadının eğitimi ve kadın-erkek eşitliği hakkındaki hükümlerini de bilmesi, bilmediklerini öğrenmesi ve uygulaması samimi Müslüman olduklarının göstergesi olacaktır. Bunun tersi olarak bu hükümleri bilmiyor, öğrenmekle de ilgilenmiyor oluşları onların amaçlarının İslam'a değil şahsi çıkarlarına hizmet etmek olduğu anlamına gelecektir ki bu onların bir devleti, üstelik bir İslam Devleti'ni yönetmeye talip bir grup yerine bir avuç haydut olduklarını gösterecektir. Devlet bir yana küçük bir grubu bile bir arada tutmak için kurallar gereklidir. Taliban, devleti yönetmek için bile kural koymanın gerekmediğini, ahlak ve hukuk kurallarının da din kuralları içerisinde tanımlı olduğunu iddia etmektedir. Bu onlara, din kurallarına herkesten önce ve tam uyarak topluma örnek olmaları sorumluluğunu yüklemektedir.

İslam Dini eğitim konusunda kadın ile erkeği eşit tutmuş, ikisine de aynı şekilde hitap etmiştir. İlk emir "oku" (Kur'an. Alak Suresi, Ayet 1) cinsiyet gözetilmeksizin hem kadına hem de erkeğe hitap etmektedir. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (Kur'an. Zümer Suresi, Ayet 9) ayeti her iki cinse seslenmektedir. Üstelik "ilim öğrenmek her erkek ve kadın Müslüman'a farzdır" (ed-Dihlevî, 1980: 213) denilerek bu konuda her ikisi de mükellef tutulmuştur.

İslam'ın kendinden önceki kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü (mev'ûde) Cahiliye Devri'ne son verdiği unutulmamalıdır. Sözlükte "bir şeyin üzerine ağır yük yüklemek; diri diri toprağa gömmek" anlamlarındaki "ve'd" mastarından türemiş bir ism-i mef'ûl olan mev'ûde kelimesi, Arapça'da aynı anlama gelen veîd ve veîdeye göre daha çok kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de (et-Tekvîr 81/8) mev'ûdenin yanı sıra aynı fiili ifade etmek için "toprağa gömmek, gizlemek" (en-Nahl 16/59) ve "öldürmek" (el-En'âm 6/140; el-İsrâ 17/31) anlamlarını taşıyan farklı kelimeler de yer almaktadır (Kapar, b.t.). İslamiyet'ten önce diğer semavi dinlerin hâkimiyeti sırasında kadınların kültürel varlıkları ve etkileri son derece sınırlı kalmıştır.

"Oku" (Kur'an. Alak Suresi, Ayet 1) emriyle başlayan son ilahi davete ilk "evet" cevabını verenin bir kadın (Hz. Hatice) olduğu düşünüldüğünde İslam'ın kadın eğitimi konusunda nasıl köklü bir devrim yaptığı görülecektir. Hele dualarında kadın olarak yaratılmamış olmakla övünen Yahudi erkeklerini, kadını erkek için yaratılmış mahluk sayan Hıristiyanlık düşüncesini göz önüne getirdiğimiz zaman (Okiç, 1979: 7). "Cennet annelerin ayakları altındadır" (el-Münzirî aktaran Kayadibi, 2003: 25) diyen İslamiyet'in kadın haklarına verdiği önemi daha iyi anlamış oluruz. "Biz cahiliye devrinde kadınları adam yerine koymazdık" diyen İslam Halifesi Hz. Ömer'in kadınlardan ilmi ve idari sahada hizmet talep edecek seviyede yükselten kudret, İslam'dan başkası değildir (Kayadibi, 2003: 25).

Kuran-ı Kerim'in hitabında ve emirlerinin kapsayıcılığında cinsiyetler arasında bir ayrım gözlenmez. Kuran-ı Kerim'de 750 adet ayet ilimden bahseder veya ilmi teşvik eder ve bu ayetlerin tamamı hem kadını hem erkeği aynı önem derecesinde kapsamaktadır. İslam'ın Peygamberi bütün insanlığa, her iki cinsiyete de gönderilmiştir. İslam'ın amacı cinsiyet farkı gözetmeden her yerde ve her zaman, her türlü cehaleti yok etmek, insanın bilgiyle aydınlanıp yaratana kul olmasını sağlayarak her iki cihanda da mutlu kılmaktır.

4. Kadın-Erkek Eşitsizliğinin Tarihsel Süreci ve Afganistan'a Yansıması

Avcı-toplayıcı-göçebe toplumlarda kadın ve erkek eşittir zira ürettikleri iş gücü ve küçük topluluklarına katkı oranı eşit sayılacak derecede yakındır. Kadının kız-erkek doğurmasından bağımsız olarak doğurganlığı hayranlık uyandırdığı için "anaerkil" toplumlar oluşabilmiştir.

Bu dönemin ardından, kadının konumunu kökten değiştiren iki büyük kırılma gerçekleşmiştir. M.Ö. 3000'e kadar ekonomik alanda ve toplum içinde rolü önemli olan, değer atfedilen, saygı gösterilen,

sözü dinlenen ve nihayetinde tanrıça mertebesine kadar yükselen kadın sevgili bir varlık iken bu dönemden sonra düşen bir yıldıza benzemiştir. Toplumsal faaliyetlerden, üretim süreçlerinden dışlanıp değerini, saygınlığını kaybetmiş, tanrılar kulübünden atılmıştır (Erbil, 2007: 14).

Tarım toplumuna geçiş anaerkil toplumlardan ataerkil toplumlara geçişi getirmiştir zira tarım toplumları daha geniştir, tarım ağır bir iştir. Bir evde çok sayıda yetişkin de olsa hepsini yemek yaparak doyurmak için bir kadın birey yeterlidir. Tarlada kadının bedensel zayıflığı onu işlevsiz kılmakta, erkek bireyin kas gücünden kaynaklanan verimliliği onu kadından üstün kılmaktadır. Ekilecek alan geniş olduğu için iş gücü ihtiyacı fazla olduğundan erkek çocuk (iş gücü) istenir, kız çocuk gereksiz hatta doyurulması gereken fazladan boğaz olduğundan fazlalıktır.

Üretim süreçlerindeki gelişmeler primitif, komün yaşamı sürdüren toplumları bunalıma sürüklemiştir. Başlarda çiftçilik yapan veya hayvancılıkla uğraşan iki zümre varken madenlerin keşfi ve işlenmeye başlanmasıyla ortaya yeni iş kolları çıkmıştır. Metallerden yapılan aletlerin üretimde verimliliği artırması sonucunda o zamana kadar tüm toplumun birlikte, iş birliği halinde katılmaya mecbur olduğu hayvansal ve tarımsal üretim tüm toplumu doyurmakla kalmayıp artı değer oluşturmaya başlamıştır. Böylece herkesin aynı işte ortaklaşarak çalışması gereksiz hale gelmiştir. Üretim araçları geliştikçe kadınların ve yaşlıların iş gücü katkılarına duyulan ihtiyaç azalmış, bu da onların üretimden uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Bu durumun doğal sonucu olarak kadın toplumdaki yerini ve saygınlığını kaybetmiştir (Tayanç ve Tayanç, 1981: 26).

Sanayi toplumuna geçiş bu eşitsizliği nispeten törpülese de "ağır sanayi" ve "ağır işçilik" kavramlarının çağrışımları dolayısıyla da kadın ev işlerine, erkek iş hayatına yönlenmiştir. Çocukların eğitimine verilen önem Batı toplumlarında sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişi, kas gücünün yerini beyin gücünün alışıyla beraber kadınların eşitliğini gerektirmiştir. Pandemi sürecinde deneyimlenen "evden çalışma" gibi yeni olgular da bu yöndeki gelişmelerin ivmelenme potansiyeli olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede Taliban yönetiminde Afgan toplumunun tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmesi, buradan da bilgi toplumuna geçmesi imkânsız göründüğünden kadınların haklarını savunup eşitlik talep etmek bizatihi Afgan kadınları açısından bile akla yatkın bulunmayacaktır.

5. Kadın-Erkek Ayrımcılığının Toplum Yapısı Üzerindeki Yıkıcı Etkileri

İnsan sosyal bir canlıdır, tarih boyunca diğer memeli akrabaları gibi topluluklar halinde yaşamıştır. Kadınlarla erkeklerin bir arada yaşamaları da doğaları gereğidir. Bu birliktelik sosyal hayat eğitiminin temel gerekliliğidir. Bu iki cinsin ayrıştırılması insan doğasına aykırıdır. Askeri okullar, erkek-kız liseleri, Katolik Okulları, vb. gibi kurumlar seküler toplumlarda bile bu ayrışmanın topluma nasıl zarar verdiğinin görülmesi açısından uygun laboratuvarlardır. Cinsiyet ayrımı doğal değildir zira toplumu oluşturan bireylerin aralarındaki ilişkiler, oluşturdukları sistemler, toplumun yapını oluşturur ki bu yapı bir ortaklıktır denilebilir. Fakat bu yapı içinde uyum ve birliktelik kadar kaos, dengesizlik ve eşitsizlik de barındırmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı bu sorunların en yaygın ve derin örneklerindendir ve haksız tanımlamalara, sınıflandırmalara ve uygulamalara kaynaklık etmektedir. Biyolojiden kaynaklanan "kadın" cinsi ayrımı toplumda "kadınlık" cinsiyeti ayrımı haline gelmiştir ki bu ayrım doğal ayrımın önüne geçen yapay bir ayrım haline gelmiş ve şiddeti toplumlara göre farklılık gösterse de dünya çapında yaygınlaşmıştır ve halen devam etmektedir.

Biyolojik ve toplumsal anlamlarda cinsiyetlerinin farklılıkları bireylere değişik roller tanımlar. Bu iki cinsiyetten birine mensup olmak sadece nüfus istatistikleri açısından bir gruba dâhil olmakla sınırlı değildir, aynı zamanda toplumsal cinsiyet bağlamında oluşacak bir ayrıma ve eşitsizliğe de temel oluşturmaktadır. Bu temel farklılığı işaret etmek üzere cinsiyetleri ifade eden iki ayrı kelime kullanılmaktadır: Biyolojik cinsiyeti ifade eden "sex", toplumsal cinsiyeti ifade eden "gender" (Bingöl,

2014: 108). Kadın veya erkek olmak doğumdan itibaren tanımlanmış olan doğal rollere işaret etmekteyken kadınlık ve erkeklik tanımlamaları toplumsal gelişme süreci içerisinde ortaya çıkan kültürel kodlara atıf yapmaktadır (Hepşen, 2010: 14). Kadın adlandırmasıyla kadınlık tanımlaması, erkek adlandırmasıyla erkeklik tanımlaması ilk başta kulağa aynı seslerin farklı tınılarıymış gibi geliyor olsa da aslında bunların arasında çukurlardan çok uçurumlar vardır. Örneğin kadın kelimesinin anlattığı durum, dünyaya gelen bebeğin eril değil dişi bedenine sahip olduğundan ibarettir, iki seçenekten birine işaret etmektedir. Eril bedende doğan insan bireyiyle dişi bedende doğan insan bireyi arasında bu cinsleri birbirinden ayırmayı sağlayan biyolojik farklar dışında hiçbir fark bulunmamaktadır. Daha sonra dişi bebeğin büyüdükçe kadına, eril bebeğin erkeğe dönüşmesi tamamen toplumsal kültürle alakalıdır. Bu durumu bir örnekle somutlaştırmak mümkündür: Çıplak dişi bebek büyürken toplum ona kültür kumaşından biçilmiş bir elbise giydirir ve artık o elbiseyle tanır ve tanımlar ki bu tanıma kadınlık denir. Aynı şekilde eril bebeğe de kültür kumaşından biçilmiş bir elbise giydirir, ona bakan toplum ve aynada kendisine bakan erkek o kıyafeti görür ki ona da erkeklik denir.

Kısacası biyolojik farklılıkları anlatmak için yapılan tanımlar zamanla biyolojik bağlamından kopmakta, içleri zamanla kültürel öğelerle doldurularak kadınlık-erkeklik ayrımına dönüştürülmektedir. Toplumlumun cinsiyete yüklediği anlamlar nedeniyle oluşturduğu yeni tanımların kapsamı biyolojik ayrımların çok ötesine geçmektedir. Öyle ki bu yeni tanımlamaların bireyin biyolojik cinsiyetiyle uyumlu olmasına bile gerek duyulmayan bir noktaya gelinebilir (Giddens, 2012: 505). Daha açık şekilde söylemek gerekirse; "toplumsal cinsiyet, bireyi kadınsı ya da erkeksi olarak karakterize eden psikososyal özelliklerdir" (Rice ve Kohl, 1996 aktaran Hepşen, 2010: 13). Toplum ve kültür faktörleri kaynaklı tanımlamalar sebebiyle kadın-kadınsı, erkek-erkeksi ayrımları oluşmaktadır. Bu kavramalr kullanıldıkları bağlamlara göre değişen anlamlara sahip olabilmektedirler. Kültürel farklılıklar o derece derinleşebilmektedir ki, bir coğrafyanın topluluğunun kadından veya erkekten beklediği roller başka bir topluluğa göre çok büyük farklar gösterebilmektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramı toplum tarafından yaratılmıştır ve her iki cinsiyete de belirli kimlik ve roller yüklemektedir. Aynı zamanda bu kimlik ve rollerin getirdiği farklılıklar (Bob Connell ve Mâirtın Mac an Ghaill'in de tespitlerinde görüldüğü gibi), çoğunlukla taraflıdır. Neredeyse bütün toplumlarda toplumsal cinsiyet bir toplumsal katmanlaşma, kastlaşma şeklidir. O derece kuvvetli bir şekillendiricidir ki, bireyin ve aynı cinsiyetten grupların yaşam koşullarını, karşılaşacakları fırsatları, devlet ve kurumları içerisindeki ve hatta kendi evleri içindeki rollerini bile şekillendirmektedir. Kadınların ve erkeklerin toplumlardaki rolleri toplumların kültürlerine göre farklılıklar göstermekteyse de hepsinde ortak olan nokta toplum içinde erkeklerin kadınlarda güçlü olduklarıdır, tersi duruma rastlanan bir toplum rastlanmamıştır. Erkeklik rolü daha değerlidir ve ödül payları da daha büyüktür. Ev işlerini yapmak, çocuk yetiştirmek hemen tüm toplumlarda kadınlık rolüne tanımlanmıştır. Erkeklik rolüyse evdekileri beslemek için dışarıda çalışmak, eve kaynak getirmek üzerine kurgulanmıştır. Toplumsal, kültürel kabullerden kaynaklanan bu görev paylaşımının getirisi olarak kadın-erkek eşitsizliği normalleşmiş, iki cins tarafından da kabullenilmiştir (Giddens, 2012: 514).

Kadın-erkek eşitliğini sağlamak üzere gösterilen gayretler çok sayıda ülkede ciddi ilerlemeler sağlanmasına yol açmışsa da toplumsal cinsiyet hala toplumlardaki cinsiyet eşitsizliğine temel oluşturmaya devam etmektedir. Bu eşitsizlikleri gidermeye dönük çabaların karşılaştığı direnç sosyologların yoğun kaygı ve uğraşı noktalarından birine dönüşmüş durumdadır. Toplumların neden erkek egemen olduklarını anlayıp açıklamayı hedefleyen teoriler ortaya konmuşsa da henüz net bir sonuca ulaşıldığı söylenememektedir (Giddens, 2012: 514-515).

Bu kısmı özetleyerek bir sonuca varmak mümkündür: Kadın-erkek ayrımı doğal değildir, toplumsal kabullerin yani ortak kültürün getirisidir. Kültürlerin kökenlerindeki en temel bileşenlerden birinin genelde din, özelde Ortadoğu kaynaklı tek tanrılı dinler olduğu göz önüne alındığında Afganistan

gibi ülkeler, Taliban gibi topluluklarda dinin diğer bütün kültürel öğelerden baskın oluşu, kadın erkek ayrımının seküler toplumlara göre çok daha keskin olmayı sürdüreceği sonucunu doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak Taliban yönetimindeki Afganistan'da kadınların eğitim ve diğer alanlarda eşitliğinin tanınmasını beklemek gerçekçi olmadığı gibi sosyal hayatta ikinci sınıf olmaktan kurtulmalarını ummak da iyimserlik olacaktır. Kadının ikinci sınıf oluşunun, ülke nüfusunun kadın yarısının eve hapsedilip üretimden izole edilişinin farklı oranlarda hemen her ülkede görüldüğü, Afganistan'ın bu konuda çok yüksek bir orana ulaşması dışında önemli bir eksiklik yaşamayacağı düşünülebilir. Ancak bir ülkeyi ve halkı öncelikle bir arada tutacak ve ilerlemesine yol açacak bilim, hukuk, ahlak, yönetim vb. unsurların tamamı için kutsal kitaba, hatta onu işine geldiği gibi eğip büken ideolojiye dayanıyor olmak, toplumun diğer yarısı olan erkekler için de parlak bir gelecek vaat etmekten uzaktır.

Sonuç

Afganistan'ın bugünü geçmişteki yöneticileri tarafından değil geçmişteki eğitim faaliyetleri nedeniyle şekillenmiştir ve geleceği de bugünkü yöneticileri tarafından değil bugünkü eğitim faaliyetleri nedeniyle belirlenecektir. Bu çerçevede Taliban üyelerinin kendilerini "öğrenci" kelimesiyle tanımlamaları ilginç bir ironi olmuştur.

Her ne kadar tartışılagelen kavram "eğitim" olsa da, Taliban tarafından kastedilen "öğretim"dir. Eğitimi "ağaç yaşken eğilir" düsturu çerçevesinde, birey adayına sosyal çevre ortamında nasıl davranması gerektiğinin uygulamalı olarak öğretilmesi şeklinde açmak yerinde olacaktır. Okullarda erkek öğrenciler için daha çok genelde öğretim, özelde Taliban ideolojisiyle şekillendirilmiş dini bilgi ve ritüel öğretimi, aslında ezberi söz konusudur. Kız öğrenciler söz konusu olduğundaysa kadın eğitmenlerin, itaatkâr eş, ev kadını, çocuk bakıcısı yetiştirmesi anlaşılmaktadır. Toplumun yarısının (kadınların) diğer yarısına (erkeklere) köleliğe hazırlanmasının ve her iki cinse de bunun normalliğinin aşılanması Taliban "eğitim"inin temel amacıdır.

Taliban aslında kendisini "öğrenci" sıfatıyla tanımlarken Afgan Halkı'nın geleceği için bir umut kapısını aralayabilir. Ancak eğitim, öğretim ve İslam kavramlarını kendilerine, ideolojilerine göre değil evrensel tanımlarıyla değerlendirip uygulamaları gerekmektedir. Öğrenmeyi ve öğrenilmesini istedikleri yegâne konu İslam olduğuna göre İslam'ın kaynağını yine aynı topraklardan alan, Mevlana gibi dev âlimlerde vücut bulmuş yorumunu temel almalarını sağlamak, kültürel olarak kadim Orta Asya Türk Kültürü'nü hâkim kılmak kurtuluş yolu olabilir. Zihniyet değişikliğinin açıktan, göğüs göğüse yapılan savaşlarla mümkün olmadığı, tersine bu tür girişimlerin tam kapanmaya, radikalleşmeye sebep olduğu ortadadır. Onun yerine bir rol model gerekmektedir ki bölge halkına yabancı olmayan genelde Türk, özelde Atatürk Modeli belki de alternatifsizdir.

Kaynakça

Ahmadi, A. (2011). *Din Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya. http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1699/296305.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

Atatürk, M. K. (1964). *Nutuk. Cilt 2*. Ankara: TDK

Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *KMÜ (Karmanoğlu Mehmetbey Üniversitesi) Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16 (Özel Sayı I): 108-114. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107207 (Erişim Tarihi: 07.02.2022).

Büyükbaş, M. (2006). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta.

Cantekin, B. (2020). Eğitim Nedir? *iiesntitu.com.* https://www.iienstitu.com/blog/egitim-nedir (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

Demirel, E. (2002). *Taliban, EL-Kaide-Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ed-Dıhlevî, Şah Veliyyullah. (1980). *El-Fevzü'l-Kebîr fî Uṣûli't-Tefsîr*. Çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul.

Erbil, P. (2007). *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Erginer, A., Saklan, E. (2020). Öğretmenlik Mesleğinin Bir Kadın Mesleğine Dönüşmesinin Yaratabileceği Sorunlara Yönelik Öğretmen Adaylarının Geliştirdikleri Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Eğitimi Dergisi*, 6(2), 363- 393. https://doi.org/10.47615/issej.840163 (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

Ertürk, S. (1972). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Hacettepe.

Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Çev. İsmail Yılmaz. İstanbul: Kırmızı Yayınları. https://iletisimkutuphanem30419862.files.wordpress.com/2018/01/anthony-giddens-sosyoloji.pdf (Erişim Tarihi: 08.02.2022).

Griffiths, M. (2016). The Feminization of Teaching and the Practice of Teaching: Threat or Opportunity? *Educational Theory*, 56(4), 387-405. https://www.researchgate.net/publication/227936848_The_feminization_of_teaching_and_the_practice_of_teaching_threat_or_opportunity (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

Hepşen, Ö. (2010). *Tevrat, İncil Ve Kuran-ı Kerimde Kadın Bedeni*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/30138/ozlem_hepsen_tez.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 07.02.2022).

İncirci, A. (b.t.). *Eğitimde Program Geliştirme*. https://www.academia.edu/9599885/Program_Geliştirmede_Eğitime_İlişkin_Temel_Kavramlar (Erişim Tarihi: 07.02.2022).

Kapar, M. A. (b.t.). Mev'ûde. *İslam Ansiklopedisi.* https://islamansiklopedisi.org.tr/mevude (Erişim Tarihi: 04.02.2022).

Kayadibi, F. (2003). Kadın Eğitiminin Önemi ve Kalkınmadaki Rolü. *Istanbul Journal of Sociological Studies.* 0.(28).19-31. https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9523/118980 (Erişim Tarihi: 04.02.2022).

Kur'an. Alak Suresi, Ayet 1.

Kur'an. En'am Suresi, 140.

Kur'an. Nahl Suresi, 59.

Kur'an. Tekvir Suresi, 8.

Kur'an. Zümer Suresi, Ayet 9.

Oğuz, E. (1999). *Afganistan*. İstanbul: Cep Kitapları.

Okiç, M. T. (1979). *İslamiyette Kadın Öğretimi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Saray, M. (2002). *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi. https://www.hiperkitap.com/afganistan-ve-turkler (Erişim Tarihi: 06.02.2022).

Sönmez, G., Bozbaş, G., Konuşul. S. (2020). Afgan Talibanı: Dünü, Bugünü ve Yarını. *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 59-77. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1123027 (Erişim Tarihi: 06.02.2022).

Tayanç F., Tayanç, T. (1981). *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*. İstanbul: Tan Düşünce Yayınları.

TDK – Türk Dil Kurumu. (b.t.). *Sözlük*. https://sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

Van Damme, D. (2017). Why Do So Many Women Want to Become Teachers? *OECD Education and Skills Today*. https://oecdedutoday.com/why-do-so-many-women-want-to-become-teachers/ (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

World Bank. (2013). *Primary Education, Teachers (% Female)*. http://data.worldbank.org/indicator/SE.PRM.TCHR.FE.ZS (Erişim Tarihi: 05.02.2022).

Taliban Yönetimindeki Afgan Medyası

Hatice ERTÜRK*

Özet

Bu bildiride, Taliban yönetimindeki Afgan medyası incelenerek, medyanın demokratik yönetim için önemini vurgulamak ve Taliban yönetiminde Afgan medyasının durumunu tartışmak amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için öncelikle demokrasilerde medya nasıl algılanmaktadır, medyaya nasıl bir rol çizilmektedir bunun altı çizilecektir. Bilindiği üzere, demokrasilerde medya yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak algılanır. Bir ülkede demokrasinin var olabilmesi için düşünce ve ifade özgürlüğü ile özgür medya büyük önem arz etmektedir. Zira, demokrasinin var olabilmesi için şeffaflık, hesap verebilirlik gibi şartlar gerekmektedir. Bu bağlamda medyanın önemi ve rolü ortaya çıkmaktadır. Bu bildiride, Afgan medyasının şimdiki durumunun tespiti yapılacaktır. Sovyet işgali, Amerikan işgali ve iç savaş yaşamış olan Afganistan'da yollar, köprüler, iletişim ve enerji hatları, okullar… tahrip olmuştur. İnsan ömrü bile 40'lı yaşlara kadar düşmüştür. Bu olumsuz durumlardan diğer kurumlarla beraber Afgan medyası da zarar görmüştür. Afgan medyasının çerçevesi çizildikten sonra Taliban'ın düşünce ve ifade özgürlüğüne ve medyaya bakışı bildirinin son bölümünde tartışılacaktır. Eğer Taliban, İslam'ın radikal yorumu yerine makul yorumunu benimser ise Afganistan'da daha işlevsel daha özgür bir medyadan bahsetmek mümkün olacaktır. Aksi takdirde Taliban, Amerikan işgalinden önceki radikal tutumunu ve saldırgan üslubunu tekrar benimser ise böyle bir durumda özgür bir medyadan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Aslında Taliban'ın medyaya yaklaşımı biraz da diğer küresel ve bölgesel güçlerin Taliban'a yönelik politikaları tarafından da yönlendirilecektir. Sonuç olarak özgür medya demokrasinin olmazsa olmazlarındandır. Taliban rejiminde de şeffaflık ve adil bir yönetim oluşacaksa, bunun için çoğulcu ve özgür bir Afgan medyası gereklidir. Taliban'ın benimseyeceği üslup, takip edeceği politika hem Afgan yönetimini hem Afgan dış siyasetini hem de Afgan medyasını şekillendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, medya, demokrasi.

Giriş

Bu çalışmada, Taliban yönetimindeki Afgan medyası incelenerek, medyanın demokratik yönetim için önemini vurgulamak ve Taliban yönetiminde Afgan medyasının durumunu tartışmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla basında istenilen düzeye ulaşabilmek için öncelikle demokrasilerde medya nasıl algılanmaktadır, medyaya nasıl bir rol çizilmektedir bunun altı çizilecektir. Bilindiği üzere, demokrasilerde medya yasama, yürütme ve yargıdan sonra dördüncü kuvvet olarak kamusal alanda büyük öneme sahiptir. Bir ülkede demokrasinin var olabilmesi için düşünce ve ifade özgürlüğü ile özgür medya büyük önem arz etmektedir. Zira, demokrasinin var olabilmesi için şeffaflık, hesap verebilirlik gibi şartlar gerekmektedir. Bu bağlamda medyanın önemi ve rolü ortaya çıkmaktadır. İlkel çağlarda dumanla başlayıp mektupla, gazete, dergi, kitap, radyo, televizyon, internet haberciliğiyle devam eden bilgi edinme ve eğlenme gereksinimi günümüzde hava ve su kadar insan hayatına etki eden bir ortam haline gelmiştir. Medya 21'inci asırda elektronik ve teknolojik alt yapının hızlı, kolay, ucuz etkileşimi sayesinde anında birçok iletişim ağıyla beraber baş döndürücü bir konumda bulunmaktadır. Bu bilgi akışını sağlayan medya bir ülkede var olan halkın hatta başka ülkelerde de yaşayan insanların eğitim, sanat, spor, ekonomi, siyasal, toplumsal yaşam pratikleri gibi hayati öneme

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, hatice.erturk@hbv.edu.tr.

sahip konuları belirlemede, toplumu yönlendirmede en önemli iletişim kaynağı olma görevini üstlenmiştir.

Teknik yapıyla da oldukça genişleyen haber alma ve dağıtma araçları yüklendikleri anlam nedeniyle siyasi otoritelerin vazgeçemediği iletişim yoludur. Siyasi grupların sık sık medyayı kendi amaçları uğruna propaganda aracı olarak tek taraflı haber sunma biçimleri "demokratik medya" tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle son yüzyıllarda yaşanan tüm savaşlarda medyanın yaptığı propaganda Avrupa Devletleri'nin siyasi güçlerini göstermek için en etkili yöntem olmuştur. Medyayı etkin kullanan ülke veya ülkeler, insanların bilgilendirilmesinin dışında psikolojik üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Batı'da haber aktarma biçimi anayasal kanunlara bağlı olarak toplumun da medyaya katılımcı bir şekilde rol oynamasına fırsat verirken Afganistan gibi özgür ve demokratik bir medya varlığına henüz sahip olamayanlar, baskıcı ve kısıtlayıcı bir tutum sergilemektedir. Bu çalışmada, Afgan medyasının şimdiki durumunun tespiti yapılacaktır. Sovyet işgali, Amerikan işgali ve iç savaş yaşamış olan Afganistan'da yollar, köprüler, iletişim ve enerji hatları, okullar… tahrip olmuştur. İnsan ömrü bile 40'lı yaşlara kadar düşmüştür. Bu olumsuz durumlardan diğer kurumlarla beraber Afgan medyası da zarar görmüştür. Afgan medyasının çerçevesi çizildikten sonra Taliban'ın düşünce ve ifade özgürlüğüne ve medyaya bakışı bildirinin son bölümünde tartışılacaktır. Eğer Taliban, İslam'ın radikal yorumu yerine makul yorumunu benimser ise Afganistan'da daha işlevsel daha özgür bir medyadan bahsetmek mümkün olacaktır. Aksi takdirde Taliban, Amerikan işgalinden önceki radikal tutumunu ve saldırgan üslubunu tekrar benimser ise böyle bir durumda özgür bir medyadan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Aslında Taliban'ın medyaya yaklaşımı biraz da diğer küresel ve bölgesel güçlerin Taliban'a yönelik politikaları tarafından da yönlendirilecektir.

1. Afganistan ve Siyasi Yapısı

Orta Asya'da bulunan Afganistan, yanındaki Türkmenistan, Pakistan, İran, Çin, Özbekistan ülkelerinin komşusudur. Burası eski dönemlerde Akhunlar, Sakalar, Yunan Baktriyan İmparatorluğu ve Pers medeniyetlerinin kontrolü altında bulunmuş, İslamiyet'ten sonraysa, Sasaniler, Büyük Selçuklular, Harzemşahlar, Timûriler, Babüriler gibi Türk yönetimlerinin himayesi altına girmiştir. Daha sonraki yıllardaysa Afganistan, 13'üncü asırda Moğullar'ın istilasına uğramıştır. 263 senelik yönetimden sonra Timurlular ve Safeviler toplulukları arasında paylaşılmıştır. 1507'deki tarihten sonra ise Afganistan, Hint Türk İmparatorluğu'nun hâkimiyetinin altına girmiştir. Afganistan 1744'te Ahmed Şah Baba ile ilk defa yerli bir hükümdar tarafından yönetilen bağımsız bir ülke olarak kayıtlara geçirilmiş, o seneden sonra ülkenin ismi Afganistan olarak anılmaya başlanmıştır (Temizyürek, Barın ve Ustabulut, 2016).

13'üncü ve 18'inci yüzyılları arasında geçen zaman aralığı incelendiğinde o dönemde yaşanan bölgesel hareketlilikler Afganistan'ın siyasi varlığının güç bir ortamda sürdürmeye çalıştığını göstermektedir. Farklı etnik gruplar tarafından yönetilen Afganistan'ın hem dışarıdaki baskılar nedeniyle hem de içinde barındırdığı farklı nüfus yapısıyla toplumsal yaşamda siyasi istikrar sağlayamadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

18'inci yüzyıldan sonra batıdaki gelişmekte olan ülkeler, kimliklerini teknik ve bilimsel olarak oluşturmaya başlarken siyasi varlığı gittikçe zayıflayan Afganistan'da, gruplar halinde çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır.

İngilizlerin ve Rusların bölgedeki topraklarda söz sahibi olmaya çalışması, ciddi çekişmelerin ortaya çıkması Afganistan ve komşu ülkelerinin siyasi birliklerinin çatışmadan huzurlu bir ortamda gerçekleşmesine fırsat vermemiştir. Afganistan, tarihi boyunca çoğu kez başka medeniyetler tarafından toprakları işgal edildiğinden komşularıyla sınırları ve siyasi birliğini belirlemede yaşadığı sıkıntılardan dolayı halen kendine özgü sağlam diyebileceğimiz anayasal bir yönetim modeline

geçememiştir. Siyasi ve silahlı grupların ülkede rekabette bulunma girişmeleri, anayasal düzenin zayıflığı, ülkenin huzurunu bozan olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Afgan halkı, 18- 21'inci yüzyılları arasında da Batı'nın ve en yakınındaki komşularının müdahaleleriyle birlikte geçen dönemde dünyadaki çağdaşlaşma çalışmalarında yeterince ilerleyememiştir (Şeyhanlıoğlu, 2008).

Her dönem yaşanan ve önemli toplumsal ve siyasal sonuçların doğmasına sebebiyet veren siyasi olayları bazı kaynaklar şöyle ifade etmektedir:

> *"19'uncu yüzyılda Afganistan'ın jeostratejik önemi, Rusya'nın sıcak sulara inme çabası ve İngiltere'nin en zengin sömürgesi olan Hindistan'ı koruma görevinden kaynaklanmaktaydı. Bunun, 20'nci yüzyılda Batı ve Doğu blokları arasında tampon bölge görevinde oluşundan, 21'inci yüzyılda ise Orta Asya petrol ve doğalgazının, dünya piyasalarına taşınması için geçiş yolu ve ABD'nin geleceğin tehdit odakları olarak gördüğü İran, Hindistan, Çin ve Rusya'nın arasında "üs" olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Soğuk Savaş döneminden sonra dünyanın tek süper gücü olma stratejisini benimseyen ABD, 11 Eylül 2001 tarihinde İkiz Kulelere ve Pentagon'a karşı yapılan terör saldırılarında rolü olduğu gerekçesiyle 2001 yılı Ekim ayında Taliban yönetimini devirerek, Afganistan'ı işgal etmiştir. Afganistan, ABD'nin ve Avrupa ülkelerinin işgali altında bulunmuştur. Taliban, direnişini sürdürürken başta Rusya, Çin ve Pakistan olmak üzere Hindistan'ın da süreci dikkatle takip ettiği görülmektedir" (Şeyhanlıoğlu, 2008, s. 3).*

İçerden silahlı grupların ve dışarıda sömürgeci güçlerin saldırıları, toplumsal yaşantının normal bir seviyede ilerlemesinde geçen yıllara rağmen demokratik bir gelişme kaydedemediği görülmektedir. Coğrafi bölgelerdeki komşuluk ilişkilerinin uzak ülkelerin müdahalelerine maruz kalması ve doğru şekillenememesi o bölgede yaşayan halkların siyasi geleceğini olumsuz etkilemektedir. Afganistan, 19'uncu yüzyılda kendine özgü siyasi düzeni yerleştirmek için de önemli çabalara girmiştir. Bu çabalar, zaman zaman dış ülkeler tarafından çıkarılan engellerle sürekli olarak gerilemeye uğratılmıştır. Bu çekişmeli süreçlerden sonra, İngiltere'nin bölgedeki çıkan siyasi anlaşmazlıklar üzerine 1947'de bölgeden ayrılmasıyla birlikte Afganistan ve Pakistan arasında uzun seneler devam eden "Durand Hattı", sınır sorunu çözümlenememiş ve iki ülke arasında ilişkiler eski dönemlerden çok daha kötüye gitmiştir. Afganistan ve Pakistan'ın "Durand Hattı", yüzyıllar boyunca anlaşılamayan sınırın, hangi ülkenin toprağı olduğu konusu tüm süreçte ciddi olarak gündeme gelse de 2013'e kadar çözümlenememiştir. Uluslararası antlaşmaların maddeleri çerçevesinde İngiltere'nin tam aksine "Durand Hattı"nın Afganistan'ın kendi sınırı içinde bulunduğu ve ona ait bir bölge olduğu belirtilmektedir (Burget, 2013).

Afganistan ile Pakistan arasında ortaya çıkan "Durand Hattı" sorununun yanında uluslararası camiada aynı dönemde İngilizlerin bölgede söz sahibi olma çabasıyla çözülemeyen "Keşmir Sorunu" olayı da meydana gelmiştir. İngiltere'nin 1947'de bölgeden ayrılmasıyla beraber Pakistan'a bağımsızlığı tanımasıyla sınırları çizmeye çalışması, komşularıyla büyük sorunlar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Afganistan, Hindistan ile Pakistan arasındaki sınırların belirlenememesi konusu dünya basınında oldukça dillendirilen bir konu haline gelmiştir (Tarihibilgi.org, 2022).

> *"1928'den 1973'e kadarki süreçte çeşitli halk ayaklanmaları ve iktidar değişikliklerinin yaşandığı Afganistan'da monarşi sistemi ile ülke yönetilmiştir. 1973'te Muhammed Davut Khan monarşi rejimine son vermiş ve Cumhuriyet idaresini ilan etmiştir. 1978'de önce siyasal iktidara karşı bir darbe ve ardından 1979'da Sovyetler Birliği'nin işgali gerçekleşmiştir. 10 yıl süren işgal boyunca Afganistan'daki direnişçi gruplar ile komünist rejim arasında çatışmalar devam etmiştir. 1994'ten*

itibaren ise Taliban adıyla ortaya çıkan grup Afganistan'ın yüzde doksanlık bölümünün yönetimini ele geçirmiştir. 11 Eylül 2001'de ABD'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen saldırıların ardından ise Taliban'a karşı uluslararası askeri operasyonlar düzenlenmiş ve Afganistan'da geçici bir hükümet kurulmuştur" (Özkan, Rıgıderakhshan, 2020, s. 2).

Anlaşılacağı üzere 18'inci yüzyıldan önce Afganistan'a askeri anlamda güçlü olanlar saldırırken, 18'inci asırdan sonrasındaysa sanayinin gelişmesiyle beraber teknik anlamda gücünü elinde bulunduran ülkeler, denetim altına almaya çalışmıştır. Yüzyıllar boyu siyasi zemini darbelerle, silahlı grup çatışmalarıyla dolu olan Afganistan'ı ve halkını, müdahale altında tutmaya çalışmalarından dolayı başarılı ve iyi yönetilme statüsüne erişme imkanına ulaşamamıştır. Siyaset anlayışında çoğunlukla istikrarsız bir çizgide ve gelişmişliğin sergilenemediği bir toplumsal yaşamda hayatın her safhasında insanlar her türlü tehlikeyle, kısıtlamalarla karşı karşıya gelmiştir.

El Kaide, Afganistan'da Sovyet Birliği'ne karşı ortaya çıkan bir grup olduktan sonra Amerika'da 2001'de yaptığı eylemle tüm dünyada adını duyurmuş ve ilk olarak bu saldırı sonrasında İslam karşıtlığı açık bir şekilde medyada dillendirilmiştir. İslam karşıtlığı ve İslam'ın temel inançları yok sayan anlayış "İslam fobisi" (İslam korkusu) özellikle Batı'da son yıllarda en çok konuşulan konu başlıklarından birisi olmuştur. 1990'dan sonra ortaya çıkan söylem, 11 Eylül'den sonra medya tarafından İslam ve terör olaylarıyla ilişkilendirilerek basında sunulmaya başlanmıştır. Bir başka önemli ayrıntı ise, Arap Baharı ile bölgedeki ülkelerin zayıflaması sonucunda silahlı terör gruplarının ortaya çıkmasıdır. Özellikle Suriye'de yaşanan siyasi istikrarsızlıktan faydalanarak ortaya çıkan gruplar, İslami söylemlerin arkasına sığınarak adlarını bu yolla dünyaya duyurmaya çalışmışlardır. Aslında İslam dini ile hiçbir ortak noktası bulunamayan bu silahlı gruplar, bazı medya organlarında İslam dininin bir temsilcisiymiş gibi verilmiştir. Bu durumun Batı kökenli medya organlarında sürekli konuşulması İslam karşıtlığını tetikleyen bir başka önemli nokta olmaktadır.

"Günümüzde Batı, siyaset ve medya dünyasında Doğu ve özellikle İslam hakkındaki önyargıların ve İslamofobi'ye uzanan bakış açısının kaynağında, yüzyıllardır işlenegelen küçümsemenin, ötekileştirmenin bulunduğunu ifade edebiliriz. Bu çerçevede Batı, bilimsel, teknolojik, ekonomik, sosyal ve siyasal bakımlardan medeni ya da uygar olanı temsil ederken, Doğu geri kalan veya barbar olan ile özdeşleştirilir" (Yüksel, 2014, s. 2).

Afganistan, 11 Eylül saldırılarından sonra dünya basını tarafından da yakından takip edilmeye başlandı çünkü; İkiz Kule saldırılarını gerçekleştirenler Afganlı silahlı bir gruptu ve Müslüman bir ülkenin vatandaşlarıydı.

Afganistan, kendi toplumsal yaşantısında çok çeşitli kültürlere sahiplik etmektedir. Bunun sebebi birçok etnik kökene sahip halkların burada yaşamasından ileri gelmektedir. Buradaki halkların kendi anadillerini kullanmalarından dolayı birçok dil konuşulmaktadır. Afganistan'da Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Aymaklar (Aimaq), Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar ve Beluçilerin de aralarında bulunduğu birçok etnik grup bulunmaktadır. 20 ile 40 arası farklı dil ve lehçe konuşuluyor; 30 milyonluk nüfusunun yüzde 20'si kentlerde, geri kalan yüzde 80'i ise kırsal alanlarda hayatını sürdürüyor (aljazeera, 2022).

Afganistan'ın resmi dili Darice, Peştuca olarak kullanılıyor. Bölgesel olarak birçok farklı etnik yapıda kişilerin aynı ortamda sözlü olarak iletişime geçmesinden dolayı resmi dilin dışında bölgede çok kültürlü ve geniş bir dil varlığı ortaya çıkmıştır. Bunlar; Özbekçe, Türkmence, Beluçça, Beşeyice, Hazaragi, Nuristanice, Arapça, Urduca, İngilizce, Kırgızca, Tacikçe, Sindhi dillerini gündelik hayatta kullanmaktadırlar (tr.wikipedia, 2022).

2. Medya Kavramı

Medya kavramı, gazete, dergi, radyo, televizyon ve sosyal haber ağlarının kitlelerin her türlü sesli, sözlü ve görsel olarak gerçekleşen bilgilendirme işlevinin yerine getirilmesine verilen genel addır.

> *"Medya kavramının köken olarak ele alındığında Latince'den türediği görülmektedir. Latince; ortam, araç gibi anlamlara gelen medium sözcüğünün çoğulundan medya kavramı türetilmiştir. Kavram; her çeşit bilginin bireylere veya topluluklara aktarılması yoluyla gerçekleşen bilgilendirme, eğitme vb. temel sorumluluklara sahip olan görsel ve işitsel araçlar bütünü olarak tanımlanmaktadır" (Soydan, 2014, s. 57).*

İlk gazete olarak kabul gören 17'nci yüzyılda İngiltere'de Johann Carolus tarafından "Relation aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien"dir. Gazetelerin basımıyla beraber gelişmeye başlayan bilgi edinme ve aktarımı ülkelerde önemli bir iletişim kurma aracı olarak görülmeye başlanmıştır. Öyle ki kısa bir zaman sonra ülkeler, gazetenin o dönemde sahip olduğu etkili iletişime yönelerek peş peşe gazete çıkarmış, devlet politikalarını insanlara yaymak için temel bir kaynak olarak kullanmışlardır.

Medyanın, ilk dönemlerdeki kâğıt üzerindeki (gazete, dergi, el ilanları, afiş, broşür) varlığı daha sonra radyo dalgalarıyla birlikte sözel ve işitsel olarak farklı ve matbaaya göre daha geniş bilgiyi ülkeler arasında aktarmayı gerçekleştirmiştir.

> *"20'nci yüzyılın en popüler mecralarından biri olan radyo iki dünya savaşına tanıklık etmiş ve özellikle ikinci dünya savaşı yıllarında ki misyonuyla tarihe geçmiştir. Mobil yapısı, insanların hayal dünyasına eşlik eden dinamik yapısı ile dinleyiciye pek çok avantajlar sunan radyo mecrası geçtiğimiz yüzyılın en aktif mecralarından biri olmuştur" (Kuyucu, 2013, s. 373).*

Medya sadece basit bir bilgilendirme aracı değildir. Medya, ülkelerin ulusal varlıklarını dünyaya kabul ettirmede de en önemli araçtır. Belki de medya, güçlü, hızlı ve etkili iletişim kurma yönüyle günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

> *"Uluslararası radyo yayıncılığının başlangıcından kısa süre sonra Almanya'da 1933'te Naziler iktidara geldi. Henüz İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce kısa dalga yoluyla radyo savaşları başladı. Televizyonun John Logie Baird tarafından 1926'da icat edilmesinin ardından belli bir süre sonra ilk televizyon yayınları hayata geçse de İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte bu gelişme sekteye uğradı. Radyo ise önemini arttırarak devam ettirmiş ve İkinci Dünya Savaşı'na bir silah gibi kullanılmasıyla damgasını vurmuştur" (Demirkıran, 2020, s. 6).*

Radyo, ilk olarak 1895 yılında Markoni'nin çalışmalarıyla geliştirilen bir teknikle dalgalarla sesli iletişim gerçekleştirilmiştir. Radyonun, ilk yayını da 1906'da R.A Fessendon tarafından sunulmuştur. İlk radyo kurulumu ise geliştirilmesinden sonra Amerika öncülüğünde 1920'de başlamış; sırasıyla İngiltere (1922), Japonya (1926) ve diğer ülkelerde hızlı bir şekilde radyo kurma girişiminde bulunmuşlardır. İngiltere'nin BBC televizyonu da ilk olarak yayını 1936'da yapmıştır.

Medya, televizyon ile ilerlemeye devam etmiştir. Radyonun sesli yayınlarından sonra Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra sahip olduğu bilgiyi sesli olarak paylaşma gücünden sonra televizyonun da görsel ve sesli içeriklerle 1950'den itibaren haber sunumuyla, bilginin kitlelere etkili bir şekilde ulaşmasında ikinci sırada yer almıştır. Özellikle yakın zaman diliminde yaşanan savaşlardan sonra medyanın, ülkelerin siyasi geleceğini belirlemede ne kadar önemli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Medyanın, gazetelerden tutunda radyo ve televizyon yayınlarına kadar teknolojiyle uyumlu bir şekilde varlığını hep sürdürdüğü görülmektedir. Bunun devamında aynı uyumu sağlamak için yeni bir iletişim, yeni ve daha farklı bir iletişim aracı olan interaktif haberleşme için çalışmaların altyapısına başlanmıştır. İlk defa ülkeler bazında ABD'nin savunma bakanlığı öncülüğünde 1968'de çalışmalara başlanmıştır. Askeri alanda kullanılmak için tasarlanan haberleşme biçimi daha sonra da tüm insanların erişimine ulaşabildiği bir ağ haline getirilmiştir. Aradan geçen 54 senelik süre (1968-2022) zarfında uygulamalı olarak sürekli geliştirilen internet, "medya kavramı" olarak kitlesel gücünün yanında tek yönlü iletişim olanağını çift yönlü olarak daha çok haber edinme biçimini gerçekleştirmiştir.

Mobil uygulamalı cihazlarla (telefon, tablet, bilgisayar) etkileşimi sayesinde bireysel olarak yazılı, sözlü, görsel, video ve animasyonlarla olan etkileşimi sayesinde haber verme eylemini gerçekleştirmesiyle daha aktif hale gelmiştir. Kullanıcıların haberleri hem üreten hem de tüketen olarak medyaya dâhil edilmesi çok hareketli, işlevsel bir bilgilendirme şeklini ortaya koymuştur. İnternet ağlarının da bu alanda varlıklarını göstermesi medya gelişimini en hızlı şekilde form değiştirerek kemikleşmiş bir yapıya büründürmüştür. İnsanların, önemli gelişmelerden anında haberdar olmasına yardımcı olan medya, toplumsal ve bireysel yaşamın şekillenmesinde günümüze kadar en etkili araç olma özelliğini kendinde barındırmıştır.

İnternet için ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Sanal ortamda bireysel olarak içeriklerin üretilmesi, paylaşılması anında gerçekleşmektedir. Diğer bilgi edinme kaynakları gibi bazı formlara sokulmadan direk birebir etkileşimi gerçekleştirmektedir.

Dijital medyanın çağımızda diğer medya araçlarından daha çok fazla kullanıcısı bulunmaktadır. We Are Social Dijital 2021'in araştırmaların sonucunda sosyal medya kullanıcılarının sayısının dünyada 4,66 milyarı geçtiğini ve dünya nüfusunun neredeyse %60'ının mobil kullanıcı olduğunu açıklamıştır. Yüksek oranda aktif olarak kullanıcısı bulunan sosyal ağlar yine siyasi otorite tarafından zaman zaman toplumsal olayların tırmanması durumunda DNS (adlandırma ve bölümler arası iletişimi sağlayan sistem) ayarları kontrol altına alınarak erişimi engellenebilmektedir. Bu durum 2011'de meydana gelen Yasemin Devrimi'nde yaşanmış, sosyal medya aracılığıyla örgütlenen bölge halkının sokaklardaki olayları dünyaya aktaramaması için insanların internete erişimi engellenmiştir. İnternet kullanıcıları iletişim kurmak için DNS şifrelerini kırarak dünyayla bağlantı kurmaya çalışmışlardır.

İletişim alanındaki bu çeşitlilik medyanın gücünün büyüklüğünü göstermektedir. Tüm bunların yanında medyanın sosyal yaşamda bu kadar etkin olması siyasi otoriterler tarafından tehlike olarak görülmüş ve "denetlenme" yolunu gündeme getirmiştir.

Medyadaki temsil çalışmalarına değinen Varol (Varol S.F.,2016), medyanın yaşanılan olayları etkin bir şekilde yeniden anlamlandırarak kitlelerin nasıl hareket etmesi gerektiği üzerine yoğun bir çalışma içerisinde olunduğuna değinmektedir. Teorik bilimsel çalışmalarda ve uygulamalı haber yayma politikalarını gerçekleşmek isteyen siyasi otoriteler ya da medyanın gücüne sahip olanların kendi ideolojilerini topluma yaymak için büyük çalışmalarda bulunulduğunu belirtmiştir.

Medya, toplumu kolektif olarak temsiller aracılığıyla bir konu üzerine düşünme biçimini belirleyerek temsiller üzerinden varlığını devam ettirmektedir. Bu temsiller, kimlik sorunları, olaylar, grup çatışmaları, siyasi olarak ülkelerin menfaatleri doğrultusunda içerikler belli çerçeveler dahilinde inşa edilmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan birçok akademik çalışmada medyanın benzer içeriklerle aynı mantık üzerine işlevselliğini elinde bulunduran siyasi güç veya otoritenin amacına hizmet etmekte olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Konuyla ilgili Dr. Betül Pazarbaşı ve Dr. Öğretim Üyesi Ebru Turanlı, tarafından yapılan bir başka çalışmada ise; medyanın kitlelere olan etkisi üzerine dikkati çekmektedir. Siyasi iktidarların,

medya üzerindeki hakimiyetinin azımsanamayacak kadar ciddi olduğunu, medyanın halkın nasıl davranması, nasıl düşünmesi gerektiğine dair politikalarla propaganda ürettiğini belirtmektedir.

Medyanın var olan gücünün son yüzyıllarda belirgin bir şekilde dünyada kabul edilmesinden bu yana hükümetlerle arasındaki ilişkiler, karşılıklı olarak devam etmiştir. Medya ve hükümetler "Gündem Oluşturma Yaklaşımı" çerçevesinde medyada kamusal alanda hangi konuların tartışılıp tartışılamayacağına dair belirleyici bir konumda olduğunun önemle altını çizmektedir (Pazarbaşı, Turanlı, 2018).

Yapılan araştırmalar sonucunda esasen medyayı medya yapan kavram olan "bilgilendirme" dışında siyasi çıkarlara yönelik üretilen her türlü içerikle kitlelerin hangi siyasi ve toplumsal konuda, nasıl karar vermesi gerektiğini belirlemekte en belirgin araç olduğu görülmüştür. Medyanın iletişim alanındaki haber alma ve harekete geçebilme potansiyelinin oldukça aktif olması, medyanın gücünün büyüklüğünü göstermektedir. Tüm bunların yanında medyanın toplumsal, bireysel, sosyal yaşamda bu kadar etkin ve belirleyici olması siyasi otoriterler tarafından tehlike olarak görülmüş bu mecranın kontrol edilmesi gerektiğine dair yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır.

3. Afganistan ve Medya

Kelime olarak "siyaset" ve "medya" kavramı tarih boyunca birbirinden ayrılamayan bir bütün olarak gözümüze çarpmaktadır. Bu kavramlar, toplumlarda yaşanan savaş, eğlence, sanat, bilim, spor gibi aktivitelerin gerçekleşmesinde belirleyici iki unsur olmuştur. Medya, toplumla her türlü iletişi sağlaması itibariyle yasama, yürütme ve yargıdan sonra gelen dördüncü bir erk olarak kabul edilmektedir. Medya, demokratik yasal düzenlemelerle beraber özgür bir ortamda toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilen mühim bir kavram olma özelliğine sahiptir.

Çağımızda, kitle iletişim kanalları devletin politikalarının halklara aktarılmasında oldukça önemlidir. Demokratik altyapısı güçlü olan ve anayasal düzenlemeleri halkın ihtiyaçlarına göre şekillenen ülkelerde medya daha özgür bir biçimde (tam özgür değil; devletler bazen politikalarını kendi halklarına tek taraflı verir) hareket etmektedir. Demokratik medya anlayışı kavramında Afganistan'ın şu anki bulunduğu siyasi konumdan dolayı eşit bir şekilde haberleşmeden (baskı, kısıtlama ve sansür olmadan) bahsetmek henüz mümkün değildir.

Afganistan'ın geçmişten günümüze kadar basınla olan ilişkisine baktığımızda orta düzey olarak kabul edeceğimiz şartlarda gazetecilik, televizyon yayıncılığının iki yönlü akışı sağlayan bilgilendirme serüveninin doğru bir düzeyde gerçekleştiremediği ortaya çıkmaktadır. Afganistan'ın son yüzyıllarda yaşadığı siyasi sorunlardan kaynaklanan ülke karışıklığı, çeşitli dillerin bir arada kullanılması basının gelişmemiş olması en büyük nedenlerden birisi olarak kabul edilmektedir. Buranın sürekli iç ve dış çatışmalara maruz bırakılması sonucu basında ve sosyal yaşantıda ifade özgürlüğü alanında topluma güven verecek gelişmeler gerçekleşememiştir. Sınırlı sayıda çıkan yayınlarda da yine elinde bulunan otoritenin siyasi düşüncelerinin tek taraflı olarak halka ulaştırmak için faaliyette bulundurulmuştur.

Afgan medyası, kadın gazeteciler konusunda da gelişmiş ülkelerde olduğu gibi çeşitli iş olanaklarına sahip değildir. Kadınların Afganistan'da çalışmasına müsaade edilen ilk kadın televizyon yayıncılığı 2017'de başlamıştır. Afganistan'da Gazetecilerin Güvenliği Komitesinin hazırladığı rapora göre, kadın gazetecilerin işini bırakmak zorunda kaldığı illerin başında Helmand, Kandahar, Uruzgan ve Zabul geliyor. Bu nedenle Zan TV'nin kurulması, bazı çevreler tarafından devrim niteliğinde bir yatırım olarak niteleniyor (AA, 2017).

Günümüzde Afgan siyasetini temsil eden Taliban'ın da geçmiş dönemlerde yaşanan basın kısıtlamalarını devam ettirdiği görülmektedir; Taliban'ın Ağustos ortalarında Afganistan'daki iktidarı ele geçirmesinden sonra ülkede çalışan en az 153 medya kuruluşunun faaliyetlerine son verdiği

görülmektedir. Afgan televizyon kanalı Tolo News'un basın özgürlüğünden yana olan kuruluşlara atıfla aktardığı habere göre, Taliban'ın Ağustos ortalarında Afganistan'daki iktidarı ele geçirmesinden sonra ülkede çalışan en az 153 medya kuruluşu, mali sorunlar ve Taliban'ın uyguladığı kısıtlamalar nedeniyle faaliyetlerine son vermek durumunda kaldı.

Afganistan Gazeteciler Federasyonu Başkan Yardımcısı Hujatullah Mujadadi: "Medyayı destekleyen kuruluşlar (Afganistan'daki) medyaya dikkat çekmezse, yakında ülkede kalan medya kuruluşlarının kapatılmasına da tanık olacağız." açıklamasında bulundu.

Afgan Ulusal Gazeteciler Birliği Sözcüsü Mesrur Lütfi ise, "Uluslararası kuruluşları bu sorunun çözümü için beklemeksizin harekete geçmeye çağırıyoruz. Aksi halde yakında medya özgürlüğünün ve diğer sivil özgürlüklerin sonu gelecek." İfadelerini paylaştı (Sputnik Türkiye, 2021).

Afganistan'daki özgür medyadan bahsedebilmek için önemle demokratik yapısına bakmak gerekir. Denetim ve denge politikasıyla baskı kurarak tek taraflı yayınlarla özgür bir iletişimden bahsetmek ne kadar doğru ve demokratik bir yaklaşım olabilir? Konumuz gereği Taliban'ın medya üzerindeki baskıları üzerinde durmak gerekiyor. Bunun için yapılan bazı uluslararası haber ve akademik çalışmalara göz atmak önemli bir nokta olacaktır.

RSF, tarafından yaz aylarında yapılan açıklamaya göre; Afganistan'da 543 medya organından yalnızca 312'sinin faaliyetlerinin kasım ayına kadar devam ettiğini belirtirken yarısına yakın medya kuruluşlarının da kapatıldığını açıklamıştır.

"Afgan eyaletlerinin çoğunda en az 10 özel medya kuruluşu bulunurken, bazı bölgelerde artık "neredeyse hiç yerel medya yok" denildi (bianet, 2022).

Afgan medyası giderek artan baskılar sonucu ülkede yeni durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yeni durumda, gazetecilerin tek taraflı ve sadece siyasi otoritenin ihtiyacını halka sunduğu göze çarpmaktadır. Bu durum Afgan halkının siyasi ve toplumsal yaşantısının büyük oranda kısıtlanması demektir. Netice itibariyle serbest bir şekilde habere ulaşmak imkânsız bir hale gelmektedir.

Afgan medya kuruluşlarında çalışan gazeteciler mesleklerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını belirtirken sadece bir gruba değil toplumun tüm kesimlerin haber alma ve yayma hakkını temsil ettiğini açıklamışlardır.

2022 yılı itibariyle de Afganistan'daki Taliban yönetimi tarafından halen gazetecilere büyük baskılar uygulanmaktadır. Kabil başta olmak üzere Afganistan'da çalışan gazetecilerin bazılarının can güvenliklerini sağlamak için saklandıkları bilgileri basın bültenlerinde yer almaktadır.

Afganistan için sadece kendi medya mensupları için hayati risk taşımıyor. Ülkede çalışan yabancı gazeteciler için de tehlikeli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Basında haberlere yapılan sansür ve kısıtlamanın yanında gazetecilerin ölümüyle sonuçlanan bazı olaylar da meydana gelmiştir.

Afganistan'da çalışan bazı yerel ve yabancı basın mensupları yaşadıkları baskıcı güçlüklerden dolayı ülkedeki olayları rahatça haber haline getiremediklerini belirtmektedir. Gazetecilerin haber yapma çabaları ülkede, bazen de hayatlarını kaybetmekle sonuçlanmaktadır. Basın çalışanlarının Afganistan'da baskı altında olması, kaçırılması ve öldürülmesi dünya basınında da zaman zaman yer almaktadır. Afganistan'da, kısa bir süre önce yaşanan olayda ise uluslararası haber ajansı Reuters muhabiri Hintli Danish Siddiqui'nin Kandahar'da güvenlik güçleri ile Taliban arasında çıkan çatışmada hayatını kaybetmesi, Türkiye ve diğer yabancı basın kuruluşlarında üzücü bir ayrıntı olarak yer almıştır.

Geçmişten bugüne medya mensuplarına yönelik ağır sonuçların olması medya çalışanlarının ne kadar zor şartlarda olduğunu göstermektedir. Gazetecilerin öldürülmesi, haber verme görevini yerine getirmekle yükümlü olan çalışanların mesleki yaşantıları büyük risklerle gerçekleşmektedir. Hayati risklerle yapılan gazetecilik mesleği, kamu yararını gözetleme görevini yeterince gerçekleştirebiliyor mu sorusu da akla gelmektedir.

Birleşmiş Milletler'in (BM) aktardığı bilgilere göre 2018-2021 yılları arasında Afganistan medyasında 30'dan fazla gazetecinin öldürüldüğü açıklandı.

Yukarıda verilen haber alıntılarından da anlaşılacağı üzere Afganistan mevcut yönetimi elinde bulunduran Taliban'ın dünyadaki toplumsal refahı sağlamış ülkelerde yaşanması zor durumların kendi ülkelerinde sık sık meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır.

Afganistan'da yapılan baskı ve sansür nedeniyle ulusal ve uluslararası haberler ancak dış basının haber ajansları tarafından dünya kamuoyuna iletilmektedir. Afganistan'da yaşanan herhangi bir çatışma veya kaza haberini dış basın sınırlı ve az bilgiyle yansıtmaktadır. Kısaca bir örnekten bahsetmek gerekirse ABD'nin 2021 yılı itibariyle Afganistan'dan çekilmesi olayına Amerika basını tarafından fazla yer verilmedi. Ancak diğer muhalif Avrupa basını tarafından büyük bir yenilgi olarak medyada geniş yer edindi. Afganistan'da ise Amerikan güçlerinin ülkelerine geri gönderilmeleri büyük bir zafer olarak kutlandı. Amerika, 20 yılın ardından yaptığı onca askeri tatbikatlardan sonra Taliban'ın Kabil'e kadar gelmesini sadece kendi açışından zorlu bir görevin sonu olarak basında paylaştı. Büyük "demokratik" gücü burada kabul görmemişti. 2021'de ABD'nin askeri politikası Afganistan basınında şöyle yer almıştı:

"Zabihullah Mücahid, Kabil Uluslararası Hamid Karzai Havalimanı'nın kontrolünün Taliban'a geçmesi sonrası yaptığı açıklamada, "Bu zafer tüm Afganlarındır." dedi. Mücahid ayrıca yaşananların tüm işgalciler için ders niteliğinde olduğunu belirtti" (BBC News Türkçe, 2021).

Taliban'ın cephesinden zafer büyük ve oldukça önemliyken ABD güçlerinin yaptığı açıklamada görevlerinin zorlu olduğuna dair açıklamalarda bulunulmuştu.

ABD Dışişleri Bakanı Anthony Blinken o sıralarda basında yaptığı bir açıklamada 20 senelik yorucu bir operasyon dönemi geçirdikleri, Afganistan'dan çekilmeyi "büyük bir askeri, diplomatik ve insani girişim" olarak ifade ederek Amerika'nın yaşadığı en zorlu süreçlerden biri olarak nitelendirmişti.

Yukarıda belirtilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yerel ve demokratik bir medyanın toplumsal yaşamda millî değerleri bakımından oldukça önemli olduğudur. Taliban'ın uzun süre sonra yönetimi ele geçirmiş olması kendisi adına büyük bir başarı olduğunu açıklamaktadır. Fakat; buradaki önemli ayrıntı tarafsızlık ilkesinin siyasi gücü için ne Amerika ne de Afgan grubu Taliban'ın uygulayabileceği bir durum söz konusu değildir. Haberlerde tarafsızlık ilkesi maalesef ülkelerin uluslararası çıkarları söz konusu olunca bunu Afganistan ve diğer Orta Doğu ülkeleri örneğinde gördüğümüz gibi hayata geçirmek pek de mümkün değildir. Kısacası günümüzdeki medyanın en büyük ustalığı bütün iletişim olanaklarını kendi ülkesinin ekonomik ve siyasal menfaatlerini korumaktan geçmektedir. Afganistan'daki bugünkü yönetim hem halkının hem de uluslararası basının bilgi edinme hakkını doğru şeffaf bir ortamda gerçekleştirmekle sorumludur.

Medyada yer alan ve son dönemlerdeki yayın içeriklerinden gerçeği yansıtmayan haberlerden bazıları şu şekilde sunulmuştur:

1991 Körfez Savaşı'nda petrole bulanmış can çekişen karabatak görüntüleri sık sık Batı kaynaklı ajanslardan verilmesi hafızalardaki yerini korumaktadır. Medyadan bu görüntüleri bize Irak lideri Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i bombalaması sonucu petrol kuyularındaki sızıntıdan dolayı

karabatakların petrole bulandığına dair sunulmuştu. Oysaki verilen görseldeki fotoğrafın gerçeklikle olan bir bağı tespit edilememiştir. Sunulan haberlerle dünyayı gerçeklikle alakası bulunamayan bir fotoğraf üzerinden ikna etmeye çalışan Batı medyası milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

> *"BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), 1993 yılında yayımladığı raporda, ambargo sonucu ülkedeki açlık oranının çok yüksek bir seviyeye ulaştığı uyarısında bulundu. "FAO, 1995'te yayımladığı raporda ise yarım milyon Iraklı çocuğun dayatılan ambargo nedeniyle açlık ve kötü yaşam koşullarından hayatını kaybettiğini duyurdu" (AA, 2021).*
>
> *Yine aynı dönemlerde Washington yönetimi, yaptığı açıklamalarda Saddam'ın Kuveyt'i işgal altında tuttuğunu belirtmiş, elektrikleri kestiğini, hastanelerde yeni doğan çocukların oluşan kesinti yüzünden hayatını kaybettiğiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu haberin de gerçeklikle bir bağının olmaması bir müddet sonra ortaya çıkmıştır. Ancak; medyanın vermiş olduğu haberler bölgedeki oluşan toplumsal hasarın maddi manevi olarak oldukça fazla olmasına neden olmuştur.*

"Ve tüm bu yalanlar medya aracılığıyla bize aktarılırken, diğer tarafta Bağdat'a binlerce bomba yağdırılmış, 200 bine yakın insan bu bombalar sonucu yaşamını yitirmiş ve savaş sonrası yıkım, birkaç istatistik rakamla, gayet mekanik ve soğuk bir sunumla medyada yer bulabilmişti" (bianet, 2003).

Belirtilen haberlerde anlaşılacağı üzerine Batı medyası hiçte eşit ve doğru bir iletişim seçeneği sunmuyor. Ülkelerinin yayın politikalarını başka ülkelerin insanlarına yanlış ve eksik içeriklerle gizleme, parçalama, doğallaştırma, örtbas etme, uyarlama, evrenselleştirme gibi yöntemlerle kişiler pasifleştirilmeye çalışılmıştır.

4. Medyanın Etik Sorunu

Medyanın var olduğu hemen hemen her ülkede etik değerler en çok konuşulan konulardan biridir. Gelişmiş ülkelerde durum biraz daha kanunlarla ileri bir seviyeye getirilmiştir. Ancak medyanın etik değerlere tam olarak riayet etmemesi hem gelişmiş toplumlarda hem de gelişmekte olan toplumlarda konuların başında yer almaktadır.

Meslek gruplarındaki ahlaki yozlaşma sadece toplumsal ahlakı tehdit etmekle kalmayıp, kendi varlığı için de tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. İster Birinci Dünya Savaşı'ndaki "gazete" isterse İkinci Dünya Savaşı'ndaki "radyo" olsun ya da daha sonrasındaki yaşanan savaşlardaki "televizyon" aracı olsun haber içeriklerini şöyle bir yokladığımızda politik görüşlerin siyasal alandaki bir yansıması olduğu açıkça görülmektedir. Bilgilendirme, eğlendirmenin tam aksine kışkırtma, yalan haber ve eksik verilen bilgilerin de çarpıtılmış olarak gerçeğinden uzak bir yapıda olduğunu görmekteyiz. Anlaşılacağı üzerine medyanın gücünü elinde tutanlar kendi ülkelerinin siyasi menfaatleri doğrultusunda basının işlevselliğini kullanmaktadır. Bu durumda gerçek anlamda medyanın görevini demokratik ve özgürce etik değerlere saygılı olarak yayın yapamayacağını da ortaya koymaktadır.

> *"Toplumsal ahlakın yokluğunda nasıl toplumda bir kargaşa, kaos ortamı yaşanabilirse; meslek grubundaki etik ilkelerinin yokluğunda, meslek içinde kaos ortamı hâkim olabilir ve meslek amacından sapabilir. Mesleğin var oluş amacından sapması ise mesleğin yok oluşuna neden olabilir. Örneğin; bir devlette hakimler davalarda kararlarını hukuk ilkelerine göre değil de kişisel çıkarlarına göre verirse, bir süre sonra toplumu oluşturan bireylerin adalet sistemine güvenmesi beklenemez" (Erimli, 2014, s. 2).*

Toplumda ve uluslararası medyada etik değerlerin korunamaması tüm ülkelerde, yanlış ve eksik bilgiyle yapılan haberler sonucu huzurdan yoksun bir kargaşa ortamına, ülkelerin gerilemesine, bilim, teknik ve sanattan uzak bir yaşama zorladığı için çözülmesi gereken bir sorundur.

5. Demokratik Medyanın Önemi

21. yüzyılın son yıllarından itibaren kitle iletişim araçlarının internetle birlikte çok çeşitlenmesiyle de önemini korumaktadır. Belki de en önemli iletişim araçlarının artık tüm insanların kolayca, anında ulaşacağı bir hızla (sosyal medya) ve ucuz ulaşması oldukça önemli bir detay olmaktadır. İletişim araçlarının günümüzde kitlesel olarak dünyanın her yerinden bireysel ve toplumsal enformasyon sağlaması ayrıca büyük önem taşımaktadır. Haber akışını sağlayan iletişim araçları toplumsal hareketleri organize ettiği için iktidarlar için zaman zaman tehlike olarak görülmüşlerdir. Son dönemde Orta Doğu'yu (Tunus, Cezayir, Lübnan, Mısır, Bahreyn, Ürdün, Suriye, Umman, Fas) etkileyen Arap Baharı medyanın dünyadaki coğrafik olaylarda ne kadar etkili olduğunu görmek için güçlü bir örnektir.

> *"Aslında her dönemde iktidar konumundakiler, kendi hareket alanlarını kısıtladığı düşüncesiyle basın özgürlüğü kavramına tereddütle bakmışlardır. Bu durum ise, gazeteciliğin varoluş kavramı olan haber verme ve bilgilendirme işlevinden kaynaklanır. Halkın özgür haber alması, düşünce ve görüşlerin özgürce iletilmesi, siyasi yetkinin de içinde bulunduğu tüm kurum ve kuruluşların serbestçe eleştirilmesi ancak kitle iletişim araçları ile gerçekleşebilir. Bu çerçevede, içinde bulunduğumuz yüzyılda tüm dünyanın kabul ettiği tartışmasız bir gerçek vardır: Basın özgürlüğü sadece gazetecinin kendini ifade edebilme özgürlüğü değil, aynı zamanda halkın haber alma özgürlüğüdür. Basın, halkın gözü kulağı ve sesi olma anlamında çağdaş demokrasinin güvencesi ve temel kaynağıdır" (Gezgin, 2022, s. 2).*

Akademisyen ve gazeteci Suat Gezgin'in Medya ve Demokrasi çalışmasında da bahsettiği üzere çağdaş bir ülkede toplumun kendini özgürce ifade etmenin yolu özgürce haber kaynaklarına ulaşmaktan geçmektedir.

Sonuç

Medya kavramı, ülkelerin demokratik toplumsal yaşantısında en önemli iletişim kaynağı olma özelliğini yüzyıllardır devam ettirmektedir. Gazete, radyo, dergi, televizyon ve en aktif olan web 2.0 teknolojileri... Artık iletişim her kanaldan ve her türlü iletişim aracından gerçekleşmesi medyanın ne denli güçlü olduğunun göstergesidir. Medyanın bu gücü siyasi otoriteler tarafından zaman zaman büyük tehlike olarak görülmüş, sansür ve kısıtlayıcı uygulamalarla medyanın bilgiyi toplama ve yayma görevi engellenmeye çalışılmıştır.

Medyada toplumsal ihtiyaçların karşılanması, faydalı bir boyut kazanabilmesi için anayasal ortamda yasama, yürütme, yargıyla bir bütün olarak işlevselliğini sürdürmesiyle mümkündür. Ülkelerin siyasi varlıklarıyla doğrusal olarak ilerleyen özgür medya anlayışı siyasi anlayışın vazgeçilmez bir bütünüdür. Siyasi birliğin kuvvetli olmasının temel koşulu, halka güçlü bağı olan çok katılımcı, şeffaf bir medya alanına sahip olmaktan geçmektedir. Her ülkenin yönetenlerinin, kendi ulusal ve uluslararası çıkarlarını koruyan halkının sanat, siyaset, eğitim, sağlık, bilim gibi önemli kavramları, değerlerinin bütününü oluşturan aktivitelerin medyada sunulması görevini yerine getirme yükümlülüğü bulunmaktadır.

Afganistan örneğinde olduğu gibi Taliban'ın basında uyguladığı sansür ve kısıtlayıcı yaptırımlar dünyadaki medya kuruluşlarında kötü bir görünüm sergilemesine neden olmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse eğer her ülkenin ifade özgürlüğünü anayasal bir zeminde ulusal çıkarlar gözetilerek

gerçekleştirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Dünya basını Afganistan'da yaşanmış ve yaşanacak olan yenilikleri kendi süzgecinden geçirdikten sonra kamuoyuna duyurmaktadır. Bu durum Afganistan'ın siyasal çıkarlarının ikinci planda olacağının göstergesidir. Afganistan'daki Taliban'ın ülkesindeki halkı için ve kendisinin ülkesiyle birlikte dünyaya demokratik bir imaj sergilemesi için anayasal bir düzlemde basın özgürlüğü kaçınılmazdır.

Sonuç olarak özgür medya demokrasinin olmazsa olmazlarındandır. Taliban rejiminde de şeffaflık ve adil bir yönetim oluşacaksa, bunun için çoğulcu ve özgür bir Afgan medyası gereklidir. Taliban'ın benimseyeceği üslup, takip edeceği politika hem Afgan yönetimini hem Afgan dış siyasetini hem de Afgan medyasını şekillendirecektir.

Kaynakça

AA (2017). Afganistan'da Kadınlara Yönelik İlk Televizyon Kanalı Yayına Girdi. Https://Www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/Afganistanda-Kadinlara-Yonelik-İlk-Televizyon-Kanali-Yayina-Basladi/836134 Erişim Tarihi: Ocak 2022.

AA (2021, 3 Mart). ABD'nin 18 Yıl Önce 'Demokrasi Ve İstikrar' Vaadiyle Başlattığı Irak İşgalinden Geriye Yıkım, Kan Ve Kaos Kaldı. Https://Www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/Abdnin-18-Yil-Once-Demokrasi-Ve-İstikrar-Vaadiyle-Baslattigi-İrak-İsgalinden-Geriye-Yikim-Kan-Ve-Kaos-Kaldi/2181544 Erişim Tarihi: Ocak 2022.

Aljazeera (2022). Http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Ulke-Profili/Ulke-Profili-Afganistan Erişim Tarihi: 20 Şubat 2022

BBC News Türkçe (2021, 31 Ağustos) Taliban: Afganistan'da ABD ve Müttefiklerine Karşı Zafer Kazandık, İşgalciler Ders Almalı. Https://Www.Bbc.Com/Turkce/Haberler-Dunya-58386464 Erişim Tarihi:7 Şubat 2022.

Bianet (2003, 19 Mart). İdeolojik Yalan, Medya ve Savaş. Https://M.Bianet.Org/Bianet/Print/17446-İdeolojik-Yalan-Medya-Ve-Savas Erişim Tarihi: Şubat 2022.

Bianet (2022, 2 Şubat). Afganistan'da Medyanın Yüzde 40'ı Kapandı, Kadın Gazetecilerin Yüzde 80'i İşini Kaybetti. Https://M.Bianet.Org/Bianet/Medya/255202-Afganistan-Da-Medyanin-Yuzde-40-İ-Kapandi-Kadin-Gazetecilerin-Yuzde-80-İ-İsini-Kaybetti Erişim Tarihi: 12 Şubat 2022.

Burget, F. A. (2013). "Durand Hattı": Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı. Https://Www.Orsam.Org.Tr/D_Hbanaliz/6fazilahmed.Pdf. Erişim Tarihi: Şubat 2022.

Demirkıran, C. (2020). Kısa Dalga Savaştan Soğuk Savaşa, Uluslararası Radyo Yayıncılığı. TRT Akademi, 5 (9), 146-161. Retrieved From. Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Trta/İssue/52035/647762.

Erimli, B. (2014). Gazetecilik Meslek İlkelerinin Uygulanmasını Engelleyen Unsurlar ve Çözüm Önerileri. İnsan ve İnsan, 1 (1), 23-34. DOI: 10.29224/İnsanveinsan.279975.

Gezgin, S. (2022, 2 Şubat) Medya ve Demokrasi. http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/19gezgin.pdf.

Kuyucu, M. (2013). Radyonun Müzik Kutusuna Dönüşümü: Radyo Program Türleri Ve Tercih Edilirlik Oranları S,273. Humanities Sciences, 8(4), 372-400 Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Nwsahuman/İssue/19921/213210.

Özkan, H. & Rigiderakhshan, M. (2020). Afganistan'da Basının Tarihsel Gelişimi: Monarşi Rejiminden Taliban Dönemine (1873-1994). Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 15 (2), 438-449. DOI: 10.48145/Gopsbad.790843.

Pazarbaşı, B. & Turanlı, E. (2018). Dijital Medyada Yayınlanan Arakan Savaş/Çatışma Fotoğraflarının Göstergebilimsel Analizi. Intermedia International E-Journal, 5 (8), 88-109.RetrivedFrom. Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/İntermedia/İssue/42597/513429.

Sputnık Türkiye (2021, 13 Ağustos). Tolo News: Son Bir Ayda 150'den Fazla Afgan Medya Kuruluşu Faaliyetlerine Son Verdi. Https://Tr.Sputniknews.Com/20210913/Tolo-News-Son-Bir-Ayda-150den-Fazla-Afgan Medya-Kurulusu-Faaliyetlerine-Son-Verdi-1048877205.Html Erişim Tarihi: 14 Şubat 2022.

Şeyhanlıoğlu, H. (2008). 18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi. Avrasya Etüdleri, 34 (2), 22-43. Retrieved From. Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Avrasya/İssue/35332/392259.

Tarihibilgi.org/kesmir-sorunu/. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2022.

Temizyürek, F., Barın, E. & Ustabulut, M. Y. (2016). Afganistan'ın Dil Politikası Ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi. Türkbilig, (32), 155-168. Retrieved From Https://Dergipark.Org.Tr/Tr/Pub/Turkbilig/İssue/52826/697803.

Soydan'dan Akt: Vardarlıer, P. & Zafer, C. (2019). Medya ve Toplum. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 22 (2), 355-361. DOI: 10.29249/Selcuksbmyd.472210.

Varol, S. F. (2016). Temsil İdeoloji Kimlik, İstanbul: Varlık Yayınları.

Yüksel, M. (2014). İslamofobinin Tarihsel Temellerine Bir Bakış: Oryantalizm Ya Da Batı Ve Öteki. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, S. 2.

Afganistan'da İkinci Taliban Dönemi: Bölgedeki Riskler ve Fırsatlar

H.Hande Orhon ÖZDAĞ*

Özet

Asırlardır küresel ve bölgesel güç mücadelelerine sahne olmuş Afganistan'daki yeni gelişmeler statükonun bozulduğu her uluslararası durumda olduğu gibi bölgedeki aktörler için bazı riskleri ve fırsatları beraberinde getirmiştir. Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, İran, Pakistan ve Çin gibi komşularına ek olarak Rusya ve Hindistan gibi bölgesel etkisi fazla olan devletler de Afganistan'daki dönüşüm sürecini dikkatle takip etmekte, mevcut durumu çıkarları doğrultusunda yönlendirip dönüşümden yarar sağlamak ya da en azından zarar görmemek için güçleri oranında sürece etki etmeye çabalamaktadır. Jeostratejik konumu, kaynakları, sosyo-politik yapısı ve tarihsel güç mücadelelerindeki konumu nedeniyle Afganistan'daki mevcut durumun bölgeye getirdiği risk ve fırsatların çözümlenebilmesi, araştırmanın odağının Afganistan'ın ötesine taşınmasıyla mümkün olacaktır. Afganistan'daki değişimle ilişkili olacak şekilde birbirini sürekli etkileyecek olan şu 3 öğenin incelenmesiyle konuya ilişkin kapsamlı bir anlayış geliştirilebilir: i) Mevcut küresel güç mücadelelerinin bölgesel dinamikleri ii) Taliban içi mücadeleler ve Taliban'ın evrilmekte olan yapısı iii) Bölgenin tarihsel kökenleri olan hassasiyetleri ve kırılganlıkları. Mevcut durumun bölgesel riskler ve fırsatlar açısından iki yeni fenomen ortaya koyduğu görülmektedir: i) ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, ii) Taliban'ın ikinci kez Afganistan'da yönetimi ele geçirmesi. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin bölgesel sonuçları, küresel güç mücadelesinin nereye kayacağı ve Çin ile Afganistan'ın bu yeni sahadaki konumunun nasıl olacağıyla ilgilidir. Afganistan'daki Taliban yönetiminin bölgesel sonuçları ise, yönetimi ele geçiren Taliban'ın gerçekten iktidar olup olamayacağı ve istikrar meselesine dayanmaktadır. Dolayısıyla çok katmanlı bir çözümlemede bölgede istikrar talep eden aktörlerin ve istikrarsızlıktan çeşitli şekillerde beslenebilecek olan aktörlerin çıkar ve beklentilerinin önem kazanacağı görülmektedir. Bölgeyi kapalı bir yapı olarak ele almak yerine içsel ve dışsal etkilerle sürekli dönüşmekte olan dinamik bir sistem olarak ele alacak olan bu çalışmada Afganistan'daki siyasal koşulların, küresel ve bölgesel güç mücadelelerinden etkilenecek olduğuna ek olarak bu mücadeleleri belirli ölçüde şekillendirebilecek potansiyele sahip olduğu, dolayısıyla uluslararası politik gündemi gelecek yıllarda hayli meşgul edeceği görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Jeostrateji, Afganistan, Taliban, tarihsellik

Giriş

Afganistan'da yirmi yıldır devam eden statükonun bozulması; Afganistan, küresel aktörler ve bölge devletleri açısından yeni bir mücadele alanının açılmasını beraberinde getirmiştir. Statükonun bozulduğu her yeni durumda olduğu gibi Afganistan özelindeki yeni süreç de bölge devletleri açısından bazı riskleri ve fırsatları beraberinde getirmiştir. Bölge devletleri mevcut durumu çıkarları doğrultusunda yönlendirip dönüşümden yarar sağlamak ya da en azından zarar görmemek için güçleri oranında sürece etki etmeye çabalamaktadır. Afganistan'ın tarihsel önemi ve jeopolitik konumu düşünüldüğünde Afganistan'daki mevcut durumun bölgeye getirdiği risk ve fırsatların çözümlenebilmesi, araştırmanın odağının Afganistan'ın ötesine taşınmasıyla mümkün olacaktır. Afganistan'daki yeni durum, küresel ve bölgesel güç mücadelelerinden etkilenecek olmasına ek olarak, bu mücadeleleri belirli ölçüde şekillendirebilecek potansiyele sahiptir. Bu nedenle Afganistan'ın

* Dr. Öğretim Görevlisi. Başkent Üniversitesi, Ankara. handeorhon@hotmail.com

merkezinde konumlandığı "bölge" kapalı bir yapı olarak değil, içsel ve dışsal etkilerle sürekli dönüşmekte olan dinamik bir sistem olarak ele alınmalıdır.

Afganistan'daki mevcut durumun bölgesel riskler ve fırsatlar açısından iki yeni fenomen ortaya koyduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afganistan'dan çekilmesidir. İkinci önemli fenomen ise Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesi başka bir deyişle, ABD'nin yokluğundan oluşan güç boşluğunu Taliban'ın doldurma çabasıdır. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin bölgesel sonuçları, küresel güç mücadelelerin nereye kayacağı ve özellikle de Çin ile Afganistan'ın bu yeni sahadaki konumunun nasıl olacağıyla ilgilidir. Afganistan'da Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin bölgesel etkileri ise, Taliban'ın Afganistan'da gerçekten iktidar olup olamayacağı ve istikrar meselesine dayanmaktadır. Dolayısıyla çok katmanlı bir çözümlemede bölgede istikrar talep eden aktörlerin ve istikrarsızlıktan çeşitli şekillerde beslenebilecek olan aktörlerin çıkar ve beklentilerinin önem kazanacağı görülmektedir. Bu çerçevede (i) Mevcut küresel güç mücadelelerinin nasıl şekillendiği (ii) bölgenin yapısal özellikleri (iii) Taliban'ın iç dinamikleri bölgedeki riskleri ve fırsatları anlamak açısından hayati önemdedir.

1. Bölgesel Risk ve Fırsatları Etkileyen Öğeler

Esasında Soğuk Savaş döneminde Afganistan'da İslami radikalizmin komünizm karşıtı bir kalkan olarak yükselişi ve 1990'larda Suudi Arabistan ve Pakistan destekli Taliban'ın kurulup yükselmesi (Nojumi, 2008, s. 91) de küresel mücadeleler ve bölgesel dinamiklerle yakından ilgiliydi. Dolayısıyla tarihin izi sürüldüğünde, Afganistan özelinde küresel, bölgesel ve ülkesel dinamiklerin nasıl iç içe geçtiği kolaylıkla görülebilmektedir.

1.1. Küresel Güç Mücadeleleri

Küresel güç mücadelelerinin nasıl evrileceğini şekillendiren sayısız değişken olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte Afganistan'a odaklanıldığında bu değişkenlerden bazıları ön plana çıkmaktadır. Her şeyden önce ABD Başkanı Biden'ın dünyadaki güç kümelenmelerini demokrasi ve otoriterlik ikiliği çerçevesinde kavramsallaştırarak politika ürettiği görülmektedir. Uluslararası liderlik iddiasına başvuran ABD, demokrasi ve otoriterlik ikilemine dayanan hegemonik bir yönelime girmiş, ABD çıkarları açısından en temel tehdit Çin olarak belirlenmiş, Çin dışında Rusya ve İran gibi diğer "otoriter" devletler ABD'ye yönelik önemli tehditler olarak sıralanmıştır ("Interim National Security", 2021). Dolayısıyla Taliban yönetiminin olası ortakları Çin, Rusya ve İran gibi aktörler ABD'nin rakipleri olarak belirtilmiştir. Bu durum Afganistan'ın Taliban döneminde de küresel ve bölgesel güç mücadeleleri açısından önemli bir cephe olabileceğinin sinyallerini vermektedir.

Küresel güç mücadeleleri bağlamında Afganistan'la ilişkili odaklanılması gereken diğer bir öge ise Kuşak ve Yol girişimidir. Çin'in bu mega projesinin önemi giderek artmaktadır. Biden'ın, Kuşak ve Yol girişiminin "demokratik" alternatifini oluşturma çabası (Renshaw, 2021) ABD'nin hegemonik projesini, demokrasi ve otoriterlik zıtlığına dayanan Çin karşıtı ittifak üzerinden tatbik edeceğinin sinyallerini vermektedir. ABD-Çin rekabeti bağlamında Çin için projenin başarıyla tamamlanması, ABD içinse projenin engellenmesi ve bir alternatifinin oluşturulması elzemdir. Bölgede egemen olan aktörlerin siyasal yönelimi, bölgenin istikrarı ve ekonomik kazanım oluşturma potansiyeli ise Kuşak ve Yol'un başarıyla tamamlanmasında önemlidir. Bu açıdan, Güney Asya, Orta Asya, Çin ve Ortadoğu arasında bir kavşak konumunda olan ve zengin nadir elementlere sahip hatta "lityumun Suudi Arabistanı" olarak anılan (Hasan, 2021) Afganistan'daki mevcut koşullar da belirleyici olacaktır. Avrupa Birliği'nin (AB) ve ABD'nin ivmelendirdiği yeşil dönüşüm gündemi ise lityum özelinden Afganistan'ın önemini artırmaktadır.

Afganistan'ın konumlandığı bölgeyi yakından ilgilendiren üçüncü önemli öge ise küresel düzlemde birbirine karşı konumlanan devlet gruplarının ilişki biçimiyle ilgilidir. ABD karşıtı iş birliği

güçlenirken Atlantik ittifakındaki çatlakların belirginleştiği görülmektedir. ABD'nin Biden ile daha da belirginleşen "demokrasinin araçsallaştırılması" politikasının ABD karşıtı aktörler açısından da önemli bir karşılığı vardır. ABD'nin lideri olmaya soyunduğu Atlantik ittifakı "insan hakları", "demokrasi", "hukukun üstünlüğü" ilkeleri üzerinden politikalarını meşrulaştırırken; Çin ve Rusya'nın başını çektiği devletler grubunu birleştiren ilkeler ise "içişlerine saygı", "egemenlik" ve "toprak bütünlüğü"dür (Orhon Özdağ, 2018, s.138). ABD karşıtı devletler bu ilkeler üzerinden ittifaklarını sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Dış politikasını "direniş ekseni" kavramı üzerine inşa eden İran'ın Kuşak ve Yol girişimine dahil edilmesi, "alternatif dünya düzeni" arayışında olan ve Afganistan'ın komşularından oluşan ŞİÖ'ye uzun bekleme sürecinden sonra dahil edilmesi bu açıdan önemlidir. Buna karşın, Atlantik ittifakındaki çatlaklar ise belirginleşmektedir. Biden'ın liderlik iddiası Avrupa'da pek ala coşku yaratmadığı gibi, AB Brexit ve pandemi süreçlerinin tahribatından kurtulmaya odaklanmıştır. Avustralya'nın Fransa ile olan anlaşmasını iptal ederek Çin'e karşı ABD ve İngiltere'yle askeri ittifaka (AUKUS) girmesi ise Atlantik ittifakındaki çatlağın sembolik bir örneği olmuştur.

1.2. Bölgesel Tehditler

Afganistan'ın merkezinde konumlandığı bölge, coğrafi, siyasal, etnik yapısı ve ekonomik özellikleri bağlamında dünyanın en karmaşık ve zorlu coğrafyalarından birisidir. Pek çok bölgesel tehditten bahsedilebilecek olsa da burada Afganistan'la önemli ölçüde ilişkili bazı fay hatlarına değinmek yerinde olacaktır.

Her şeyden önce bölge, Afganistan faktörü dışında da gerilimin yüksek olduğu ve tarihsel kökenleri de olan ikili güç mücadelelerinin yoğun olarak yaşandığı bir bölgedir. Pakistan ve Hindistan arasındaki sorunlar ve güç mücadelesi bu anlamda akla gelen ilk örnektir (Hussain, 2019, s.83). Ancak buna ek olarak zaman zaman gündemdeki önemini yitirse de Çin ve Hindistan arasında da hem doğrudan askeri gerilimler olduğu ("Çin-Hindistan sınırında", 2020) hem de bariz bir güç mücadelesi olduğu ("India struggles with", 2018; Denisov, Safranchuk ve Bochkov, 2020, s.224) unutulmamalıdır. Bu iki önemli bölgesel fay hattı da Afganistan'daki gelişmelerden etkilenmeye oldukça müsaittir. Nitekim tarihsel, Kuzey İttifakı-Hindistan ortaklığı karşısında Taliban-Pakistan ortaklığı günümüzde de benzer bir "vekil savaşı" gündemi oluşturma potansiyeline sahiptir. Ya da Çin-Pakistan stratejik ortaklığı denkleminde Afganistan'ın daha tarafgir bir konum alması bölgedeki rakip bölgesel ittifakların kutuplaşmasına neden olabilir.

Bölgesel tehditler arasında başı çeken ve zaman zaman ikili güç mücadeleleri açısından da ciddi bir işlevi olan diğer bir tehdit ise hiç kuşkusuz terörizmdir. Bölgenin çok etnili, çok dinli yapısı ve ekonomik kırılganlığı bölgesel güç mücadelelerinde farklı etno-dinsel grupların devletler tarafından kullanılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca küresel olarak radikal İslamcı terörizmin yükselişi ve vekil savaşlarının yaygın bir dış politika aracı olarak kullanılması bölgedeki terörizm tehdidini artırmaktadır. Doğu Türkistan İslami Hareketi (DTİH); Ceyş-i Muhammed ve Leşker-i Tayyibe, El Kaide, IŞİD, IŞİD-Horasan gibi çok sayıda örgüt bölgede güvenliği, devletlerin bütünlüğünü ve bölge insanın hayatını tehdit etmektedir. Afganistan'da istikrarlı ve muhatap alınabilir bir iktidarın kurulamaması durumunda geçmişte de olduğu gibi Afganistan bu örgütler açısından güvenli bir üs niteliği kazanacaktır. Bu ise, merkezinde Afganistan'ın olduğu iç istikrarsızlık, bölgesel istikrarsızlık ve bölgesel bütünleşmenin baltalanması risklerini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla bölgesel bütünleşmenin gerçekleşmesini istemeyen aktörlerin bölgede kontrol edilebilir bir istikrarsızlıktan nemalanabileceği düşünülebilir.

Göç ve yasadışı uyuşturucu ekonomisi ise tüm bölgeyi tehdit eden diğer önemli iki ögedir ve bölgesel kırılganlığı artırmaktadır. Günümüzde halihazırda kayıtlı Afgan mülteci sayısı 2,5 milyon iken, dünyada 4 milyonun üzerindeki Afgan'ın düzensiz göçmen olduğu tahmin edilmektedir (Alimia, 2021). Taliban'ın yönetimi ele geçirmesiyle ciddi bir Afgan nüfus sınır ötesi hareketliliğe başlamış, Pakistan ve İran gibi zaten kalabalık Afgan nüfusa ev sahipliği yapan ülkeler yoğun bir göç baskısı altında

kalmıştır. Özellikle kuzey ve batıya hareket eden Afgan nüfusun İran'ı çoğunlukla transit ülke olarak görmesi ise Afgan göçmen meselesini bölgesel sınırların çok ötesinde önemli kılmaktadır.

Yasadışı uyuşturucu ekonomisi ise tüm bölgeyi tehdit etmektedir. Afganistan, yasadışı afyon tedarikinde ilk sırada yer almaktadır. 2020'de yasadışı afyon üretiminin yüzde seksen beşi Afganistan'da yapılmış (United Nations Office on Drugs and Crime [UNODC], 2021 s.40); Afganistan 2017'de Afganistan yasadışı afyon ticaretinden GSYH'sinin %7'si değerinde 1,4 milyar dolar gelir elde etmiştir (Landey, 2021). Uyuşturucu ekonomisi illegal silahlanma gibi konularda bölgesel kırılganlığı artırmaktadır. Afganistan'da üretilen uyuşturucu Batı, Kuzey ve Güney güzergahları üzerinden tüm dünyaya yayılmasıyla (UNODC, 2016) küresel bir halk sağlığı tehdidi haline gelmektedir.

1.3. Afganistan ve Taliban'ın İç Dinamikleri

Afganistan yapısal özellikleri ve asırlar boyu güç mücadelelerinin merkezinde olan yüklü tarihi nedeniyle, sınırları içerisinde iktidar olmak isteyen tüm aktörler açısından ciddi zorluklara sahip bir ülkedir. Sert coğrafyası, karmaşık etnik kompozisyonu ve zayıf devlet yapısı, güç mücadeleleriyle bir araya geldiğinde Afganistan'ın düzgün işleyen, bütünleşik bir devlet olmasını zorlaştırmaktadır. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan etnik çeşitlilik komşu devletlerin nüfuz mücadelesi için bu etnik gruplardan yararlanma olasılığını artırmakta ve bölgenin bir vekil savaşı riski altına girmesine neden olmaktadır. İçsel ve dışsal itkilerle çeşitli şekillerde denenen "ulus devlet inşası"nın başarısızlığı İslamcılığın bir birleştirici öge olarak belirmesini sağlamakta bölgedeki kırılganlığı artırmaktadır (Kuğu, 2021, s.159)

Bunlara ek olarak, Afganistan'ın çok ciddi ekonomik açmazları vardır. Dış yardımlara bağımlı bir ekonomisi olan Afganistan 2003-2013 yılında dış yardımlar sayesinde yıllık yaklaşık yüzde 9 büyüme gösterirken, 2015-2020 yılları arasında dış yardımlarının azalmasının etkisiyle ortalama yüzde 2,5 büyümüştür (Walker, 2021). Taliban döneminde dış yardımların azalmasıyla milli gelirin yüzde 20 düşeceği öngörülmektedir (Singh, 2021). Buna ek olarak, Afgan halkının yüzde 90'ı, günlük 2 dolarlık gelirle yoksulluk sınırının altında (Shaheed, 2020); nüfusun neredeyse yarısını oluşturan yaklaşık 18,5 milyon insan ise insani yardıma muhtaç durumda yaşamaktadır ("Afghanistan Humanitarian Response" 2021). Dolayısıyla Afganistan'da yönetime talip olan her aktör açısından ciddi bir ekonomik baskı bulunmaktadır. Bu ekonomik baskı radikalleşmenin yoğunlaşması riskini beraberinde getirmektedir. Ayrıca Afgan halkının yönetime rıza gösterip göstermeyeceği üzerinde de belirleyici etkiye sahiptir.

1996 ve 2001 yılları arasında Afganistan'ı yönetme deneyimine sahip olan Taliban o dönemde yalnızca Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından tanınan, uluslararası arenadan neredeyse tamamen dışlanmış bir örgüttü. Her ne kadar "değiştiğini" ve daha ılımlı hale geldiğini vurgulasa da hem geçmişin yükleri hem de iktidarı aldıktan sonra hükümetteki güç dağılımı ve mevcut politikaları bu değişim iddiasını kolaylıkla sorgulatır niteliktedir. Ancak Taliban'ı homojen bir örgüt olarak düşünmek muhtemelen Afganistan'daki yeni durumun bölgedeki etkilerini anlamak açısından yapılabilecek en önemli hatalardan birisidir.

Taliban içerisinde farklı siyasal eğilimleri olan ve zaman zaman birbirine karşı güç mücadelesi içine giren hizipler vardır. Örneğin, örgüt lideri Molla Ahundzade Pakistan'da konuşlanmış radikal Ketta Şurası'ndandır ("Afghanistan: Who's who", 2021). İçişleri Bakanı Siraceddin Hakkani, El Kaide ve Pakistan ile yakından ilişkisi olan ve ABD'ye karşı radikal bir tutumdaki Hakkani hareketindendir. Geçici hükümette savunma bakanı olan ve örgüt kurucusu Molla Ömer'in oğlu Muhammed Yakup da örgüt içerisindeki diğer bir hizbi temsil etmektedir. Siraceddin Hakkani ve hükümetin Başbakanı konumunda olan Molla Ahund FBI'ın terör listesindeyken, Dışişleri Bakanı olan Emirhan Muttaki, ABD ile Doha'da yapılan müzakerelere katılmıştır ve görece ılımlı bir söyleme sahiptir. Hükümette radikallerin ılımlılara göre daha geniş temsil bulduğu görülmektedir (Ayoob, 2021). Bu durum,

Taliban'ın ikinci döneminde "değiştiği" ve daha ılımlı hale geldiği iddialarının sorgulanması için hayli uygun bir zemin oluşturmaktadır.

2. Taliban'ın Dış Politika Yönelimiyle İlgili İşaretler

Afganistan'ın ikinci Taliban döneminde iç ve dış ilişkilerinde nasıl bir ülke olacağı hizipler arasındaki güç mücadeleleriyle yakından ilgilidir. Elbette bu güç mücadeleleri Afganistan'ı çıkarları doğrultusunda şekillendirmek isteyen küresel ve bölgesel aktörlerin tutum ve eylemleriyle de şekillenecektir. Dolayısıyla, Afganistan'da, manipülasyona hayli açık ve henüz oluşumunu tamamlamamış bir yapıyla karşı karşıya olduğumuz unutulmamalıdır.

Afganistan'daki yeni durumun, bölgesel dengeleri ne şekilde etkileyeceğinin anlaşılması bakımından Taliban yönetiminin dış politik yönelimlerinin iyi okunması elzemdir. Yukarıda kısaca özetlenen yapısal kısıtlar, anlaşmalar ve açıklamalar çerçevesinde bazı önemli işaretler yakalamak mümkündür. Örneğin ABD ile yapılan Doha Anlaşmasında, Taliban terörist örgütlerle hiçbir şekilde iş birliği yapmama taahhüdünde bulunmuştur ("Joint decleration between", 2020). Ancak bu türden bir taahhüt, en nihayetinde mutlaka Taliban gibi bir aktörün meşruiyetinin sorgulanmasını beraberinde getirecektir. Dışişleri bakanlığı koltuğundaki Muttaki'nin Ekim 2021'de Doha'da yaptığı basın açıklaması da Taliban'ın dış politika yönelimi açısından önemli işaretler içermektedir. Bu açıklamada, egemenlik, bağımsızlık, içişlerine karışmama vurgusu; egemen bir aktör olarak tanınırlık elde etme talebi ve AB hatta ABD de dahil olmak üzere dünya ile ilişkilerine yönelik olumlu mesajlar ön plana çıkmıştır ("Afghanistan's acting foreign", 2021).

Yukarıda ana hatlarıyla üç düzlemde özetlenmeye çalışılan dinamikler çerçevesinde Afganistan'da ikinci Taliban yönetimine ilişkin şu çıkarımlarda bulunulabilir.

- Bölgede istikrar talep eden ve istikrarlı bir Afganistan'dan çıkar sağlayacak aktörler Taliban'la meşru bir ilişki geliştirmeye yönelebilir. Taliban'ın ABD karşıtı tutumu ve egemenlik, bağımsızlık, içişlerine karışmama ilkelerine yaptığı vurgular, aynı ilkelerle dış politikalarını meşrulaştıran ABD karşıtı aktörlerle Taliban arasında bir ortak zemin oluşturmaktadır.
- Afganistan'ın ekonomik kırılganlığı, demografik fay hatları, nitelikli insan gücünün ülkeyi terk etmiş olması gibi etkenler Taliban'ı bölgesel aktörlerle iş birliği yapmak zorunda bırakacaktır.
- Bu bağlamda, yönetimi ele geçiren Taliban Afganistan'da gerçekten iktidar olmak istiyorsa diyalog kurulabilen, uluslararası hukuka riayet eden, belirli düzeyde "makul" bir aktör olmak zorundadır.
- Ancak, Afganistan'da istikrarı sağlayabilecek ve makul bir aktör olmak konusunda Taliban'ın rızası ve kapasitesi sorgulanmaya mahkumdur. Taliban'ın ideolojisi ile dış ilişkileri ayrılabilir değildir. Bu açıdan Taliban için diğer bir olasılık da geçmişte olduğu gibi istikrarsızlıktan beslenerek varlığını sürdürme pozisyonudur ki bu pozisyonda da bölgesel istikrarsızlıktan nemalanabilecek aktörler çeşitli şekillerde rol sahibi olabilir.

3. İkinci Taliban Döneminde Bölgesel Riskler ve Fırsatlar

3.1. Güç Boşluğu ve Yeni Fırsatlar

Yukarıda Afganistan'daki mevcut durumun iki yeni fenomeni bir araya getirdiğinden bahsedilmişti: ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ve Taliban'ın Afganistan yönetimini ele geçirmesi. Öncelikle belirtmek gerekir ki, ABD'nin bölgedeki mevcudiyetinden rahatsızlık duyan aktörler açısından ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, bölgedeki güç boşluğunun ABD karşıtı bloku güçlendirecek biçimde doldurulması girişimleri açısından başlı başına bir fırsat olarak algılanmıştır. Çin'in güvenlik kaygılarına rağmen Taliban ile Çin ilişkileri olumlu bir zeminde şekillenmeye başlaması ("Wang Yi Meets", 2021); tarihsel yüklere rağmen Rusya'nın Taliban'a ılımlı yaklaşımı ("Rusya'nın

Taliban'ı tanıma", 2021); tarihsel ve sosyo-politik sorunlara rağmen İran'ın da Taliban yönetimiyle iş birliğini gündemde tutması da bu savı desteklemektedir.

Çin, Rusya, İran gibi aktörler mevcut güç boşluğunu çıkarları doğrultusunda doldurmanın yolunun Taliban'la bir şekilde ilişki geliştirmekten geçtiği motivasyonuyla hareket etmektedir. Bu bağlamda Taliban'ın makul ve ilişki kurulabilir bir aktör olması gerektiğinden Çin, Rusya, İran gibi devletlerin Taliban'ı meşru bir zemine çekip orada tutmaya çabaladığı görülmektedir. Dahası bu politika Çin, Rusya ve İran'ın ülkesel ve bölgesel çıkarlarıyla da uyumludur. Örneğin, Çin'in cihatçı terör faaliyetlerinin bölgeye ve Çin'e yayılmasının önlenmesi gibi öncelikleri (Standish, 2021) hem Taliban'ın uluslararası meşruiyetine hem de Çin'in bölgesel ve ülkesel çıkarlarına hizmet eder. Rusya'nın Afganistan'da iç savaş ya da Afganistan'ın cihatçı örgütlerin üssü haline gelmesinin önlenmesi konusundaki ısrarı da ("Putin: Afganistan'ın kuzeyindeki", 2021) iki yönlü etkiye sahiptir. Benzer şekilde, İran'ın Taliban'a Şiileri koruma motivasyonuyla yaptığı "geniş temsilin sağlanması" çağrısı, İran'ın Afganistan'daki çıkarlarıyla uyumlu olduğu gibi, Taliban'ın uluslararası "kabul görürlüğüne" de katkıda bulunur. Dolayısıyla en azından Çin, Rusya ve İran açısından Taliban'ın meşruiyeti meselesi, bu devletin bölgesel ve ülkesel çıkarlarıyla bu noktada iç içedir.

3.2. Terör ve İstikrarsızlık Sorunu

Afganistan'ın terörist örgütler için bir üs haline gelmesinin önlenmesi ve istikrarlı bir yapıya kavuşması tüm bölge ülkelerinin çıkarına gibi görünmektedir. Çin açısından bakılacak olursa, Çin'in jeopolitik çıkarlarıyla ekonomik çıkarları Afganistan özelinde bu noktada kesişmektedir. Bu bağlamda ilk akla gelen risk DTİH'nin Çin'de etkisini artırması olasılığıdır ki bu nedenle Çin Taliban'a DTİH dahil tüm terörist örgütlerle bağını kesme talebinde bulunmaktadır. Bu mesele doğrudan Çin'in toprak bütünlüğüyle ilgili olmakla birlikte aynı zamanda Batı ile ilişkilerinde de önemli bir elementtir. Zira Xinjiang bölgesinde (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi) radikalizmin artmasına koşut Çin'in politikalarını sertleştirmesi Batı ve Çin ilişkilerinin en önemli gerginlik kaynaklarından birsinin derinleşmesi anlamına gelecektir.

Öte yandan, Afganistan'ın terörden arındırılması ve istikrara kavuşması Çin'in ekonomik çıkarları için de elzemdir. Çin'in Afganistan'daki Mes Aynak Bakır Havzası (Zang ve Sing, 2021) ve Amu Derya Petrol Havzası (Hargreaves, 2011) başta olmak üzere ekonomik yatırımlarının korunması, Kuşak ve Yol girişiminin güvenliği ve Çin'in bölgesel bütünleşme politikalarının başarısı Afganistan'ın terörden arındırılması ve istikrarıyla doğrudan alakalıdır. Çin ve Orta Asya arasındaki en ekonomik yol olan Vahan koridorunun (Safi ve Alizade, 2018, s.6) bir terör geçidi haline gelmesi olasılığı da hem Çin'in bölgesel etkisini kısıtlar hem de toprak bütünlüğüne yönelik riskleri artırır. Tüm bunlar nedeniyle Çin açısından Taliban'ın Afganistan'da egemen olamaması ya da bilinçli tercihiyle terörizmi yayılmasına uygun koşullar oluşturması Çin açısından ciddi riskler belirmesi anlamına gelirken, aksi durum Çin'in ekonomik ve dış politik çıkarları açısından hayli verimli fırsatlar oluşması anlamına gelecektir.

Hindistan, Afganistan'ın komşusu olmadığı halde Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinden olumsuz etkilenme olasılığı en yüksek olan bölge devletlerinin başında gelmektedir. Bölgede terörün yayılması, Hindistan'ın iç istikrarına yönelik de önemli riskleri barındırmaktadır. Özellikle Pakistan destekli Hakkani hareketinin güçlenmesi ya da Ceyş-i Muhammet ve Leşker-i Tayyibe gibi örgütlerin etkinliğini artırması Hindistan'ın yalnızca iç istikrar bağlamında değil Pakistan ile çatışması bağlamında da dikkatle izlediği risklerdir. Bununla birlikte, Taliban'dan bir yandan Keşmir'in Taliban'ın yetki alanına girmediğini belirten diğer yandan da Taliban'ın Keşmir dahil tüm Müslümanların sesi olma hakkı olduğunu iddia eden (Khare, 2021) çelişkili Keşmir açıklamaları Hindistan açısından belirsizliği artırmaktadır.

Taliban, Pakistan'ın Afganistan üzerinden bölgesel etkisini artırmasının temel araçlarından birisi olagelmiştir ("With the Taliban", 2021). Bu nedenle ilk etapta Afganistan'daki Taliban yönetimi Pakistan açısından riskler barındırmıyor gibi gözükse de bu büyük ölçüde yanlıştır. Terör ve istikrar açısından bakılacak olursa, Taliban'ın Pakistan kolu olan Tehrik-i Taliban Pakistan'ın (TTP) Pakistan'daki faaliyetlerini artırması olasılığı Pakistan açısından hayli tedirginlik vericidir. Her ne kadar mevcut durumda, Pakistan ve TTP arasında ateşkes sağlanmış olsa da ("Pakistan'da hükümet yerel", 2021) bölgede istikrarsızlığın tırmandığı durumda bu ateşkesin sürdürüleceğinin garantisi yoktur. Dolayısıyla, Taliban'ın baş destekçisi ve koruyucusu konumundaki Pakistan açısından bile bölgenin bir terör üssü haline gelmesinin birtakım riskleri vardır. Bununla birlikte, kanlı pek çok terör eyleminin mimarı olan Taliban'ın radikal hizbi ile Pakistan arasındaki ilişkiler düşünüldüğünde bölgede istikrarsız koşullar oluştuğunda Pakistan'ın bundan nemalanma potansiyelinin de yüksek olduğu unutulmamalıdır.

Rusya ve Orta Asya devletleri açısından da bölgede terörizmin yayılması mevcut durumun en önemli riskleri arasında başı çekmektedir. El Kaide, Özbekistan İslami Hareketi ve Ensarullah Cemiyeti gibi örgütlerin geçmişteki gibi Afganistan'da konuşlanması riski bölge ülkelerini hayli tedirgin etmektedir. Bu nedenle, radikalleşme ve terörün Orta Asya ve Rusya'ya yayılması endişesi Rusya başta olmak üzere bölge ülkelerinden Afganistan'da istikrar talebi yükseltmektedir ("Putin: Afganistan'ın kuzeyindeki", 2021). Afganistan'da iç savaş ya da Afganistan'ın cihatçı örgütlerin üssü haline gelmesi riski geniş bölgesel istikrarsızlığın yanı sıra ekonomik kayıp anlamına da gelmektedir. Öte yandan Orta Asya devletlerinin istikrarlı bir Afganistan'la geliştirilecek ilişkilerden yarar sağlama olasılıkları yüksektir. Özbek-Afgan kara ve demir yollarının işlerliği (Pannier, 2021) Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) boru hattının akibeti ("Turkmenistan: Taliban of", 2021) açısından Afganistan'ın güvenlik sorunları hayati önemdedir. Bölgede istikrarın sağlanması en nihayetinde bölgesel bütünleşme girişimlerine ve bölgenin ekonomik iklimine olumu yansıyacaktır.

İran açısından da Afganistan'da cihatçı radikalizmin yükselmesi olasılığı mevcut durumun İran'a sunduğu en önemli risklerin başında gelmektedir. Suriye krizi başta olmak üzere Şii milisler aracılığıyla aktif bölgesel politikalar izleyen İran, cihatçı radikalizmin yükselmesi durumda bölgede en fazla tehdit edilecek aktörlerin başında gelmektedir. Afganistan'ın eski Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin ABD ile yakın iş birliğine ek olarak, bölgede özellikle IŞİD'in ve IŞİD Horasan'ın etkisini artırması geçmiş yıllarda İran-Taliban yakınlaşmasına bir zemin oluşturmuştu. Ancak bu bağlamda Taliban'ın radikal Sünni ve Peştun milliyetçisi ideolojisinin de İran ve Afganistan Şiileri açısından bir tehdit oluşturabileceği unutulmamalıdır. Bu nedenle İran, Taliban'ın kapsayıcı bir hükümet oluşturma vaatlerini dikkatle izlemektedir (توزیع قدرت در 2021). Geçmişte, Kudüs Gücü'nün Afganistan, Pakistan, Orta Asya'dan sorumlu komutanı olan ve günümüzde Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü'nün Komutanı olan İsmail Kaani'nin Afganistan'daki Şiilerin durumunun İran açısından çok önemli olduğunu belirtmiş ve Afganistan'daki tüm milletlerin yönetime katılması gereğine dikkat çekmiştir ("نشست غیرعلنی مجلس", 2021)

3.3. Bölgesel Güç Mücadeleleri

Afganistan'daki yeni durum bölgesel güç mücadeleleri açısından da birçok bilinmezliği beraberinde getirmiştir. Bu bilinmezlikler birbiriyle ilişkili olacak biçimde, Pakistan-Hindistan çatışması ve Çin-Hindistan rekabeti üzerinde düğümlenmektedir. Hindistan açısından ABD'nin bölgeden çekilmesi, Hindistan'la gayet iyi ilişkilere sahip olan Batı yanlısı Afgan hükümetinin yıkılıp, en önemli bölgesel rakibi Pakistan'ın en baş müttefiki Taliban'ın başa geçmesiyle sonuçlandığından bölgesel rekabet açısından elverişsiz koşullar oluşturmuştur. 2001'den sonra Afganistan'da 3 milyar dolardan fazla yatırım yapan Hindistan, Delaram-Zaranj Otoyolu, Salma Barajı gibi stratejik projelerin yanı sıra, Afganistan meclis binasının inşası gibi sembolik projelere de imzasını atmıştır ("India hands over", 2009; Subramanian, 16 Temmuz). Taliban'ın iktidara gelmesiyle ise hem bu yatırımların hem de

2011 Hindistan-Afganistan stratejik ortaklık anlaşmasının akıbeti belirsiz hale gelmiştir. Buna ek olarak Taliban ve Pakistan'ın yakın ilişkileri, Taliban ve Çin ilişkilerinin de ılımlı bir zeminde şekillenmeye başlamasıyla derinleşmesi beklenebilecek Çin, Afganistan ve Pakistan arasındaki Üçlü Stratejik Diyalog süreci, bölgesel rekabetin Hindistan aleyhine işlemesine neden olabilir. Bu süreç ise en nihayetinde, Hindistan'ın ABD ile ve ABD'nin bölgedeki müttefikleriyle iş birliğini teşvik edip bölgedeki gerilimi artıracak bir saflaşmaya evrilme potansiyeli taşımaktadır.

Çin, Pakistan-Hindistan üçgenindeki diğer bir önemli güç mücadelesi ise güvenlik alanındadır. Hem Çin'in hem de Pakistan'ın Hindistan'la sınır sorunları vardır. Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelmesiyle güçlenecek bir Çin-Afganistan-Pakistan diyaloğu bu Keşmir gibi ülkesel çelişmelerde Hindistan'ın dezavantajlı konuma düşmesine neden olabilir. Bu bağlamda, Hindistan'da Hindu milliyetçisi Moodi'nin iktidar olması ve Hindistan içerisinde yükselen Hindu-Müslüman çelişmesi de ayrı bir fay hattı olarak bir bölgesel istikrarsızlık ögesidir.

Öte yandan Afganistan'dan ABD'nin çekilmesi, aslında pek çok uluslararası platformda ortak tutum alan Çin ile Rusya açısından da yeni bir rekabet ortamı oluşmasına neden olabilir. Bu rekabetin özellikle bölgede istikrarsızlığın artmasına koşut Orta Asya üzerinde yoğunlaşabileceği görülmektedir. Orta Asya'nın istikrarsızlaşması durumunda Rusya'nın bölgede güvenlik sağlayıcı rolünün ön plana çıkması olasıdır. Örneğin zaten Tacikistan'da bir askeri üssü olan Rusya, ülkeye gerekirse ek güvenlik desteği verebileceğini açıklamış; Tacikistan, Özbekistan ve Rusya Afgan sınırı yakınlarında askeri tatbikat yapmıştır. ("With the Taliban", 2021). Ancak, benzer şekilde istikrarsızlık riski ve Kuşak ve Yol projesinin güvenliği bakımından Çin de bölgede etkisini artırmaktadır. Pamir dağında iki yıldır aktif olan Çin askeri üssüne ek olarak bölgede istikrarsızlığı önlemek ve terör karşıtı iş birliği bağlamında Tacikistan ve Çin, Tacikistan'ın Afganistan sınırında Çin'in bir askeri üs inşa etmesi konusunda anlaşmıştır (Devonshire-Ellis, 2021). Dolayısıyla, Çin ile Rusya'nın Orta Asya'daki nüfuz mücadelesine yeni bir boyut eklenebileceği de göz önüne alınmalıdır.

3.4. Uyuşturucu Kaçakçılığı ve Göç

Her ne kadar Taliban kendi yönetimi altında Afganistan'ın bir "narko-devlet" olmayacağı taahhüdünde bulunsa da mevcut durumda Afganistan ekonomisi neredeyse uyuşturucuya bağımlı hale gelmiştir. Aslında, Taliban Afganistan'da yönetimi elinde tuttuğu 1996-2001 döneminde afyonu yasaklamışsa da 2001'i takiben Afganistan'ın küresel arzdaki payı yükselmeye devam etmiştir. Ayrıca tahminlere göre Taliban'ın ekonomik kaynaklarının yüzde 60'ı uyuşturucu ticaretinden gelmektedir (Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction, 2018. s.6). Bu durumda Taliban'ın uyuşturucuyla mücadelesinin samimiyeti ya da uyuşturucuyla mücadele etmek konusundaki kapasitesi sorgulanmaya mahkumdur. Dış yardımların azalması ve ekonomik krizin derinleşmesi durumunda, uyuşturucu kaçakçılığının ivmelenmesi de olasılık dahilindedir. Bu koşullarda Batı'da İran, Kuzey'de Orta Asya ülkeleri ve Güneyde Pakistan'ın (UNODC, 2016) uyuşturucu ticareti rotaları olmaya devam etmeleri beklenebilir.

Halihazırda ciddi miktarda kayıtlı ve kayıt dışı Afgan göçmene ev sahipliği yapan İran ve Pakistan'ın Afganistan'dan gelecek olası bir göç dalgasıyla karşı karşıya kalma durumu ciddi bir bölgesel risktir. 1,5 milyonu kayıtlı olmak üzere ("Pakistan: Overview of", 2021) Pakistan'da 3,5 milyon civarında Afgan göçmen olduğu tahmin edilmektedir (Farmer, 2021). Olası bir iç savaş durumunda ise öngörülere göre bir yıl içinde yedi yüz bin Afgan, Pakistan sınırına yönelebilir. Bu bağlamda, daha fazla Afgan göçmen alabilecek kapasitenin olmadığını duyuran Pakistan hükümeti, Afganistan sınırının yaklaşık yüzde 90'ını tel örgüyle kapamıştır.

Halihazırda 800 bin kayıtlı, 2 milyondan fazla kayıtsız Afgan göçmenin bulunduğu İran'a Taliban'ın yönetime gelmesinden Kasım 2021'e kadar üç yüz bin Afgan'ın daha giriş yaptığı tahmin

edilmektedir ("Humanitarian needs in", 2021). Ekonomisi hem pandeminin hem de yaptırımların etkisiyle sarsılmış olan İran'ın yeni bir göç dalgasını kucaklayamayacağı aşikardır. İran'da zaman zaman olumsuz ekonomik koşullar nedeniyle Afgan göçmenlerin sınır dışı edilmesi de gündeme gelmektedir ("2019 ,"واکنش‌ها به اظهارات) Afgan göçmenlerin sınır dışı edilmeleri ya da bir nedenle Batı'ya doğru hareketlenmeleri ise Afgan göçmen sorununu bölgenin çok dışına taşıma potansiyeline sahiptir.

Orta Asya devletleri ise, Afganistan'da yaşayan Özbek, Türkmen ya da Tacikler'in akıbetini yakından izlemektedir. Özellikle Tacikistan'ın bu konudaki hassasiyeti fazladır. Afganistan'da nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan Tacikler'in hamiliği rolünü üstlenen Tacikistan, Afganistan'da yaşayan tüm halklarının temsil edilmediği bir yönetimi kabul etmeyeceğini açıklamıştır (Umarov, 2021). Özbekistan ve Türkmenistan, Afganistan'dan gelen göçmenlere sınırlarını açmak konusunda çok daha temkinli davranırken Tacikistan, güvenlik güçleri de dahil olmak üzere çok sayıda Afgan göçmene sınırda kurulan çadır kampları aracılığıyla kapılarını açmıştır. ("How the region", 2021). Taliban'a muhalif odakları da ülkesine aldığı iddia edilen Tacikistan'ın Taliban karşıtı direnişin bir üssü olabileceği bile iddia edilmektedir ("Afghan resistance has", 2021). Böyle bir durumda yalnızca sınır gerilimin tırmanmayacağı aynı zamanda Çin ve Rusya'nın gerilime müdahil olma olasılığıyla genel bir bölgesel istikrarsızlık oluşacağı ön görülebilir.

Sonuç

Afganistan'da bir dizi bilinmezlikle gelen bu yeni durumun bölge ülkeleri açısından en temel ortak riskinin terörizmin yayılması ve bölgede istikrarsızlığın tırmanması olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bölge ülkelerinin ekonomik çıkarları, toprak bütünlükleri ve iç istikrarları yüksek derecede Afganistan'da ve bölgede güvenliğin sağlanmasına bağlıdır. Güvenliğin ve statükonun sağlandığı koşullarda ise hem bölgesel iş birliğinin artması hem de ülkelerin ekonomik kazanım elde etmesi yüksek olasılıktır. Bununla birlikte, bölge ülkeleri konjonktürel gelişmeler çerçevesinde kontrol altında tutabildikleri bir istikrarsızlıktan nemalanmaya yönelebilir. Afganistan'ın Taliban ya da bölge dışı devletler tarafından istikrarsızlaştırıldığı koşullarda, bölge ülkeleri de kendi çıkarlarını savunabilecekleri bir ortam oluşturmak için Afganistan içerisindeki ya da bölgede konuşlanmış silahlı örgütleri kullanmaya yönelmesi her zaman olasılık dahilindedir. Bu açıdan Pakistan-Hindistan mücadelesi önemini bu yeni dönemde de koruyacaktır.

ABD'nin Kuşak ve Yol projesinin başarısızlığı bağlamında bölgedeki istikrarsızlıktan yarar sağlaması olasıdır. Hem bu olasılık hem de bölgenin kırılgan ve istikrarsızlığa çok müsait yapısı nedeniyle Afganistan'da kalıcı bir istikrar beklemek çok mümkün gözükmemektedir. Rusya ve Çin başta olmak üzere bölge ülkeleri istikrarsızlığın yayılmasını önlemek, ekonomik ve güvenlik çıkarlarını korumak için Taliban'ı makul bir düzleme çekmeye yönelmiştir. Taliban'ın istikrar sağlama konusunda talepkâr olduğu kabul edilse bile kabiliyetleri sorgulanmaya çok açıktır. Bununla birlikte dış politika ve iç politikanın ayrılmazlığı Taliban için de geçerlidir. Dolayısıyla dış politikada "ılımlı" bir Taliban yönetimi ile Taliban'ın genel radikal ideolojik yönelimi arasındaki açmaz Taliban'ı sıkıştıracaktır. Bu tabloya Taliban içi hizipler arası mücadele de eklendiğinde Afganistan'ın yeniden bir bölgesel ve küresel güç mücadelesi sahası olması kaçınılmaz gözükmektedir.

Kaynakça

Afghanistan's acting foreign minister, H. E. Mawlawi Amir Khan Muttaqi Public Address. (2021, 11 Ekim). Erişim adresi: https://chs-doha.org/en/Events/Documents/AKM%20Speech%20En.pdf

Afghanistan humanitarian response plan 2018-2021 (January 2021 revision). (2021). *Relief web.* Erişim adresi: https://reliefweb.int/report/afghanistan/afghanistan-humanitarian-response-plan-2018-2021-january-2021-revision

Afghan resistance has sanctuary in Tajikistan, but fighting Taliban a 'non-viable prospect'. (2021, 4 Ekim). *France 24.* Erişim adresi: https://www.france24.com/en/asia-pacific/20211004-afghan-resistance-has-sanctuary-in-tajikistan-but-fighting-taliban-a-non-viable-prospect

Afghanistan: Who is who in the Taliban leadership. (2021, 7 Eylül). *BBC.* Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-58235639

Alimia, S. (2021, 27 Ağustos). The Taliban are back in control: What next for Afghan migration in and outside of the country? *Heinrich Böll Stiftung.* Erişim adresi: https://www.boell.de/en/2021/08/27/taliban-are-back-control-what-next-afghan-migration-and-outside-country

Ayoob. M. (2021, 10 Eylül). The Taliban's foreign dilemmas. *ASPI The Strategist.* Erişim adresi: https://www.aspistrategist.org.au/the-talibans-foreign-dilemmas/

Denisov, I., Safranchuk, I. ve Bochkov, D. (2020). China-India relations in Eurasia: historical legacy and the changing global context. *Human Affairs,* 30. 224-238.

Devonshire-Ellis, C. (2021, 2 Kasım). China to build military bases in Tajikistan. *Silkroad Briefing.* Erişim adresi: https://www.silkroadbriefing.com/news/2021/11/02/china-to-build-military-bases-in-tajikistan/

Farmer, B. (2021, 1 Eylül). Pakistan fears another refugee influx as Afghans assemble on its doorstep. *The National News.*Erişim adresi: https://www.thenationalnews.com/world/2021/09/01/pakistan-fears-another-refugee-influx-as-afghans-assemble-on-its-doorstep/

Hargreaves, S. (2011, 28 Aralık). Afghanistan signs first oil deal –with China. *CNNMoney.*https://money.cnn.com/2011/12/28/news/international/afghanistan_oil_china/?source=cnn_bin

Hasan, M. (2021, 15 Nisan). Afganistan: World's largest lithium reserver. *Europeans 24*. Erişim adresi: https://www.europeans24.com/2021/04/worlds-largest-lithium-reserve.html

How the region is reacting to the taliban takeover. (2021, 19 Ağustos). *United States Institute of Peace*. Erişim adresi: https://www.usip.org/publications/2021/08/how-region-reacting-taliban-takeover

Humanitarian needs in Iran rise as 300,000 Afghans arrive since Taliban takeover. (2021, 10 Kasım). *Norwegian Refugee Council.* Erişim adresi: https://www.nrc.no/news/2021/november/humanitarian-needs-in-iran-rise-as-300000-afghans-arrive-since-taliban-takeover/

Hussain, E. (2019). Indo-Pakistan relations: challanges and opportunities. *Journal of Asian Security and International Affairs*, 6(1), 82–95.

India hands over strategic Zaranj-Delaram highway to afghan. (2009, 22 Ocak). *Hindustan Times.* Erişim adresi: https://www.hindustantimes.com/world/india-hands-over-strategic-zaranj-delaram-highway-to-afghan/story-WSbFNMguMWjvY39V7fR46H.html

India struggles with its strategy for becoming agreat power (2018, 23 Mart). *Statfor.* Erişim adresi: https://worldview.stratfor.com/article/india-struggles-its-strategy-becoming-great-power

Interim National Security Strategic Guidance. (2021). Erişim adresi: https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/03/03/interim-national-security-strategic-guidance/

Joint decleration between the Islamic republic of Afghanistan and the United States of America for bringing peace to Afghanistan. (2020, 2 Şubat). Erişim adresi: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/02.29.20-US-Afghanistan-Joint-Declaration.pdf

Khare, V. (2021, 3 Eylül). Afghanistan: Taliban says it will 'raise voice for Kashmir Muslims'. *BBC.* https://www.bbc.com/news/world-asia-india-58419719

Kuğu, A.R. (2021). *İç çatışma ve dış müdahale kıskacında Afganistan*. Ankara: Pankuş yayınları.

Landey, J. (2021, 16 Ağustos). Profits and poppy: Afghanistan's illegal drug trade aboon for Taliban. *Reuters*. Erişim adresi: https://www.reuters.com/world/asia-pacific/profits-poppy-afghanistans-illegal-drug-trade-boon-taliban-2021-08-16/

نشست غیرعلنی مجلس درباره اوضاع افغانستان [Afganistan'ın durumu hakkında kapalı meclis toplantısı].(2021, 7 Eylül). *Jahannews.* Erişim adresi: https://www.jahannews.com/news/775313/%20-نشست-غیرعلنی-مجلس-درباره-اوضاع-افغانستان-اظهارات-مهم-سردار-قاآنی-جلسه-نمایندگان

Nojumi N. (2008). *The rise and fall of the Taliban.* Crews, R.D ve Tarzi, A. (Ed.), The Taliban and the crisis of Afghanistan (s.90-118) içinde. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Orhon Özdağ, H. H. (2018). *Neo-Gramşici Uluslararası İlişkiler Kuramı Çerçevesinde İran-Türkiye İlişkileri*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. İstanbul.

Pakistan'da hükümet yerel Taliban örgütü ile ateşkes yapıldığını duyurdu. (2021, 8Ekim), *Euronews.* Erişim adresi: https://tr.euronews.com/2021/11/08/pakistan-da-hukumet-yerel-taliban-orgutu-ile-ateskes-yap-ld-g-n-duyurdu

Pakistan: Overview of Afghan Refugee Population (as of 30 April 2021). (2021, 30 Nisan). *Relifweb*. https://reliefweb.int/map/pakistan/pakistan-overview-afghan-refugee-population-30-april-2021?gclid=Cj0KCQiAkNiMBhCxARIsAIDDKNUe7VTRSytkJj_780QewcmQ2Iaw8FjXGonxiNT62tcRlrXHv6zSW8QaAo1mEALw_wcB

Pannier, B. (2021, 23 Eylül). Uzbekistan has good reasons to be on good terms with the Taliban. *Radio Free Eyrope Radio Liberty.* Erişim adresi: https://www.rferl.org/a/uzbekistan-taliban-business-relations/31474600.html

Putin: Afganistan'ın kuzeyindeki teröristler nüfuzlarını BDT coğrafyasına yayma planları yapıyor. (2021, 15 Ekim). *Sputnik.* Erişim adresi: https://tr.sputniknews.com/20211015/putin-afganistanin-kuzeyindeki-teroristler-nufuzlarini-bdt-cografyasina-yayma-planlari-yapiyor-1049857921.html

Renshaw, J. (2021, 26 Mart). Biden says he suggested to UK's Johnson a plan to rival China's Belt and Road. *Reuters.* Erişim adresi: https://www.reuters.com/article/us-usa-britain-biden-china-idUSKBN2BI32M

Rusya'nın Taliban'ı tanıma şartı: İnsan hakları ve kapsayıcılık. (2021, 20 Ekim). *Gazete Duvar.* Erişim adresi: https://www.gazeteduvar.com.tr/rusyanin-talibani-tanima-sarti-insan-haklari-ve-kapsayicilik-haber-1539059

Safi, M. ve Alizada, B. (2018). Integrating Afganistan into the Belt and Road Initiative, review analysis and prospectsi. Friedrich Ebert Stiftung.

Shaheed, A. (2020, 20 Temmuz). Ghani's Afghan poverty estimate "catastrophic": Analyst. *Tolonews.* Erişim adresi: https://tolonews.com/afghanistan/ghanis-afghan-poverty-estimate-catastrophic-analysts

Singh, K. (2021, 20 Ağustos). Afghanistan GDP may slump %20 after Taliban takeover-Fitch solutions. *Reuters.* Erişim adresi: https://www.reuters.com/world/asia-pacific/afghanistan-gdp-may-slump-20-after-taliban-takeover-fitch-solutions-2021-08-20/

Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction (2018). *Counter-narcotics: Lessons from the US experience in Afghanistan.* Erişim adresi: https://www.sigar.mil/pdf/lessonslearned/SIGAR-18-52-LL.pdf

Standish, R. (2021, 5 Ekim). Taliban 'removing' uyghur militants from Afghanistan's border with China. *Radio Free Europe Radio Liberty.* Erişim adresi: https://www.rferl.org/a/afghanistan-taliban-uyghurs-china/31494226.html

Subramanian, N. (2021, 16 Temmuz). Explained: What are India's investments in Afghanistan. *The Indianexpress.* Erişim adresi: https://indianexpress.com/article/explained/explained-indias-afghan-investment-7406795/

توزیع قدرت در افغانستان؛ نقش شرکای منطقه‌ای و بین‌المللی [Afganistan'da güç dağılımı: Bölgesel ve uluslararası aktörlerin rolü]. (2021, 5 Eylül). *Mehrnews.* Erişim adresi: https://www.mehrnews.com/news/5297533/توزیع-قدرت-در-افغانستان-نقش-شرکای-منطقه-ای-و-بین-المللی

Turkmenistan: Taliban of brothers. (2021, 24 Ağustos). *Eurasianet.* Erişim adresi: https://eurasianet.org/turkmenistan-taliban-of-brothers

Umarov, T. (2021, 26 Ekim). Why Tajikistan ıs taking a stand against the Taliban. *Carnegie Moscow Center.* Erişim adresi: https://carnegiemoscow.org/commentary/85649

United Nations Office on Drugs and Crime. (2021) *World Drug Report*. Erişim adresi: https://www.unodc.org/res/wdr2021/field/WDR21_Booklet_1.pdf

United Nations Office on Drugs and Crime. (2016). *West and Central Asia.* Erişim adresi: https://www.unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/central-asia.html

واکنش‌ها به اظهارات عراقچی درباره مهاجران افغانستان [Arakçi'nin Afgan göçmenler hakkındaki sözlerine tepkiler]. (2019, 9 Mayıs). *Mashreghnews.* Erişim adresi: https://www.mashreghnews.ir/news/957512/واکنش-ها-به-اظهارات-عراقچی-درباره-مهاجران-افغانستان-تصاویر

With the Taliban back in Kabul, regional powers watch and wait. (2021, 26 Ağustos). *International Crisis Group.* Erişim adresi: https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/taliban-back-kabul-regional-powers-watch-and-wait

Walker, A. (2021, 17 Ağustos). What next for Afghanistan's economy, *BBC,* Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/business-58235185

Wang Yi Meets with head of the Afghan Taliban political commision Mullah Abdul Ghani Baradar. (2021, 28 Temmuz). *Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China* Erişim adresi: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1895950.shtml

Zang, M. ve Sing, S. (2021, 13 Eylül). Update 1: China's Jiangxi Copper to develop Afghanistan copper mine when situation allows. *Reuters.* Erişim adresi: https://www.reuters.com/article/afghanistan-conflict-jiangxi-copper-idUSL1N2QF07O

Orta Asya'da Terör ve Göç İlişkisi: Afganistan Örneği

Muhammed Ali YETGİN*, Berna Uğur TÜRKSOY**

Özet

Jeostratejik bir öneme sahip olan Orta Asya bölgesi, NATO'nun yayılmacı ve Tek Kuşak Tek Yol projesinin yaygınlaşması ekseni arasında kalan ve bulunduğu coğrafya nedeniyle her daim karışıklığın önemli merkezi olarak kendini göstermiştir. Özellikle bölge ülkelerinin zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması, Orta Asya'da büyük güçlerin sürekli olarak hakimiyet kurmak çabası içerisinde olmalarına neden olmuştur. Diğer yandan, bölge ülkelerinin kendi içindeki etnik sorunları, sınır, su sorunları ile terör unsuru da bölge güvenliğini olumsuz yönde etkileyen başlıca nedenler arasında yerini almaktadır. Terör kavramının bölge ülkeleri için sıkça bir tehdit aracı olarak kullanılması ve halkın bu durumdan rahatsız olarak göç yolunu tercih etmesi, Orta Asya'nın terör ve göç ikileminde sıkışarak, bölgenin önemli bir güvenlik sorunu yaşadığını göstermektedir. Orta Asya'ya köprü konumunda olan Afganistan, terör faaliyetlerinin ortaya çıkması ve yayılmasında önemli bir merkez olarak yer almaktadır. Afganistan'daki İŞİD ve El Kaide terör örgütleri ile yeniden rejimi ele geçiren Taliban Hükümeti bölge halkının düzenini bozarak göç etmelerine neden olmaktadır. Özellikle son dönemde Afganistan'daki Taliban yönetiminin başa geçmesi ile Afgan halkın 1996 senesindeki baskıcı yönetime geri dönmemek için göç yolunu yoğun bir şekilde tercih ettiği görülmektedir. Bu çalışmada, Afganistan'daki gelişmelerin bölgesel etkileri, Taliban rejimi ve terör örgütleri bağlamında incelenmiştir. Bölgesel etkiler bağlamında araştırmaya konu olan ülkeler; askeri olarak konuşlanmaya çalışan Amerikan Birleşik Devletleri, ticari olarak yeni yollar açmaya çalışan Çin Halk Cumhuriyeti, Taliban'ın önemli merkezi yerlerinden olan Pakistan, Sınır komşuları İran ve Tacikistan olmuştur. Çalışmada betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre; Afganistan'daki terör örgütlerinin varlığının bölgedeki barış ve güvenliğin tesisi ve ticaretin genişlemesine engel teşkil ettiği, bölge halkının huzurunun bozularak çeşitli bölgelere göç ettiği anlaşılmıştır. Afganistan'daki Taliban rejimin ABD- Çin kıskacı altındaki siyasi yapısı, bölgenin geleceği adına siyasi, ekonomik ve güvenlik endişelerini de beraberinde taşımakta, muhatap ülkelerce göçün güvenlikleştirilmesi konusunu ön plana taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, terör, göç, Afganistan, El-Kaide, İŞİD.

Giriş

Orta Asya, Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi görerek jeopolitik ve jeostratejik öneme sahip bölge olarak bilinmektedir. Enerji koridorları açısından önemli güzergahlara ev sahipliği yapan bölgenin batısındaki Hazar bölgesinde Azerbaycan topraklarının yüzde 70'i petrol ve gaz, Özbekistan'da yüzde 60 petrol ve gaz, Kazakistan'da 493 rezerve sahip yataklar bulunmaktadır (Stratejik Ortak, 2019). Zengin yeraltı kaynakları ve enerji havzalarına sahip olan bölge, her daim çatışma ve kargaşa ortamının da ev sahipliğini yapmıştır. Özellikle bölge ülkeleri arasında var olan sorunlar, Orta Asya ve çevresinde terör ve göç olaylarının yaşanmasına sebebiyet vermektedir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, m.ali.yetgin@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8120-4704
** M.A. Uluslararası Politik Ekonomi, turksoyberna26@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5801-8372

Orta Asya bölgesinde Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH) ve Hizb'ut-Tahrir gibi örgütlerin ortaya çıkışı, bölgedeki Vahabilik etkisinin bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve ülkelerin yönetimleri tarafından radikal tehdit grupları olarak görülmüştür (Demirci, 2012, s. 38). Buradan anlaşılacağı üzere bölgede terör örgütlerinin oluşumunda dinin siyasi bir ideoloji olarak kullanılması önemli bir yere sahiptir. Bölgedeki terör örgütlerinin sayısı ve faaliyetleri oldukça yüksek olup, ülke yönetimlerinin rejimlerine karşı bir politika ve eylem tarzı yürütmektedir. Bölgede ÖİH, Hizb'ut-Tahrir, Taliban, DAEŞ/Horasan, El- Kaide en bilinen terör örgütleri olarak sıralanabilmektedir. Ekonomi ve Barış Enstitüsü'nün Küresel Terörizm Endeksi'ne göre, DEAŞ/Horasan 2018 yılına kadar dünyanın en ölümcül dört terör örgütünden biri haline gelmiştir (Alaca, 2021). Bu durum bölgede yer alan terör örgütlerinin etkin faaliyet içinde olduklarını göstermekte ve bölgede güvensizlik yaşanmasına neden olmaktadır.

Diğer yandan, bölgede ciddi anlamda bir demokrasi sorunu bulunmaktadır, bu nedenle insan hakları, azınlık haklarının uygulanması ve demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi sorunlar teşkil etmektedir (Devlet, 2013). Bölgedeki birçok ülkenin bu sorunlar ile karşılaştığı bilinirken, özellikle Orta Asya'nın batısındaki kapısı konumunda olan Afganistan'da bu sıkıntılar bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ülkedeki istikrarsızlık, işsizlik, insan haklarından yoksunluk ve terör gibi birçok etmen, Afgan halkının yıllardır ülkelerinden göç etmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Afganistan; demografik, sosyal, ekonomik ve politik istikrarsızlığın sürdüğü ve sadece günümüzde değil tarih boyunca hem ülke içinde yerinden edilmelere hem de dış göçe kaynak olan bir ülke olan konumunda yer almıştır (Karakaya, 2021, s. 102).

Buradan anlaşılacağı üzere Afganistan'da yaşanan göç terör ve terörün neden olduğu ekonomik, sosyal ve siyasi çıkmazlara neden olabilmektedir ve göç çıkış noktası olarak algılanmaktadır. Diğer yandan bölge ülkeleri arasında yer alan Pakistan, Tacikistan, Özbekistan gibi ülkeleri de terör ve terörün neden olduğu göçe tanıklık etmektedirler. Çin ve ABD ise çıkarları doğrultusunda bölge ülkeleri ile yol almaktadır. ABD, Rusya ve Çin bölgesel çıkarlarında devlet terörü uygulamaktan çekinmemekte, çıkarlarına göre bölgede anarşik yapılanmanın önünü açmaktadır. ABD'nin Afganistan harekâtı, Amerikan dış politikasının ağırlık merkezinin Avrupa'dan Ortadoğu ve Orta Asya'ya doğru kaymasını sağlamış, Amerikan dış politikasının yeni-muhafazakâr kampanyası, içi boş ve abartılı bir şekilde kamuoyuna lanse edilmiştir (Falk, 2015: 91). Bu durum, Yetgin ve Baştuğ (2021) tarafından:

> *"ABD yönetiminin stratejileri demokratik olmayan yöntemleri içerisine aldığından dolayı amaç terörle savaşken farklı bir boyuta evirilerek terör olaylarının, nefretin ve ABD karşıtlığının artmasına neden olan insanlık suçu ve sivil ölümlerine neden olmaya başlamıştır. Bu durum, 11 Eylül'den sonra ABD'nin terör ile mücadeleyi istismar ederek devlet terörüne yönelmesini sağlamıştır. ABD, terörle mücadele kapsamında ilk olarak Afganistan için bu eylemleri gerçekleştirse de daha sonrasında 2003 yılında Irak savaşında sözde terörle mücadele ve dünya barışı adı altında sistematik sivil ölümlerine ve terörist adıyla işkencelere ev sahipliği yapmıştır" olarak açıklanmıştır.*

Afganistan'da cereyan eden hadiselerin güncelliği göz önünde bulundurularak, bu çalışmanın özgün bir araştırma olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde göç ve teröre ilişkin temel kavramlara yer verilmiştir. Araştırma Afganistan bağlamında incelense de bölge ülkelerde cereyan eden terör faaliyetlerinin literatürde incelenmesi, çalışmanın niteliğini güçlendireceği düşünülmüştür. Bu yönü ile ilk bölümde bölge ülkelerindeki terör faaliyetleri ve göçe etkilerine değinilmiştir. Makalenin ikinci bölümünde, Afganistan'da yer alan terör ve göç ilişkisi

üzerinde durulmuş, bölgedeki emperyalist güçlerden ABD ve Çin'in birbirleri arasındaki güç mücadelesine değinilmiştir. Her iki ülkenin Afganistan'daki siyasi ve ekonomik güç rekabeti, Taliban rejiminin ve bölgede bulunan terör unsurlarının ABD- Çin denklemi arasında kullanılmasının önünü açmakta, bu durum, Afgan halkının barış ve güvenlikten adım adım yoksun kalmasına neden olmaktadır.

1. Literatür Araştırması

1.1. Terör ve Göç Kavramları

Terör, anlam olarak karmaşıklığını günümüzde bile sürdürmeye devam eden bir kelime niteliği taşımaktadır. Özellikle barındırmış olduğu anlamların çeşitlilik arz etmesi ve farklı yelpazeler içinde yer alması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Terör kavramı Türk Dil Kurumu Sözlüğü 'ne göre yıldırma anlamına gelmektedir (TDK, 2022). Başka bir tanımlamada terör kavramı, her şeyden önce şiddet olgusunun bir türü olarak şiddet kavramı ile ilişkilendirilmiştir (Özerkmen, 2004, s. 248). Görüleceği üzere terör kavramı şiddeti içinde barındıran ve yapmış olduğu eylemlerle yıldırmayı amaçlayan bir kelimeye karşılık gelmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 1. maddesinde ise terör kavramı; "c*ebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasî, hukukî, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir*" şeklinde ifade edilmiştir (Terörle Mücadele Kanunu, 1991). Terör kavramı kanunun açıklamış olduğu üzere, her anlamda içinde şiddet barındıran ve şiddet içeren olayları yapmasıyla devletlerin iç ve dış yapısına zarar verebilen bir anlama karşılık gelmektedir. Terör olaylarının gerçekleşmesi ile halkı korkutarak, istediğini alma politikasını da içinde barındıran bir anlama sahiptir.

Terör olaylarının sebepleri ve amaçlarını açıklamak terör kavramının anlaşılması noktasında önem taşımaktadır. Bu anlamda terör faaliyetlerinin sebepleri:

> *"Etnik milliyetçilik, Ekonomik güçlükler ve eşitsizlikler, Çevrenin olumsuz etkileri, Hükümetlerdeki zaaflar ve iktidar yetersizliği, Aile ve okuldaki otorite zafiyeti, Çok eşlilikler ve doğurganlıklar, Dış destekler" olarak ifade edilmiştir (Işık, 2020).*

Terör faaliyetlerinin amaçları ise:

> *"Bir davaya ve siyasal anlaşmazlığa dikkat çekmek, Toplumda bizden olanlar ve olmayanlar diye ayrıştırma yapmak, İnsanları tehdit ederek korkutarak bir taraf olmaya zorlamak, Kitlelere karşı hedef göstermeksizin eylemler yaparak halkı sindirmek, Devletle toplum arasında güvensizlik yaratmak, İnsanları yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlamak, Ülke içerisinde kaos yaratmak" şeklinde açıklanmıştır (Işık, 2020).*

Terör faaliyetlerinin sebepleri ve amaçlarından anlaşılacağı üzere, terör, kargaşa ortamı oluşturarak, korkutarak istediğine ulaşmayı hedef edinmiştir. En önemli amaçlarından biri de insanları yaşadıkları yerlerden başka yerlere gitmelerine neden olmasıdır. Terör faaliyetlerinin etkin bir şekilde bir ülkede hissedilmesi durumu güvensizlik, tedirginlik, korku, gelecek kaygısı, ekonomik sıkıntılar gibi birçok konuyu içine alarak devleti ve toplumu etkilemektedir.

Göç kavramı ise, kişilerin farklı nedenler sonucunda yaşamış olduğu yerden başka bir yere gitmesi durumunu ifade etmektedir. Göç kavramı çeşitli ifadelerle açıklanabilmektedir. Göç kavramı; *"insanların bulundukları yerden ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel nedenlerden dolayı başka bir yere hareket etmelerine verilen genel bir ad, evrensel bir olay olarak tanımlanabilmektedir*" olarak ifade edilmiştir (Koçak ve Terzi, 2012, s. 164). Türk Dil Kurumu Sözlüğü 'ne göre göç kavramı, "*ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret*" şeklinde açıklanmaktadır (TDK, 2022). Görüleceği üzere göç kavramı, bireylerin genel olarak ekonomik ve siyasi sıkıntılar sonucunda yaşamış oldukları bir yerden başka bir yere gitmesine karşılık gelmektedir.

Göç konusunda uluslararası göç kavramı da önem taşımaktadır. Nitekim son zamanlarda gerçekleşen göçler bir ülkeden başka bir ülkeye gerçekleşmektedir. Uluslararası göç kavramı: "*insanların yasa dışı veya yasal olarak yer değiştirmesi ve insanlar arasında bir dönüşümü sağlaması bir yana ülkeleri de sosyal ve politik yönden etkileyen bir anlama karşılık gelmektedir*" olarak tanımlanmıştır (Gürbüz ve Çırak, 2021). Genel itibariyle kavram, ülkeler arasında siyasi ve sosyal ilişkileri etkilemektedir. Başka bir uluslararası göç kavramının tanımı ise; "*kişilerin kendi ülkelerinden veya geçici olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılarak, bir başka ülkeye kalıcı olarak yerleşmek ya da belirli bir süre yaşamak üzere gitmeleri*" olarak açıklanmaktadır (Aktel ve Kaygısız, 2018, s. 583). Kısacası bireylerin vatandaşı oldukları ülkeden, başka bir ülkeye farklı nedenlerle gitmeleri için uluslararası göç kavramı kullanılmaktadır. Göç alan yerler, göç eden kişiler tarafından farklı sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle göç edenler, gittikleri büyük kentlerin fiziki ve ekonomik dengesini bozarken, diğer yandan terk ettikleri bölgenin durumunu, daha kötü hale sokmakta, nüfus yapısını bozmakta, nitelikli işgücü sıkıntısı yaratmaktadır (Sevim, 2004, s. 121).

1.2. Orta Asya'da Terör ve Göç İlişkisi

Terör kavramı karmaşıklığı beraberinde getiren bir kavram olarak açıklanmaktadır. Bu nedenle toplumların karmaşıklığı istememeleri ve karmaşıklığın neden olduğu ekonomik, sosyal, kültürel olaylardan dolayı göç kaçınılmaz bir hal almaktadır. Özellikle Orta Asya ülkelerinin iç karışıklıkları ve terörün kaçınılmaz varlığı bu coğrafyada göçü tetikleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Asya'da yaşanan istikrasızlıklar ve aktörlerin çatışmacı politikaları Orta Asya'daki istikrarsızlığın oluşmasında ve terörün güçlenmesinde etken olmaktadır. Asya'daki Rusya Federasyonu (RF), Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Pakistan ve Kuzey Kore'nin nükleer silahlar kullanımı (Devlet, 2013), kıtada barışçıl bir yaklaşımın değil, anarşik bir kaos ortamının önünü açmaktadır. Asya'nın diğer sorunları "*yoğun nüfus, etnik çatışmalar, sınır sürtüşmeleri, açlık, İslami militanlar, su sorunu, göçmen işçiler, uyuşturucu sorunu ve demokrasi sorunu*" olarak sıralanmıştır (Devlet, 2013). Asya'nın içerisinde bir bölge olan ve Avrupa ile kıta arasında önemli bir güzergâh konumuna sahip Orta Asya, tüm bu sorunlardan payını almaktadır. Bölgede sorunların yoğun olması ve şiddetli olarak hissedilmesi göçü tetikleyen en önemli unsuru oluşturmaktadır.

Orta Asya bölgesinde varlığını sürdüren sınır sorunları ülkeler arasındaki gerilimi yükselten olaylar arasında yerini almaktadır. Bu durum "*Nitekim 22 Temmuz 2019 tarihinde Kırgızistan-Tacikistan sınırında meydana gelen olayda bir Tacikistan vatandaşı hayatını kaybetmiştir ve sınır sorunu nedeniyle 2010 yılında 24, 2015 yılında 10, 2016 yılında 11, 2017 yılında 10 ve 2018 yılında da 7 farklı çatışma meydana gelmiştir*" olarak açıklanmıştır (Isakov, 2019).

Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH), 15 Şubat 1999'da Taşkent'te altı otomobilin patlaması, 13 kişinin ölmesi, 100'den fazla kişinin yaralanması ile terör olaylarında dikkatleri üzerine çekmiştir

(Devlet, 2013). Özbekistan İslami Hareketi; Kerimov yönetimine karşı cihat ilan ederek devirmeyi amaçlamış ve Fergana Vadisi'ni zapt ederek, bir hilafet rejimi kurmayı hedeflemiştir (Müller, 2004). Fergana Vadisi, bölgedeki en yoğun nüfus hareketlerinden birisine ev sahipliği yapmakta, bu durum terör örgütlerinin militan ve sempatizan kazanmasına ve hücre sistemlerinin oluşturulmasına neden olmaktadır (Isakov, 2019). Fergana bölgesi, sadece verimli tarım arazilerini içinde bulunduran bir bölge olamamakla birlikte, Orta Asya'da paylaşılamayan ve terör olaylarının konumu niteliğini taşıyan da bir bölge özelliği taşımaktadır.

Yaşanan kargaşa ortamı kaynaklı ortaya çıkan göç olayları da Orta Asya bölgesinde kaçınılmaz bir hal almaktadır. Özellikle Tacikistan'da yaşanan çatışmalar göçü tetikleyen unsur olarak karşımıza çıksa da ülkeden en büyük göç 1992-1997 yılları arasında yaşanan iç savaş nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu durum "*İç savaş esnasında Tacikistan'da yaşayan Müslüman olmayan grupların kendisini güvende hissetmemesi, bu grupların Tacikistan'dan göç etmesinde etkili olmuştur*" olarak açıklanmıştır (Demirci, 2012, s. 47). Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrası ortaya çıkan sivil savaş ve ekonomik istikrarsızlıklar Taciklerin ülkelerinden göç eğilimi artırmıştır (Sulaimanova ve Ravanoğlu, 2018, s. 33). İngiltere merkezli Hizb-ut Tahrir, Özbekistan ve Tacikistan'da siyasi faaliyet yürüten ilk gruplardan olup, bu gruplar, Afganistan'da savaşın sona ermesinden sonra da El-Kaide'nin bölgede güç kazanmaya başlanmasına neden olmuştur (Akpınar, 2019, s. 26). Bu durum ülke içerisinde güvensizlik probleminin de baş göstermesine sebebiyet vermiş, göçü tetikleyen önemli unsurlar arasında yer almıştır.

2011 yılında, El-Kaide ve bağlı grupları, Suriye'de savaşmak üzere başta Afganistan olmak üzere Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dan taraftar toplamış, 2013 yılı sonrasında DEAŞ'in aynı amaç ile bölgeden militan devşirmeye başladığı görülmüştür (Akpınar, 2019, s. 26). Bölgede, 3000 Tacik vatandaşının DEAŞ'e katıldığı tahmin edilmekte ve bu durum karşısında Tacikistan hükûmeti, DEAŞ ve diğer örgütlere katılım konusunda tavizsiz tavrını devam ettirmektedir (Akpınar, 2019, s. 27). Özellikle ülke vatandaşlarının terör örgütlerine katılımı yönündeki terör örgütlerinin çalışmaları halkın güvensizlik ortamında yaşadığını hissettirmektedir. Ayrıca yaşanan terör olaylarının ve iç savaşın ülkeye ekonomik boyutu da oldukça fazla olmuştur. Bu durumda göçü tetikleyen bir başka unsur olarak bilinmektedir. Bölgenin terör örgütlerince insan kaynağı olarak kullanılması, bölgedeki barış ve güvenliği önemli ölçüde tehdit etmiştir.

Afganistan bölgede istikrarsız ülkelerin başında gelmektedir. ABD'nin Afganistan işgali ve Afganistan'dan çekilmesi terör olaylarında aynı düzeyde seyrine neden olmuştur. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgenin barış ve güvenliğinden ziyade, çıkar ve menfaatleri için bölgede konuşlandığını göstermektedir. Afganistan'ın Çin'in enerji koridorları üzerinde bir güzergâh olması, ülkenin doğal kaynaklarının olması, uyuşturucu üretim ve sevkiyatında önemli bir merkez olması, ABD'nin çıkarlarının temellerini oluşturduğu bilinmektedir. Eski Başkan Trump döneminde, henüz ülkede idareyi almayan Taliban ile yapılan görüşmeler, Afganistan'daki rejim değişikliğinde ABD'nin bilgisi dahilinde olduğu kuşkusunu doğurmaktadır. Taliban, ABD askerlerinin ülkeden ayrılmasıyla beraber İran, Pakistan ve Tacikistan sınırlarını kontrol etmeye başlamıştır (Kancı, 2021). Afganistan'daki direniş cephesi, Taliban karşısında hızlı bir şekilde cephelerini kaybetmiştir. Taliban'ın ilerleyişinde El- Kaide ile ortak hareket ettiğine dair kuvvetli emareler ortaya çıkmıştır (Basın Bülteni, 2021a). Bu durum, Taliban rejiminin terör odakları ile hareket ettiğini göstermiştir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Afganistan'dan çekilmesinden sonra, Pakistan bölgede tek güç olacağı düşüncesiyle Afganistan politikalarına yön vermiştir, fakat Taliban, Pakistan topraklarında bombalar patlatıp, kitlesel terör eylemleri düzenlemiştir (İyiat, 2018, s. 11).

Taliban'ın ABD ile ilişkilerinin yavaşlamaya başlaması ile, Taliban, Pakistan İstihbaratı ISI tarafından yıllarca Pakistan'daki kamplarda kontrol altında faaliyet göstermiştir. Pakistan'ın Çin ile yakın siyasi, nükleer ve diplomatik ilişkisi, Çin'in de Taliban üzerindeki ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Sovyetler döneminden, Taliban'ın ABD ile olan ilişkileri de rejimin çok yönlü bir ilişkiler yumağının ortasında bulunduğunu göstermektedir. Pakistan bölgesel olarak önemli bir konumda yer almasından ötürü sürekli karmaşık olaylarla karşı karşıya gelmektedir. Nitekim ülkenin kuzeyinde ve batısında Afganistan sınırı ve yaşamış olduğu sorunlar, ülkenin doğusunda ve güneyinde de Hindistan sınırı ve sorunları şiddetli olarak hissedilmektedir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Pakistan'ın kuzeybatısındaki çatışma nedeniyle yerlerinden olan kişilerin sayısının 1,4 milyonu aştığını bildirmiştir (Basın Bülteni, 2021b). Bu durum, 2010 yılındaki Uluslararası Af Örgütü Raporunda "*hükümet ile silahlı gruplar arasında yükselen silahlı çatışmanın sonucunda milyonlarca Pakistanlı ihlallerle karşılaşmıştı ve Pakistanlı Taliban ve diğer hükümet karşıtı gruplar ülke çapında sivil halkı hedef almıştı*" olarak yer almıştır (Uluslararası Af Örgütü, 2010, s. 261). Çatışmalar nedeniyle Federal Olarak Yönetilen Kabile Bölgeleri (FATA)'da daha önce yerlerinden edilmiş 500.000 insana ek olarak 2 milyon insan daha 2010 Nisan ayında Svat Vadisi'nde başlayan çatışmalardan kaçmıştır (Uluslararası Af Örgütü, 2010, s. 262). Buradan anlaşılacağı üzere Pakistan halkı yaşamış olduğu çatışma ortamından kurtuluşu göç etmekte bulmuştur. Diğer yandan, Hindistan ile Pakistan arasındaki sınır anlaşmazlıkları sürmektedir ve bu durum bir sıcak çatışma riskinin devamlı gündemde olmasına sebebiyet vermekte ve olası göç hareketlerinin artması olasılığını düşündürmektedir (DEİK, 2020, s. 44).

Orta Asya ülkeleri arasında yer alan Özbekistan, Tacikistan ve Pakistan kendi içinde yaşamış oldukları sıkıntılar, çatışmalar ve terör olayları nedeniyle kendi halklarını güvensizliğe iterek göç yolunu tercih ettirmişlerdir. Özellikle terör örgütlerinin faaliyetlere katılımı artırma nedeniyle halkı terör örgütüne üye etme çabaları Özbekistan'da göçü arttıran nedenler arasında kendini gösterirken, Pakistan da ise sınırın Afganistan'a yakın olması nedeniyle Taliban'ın düzenlemiş olduğu çatışmalar ve baskıcı tavrı nedeniyle halk göç etme yolunu tercih etmiştir.

2. Afganistan'da Göç ve Terör İlişkisi

Eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde bulunan Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve özellikle Pakistan, Hindistan ve Çin gibi Asya Kıtasının dengelerinde belirleyici olan ülkelerle ortak sınıra sahip olması Afganistan'ın jeostratejik konumunu arttırmaktadır (Peköz, 2014, s. 116). Bu durum Afganistan'ın coğrafi konumunun sınır ülkeleri tarafından önemli olduğunu kanıtlamaktadır. Afganistan evvelden beri karışıklığın ve çatışmaların merkezi olmayı sürdürmüştür. Ülkede 1979 yılında başlayan göç hareketliliği günümüzde de hızlanarak devam etmeye başlamıştır. Sovyet işgalinden bu yana 40 yılı aşkın süredir ardı arkası kesilmeyen işgaller, iç çatışmalar ve dış müdahaleler Afganistan'ı silahların hiç susmadığı bir ülke konumuna getirmiştir (Obayd, Karataş, 2021, s. 77). Buradan anlaşılacağı üzere ülke içerisindeki kargaşa ve çatışma ortamı Sovyet işgali ile başlamış ve halen daha farklı nedenler ile devamlılığını sürdürmektedir.

Afganistan'ın göç tarihi, "*1979 öncesi, 1979-1992, 1992-2001 ve 2001 sonrası olarak dört temel döneme*" ayrılmaktadır (Geyik Yıldırım, 2018, s. 131). Göç hareketliliği 1992'de ivme kazanmış ancak 1996 ile 2001 yılı arasında ise Taliban'ın ülke yönetimine gelerek sıkı ve sert politikalar uygulaması halkı oldukça tedirgin edip göç sürecine yoğun bir şekilde itmiştir. 1992 ve 2000 yılları arasında, 300.000'den daha fazla Afgan mülteci Pakistan'a kaçmıştır. İran 1995 yılında, o zamanlar Taliban tarafından yönetilen Afganistan ile olan sınırını kapatmıştır (Geyik Yıldırım, 2018, s. 139). Bu

durum; "*Afganistan'da on binlerce kişi, giderek artan Taliban şiddeti ve merkezi hükümetle uluslararası müttefiklerinin ülkeyi siyasi ve ekonomik açıdan istikrarlı hale getirmekteki başarısızlığı sebebiyle göç etmek zorunda kaldı*" olarak açıklanmıştır (Uluslararası Af Örgütü, 2010, s. 13).

2001 yılında ise ABD'nin işgali ile ülkedeki karışıklık Afganistan halkının göç etmesini tetiklemiştir. Afganistan'da yaşanan olaylar karşısında göç etmek durumunda kalan halk, sınır komşuları olan Pakistan ve İran ülkelerine sığınmıştır. Ancak olayların büyümesi terör tehdidinin Afganistan sınırları içerisinde kalmaması durumu İran ile ilişkilerin gerilmesine sebebiyet vererek sınırların kapanması ile sonuçlanmıştır. Alman Federal Göç ve Mülteciler Dairesi (BAMF) verilerine göre, Afganistan'dan Almanya'ya gelerek sığınma talebinde bulunanların sayıları artmıştır ve Afgan halkını ülkelerini terk etmeye zorlayan en önemli neden ise Taliban'ın baskıcı ve insan haklarına aykırı faaliyetleri olarak gösterilmiştir (Gorzewski, 2015). İŞİD ve Taliban arasında bölgesel hakimiyet açısından karşılıklı çatışmalar yaşanmış (Azami, 2015), bu anarşik eylemler bölgedeki göçü tetikleyen etmenler olmuştur.

Son olarak 2021'de bölgede yönetimin Taliban'a geçmesi göçün hızlanmasında önemli rol oynamıştır. Türkiye'de 2021 yılında yakalanan düzensiz göçmenler arasında ise en büyük grubunu Afganlar oluşturmuştur ve Göç İdaresi'nin verilerine göre 26 Ağustos 2021 tarihine kadarki sürede yakalanan toplam düzensiz göçmenlerin sayısı 90 bin 310 olurken, bu kişiler arasında Afgan uyrukluların sayısı 38 bin 341'dir (Hamsici, 2021). Afganistan halkı, terör kaynaklı gerçekleşen olaylar karşısında güvensiz hissederek göç yolunu tercih etmiştir.

Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonuna (UNAMA) göre; "*2018 yılı, 2001 sonrası süreçte Afganistan'da, sivil ölümlerin en fazla gerçekleştiği yıl*" olmuştur (Hamsici, 2021). Ülkede var olan terör olayları en fazla insan yaşamını tehdit etmiştir. Nitekim yaşanan terör faaliyetleri ile ülkede ölümler de artış göstermiştir.

11 Eylül sonrasında Afganistan'da konuşlanan NATO, teröre karşı küresel savaş sloganının gerçekleştirilmesinde bir varlık göstermemiş ve askeri varlığını bu yönde etkin kılmamıştır (Köse, 2021). Amerika Birleşik Devletleri, NATO'daki nüfuzunu barış ve güvenlik adına kullanmamıştır. Ülkede yıllardır var olan NATO varlığı 2021 yılının ağustos ayında sonlanmış ve ülkede kaos ortamı kendini net olarak göstermeye başlamıştır. Nitekim Birleşmiş Milletler, Afganistan'dan 2021'in sonuna kadar yarım milyon kadar kişinin göç yolunda olduğunu duyurmuştur (Euronews, 2021). Amerika Birleşik Devletleri'nin ülkeye işgali bölgede sivillere karşı nasıl ki devlet terörü oluşturmuşsa, bölgeden çıkışı ile birlikte de terör aynı şekilde hız kesmemiştir. DAEŞ tarafından Kabil Ulusal Askeri Hastanesi'ne baskın düzenlenmiş ve en az 19 kişi öldürülmüştür, ayrıca DAEŞ'in peş peşe camilere düzenlediği saldırılarda da 120'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir (Basın Bülteni, 2021c). Afganistan'daki BM'nin Yardım Misyonuna (UNAMA) göre, sadece 2021'in ilk dört ayında DEAŞ kaynaklı 77 saldırı yapılmıştır (Alaca, 2021).

Bu kapsamda ABD'nin, Afganistan'dan çekilme ve benzeri adımlarını, bundan sonrası için yeni önceliği olan Çin ile stratejik rekabet ve Çin'i sınırlandırma hedefine odaklanma politikası olarak algılamak gerekmektedir (Köse, 2021). Böylelikle ABD'nin Afganistan çekilmesinin belirli ve planlı bir şekilde olduğunu göstermektedir. Bu durum; "*ABD Afganistan'dan çekilirken, belirli güç boşlukları oluşturarak, bu boşlukların kendi çıkarları ile uyumlu bir şekilde işler hale getirmeye çaba sarf etmektedir ve ABD'nin öncelikleri arasında, çekildiği bölgelerde aleyhine kullanılabilecek kaos ve terör odağı oluşmasını engellemek, düşman ve rakiplerinin bu bölgelerde tamamen hakim olmasının önüne geçmek ve çekilirken rakip ve düşmanlarının kendi aralarında çekişmesini*

sağlayarak, birbirlerini yıpratabilecekleri bir kurgu bırakmaktır" olarak açıklanmıştır (Köse, 2021). Buradan anlaşılacağı üzere, Afganistan'da yaşanan terör ve terör nedenli ortaya çıkan güvensizlik ile oluşan göç hali ABD'nin çekilmesi ile artmıştır. Bu durum sınır ülkelerini ve Avrupa'yı tehdit etse de ABD, güçlenen Çin karşısında eski gücünü yeniden inşa etmek için yaşanan olayları görmezden gelmektedir. Diğer yandan 11 Eylül sonrası ABD, bölgede Pakistan dâhil 13 yeni askeri üs tesis ederek varlığını garantilemiştir ancak Kırgızistan, Afganistan ile sınırdaş değildir ve Manas Havaalanı, mesafe olarak Afganistan'dan çok Çin'e yakın bir konumdadır (Ekrem, 2011, s. 41). Bu durum ABD'nin öteden beri Çin'in bir tehdit olabileceği düşüncesine hâkim olduğunu ve bu nedenle askeri üslerini Çin sınırına yakın tutmak üzerine politikalar yaptığını açıklamaktadır. Yapılan bu politika ile ABD, Asya'da bir kaos ortamı oluşturarak Çin'in genişleme ve gelişme politikalarına engel olmayı hedef edinmiştir. Çin'in Bir Kuşak Bir Yol projesi ile oluşturmaya çalıştığı ekonomik yapı da ABD'nin istemediği bir durum olarak bilinmektedir. Nitekim Çin diplomatik ilişkilere dayalı olarak yürüttüğü küresel güç olma hedefine, Bir Kuşak Bir Yol (BKBY) projesinin uygulanması aracılığı ile kazan-kazan felsefesi temelinde ulaşmak istemektedir ve bu yolla dünya ticaretinin Atlantik ekseninden, Pasifik eksenine doğru kaydırılması hedefini kuvvetlendirmek istemiştir (Kopuk ve Bayraç, 2021, s. 1356). Ancak ABD'nin Afganistan'dan çıkması ve yönetimin Taliban'a geçmesi sadece Afganistan'da değil bölgede karışıklıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Taliban yönetimi ile ülkede DAEŞ tarafından düzenlenen kanlı olaylar, terör kaynaklı ekonomik sıkıntılar ve yine terör kaynaklı oluşan güvensizlik ortamı ile göç yaşanarak, bölgede istikrarsızlık oluşmuştur.

DEAŞ ve benzeri terör gruplarının Afganistan'daki faaliyetlerinin artacağı ve bu noktada terörün Afganistan sınırlarının dışına ihraç edilmesinin arzulandığı görülmektedir (Başaran, 2021). Orta Asya devletlerinde geniş alana yayılmaya başlayan DEAŞ ve El Kaide gibi terör örgütleri ve bu örgütler ile organik bağlantı içinde olan terör grupları Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi komşu devletlerde kaos çıkarmayı hedeflemektedir (Başaran, 2021). Böyle bir durum, göç sorununun sadece Afganistan ile sınırlı kalmayacağını, bölgesel etkisinin yükseleceğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum ABD'nin Çin'in büyümesine izin vermemek için bölge ülkesi Afganistan'dan anlaşmalı çekilerek, terör ve göç ortamını oluşturduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim kargaşa ve çatışma ortamı olan bir coğrafyada istikrar sağlanmadıkça ekonomik ve sosyal gelişme de olmayacaktır.

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri, Afganistan merkezli, Orta Asya ve Güney Asya arasındaki bir alanda Büyük Orta Asya projesi ihdas etmekte, bu proje kapsamında Rusya ve Çin'in bölgedeki etkisinin kırılmasını amaçlamakta ve enerji ile ekonomi koridorlarında etkili olmayı hedeflemektedir (Ekrem, 2011, s. 42). ABD'nin Rusya ve Çin ile arasında yaşadığı bölgesel rekabet, coğrafyada terör gruplarına alan oluşturmakta, bu durum bölgede güven ve istikrar ortamını kırmaktadır. Bu nedenle, Orta Asya bölgesel olarak sorunlu bir yapı içerisinde yer almaktadır. Bölge ayrıca yeraltı kaynakları bakımından da verimli bir coğrafyada yer almasından dolayı öteden beri büyük güçlerin hedefi haline gelmiştir. Bölge ülkelerinde ise terör ve terör faaliyetleri sayısı oldukça fazladır. Bu durum verimli toprakların hâkimi olma çabasından ya da radikal yönetimler istenmemesinden kaynaklı olarak açıklanmaktadır. Ülkelerde göç ise terörün neden olduğu yıkım nedeniyle oluşmaktadır. Nitekim terörün olduğu ülkelerde güvensizlik, ekonomik sıkıntılar, yoksulluk, adaletsizlik, eğitimsizlik gibi sorunlar kendini göstermektedir.

Özellikle 2021 yılının ağustos ayından bu yana Afganistan'da terör olayları artış göstermiştir. Bu durum Afganistan'dan çıkan ABD'nin bölgede karışıklık bırakmak ve Çin'in büyümesini

engelleme politikası olarak yorumlanabilmektedir. Göç olaylarının yaşanması ve göç olaylarının hem Avrupa ülkelerini hem de bölge ülkelerini tehdit etmesi yaşanan karışıklık ve oluşan terör ile bölgenin sıkıntısını tüm dünya ülkelerine taşımaktadır.

Özellikle bölgede var olan terör ve terörün neden olduğu sıkıntılar sonucunda yaşanan göç olayları ABD'nin bölgeden ayrılışı ile daha da artmıştır. ABD'nin bölgeye girişi de çıkışı da kaosu tetiklemiştir, barış ve güvenlik adına herhangi bir çözüm olmamıştır. Bu durum terör ve göç olaylarının birbiri ile bağlantılı olduğunu ve yapılan politikaların bu ilişkiyi göz alarak yapılması gerektiğini anlatmaktadır. Bu nedenle göç ve terör ilişkisini dünya ülkeleri arasında en çok yaşayan Afganistan'ın ABD sonrası yönetiminin tam anlamıyla oluşturulması ve günümüzde ülkeden göç eden kişilerin yönetimde ve ekonomide sağlanan istikrar ile ülkede kalması sağlanmalıdır.

Kaynakça

Akpınar, İ. (2019). Tacikistan Ülke Profili. Ankara: İRAM.

Aktel, M., Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de Göç Yönetimi. Süleyman *Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 23(2), 579-604.

Alaca, M. (2021). Afganistan'da Taliban karşısında çökme noktasına gelen DEAŞ/Horasan yeniden gündemde. 15 Ocak 2022 tarihinde AA: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/afganistan-da-taliban-karsisinda-cokme-noktasina-gelen-deas-horasan-yeniden-gundemde/2348115

Azami, D. (2015, 12 22). Taliban neden IŞİD'le savaşıyor? 02 20, 2021 tarihinde BBC News - Türkçe:https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151222_isid_taliban_afganistan

Basın Bülteni. (2021a). https://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunyayi-ayaga-kaldiran-iddia-taliban-el-kaide-ile-guclerini-birlestirdi-41886298

Basın Bülteni. (2021b). Terör Pakistan'da 1.4 milyon insanı göç ettirdi. 11 Ocak 2022 tarihinde Hürriyet: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/teror-pakistanda-1-4-milyon-insani-goc-ettirdi-11657544

Basın Bülteni. (2021c). Afganistan'da camide patlama: Ölü ve yaralılar var. 14 Ocak 2022 tarihinde Hürriyet Gazetesi: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-afganistanda-camide-patlama-41937819

Başaran, D. (2021). ABD'nin Kaosa Dayalı Liderlik Stratejisi: Afganistan'da DEAŞ Terörü. 26 Ocak 2022 tarihinde ANKASAM: https://www.ankasam.org/abdnin-kaosa-dayali-liderlik-stratejisi-afganistanda-deas-teroru/

DEİK. (2020). Pakistan. İstanbul: DEİK. file:///C:/Users/LENOVO/Downloads/pakistan-is-yapma-rehberi-b.pdf

Demirci, L. (2012). Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın Kesişimindeki Sorunlu Vadi: Fergana. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11(2), 33-69.

Devlet, N. (2013). Asya'da Siyasi, Ekonomik ve Güvenlik Konularında Entegrasyon İçin Şartlar Oluştu mu? 10 Ocak 2022 tarihinde TASAM: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/25749/asyada_siyasi_ekonomik_ve_guvenlik_konularinda_entegrasyon_icin_sartlar_olustu_mu

Ekrem, E. (2011). Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. yılında Çin'in Orta Asya Politikası. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi. 10 Ocak 2022 tarihinde http://www.ayu.edu.tr/static/kitaplar/cin_ortaasya_raporu.pdf

Euronews. (2021). BM'den yarım milyon Afgan göçü uyarısı ve AB'den güvenlik taraması önerisi. 14 Ocak 2022 tarihinde euronews: https://tr.euronews.com/2021/08/27/bm-den-yar-m-milyon-afgan-gocu-uyar-s-ve-ab-den-guvenlik-taramas-onerisi

Falk, R. (2015). Terör Ve Devlet Terörizmi Çağında Savaş Ve Barış. *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe* (2.Baskı) İçinde (S. 90-97). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Geyik Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı Mülteciler". *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-159.

Gürbüz, S., Çırak, B. (2021). Uluslararası Göç Kavramı ve Uluslararası Göç Örgütü. 7 Ocak 2022 tarihinde TÜİÇ Akademi: https://www.tuicakademi.org/uluslararasi-goc-kavrami-ve-uluslararasi-goc-orgutu/

Gorzewski, A. (2015, 09 30). Afganlar terörden kaçıyor. 02 19, 2021 tarihinde DW Made For Minds: https://www.dw.com/tr/afganlar-ter%C3%B6rden-ka%C3%A7%C4%B1yor/a-18749527

Hamsici, M. (2021). Türkiye'deki Afganlarla ilgili neler biliniyor? 12 Ocak 2022 tarihinde BBC: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58342885

Isakov, A. (2019). Kırgızistan-Tacikistan Sınırında Tırmanan Gerilim. 10 Ocak 2022 tarihinde ANKASAM: https://www.ankasam.org/kirgizistan-tacikistan-sinirinda-tirmanan-gerilim/

Işık, M. (2020). Terör. TASAM. 11 Ocak 2022 tarihinde https://tasam.org/tr-TR/Icerik/61746/teror

İyiat, B. (2018). Bir Milli Güvenlik Riski Olarak Suriyeli Göçmenler: Pakistan Örneği. *Ankara International Journal of Social Sciences*, 1(1), 8-16.

Kancı, M. (2021). Terörle mücadele balonundan çıkan kriz: Afganistan. 11 Ocak 2022 tarihinde AA: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/terorle-mucadele-balonundan-cikan-kriz-afganistan/2330839

Karakaya, C. (2021). Türkiye'nin Göz Ardı Edilen Göçmenleri: Afganlar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 7(1), 100-111.

Koçak, Y., Terzi, E. (2012). Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.

Kopuk, E., Bayraç, H. (2021). Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Ekonomik Etkileri. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 5(3), 1353-1374.

Köse, T. (2021). ABD Grand Stratejisinde Düzen Kurma Yaklaşımından Kaos Yönetimine Geçiş. 14 Ocak 2022 tarihinde Kriter: https://kriterdergi.com/11-eylul-saldirilari/abd-grand-stratejisinde-duzen-kurma-yaklasimindan-kaos-yonetimine-gecis

Müller, V. (2004). Özbekistan'da terörün gölgesi. 10 Ocak 2022 tarihinde DW: https://www.dw.com/tr/%C3%B6zbekistanda-ter%C3%B6r%C3%BCn-g%C3%B6lgesi/a-2526811

Obayd, A., Karataş, A. (2021). Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(50), 75-91.

Özerkmen, N. (2004). Terör, Terörizm ve Radikal İslamcı Terör. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(2), 247-265.

Peköz, M. (2014). Küresel Güçlerin Çatışma Merkezi Asya ve Yükselen Çin. İstanbul: Pales Yayıncılık.

Sevim, Y. (2004). Terör Nedeniyle Göç: Ekonomik Tutum ve Davranışlar Açısından Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 119-127.

Stratejik Ortak. (2019). Orta Asya'daki 5 Türk Devleti'nin Yeraltı Kaynakları. 15 Ocak 2022 tarihinde Stratejik Ortak: https://www.stratejikortak.com/2019/11/turk-devletleri-yeralti-kaynaklari.html

Sulaimanova, B., Ravanoglu, G. (2018). Kırgızistan ve Tacikistan'da Uluslararası Göç. *Reforma*, 2(78), 30-41.

TDK. (2022). TDK. 2 Ocak 2022 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: https://sozluk.gov.tr/

Terörle Mücadele Kanunu. (1991). Mevzuat Bilgi Sistemi. 2 Ocak 2022 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi: https://www.mevzuat.gov.tr/

Uluslararası Af Örgütü. (2010). Dünyada İnsan Hakları Durumu. İstanbul: Uluslararası Af Örgütü. 15 Ocak 2022 tarihinde https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/pol100012010tr.pdf

Yetgin, M. A., Baştuğ. M. (2021). Devlet Terörizmi Bağlamında Tarihsel Vakaların İç Ve Dış Etkilerinin Analizi: BM Güvenlik Konseyi Üyeleri Örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 955-980.

Taliban Yönetimi ve İran'ın Yaklaşımı: Bir Çıkmaza Sarılma

Fatemeh DEHGHAN KHANGAHİ*

Özet

İran İslam Cumhuriyetiyle Taliban arasındaki temel ve ideolojik farklılıklar, azınlıklar ve Afganistan'da Şii etniği konusu, uyuşturucu transferi, terör eylemleri, sınır güvenliği ve su kaynaklarının paylaşımı türünden çeşitli çekişmelerin varlığına rağmen, her iki tarafın birbirine yönelik sistematik ve yakınsayan çabalarına tanıklık etmekteyiz. İran'ın yıllardan beri ev sahipliği yaptığı yüzlerce Afgan sığınmacıya Afganistan'daki son gelişmeler sonucunda yeni bir göç dalgasının eklenme ihtimali İran'ın endişelerinden birini oluşturmaktadır. Öte yandan, Tahran ile Pekin-Moskova arasında ilişkilerin sürdüğü bu dönemde sınırların güvenliği, bölgenin istikrarı oldukça önem arz etmektedir. Hem ABD'nin Afganistan'dan çekilmesiyle oluşan güç boşluğunda bu topraklarda etkin bir fiziki rol alabileceğini de ayrıca yoklamaktadır. DAEŞ'in kontrolü konusunda İran ile Taliban arasında oluşmuş gizli iş birliğini, diplomatik ilişkiler zemininde genişleterek sınır komşusu olan Afganistan'daki olumsuz değişkenlikleri minimize etmeye, doğu sınırlarının güvenliğini arttırmaya çalışmaktadır. Afganistan'da iç savaşın sürmesi ihtimali gibi olumsuz senaryolarda, İran'ın sınır güvenliğini doğrudan tehdit edebildiğinden bu ortamda İran karşıtı terör örgütlerinin güçlendirilebileceği başka bir endişe olarak değerlendirilmektedir. Oluşan nihai tabloda İran, Taliban ile iş birliğinin devletler bazında sürdürülmesinin daha gerçekçi bir politika olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla, başta Afganistan'daki Şii azınlığın savunucusu olduğunu iddiası öne sürülse de ikili ilişkilerde daha pragmatik tavır sergileyerek sınır bölgelerindeki güvenlik konuları ve maddi çıkarları daha ağır basmaktadır. İran'ın Afganistan ile paylaştığı sınır, göçmenlerin, uyuşturucunun, silahlı grupların geçebileceği ve İran'ın son zaman huzursuzluklarına kısmı bir çözüm olabilecek suların (Helmand ve Harirod nehirleri) bulunduğu bir bölgedir. Bütün bu değişken parametreler ışığında, Taliban'ın değiştiği, yeni oluşumun eski Taliban'dan farklı olduğu savı İranlı yetkilileri tarafından öne sürülmektedir. Taliban yönetimi ile oluşan diplomatik görüşmelerde siyasi ve ekonomik çıkarların hayata geçirilmesi olarak okunması, bu yoldaysa diğer iki siyasi ortağını izlemeye başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Taliban, İran, Siyasal İslam, göç, enerji-su,

Giriş

Taliban yönetimi ve İran'ın yaklaşımı konusunda öncelikle ifade edilmesi gereken bir husus, Afganistan'daki değişim, Batı yönünde sınırını paylaştığı komşu devlet İran'ı, doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Bu yeni düzen ve özellikle bu değişimin hükümet ve yönetim çapında yaşanmış olması, durumun daha da ciddi bir şekilde algılanması ve takip edilmesine sebebiyet vermektedir.

Ortak sınır paylaşımı ve olası istikrarsızlıktan doğabilecek sorunlar, Taliban'ın mahiyeti dolaysıyla örneğin farklı etnikler ve kadınlar konusunda dışlayıcılık oranına bağlı yeni bir göç dalgasının oluşabilmesi, uzun yıllar radikal gurupların, terör faaliyetlerinin ve uyuşturucunun bölgesi olması sebebiyle konu çeşitli bağlamlarda ele alınabilmektedir.

Burada göç meselesine ilişkin bir hatırlatma gerekirse, İran'ın özellikle iç siyasetini meşgul eden çeşitli sorun ve meselelere ek olarak Afganistan uyruklu göçmenlerin, Rus işgali, ilk Taliban yönetimi

* Dr.Öğr.Üyesi, İstinye Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, f.dehghankhangahi@gmail.com; fatemeh.dehghan@istinye.edu.tr

süreçleri gibi önceki yıllardan itibaren İran'da yaşadıkları göç deneyimine bakılırsa açıktır ki olası göçlerin büyük bir kısmının nihai durağı İran olmamaktadır. Biraz detaylandırılsa, günümüzde İran'da yaşanan olumsuz ekonomik koşullar ve yüksek enflasyon, yolsuzluk, işsizlik, hak ve özgürlüklerin kısıtlanması, örneğin kadın haklarının, etnik temelli talepler vb.'nin bastırılmasına karşı sürdürülen mücadele, nükleer enerji meselesi dolaysıyla uygulanan ambargo durumları, bir yandan ülke halkının yaşamını oldukça zorlaştırmıştır. Diğer taraftan görüldüğü gibi Afganistan veya bir başka ülke vatandaşlarının İran'a olası göçü durumunda, üzerinde düşünmeleri gereken birçok konuyu beraberinde getirmektedir. Bu yüzden İran'ın geçici bir göç güzergahı olarak tasarlanması kuvvetle muhtemeldir.

Ancak geçiciliğe ilişkin düşüncenin reel ortamda ne kadar karşılık bulabilmesi de başlıca bir başka meseledir. Zira İran'ın ardından geçiş yapılabilecek ülkelerin bir terör, yeni göç dalgası ve benzerine karşı önlem alma girişimlerinde bulundukları diğer taraftan gözlemlenmektedir. Bu bağlamda İran-Türkiye sınırında beton duvar çalışmaları örnek gösterilebilir. Bu sınır bölgesinde 43 kilometre beton duvar örüldüğüne ilişkin çalışmaların tamamlandığı gazete manşetlerine de çokça yansıyan haberler içerisinde olmuştur (dha, 2021). Bu göçlerin büyük çoğunun nihai duraklarının olduğu Avrupa ülkelerinde de çeşitli önlemlerin alındığı görülmektedir.

Bütün bunlarla birlikte, Afganistan'da yaşanan olumsuz durumlar hem kısa vadede İran ve diğer komşu ülkeler için bir mesele haline dönüşebilecek başlıklar doğurabilmektedir. Hem de uzun vadede mevcut Taliban yönetiminin 'ilan ettiği ve imal ettiği' diye tabir edilirse söylem ve eylemdeki görüşlerinin tutarlılık oranına bağlı olarak bu sorunların mahiyeti değişebilmektedir.

Herhalde bunun farkındalığıyla, 2021'de Taliban yönetime gelir gelmez, İran'daki aşırı sağ kanat tarafından Taliban'ı 'tethir etme' girişimine başvuruldu. Muhalif kesim literatüründe yaygınlık kazanan bu kavram ne demek diye sorulursa:

İran'da mevcut hükümete yakın sayılan çeşitli gazete manşetinde, millet vekili vb.'nin tribün sahiplerinin ifadelerinden duyulan Taliban'ın değişmiş olduğu meselesi, Taliban'ın artık eski Taliban olmadığı ve benzeri ibareler kullanılmıştır.

Bu bağlamda uluslararası ilişkiler alanında kıdemli analist ve Islahat Hükümeti (Hatemi) dönemi **Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu** eski genel müdürlüğü Kasım Mohabali, durumu şöyle ifade etmiştir:

'*Taliban, ABD diğer bölgesel ve uluslararası aktörler tarafından Afganistan'ın yadsınamaz bir gerçeği olarak kabul edilmiştir. Trump yönetimi iki yıl önce Taliban ile anlaşma imzaladığında, Afganistan'daki 20 yıllık varlığını neredeyse görmezden geldiğini vurgulamıştır. Ancak Taliban'ı 'temize çıkarma çalışması' (sözcük anlamı bu şekilde), İran'daki radikal unsurların bir anlamda yanlış hesaplamalarından kaynaklı bir konudur*, diye ifade eder.' (Mohebali, 2022)

'Nitekim benzer bir durum geçmişte, Taliban'ın ABD ile savaştığı, İran ile iş birliği yapabileceği ihtimali üzerinde de düşünülüyordu. Ancak Arabistan, Pakistan vb. güçlerin desteklerinin görüldüğü, durumun daha karmaşık bir hal aldığının göstergesiydi. Bu yanlış hesaplamaya düşmeden, bu alanda karar vericilerin dengeli ve rasyonel politikalar sergileyebilmesi önem arz etmekte.'

Zira, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ardından, Taliban'ın eskiden olduğu gibi Rus, İran ve hatta Çin karşıtı bir role bürünebileceği zayıf da olsa mevcut ihtimaller arasında düşünülebilmektedir. Diğer yandan- çeşitli guruplardan oluşan ideolojik bir yapıya sahip- Taliban'ın etnik ve dini yapısı durumun başka bir boyutudur. Bu bakıma Afganistan'da Şii azınlığın savunuculuğu iddiasında bulunan İran'ın, Taliban doğasının değişmiş olması varsayımını öne sürmesinin ardında, başka sebeplerin aranmasına imkân yaratmaktadır. Şekil 1'de ise İran-Afganistan komşuluğu (sol) Afganistan eyaletler haritası (sağ) gösterilmektedir. Bu şekilde göründüğü gibi Afganistan 32 eyaletten oluşmaktadır.

Şekil 1: İran ve Afganistan Haritası (Osmani ve diğerleri, 2019, s.10).

Mevcut Taliban yönetimi ve İran'ın ona karşı tutumu hakkında aktarılan bu kısa girişin ardından, bilindiği üzere Afganistan toprakları ve halkının uzun yıllardır savaş ve işgal ortamında yaşamış, çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. 1979-1980'lerde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a asker göndermesi, 10 yıl kadar uzun süren bu misafirlik, 2001 yılında 11 Eylül olayına bağlı, ABD işgaliyle yer değişmiştir.

1. Taliban Yönetimi ve İran'ın Yaklaşımı

Yine o yıllarda (1979) İran İslam Devrimi yaşanmıştır. Özellikle İran'ın Batı sınırında bulunan bir diğer Müslüman devlet ile 8yıl savaşı (İran-Irak Savaşı), siyasal İslam'ın yükselişi hem rejim güvenliği açısından hem de bölgesel güvenliğe yönelik ciddi tehditlerden biri haline gelmiştir. 1990'lı yıllarda Siyasi İslamcı hareketlerin bir kısmı siyasi partilere dönüşürken bir kısmı da aşırılıkçı hareketlere kaymıştır. Bu İslamcı hareketler, Afganistan, Bosna vb.'de daha şiddetli biçimde varlığını hissettirmiştir.

Büyük resme bakıldığında siyasal İslam'ın yükselişe geçmesi ve özellikle radikal grupların aktif olarak ortaya çıkışı aslında sadece Afganistan'a özel bir durum olmadığı da anlaşılmaktadır. Bütün İslam dünyası ve Ortadoğu'nun başlıca meselelerinden biri olan Filistin konusunda da Arap Birliği'nin İsrail'e karşı yeterli gelememesinin ardından, milliyetçi akımın biraz daha arka planda kaldığı, yerine ise Siyasal İslam'ın yükselişe başlaması bu akımların geniş bir coğrafyadaki faaliyet yoğunluğunu da arttırmıştır.

Konuya ilişkin, 1990'lı yıllarda ABD'nin bölgedeki varlığı artarak egemenliğinin siyasi, askeri, ekonomik vb. birçok alanda hissedilmesi, Amerikan karşıtı radikal akımların bölgede güçlenmesine de neden olmuştur. İran Devriminde basılan ABD elçiliğinde ve günümüze kadar sürdürülen Amerikan karşıtı bir tutumun yanında, diğer bölgelerde de güçlenen radikal İslami gruplar hem bölgede egemen siyasi yapıları hem de onların yerli veya uluslararası destekçilerini hedef almıştır (Sinkaya, 2016, s.19-20). Bunlar arasında bölge kaderini günümüze dek değiştiren girişimlerden biri 11 Eylül saldırısı olarak bilinmektedir. Bu olay, bölgeye en uzak ülke sayılan ABD'nin doğrudan askeri yola başvurarak I. ve II. körfez Savaşlarından sonra bölgedeki varlığını ortaya koymanın güçlü ve uzun süreli girişimlerinden biri haline gelmiştir.

de varlığının sürdüğü alanlardan biri olan Afganistan'da uzun yıllardan beri istikrar meselesi bir problem haline dönüşmüştür. Burada Taliban'ın istediklerini elde etmek amaçlı rol değiştirme kabiliyetinin olmasının altını çizilmelidir.

İlk Taliban yönetiminin düşmesinin ardından ABD, bu grubu Rusları Afganistan'dan uzaklaştırmak amaçlı kullandığı, ABD'nin ülkeye yerleştiği sıradaysa Taliban tarafının kaçınılmaz olarak silah, araç vb. desteği için Rusya'ya dönerek Washington aleyhine hareket ettiği bilinmektedir (Mohebali, 2022). Dolaysıyla Taliban'ın istediklerini elde etme hedefine ulaşması adına rol ve strateji değiştirme kabiliyetine sahip olmasının altını çizilmektedir. Bu bağlamda terör, göç, uyuşturucu transferi, farklı etnikler, kadın-çocuk ve insan hakları meseleleri farklı bağlamlarda ele alınabilir. Bunlardan en çok etki alabilecek sınır ülkelerden biri ise İran olmaktadır.

Afganistan İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre, Taliban tarafından 2021 Ekim ayı başlarında Helmand, Balkh, Daykendi, Erzgan ve Kandahar vilayetlerinden yüzlerce aile üç gün içerisinde bölgeyi tahliye etmek zorunda bırakıldığı izlenmiştir. Patricia Gossman, İnsan Hakları İzleme Örgütü Asya Bölgesi Direktörü; "Taliban destekçileri için, etnik kökenlerine veya siyasi eğilimlerine göre Hazaraları ve diğerlerini zorla tahliye ettiğini, bu bölgelerdeki evleri destekçilerini ödüllendirmek amaçlı tahliye ettiği" aktarmıştır (BBC Dideban, 2021). Bu zorunlu yerinden edilme, herhangi bir yasal süreç olmaksızın veya toplu ceza olarak adlandırılan ciddi bir suiistimal, tehditkâr ve zorla gerçekleştirildiğinin" altını çizmiştir (BBC Khojaste, 2021).

1979 İslam devriminin adından düşüncede ve pratikte Şiiliğin ön planda olduğu bilinmektedir. İslam Cumhuriyeti'ne özgü devrimci pratiğin evrenselci söyleminin ardındaki İran'ın söylemi her şeyden önce şii topluluklara yöneliktir. (Roy, 2005, s.238-239) Dolaysıyla Şii eksenin en önemli mihveri sayılan İran bu görüşünü Taliban'a karşı daha ılımlı bir tavırla izlemesi diğer yandan paralel olarak bölgesel anlamda ne türden girişimlere girdiği de merak konusudur.

Sonuncusunun 10 Ocak 2022 tarihinde İran'da Afganistan Ulusal Direniş Cephesi lideri (Ahmad Masud), tanınmış subaylardan Muhammet İsmail Han ile Taliban Dışişleri Bakanlığı sorumlusu (Amir Han Muttaki) ile yapılan görüşmede her ne kadar Ulusal Direniş Cephesi tarafından bir sonuç elde edilmediği üzerinde durulsa da İran'ın bu çabası önemlidir. İran'ın ev sahipliği yaptığı bu ilk görüşmede -bundan önce yapılan 2görüşmede de İran'dan yetkililer katılmıştır- Afganistan tarafındaki her iki cephenin uzlaşması üzerine bir amaç güttüğü aktarılmaktadır. Ancak Ulusal Direniş Cephesi'nin yorumuna bakılırsa, Afganistan halkının iradesinin sonucu ortaya çıkan kapsayıcı gerçek İslami hükümetin oluşması hedefine karşılık, Taliban tarafından mevcut statükonun korunması istenmiştir.

Ulusal Direniş Cephesinin yayımladığı bildiriye göre, **sosyal adalet, rejim türü, Vatandaşların hakları, ifade özgürlüğü, kadınların gerçek rolü ve hukuku, seçim, Afganistan halkının kendi kaderini tayin etme hakkı** başlıkları çerçevesinde yapılan bu görüşmede Afganistan halkının hakları olarak öne sürülmüş. Taliban söyleminin 'doğruluk payını ölçme' olarak değerlendirilen bu görüşmede bir sonuç elde edilememesi Taliban yönetiminin vatandaşa yönelik hak ve değerlere sadık, bütün kesim ve azınlıklara yönelik gücün eşit paylaşımı ve halkın oyuyla seçilmiş kapsayıcı bir hükümet oluşturma çabasından yoksun olduğu ifade edilmiştir. Bu amaçlara ulaşana kadar ulusal cephenin direnişe devam edeceği ayrıca belirtilmiştir (BBC Cephe, 2022).

İran'ın bu daveti üzerinde durulursa taraflar arasında arabuluculuk rolünün üstlenmesi, bölgesel anlamda İran tarafında etkisini arttırmak ve kendi varlığını ortaya koymak anlamında önemsenmektedir.

Bilindiği üzere, İran'ın devrimin ardından izlediği ABD karşıtlığı politikası, George W. Bush'ın Irak-Kuzey Kore ve İran'ı 'Şer Ekseni' (Axis of Evil) olarak tanımlaması (Dursun ve Arı, 2022, s.247), diğer yandan Afganistan'ın işgali, ardından yine Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak işgaliyle bölgeye yerleşmesi durumları yaşanmıştır. Bu inişli çıkışlı dış politikanın yoğun olarak çalıştığı süreç bir yandan

da İran için, ABD'nin İran'da rejim değişikliği üzerine yoğunlaşacağı endişesini doğurmuştur. Bu bağlamda 2001'de Taliban aleyhine başlatıldığı iddia edilen İran-ABD İstihbarat alanındaki iş birliği son bularak İran liderliği tarafından, bölgedeki müttefikleri ile asimetrik araçlarla ABD'ye karşı çıkma politikalarını beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda İŞİD militanlarına karşı mücadele, stratejik ve ekonomik nüfuz alanını genişletilmesi ve ABD güçlerinin bölgeden çıkartılması üzerinde Devrim Muhafızları'nın yurtdışı kolu olan Kudüs Ordusu'nun faaliyetleri örnek gösterilebilir. Bu amaçlar çerçevesinde yatırımların yoğunlaştığı 2015 itibariyle başlayan İran içinde eğitim ordugâhlarının açıldığı Muhammet Asif Nang (Afganistan'ın Batısında Ferah Vilayetinin eski Valisi) tarafından aktarılmaktadır (DW Farsi, 2022). Diğer yandan Taliban üst düzey yetkililerinden bazısının İran'da yaşadığı, Taliban'ın eski lideri **Ahter Muhammet Mansur** 2016 yılında İran'dan Pakistan'a geçtiğinde ABD tarafından İHA aracılığıyla öldürüldüğü aktarılmaktadır. Başka bir örnekte, İran resmi makamlarının reddettiği El Kaide'nin iki numaralı adamı Abu Muhammet Mısrı, MUSAD tarafından Tahran'da öldürüldüğü, İran ile bu örgüt arasındaki bağların gerektiğinde çok yönlü ilişkilere dönüşebileceğinin altı çizilmektedir.

Bu aşamada İran-Taliban ilişkilerine ışık tutacak İran'ın bölgede başlıca faktörlerden biri olmasına ilişkin bir örnekle devam edilecektir. İran-Afganistan sınır bölgesinde yapılan bir güncel saha çalışmasının sonucu 24.Auğstos.2021'de Şark isimli başlıca gazetede yayımlanmıştır. Yayımlanan habere göre, Taliban yönetimi ile yapılan görüşme doğrultusunda İran tarafı, Afganistan ve Taliban yönetiminden kaçan Afgan mültecileri ülkelerine geri göndermiştir. Sadece Helmand kenti yakınlarındaki sınır bölgesinde, "bazıları eş ve kocalarıyla birlikte gelen "3.000" Afgan askerini/subayı Afganistan'a geri gönderdiği belirtilmiştir (Sharghdaily, 2021); (Radiofarda, 2022).

Burada İran-Taliban arasındaki karşılıklı bu ilişkilerden bahsederken, bu ilişkiler dışında önemli başka bir konu daha mevcuttur. Mülteci/sığınmacı olarak ilk aşamada komşu ülkesine sığınan yüzlerce insanın varlığı gerçeği üzerinde durulması gerekmektedir. Bu, Taliban yönetiminin izlediği politikalar ve sınırlamalarından kaçarak başka ülkelerde hayat arayan yüzlerce insanın geleceği ve belki de yaşam hakkı meselesidir. Radikalizm, terör, vekalet savaşları vb.'nin bulunduğu bölgelerde, istikrarsızlığın bedelini sivil halk, kadın ve çocuklar en ağır şekilde ödediği oldukça açıktır.

Ani olarak ifade edilmezse eğer, ABD güçlerinin Afganistan'dan hızlı çıkışı Taliban'ın ilerleyiş hızını tetiklediği gibi kısa sürede Taliban'ın yönetimi ele geçirmesini beraberinde getirmiştir. Yeni yönetimin öncesinden daha farklı bir yol izleyeceği iddiasını öne süren kesimlere yönelik bir örnek verilmesi, duruma daha açıklık getirebilmektedir. Bir akademisyen ve kadın aktivist olan Forouzan Safi, üç diğer kadın aktivistle birlikte Mezarşerif şehrinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür. (BBC, 2022); (Radiofarda, 2022) Olaya ilişkin herhangi bir girişimde bulunduğunu reddeden Taliban yönetimi, Forouzan Safi'nin yakınları tarafından yalanlanmaktadır. Bu olayın önceden planlanmış ve Taliban tarafından kasten yapıldığı kanaati üzerinde durulmaktadır. Ülkeden çıkamamış özellikle de tanınmış kadın aktivistler, çeşitli din-mezhep ve inanca sahip bireyler, çeşitli sosyal guruplara aidiyeti bulunan LGBT+ bireylerin can tehlikesinin sürdüğü bir ortamın olduğu ifade edilmektedir.

Öldürülen kadın aktivist Forouzan Safi dışında bir başka örnekte, Afgan hava güçlerinde görev yapan 4 kadın pilottan biri olan Safia Ferozi ABD ve koalisyon askerlerinin ülkeden çekilmesi ile ülkeden çıkış yapmıştır. Bu bağlamda Ferozi'nin, ABD askeri Haber kuruluşu Stars and Stripes'a açıklamalarda bulunması, 15 Ağustos'ta (2021) yani Taliban'ın kenti ele geçirdiği gün ABD güçleri tarafından ülkeden kaçırıldığı açıklanmıştır. Kendi ve kaçış sırasında hamile olduğu kızının hayatını bu şekilde koruyabildiği ifade edilmiştir.

Aslında bu iki örnek Afganistan'da görünmezlikten gelinen milyonlarca kadının ve eğitimden mahrum bırakılan kız çocuklarının durumlarının zorluğuna dair bir işarettir. Bu bağlamda, İnsan Hakları

İzleme Örgütü'nün yakın tarihli bir raporuna göre, Afgan güvenlik güçlerinin 100'den fazla eski üyesi, affa rağmen Taliban tarafından idam edildiği üzerinde durmaktadır.

Bununla birlikte BM-Gıda ve Tarım Örgütü'nün* ifade ettiği üzere Afganistan, emsalsiz ölçek ve hızda bir insani kriz yaşamaktadır; 18,8 milyon insan, ekonomik çöküş ve devam eden kuraklık tarafından şiddetlenen, hızla kötüleşen bir insani krizin ortasında çok şiddetli gıda güvensizliği ile karşı karşıya. Nisan 2021'de yayınlanan değerlendirmeden bu yana yüzde 37'lik bir artışla yıl sonuna kadar 22,8 milyon insanın şiddetli düzeyde açlıkla karşı karşıya kalması bekleniyor (FAO, 2022).

Şekil 2: Hiç gıda bulunmayan evlerde un ile beslenen çocuklar (Fararo, 2022).

Bu yazı çerçevesinde az önce aktarılan İran sınırında sığınmacı/göçmenlerin alınmaması veya Afganistan'a geri gönderilmesi haberden de anlaşıldığı üzere, bölgenin bir diğer etkili gücü sayılan Rusya'nın bu yöndeki isteğine paralel olarak bir adım atıldığı izlenmiştir. Zira bu bağlamda Putin tarafından, 90'lı ve 2000'li yıllarda teröristlerin sığınmacı kalıbında Orta Asya'ya, oradan da Rusya'ya girdiği yönünde bir vurgu yapılmıştır. Batılı ülkeler, Afgan sığınmacılara ancak kontrolden sonra girişlerine izin vermesini, buna karşın Orta Asya ülkelerinin milyonlarca Afgan vatandaşının vizesiz olarak girişlerine izin verilmesi beklentisini "aşağılayıcı" olarak nitelendirmiştir. Bu bağlamda benzer dertten mustarip olan bir diğer ülkenin Türkiye olduğunun altı da çizilmiştir (Sharghdaily, 2022). Dolaysıyla bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Rusya'nın, meselenin Afganistan'ın içinde çözülmesi gerektiği yönünde bir bakışa sahip olduğunu kestirmek mümkündür.

İran'ın benzer tutumla, iki cephe arasında arabuluculuk görüşmelerine ev sahipliği yaptığının bir diğer amacı, sınırında yaşanan bir önceki hareketlilik olarak Karabağ meselesinde bölgesel anlamda zararlı çıkan ülkelerden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, Kuzey sınırındaki gecikmesi ve yaşadığı sıkışmışlığa karşı, oldukça farklı mahiyetteki bir diğer sınırı olan Doğu kısmındaki Taliban konusunda daha aktif bir politika izlemeye çalışmıştır.

Bununla birlikte, diğer yandan yıllarca savaş alanı olarak bulunan bölgede mümkün mertebede kalıcı bir düzen ve istikrarın sağlanması, doğabilecek muhtemel sıkıntıları engelleyebilme üzerinde yoğunlaşan bir siyasi çabanın belki de göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Bölge ve ülke için geç ama reel politikada erken olmasıyla birlikte radikal hareketler ve terörün önüne geçebilen, işleyen

* Food and Agriculture Organization of the United Nations

bir sistem ve diplomasi mekanizmasının varlığı hem Afganistan'ın hem de bölgenin en çok ihtiyacı olduğu bir düzendir.

Bu çerçevede İran'ın Rusya ve Çin ile yaptığı iş birliği görüşme ve anlaşmaları, Batı ile olan çekişmeli ilişki ve ambargolara bir çıkış yolu olarak da değerlendirilmektedir. Bu nedenle barışın sağlanması, ticaret yollarının güvence altına alınması ekonomik çıkmazda olan İran'ın nefes tazeleyebileceği bir alanı oluşturabilmesi olarak değerlendirilebilir. Ruhani yönetiminin sonlarına doğru 25 seneyi kapsayacak olan İran-Çin çok boyutlu iş birliği anlaşması, üstelik Afganistan, Ortadoğu'dan Çin'e petrol ve doğalgaz ithalatı için daha kısa, daha ucuz ve daha güvenli bir yol olabilir. Petrol açısından zengin doğalgaz rezervleri açısından Rusya'dan sonra ikinci ülke İran olduğu düşünülürse hem İran hem Afganistan hem de Rusya'nın Çin'e yönelik politikalarını şekillendirebilmektedir. Üstelik 'Bir yol bir kuşak projesi' gibi Çin'in öne sürdüğü geniş kapsamlı projeleri açısından enerji hatları hayati önem taşımaktadır.

'Bir yol bir kuşak projesini' ilerletmek, güvenlik ve istikrarını sürdürmek için ticaret ve ulaşım yollarının geliştirilmesinde Afganistan, oynayabileceği önemli role sahiptir. Uluslararası kuruluşların verilerine göre son yıllarda iki ülke arasındaki ticaret, ihracat ve ithalat ilişkileri artmıştır. Dolaysıyla Afganistan'ın rolünün Çin için çok önemli olduğu ve Çinli liderlerin Afganistan'daki herhangi bir iç güvensizlik veya herhangi bir cephe, parti, grubun varlığına bakılmaksızın, Çin ile paylaşılan sınırlar ve ilişkilere hiçbir zarar gelmemesi gerekmektedir. Çin, ticari ve ekonomik hedeflerini sürdürmeyi, Taliban'ın varlığı dolaysıyla sınırlarını paylaştığı Afganistan ile askeri konulara para harcama ile asla ilgilenmemektedir (Karimi, 2021). Diğer yandan Radikal İslami hareketlerin Çin'e geçişi vb. Çinin karşı olduğu bir durumdur.

Çin ile yapılan anlaşmaya ek olarak, İran'ın Hatemi dönemi itibariyle Rusya ile 20 yıllık bir anlaşması mevcuttur. Süresi bu yıl biten anlaşmanın bazı değişiklikler yapılarak uzatılacağı düşünülmektedir. İran Askeri anlamda örneğin Rusya'dan almayı planladığı savaş uçaklarıyla savunma sanayisini canlandırmak istemektedir. Bu çerçevede İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin Rusya Devlet Başkanı Putin'i ziyaret etmiştir.

Şekil 3: İkili ziyaret (BBC, Dovlet İran, 2022).

Bu ziyarete ilişkin Tahran Üniversitesi Avrasya Araştırmalar merkezi müdürü ve Rusya

çalışmaları uzmanı Elaheh Koolaee*, Rusya'nın, İran'la kapsamlı ilişkiler aradığını, İran'ın dengeli bir dış politika izleme konusunda önemli kapasiteye sahip olduğunun altını çizmiştir. Ona göre, devrim sonrası İran'ın jeopolitik hükmü gibi görünen 'Ne Şarki Ne Garbi' politikasının Doğuya (Şarka) kayması, çeşitli ABD ve Avrupa baskılarının sonucunda daha da güçlü hale gelmektedir. Bu bağlamda 20.Ocak.2022 'Cumhur Başkanı Reisi'nin Moskova ziyareti çok önemli ama Rusya ile ilişkilerin İran için daha faydalı olması adına, aynı zamanda Batı ile de ilişkileri geliştirmeye çalışmalı.' konusunun altını çizmiştir. (Koolae, 2021).

Bu bağlamda, İran'ın Bushehr Santralinin inşasında Rusya ile iş birliği, Rusya'nın İran'ın sivil nükleer programını Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve uluslararası silah kontrol rejimlerinin himayesinde sürdürmesi gibi konularda her iki ülkenin birbirine ihtiyacı var. Bu arada Rusya ekonomik çıkarlarına ek olarak bölgesel ve küresel sorunları çözme alanında bir gövde gösterisi de yapmaktadır. İran ise dengeli bir dış politika gereklilikleri sağlayabildiği taktirde be rekabet dolu ortamda karlı çıkabilmektedir. Aksi taktirde bu ilişkilerden sonuna kadar yararlanan tarafın Rusya olması muhtemeldir.

Reisiyle Putin'in, her 2taraf için önemli olan İran'ın Nükleer dosyası, Suriye ve Afganistan gibi konularda görüştüğü bilinmektedir. Hem Tahran'da dini lider Hamaney'in Batı karşıtı fikirlere en yakın politikacılar iktidarı ele geçirmiş, hem de Moskova'da Batı'ya meydan okuma ve Amerikan hegemonyasına direnme süreci önemli ölçüde ilerlemiştir.

Özellikle Hatemi döneminde daha çok Batı yönü önemsense de genel itibariyle hem Doğu hem de Batı ile dengeli bir siyaset yürüttüğü sırada Rusya ile imzaladığı 20 yıllık sözleşmenin bir takım maddelerinin değiştirilmesiyle yenilenmesi konusu gündemde olan bir konudur. Günümüzde Hatemi döneminden daha farklı koşullar olsa da İran tarafından bakılacak olunursa, mevcut denklemde maksimum çıkar elde edebilmek amacı gütmenin daha akılcı yolu, bütün yumurtaları Rusya sepetine dizmemek diye düşünülebilir.

Bu çerçevede İran'ın Rusya, Çin ve Afganistan'la iyi ilişkiler kurmaya çalıştığı bu süreçte, konu Taliban yönetimine gelince bu iki güçlü ortağın (Rusya ve Çin) görüşlerine paralel olarak hareket etmektedir. Örneğin Sergey Lavrov, Rusya Dışişleri Bakanı Afganistan'a sınırı olan Rusya, Çin, İran, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın temsilcilerinin yer aldığı bir toplantıda yaptığı açıklamalara bakılırsa (Spuntik, 2021):

ABD ve NATO güçlerinin askeri varlığına kendi topraklarında izin vermemeye yönelik görüşü, Afganistan'dan göçün önlenmeye çalışılması, Afganistan (halkı) için somut işler yapmanın zamanı geldiği, BM koordinatörlüğünde Afganistan'a yardımların yapılması, gerçek anlamda bir kapsayıcı hükümetin kurulması, tüm etnik güçlerinin çıkarlarını azami biçimde hesaba katılması gibi konular üzerinde durulmuştur. Nitekim Afganistan'a yapılacak yardımlarda esas sorumlunun, ülkeyi bu hâle getirenler olduğunun altı çizilmiştir. Burada da ifade edildiği gibi İran'ın bu başlıklar çerçevesinde bir dış politika izlediğini, uzlaşmacı bir çözümle kapsayıcı hükümetin kurulması yönünde bir çaba göstermeye çalıştığı görülmektedir.

Afganistan'daki gelişmelere yönelik ilgili haberler tarandığında, muhalifler, dini azınlıklar ve Şii kesim ile, 'demir kafes' içerisinde yer alan -diye tabir edilen- kadınların da Taliban sonrası durumları hiç iç açıcı değildir. Kadınların temel hakkı olan eğitim hayatının askıya alınması, çalışan kadınların işyerlerine dönememesi çalışma hakkının alınması (sadece ilgili bir meslekte herhangi bir erkeğin bulunmadığı durumunda bir kadın işine dönebileceği durumu) türünden incelemelerde Taliban'ın iddia edildiği gibi ne oranda değişmiş olabileceğinin açık bir göstergesidir. Zira giyinme özgürlüğü, çalışma

* Tahran Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Öğretim Üyesi

özgürlüğü ve benzerinin kısıtlanmasının yanında öncesi de aktarıldığı üzere, kayıp olan veya öldürülen kadın aktivistlerin yaşam özgürlüğü ayrıca kısıtlanmakta, ellerinden alınmaktadır. Dünya siyasetinde de alışık olunan durum, ekonomik çıkar, meselenin siyasi, askeri ve güvenlik boyutları her zaman daha ağır basmaktadır. Bu yüzden çeşitli azınlıkların, çocuk ve kadınların sesi gerektiği kadar pek de duyulmamaktadır. Özellikle 20 yıldır Afganistan'da bulunan güçlerin, insanlar yani sivillerin en temel ihtiyaçları olan can güvenliği, besin-gıda ihtiyaçlarını sağlamak için yöntem ve alt yapıları oluşturmadan, oluşturulduysa da bu mekanizmaların işlemesini sağlayamadan bölgeden ayrılması, uluslararası toplumun görev ve işlevselliğini ciddi anlamda sorgulatmaktadır.

Üstelik demokrasi ve insan hakları iddialarıyla bölgeye ayak basan herhangi bir devlet ve kolluk kuvvetlerinin çocuk pazarının açılması yönünde nasıl bir tepki verdiği ayrıca merak konusudur. Açlık durumunda olan ailelerin özellikle kız çocuklarını bu pazarlarda satışa çıkarması dünyanın gözü önünde gerçekleşmektedir. Bu olayda da benzer pek çok durumda yaşandığı gibi ağır fatura sivillere ve özellikle çocuklar ve kadınlara kesilmektedir.* (Eghtesad News, 2022)

Patricia Gossman'in 23.08.2021'de Human Rights Watch'ta altını çizdiği gibi hükümetler, Kabil havaalanındaki tahliye kriziyle meşgulken ve diğer yandan Taliban kontrolü pekiştirirken 'bekle ve gör' yaklaşımını tercih edebilir; ancak bütün bunlar yaşanırken bir yandan da acil eyleme geçilmesi gerekmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü Asya Bölge Direktörü Gossman, halihazırda ortaya çıkan ciddi suiistimallerin varlığının altını çizerken, herhangi bir gecikmenin, potansiyel olarak korkunç sonuçlar doğurabileceği ve Taliban'a bir kayıtsızlık mesajı göndereceği türünden sorunlara dikkat çekmiştir. ''Zulümler artarken şimdi harekete geçmemek, konseyin güvenilirliğini sadece Afganistan'da değil, diğer insan hakları krizlerinde de silinmez şekilde zedeleyebilir.'' diye aktarılmıştır (Gossman, 2021).

Bütün bu meseleler, kalıcı çözüme ulaşıncaya kadar hem Afganistan halkı için hem de komşu devletler için çeşitli sorunlar doğurabilme kapasitesine sahiptir. Taliban'ın ilk amacı ise bir an evvel uluslararası toplum, devletler ve kuruluşlar tarafından tanınmaktır. Bu amaç doğrultusunda çeşitli ülkelere ziyaretlerde ve görüşmelerde bulunmakta, kadın hakları ve benzeri meseleleri daha sonraki sıralarda konuşmayı tercih etmektedir.

Çalışmanın bu kısmında son olarak İran ve Afganistan arasındaki bir diğer mesele olan su konuları üzerinde durulacaktır.

Afganistan'da Hindu Kuş Dağları'ndan başlayıp İran ile Afganistan arasındaki siyasi sınırdaki Hamoon Sulak Alanı'nda sona eren Helmand Nehri'nin bu uzun rotası, büyük Sistan bölgesindeki iki dost ve komşu arasında barış ve huzurun simgesi olarak tarif edilmiştir. Söz konusu bölgeden elde edilen coğrafi bilgilere göre, Helmand nehrinin üst kısmı Afganistan'da yer almakta ve bu nehir Afganistan üzerinden mansap havzasında İran'a girmektedir. Bu bağlamda Helmand Nehri boyunca yer alan siyasi sınır, 1972 (1351 h.ş.) anlaşması olarak bilinen bir sözleşme şeklinde İran ve Afganistan arasındaki siyasi sınırın iki yakasını geliştirmek amacıyla bu nehir suyunun barışçıl bir şekilde kullanılmasını garanti altına almıştır. Bu anlaşmaya göre İran'ın Helmand Nehri'nden normal su yılındaki su hakkı bir yıl için ortalama 820 milyon metreküp olarak kabul ediliyor ve bu su Hamoon Sulak Alanına akmaktadır.

Ancak son dönemlerde İran'daki sorunların başında, Gary Lewis'in (Tahran'da BM Daimî Temsilcisi) de vurguladığı gibi, insan güvenliği yönelik en büyük tehdit su kıtlığıdır. Özellikle Kuzey Batı'da yer alan Urmiye Gölü İran'ın en büyük çevre sorunu olarak bilinmektedir. Bununla birlikte Hamon, Karon, Zayanderoud, Artak, Araz, Arvandroud, Sefidroud, Karkhe, Haraz, Halilroud, Karkhe

* Pazarda satılmaya sunulan kız çocuklarının videosu için ilgili kaynağa bakılabilir.

vb. (Madani, 2018) önemli nehirler, Bakhtegan, Jazmourian, Gavkhoni sulak alanları ve toplam 600 ovanın 355'i günümüzde büyük oranda kurumuştur (Radio Farda, 2021).

Şekil 4'te olduğu gibi Dünya Kaynakları Enstitüsü'nün (World Resources Inst.) 2018 yılında hazırlanmış olduğu ilgili haritada 33 ülkenin 2040 yılında yaşayacağı su stres tablosunu gözler önüne sermektedir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan İran ve Afganistan ülkeleri ise görüldüğü üzere, bu şiddetli su sorunu yaşayacak olan ülkeler çemberinde yer almaktadır.

Şekil 4: 2040 yılı Şiddetli Su Stresine İlişkin Harita (World Resources Inst., 2018).

Bu çerçevede İran'da su sıkıntısıyla birlikte hava kirliliğinin, Tahran gibi sanayi şehirler dışında da yaşanmasının sebebi sadece endüstriyel kaynaklı etkenler oluşturmamaktadır. Örneğin Azerbaycan (Moghtader, 2014) eyaletlerinde Urmiye Gölü'nün ardından gelen kuraklıkla oluşan tuz, kum fırtınaları, Sistan Balochestan, Kerman, Khozestan (ifpnews, 2021) Eyaletleri, Ahvaz, İlam, Yazd vs. şehirlerde toz, kum ve kuru toprağın havaya karışması sonucu nefessiz kalan onlarca insanın ve diğer canlıların durumu özellikle yaz mevsimlerinde oldukça trajiktir. Bu durum temiz havaya erişimin kısıtlılığının birer kanıtıdır. Cumhurbaşkanı Ruhani'ye göre, kum-toz kaynaklı hava kirliliğinin %20'si iç menşeli, dış ayaklarıysa Irak, Suriye, Urdun, Kuveyt, Arabistan, Afganistan, Pakistan ve Türkmenistan dolaysıyla yaşanmaktadır. Bu hususlar 2017'de ''Kum ve Toz Fırtınalarıyla Mücadele Uluslararası Konferansı: Zorluklar ve Pratik Çözümler" adlı bir konferansta değerlendirilmiştir (Dehghan, 2020, s.163-164). Şekil 5 ve 6'da bu durumu Ürmiye Gölü ve Yazd kentlerin durumunu göstermek için birer örnek verilmiştir.

Şekil 5: Urmiye Gölü (Trend, 2017)

Şekil 6: Yazd Şehri (Straitstimes, 2018)

İran'ın bu çapta bir kuraklık yaşanmasına bakılırsa, 19 Ocak 2022 tarihinde Taliban'nın Kamal Khan Barajı'nın kapılarını İran'a doğru açarak Helmand suyu İran'ın Hamoon nehrine doğru aktığını

duyurması karşılıklı iş birliği açısından İran için önemli bir mevzu olarak sayılmaktadır. Sistan ve Belucistan valisi, Afganistan'daki Kamal Khan Barajı'ndaki iki vananın yeniden açılmasına atıfta bulunarak, "Tanrı'nın yardımıyla, bu barajdan su akışı devam edecek, böylece İran'ın Helmand'den gelen su hakkı tamamen sağlanacaktır." diyerek böylelikle karşılıklı ilişkilerin bir boyutunun altı çizilmiştir.

Bahsedilen Ocak Ayında Afganistan'da şiddetli yağışlar nedeniyle Kamal Khan Barajı tamamen dolarak duvarlarını su basmış idi. Daha önce, Afganistan'daki yerel kaynakları, Kamal Khan'ın suyunun topraktan inşa edilen bir baraj tarafından kapatıldığını Afganistan'ın Goodzare bölgesine yönlendirildiği bilgisi aktarılmıştı. Ancak son zamanlarda İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, "Helmand Nehri'nin tanımlanmış bir yasal rejimi olduğunu ve 1972'de (1351 h.ş.) iki ülke arasında imzalanan bir anlaşmaya göre İran'ın su hakkının açıkça tanımlandığının" belirtildiği üzerinde durulmuştur (BBC Instegram, 2022).

Bu çerçevede İran-Taliban arasındaki karşılıklı ilişkiler ve izledikleri politikalar bu anlamda yeni olmakla birlikte, uzlaşıcı mı çatışmacı mı, hangi yöne everileceğine bağlı olarak, çalışma çerçevesinde ele alınana çeşitli başlıklar daha da gündeme gelip bazısı üzerinde yoğunlaşmaya doğru gidilecektir. Bunlar arasından bazısı daha arka plana itilirken, bazı yeni konular bu tartışmalara eklenebilecektir.

Sonuç

Sonuç itibariyle İran'ın Afganistan ile paylaştığı sınırı dolaysıyla uyuşturucu transferi, silahlı ve radikal terör grupların faaliyet alanına dönüşebilme kapasitesi ve büyük bir göç dalgasının yaşanabileceği dolaysıyla çeşitli temel başlıkları içinde barındırdığından dolayı İran için göz ardı edilemez bir bölgeye tekabül etmektedir. Ayrıca iç siyasette çeşitli bölgesel alanlarda su ile ilgili artarak yaşanan son zaman huzursuzluklarına kısmı bir çözüm olabilecek, sınır bölgesine kadar uzanan suların (Helmand ve Harirod nehirleri) bulunduğu bir bölge olması dolaysıyla İran için önemlidir. Bütün bu değişken parametreler ışığında, Taliban'ın değiştiği, yeni oluşumun eski Taliban'dan farklı olduğu savı İranlı yetkilileri tarafından öne sürülmüştür. Bu bağlamda Taliban yönetimi ile oluşan diplomatik görüşmelerde siyasi ve ekonomik çıkarların hayata geçirilmesi olarak okunması, istikrarsızlıktan doğacak olan zorlukları minimize etmeye çalışmak İran'ın girişimlerinin temel çabasını oluşturmaktadır. Afganistanlı taraflar ile arabuluculuk görüşmelerde bulunarak bu politikanın ayaklarını oturtmaya çalışırken diğer iki siyasi ortağı olarak gördüğü, Rusya ve Çin'i izlemeye başladığının altını çizmek ayrıca mümkündür. Bu bağlamda Taliban tekrar yönetimi elde etmeye doğru ilerlerken oradan kaçan vatandaşlara yönelik İran'da ağırlanmalarına ilişkin girişimleri pek görülmemiştir. Tersine çalışma esnasında aktarıldığı gibi mültecilerin ülkelerine dönmeleri yönünde bir isteğinin bulunması söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Rusya gibi benzer görüşü benimsediği görülmüştür. Bir yandan Doğu bloğunda Rusya ve Çin ile iş birliği anlaşmaları görüşülürken -Çin ile 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır-, diğer yandan İran'ın Nükleer Anlaşma konulu dosyasına ilişkin Batı ile görüşmeleri son aşamaya doğru yaklaştığı duyumu alınmaktadır. Bu işleyişte Siyasi, askeri ve güvenlik boyutlarıyla birlikte ekonomik çıkar ve ortaklıkların daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Özellikle Ortak Kapsamlı Eylem Planı (برنامه جامع اقدام مشترک) ismiyle bilinen İran'ın Nükleer Çalışmalarına ilişkin bu görüşmelerin sürdürüldüğü zeminde örneğin tutuklu karşı ülke vatandaşlarının serbest bırakılması türünden başlıkların da telaffuz edildiğine rastlamak mümkündür. İran ilk başta bu konuların Nükleer dosyaya karıştırılmasını istemese de karşılıklı serbest bırakılmaya sıcak baktığının sinyallerini de vermiştir. Böylece iç ve dış siyasetteki zorlayıcı sıkışmışlığını son dönemlerde gerçekleştirdiği çeşitli ziyaretler ile çözmeye çalıştığını görmek mümkündür. Afganistan konusunda ise arabuluculuk görevini sürdürmeye çalışması bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak bu bağlamdaki Taliban ile görüşmelerde İran'ın sadece Afganistan'da değil çeşitli bölgelerde özellikle savunucusu olduğu Şii azınlığı konusunda ciddi bir girişimi bulunmamaktadır. Şiiler ile birlikte çeşitli diğer azınlıkların, kadın ve çocukların sesi pek de duyulmamaktadır.

Özellikle 20 yıldır Afganistan'da bulunan güçlerin, insanlar ve özellikle sivillerin en temel ihtiyaçları olan can güvenliği, besin-gıda ihtiyaçlarını sağlamak için yöntem ve alt yapıları oluşturmadan -oluşturulduysa da bu mekanizmaların işlemesini sağlayamadan- bölgeden ayrılması, uluslararası toplumun görev ve işlevselliğini ciddi anlamda sorgulatmaktadır.

Bu çerçevede Taliban'ı temize çıkarma, Taliban'ın eskisinden farklı bir yapı ve düşünceye sahip olduğu iddiası ise, öldürülen her kadının veya haksızlığa uğrayan her azınlığın, eğitimden mahrum bırakılan her kız çocuğunun bu iddianın savunucuları üzerinde büyük bir sorumluluk hissetmesi gereken bir görev olmalıdır. Gıdaya erişim için Afganistan ve benzerinde satılan her çocuğun dünyada diğer yaşıtlarında olduğu kadar yaşam, eğitim, beslenme ve güvende olma hakkına sahiptir. Bu hakları hiçbir siyasi-askeri güç ihlal edememeli, hiçbir çıkar karşısında tavizi bulunmamalıdır.

Kaynakça

BBC (2021). Belh merkezinde sivil ve eski askeri 5 kadın aktivistin öldürülmesi, *BBC-news persian*, 05.11.2021, Erişim adresi: https://www.bbc.com/persian/afghanistan-59178668

BBC (2022). Cephe-yi Mukavimet' darbare-ye Didar ba Muttaki dar Tehran: Taliban bar Vaze Mocud Takid Daştand ve Celese Naticei Nadaşt, {Tahran'da Muttaki ile görüşmede 'Direniş Cephesi': Taliban Statükoyu Sürdürmekte Israr Etti ve Görüşmenin Bir Sonucu OSlmadı.}, *BBC News-Farsi*, 11.01.2022, Erişim adresi: https://www.bbc.com/persian/afghanistan-59952636

BBC (2021). Didebana-e Hukuk-i Beşer: Taliban Şiiayan ra mecbur be Tark-e Hane yeşan mikonand {İnsan Hakları İzleme Örgütü: Taliban Şiileri evlerini terk etmeye zorluyor.}, 22.Ekim.2021, *BBC News-Farsi,* Erişim adresi: https://www.bbc.com/persian/afghanistan-59008617

BBC (2022). Dovlet Iran: Mardom be zoodi natayeje safare Raeisi be Moskow ra moshahede mikonan, Erişim adresi: https://www.bbc.com/persian/iran-60124719

BBC Instegram (2022). Bazghoshayi Dariche haye Sadde Kamal Khan dar Afganestan, Erişim adresi: https://www.instagram.com/tv/CY58ca-uZRM/

BBC (2021). Khojaste İlham, Zanan-e Afganistan dar 'Kafes-i Ahanin' Bayad Fakat be Nakşe Maadaari ve Hamsari Basande Konand? {'Demir Kafes'teki Afganistan kadınları sadece anne ve eş rolüyle yetinmeli mi?}, *BBC News-Farsi*, 21.12.2021 https://www.bbc.com/persian/blog-viewpoints-59730501

Dehghan, F. (2020). İslam Cumhuriyetinde 40 yıl İran'da Toplum, Siyaset ve Değişim: 'Ekolojik Sorunlar ve Çevre Hareketleri: Urmiye Gölü ve Çevresi., Gunes, H. (edt). Tarih Vakfı *Yurt Yayınları*, https://www.un.org.ir/images/Documents/sandanddusttorms/ConceptNote-TehranInternationalConferenceonCombatingSandandDustStorms-01FINAL.pdf

DHA, NTV (2021). İran sınırına 43 kilometre beton duvar örüldü, *NTV*, 30.08.2021, Erişim adresi: https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/iran-sinirina-43-kilometre-beton-duvar-oruldu,Hf5MlWqR1E6FHNldfMckJQ/ZCM8zBZR6ES5-tr6TxdOng

Dursun D. ve Arı T. (2019). Orta Doğuda Siyaset, T.C. Anadolu Üni.Yayını, (AÖF), Erişim adresi: https://ets.anadolu.edu.tr/storage/nfs/SIY302U/ebook/SIY302U-13V5S1-8-0-1-SV1-ebook.pdf

DW Farsi (2022). İran ve Afgaanistan-i Tahte Sulteye Taliban, Baazgaaşt be Monasebate Addi? {İran ve Taliban yönetimi altında Afganistan, normal ilişkilere geri dönüş mü?}, *DW Farsi*, 27.08.2021, Erişim adresi: https://p.dw.com/p/3zaC1

Eghtesad News (2022), Tasaviri Talkh az Foroşe Dokhtaran-e Khordsal dar Afganistan + Film {Afganistan'da Kız Çocukları Satışının Acı Görüntüleri + Video}, Eghtesadnews, 05.02.2022, Erişim adresi: https://www.eghtesadnews.com/fa/tiny/news-474186

Ifpnews (2022), Iran President Orders Officials to Tackle Dust Pollution in Southwest, Erişim adresi: https://ifpnews.com/exclusive/iran-president-orders-officials-tackle-dust-pollution-southwest/

FAO (2021). Humanitarian situation, FAO in Afghanistan, Erişim adresi: https://www.fao.org/afghanistan/humanitarian-situation/en/

Fararo (2022). Khanevade Afghan Baraye Zende Mandan Ard Mikhorand, Hayatta Kalmak için Un Yiyen Aç Afgan Aileleri, Barkhat News, Erişim adresi: https://www.barkhat.news/photo/16419025307/images-afghan-family-eats-flour-to-survive

Gossman, P. (2021). UN Rights Body Needs to Investigate Abuses in Afghanistan, Erişim adresi: https://www.hrw.org/news/2021/08/23/un-rights-body-needs-investigate-abuses-afghanistan

Karimi, R. (2021). Delayil-i İktisadi-yi Himayet-i Çin az Taliban {Çin'in Taliban'a Desteğinin Ekonomik Nedenleri}, *Sharghdaily*, 24.08.2021, Erişim adresi: https://sharghdaily.com/fa/main/detail/296929/دلایل-اقتصادی-حمایت-چین-از-طالبان

Koolaee, E. (2022). Rusya, Rusiye Donbaale Revabiti Hamecanibe ba İran Ast/ Zarfiyethayi Muhim-i İran baraye Peygiri-yi Siyaset-i Harici-yi Mütevazın {İran'la kapsamlı ilişkiler aramaktadır/ İran'ın dengeli bir dış politika izleme yolunda önemli kapasitesi}, *IRNA*, 17.01.2022, Erişim adresi: https://www.irna.ir/news/84616898/روسیه-دنبال-روابط-همه-جانبه-با-ایران-است-ظرفیت-های-مهم-ایران

Madani, K. (2018). Su İflasi, *Twitter*, Erişim adresi: https://twitter.com/kavehmadani/status/1019501890743123968?lang=bg

Mohebali (2022). Modir-e Kolle Pişin-e Khavarmiyane-ye Vezarate Khareje dar Goftogoo ba Emtedad {Dışişleri Bakanlığı Ortadoğu Eski Genel Müdürü Mohabeli'in İmtidat ile görüşmesi}, İmtidat Gazetesi-Diplomasi Grubu, 12.07.2021, Erişim adresi: http://emtedad.news/?p=3115

Moghtader, M. (2014). Farming Reforms Offer Hope for Iran's Water Crisis, *Reuters*, Erişim adresi: https://news.yahoo.com/farming-reforms-offer-hope-irans-water-crisis-131227395.html?guccounter=1

Osmani, A., Robertson, I. D., Habib, I., & Aslami, A. A. (2019). History and epidemiology of foot-and-mouth disease in Afghanistan: a retrospective study. *BMC veterinary research*, 15(1), 1-12.

Radio Farda (2022). keshfe ejsade chaharfaal madani zan dar mazar sharif; 2 maznoon daastghir shodan, Erişim adresi: https://www.radiofarda.com/a/four-afghan-female-rights-activists-slain/31549079.html

Radio Farda (2021). Rooze jahani ab va takid bar estefade manabe tabii baraye kahesh tanesh abi, Erişim adresi: https://www.radiofarda.com/a/world-water-day-report/29115299.html

Radiofarda (2021). Rozname Shargh: İran Hezaran Panahjoye Afgan ra Bargardande Ast, {Shargh Gazetesi: İran binlerce Afgan mülteciyi iade etti}, *Radiofarda*, 24.08.2021, https://www.radiofarda.com/a/31425720.html

Roy, O. (2005). Siyasal İslam'ın İflası, Çev. Cüneyt Akalın, 3. Basım, Metis Yayınları.

Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler, *ORSAM*, No.1, Nisan 2016.

Sharghdaily (2021). Bir Saha Araştırması, Zire Tighe Raddemarz, {Geri-Gönderme Usturası Altında}, *Sharghdaily*, 24.08.2021, Erişim adresi: https://sharghdaily.com/fa/main/detail/296945/زیر-تیغ-رد%E2%80%8Cمرز»

Sharghdaily (2021). Muhalifet-i Putin ba Eskane Muvakkat-i Panahjoyan-e Afgan, {Putin'in Afgan Mültecilerin Geçici Olarak Barındırılmasına Karşı Çıkışı}, *Sharghdaily*, 24.08.2021, Erişim adresi: https://sharghdaily.com/fa/main/detail/296944/مخالفت-پوتین-با-اسکان-موقت-جویان-افغان%E2%80%8Cپناه

SPUNTIK News (2021). Lavrov'dan Afganistan'ın komşularına ABD ve NATO üslerine ev sahipliği yapmama çağrısı, *Spuntık News-Türkiye,* 27.10.2021, Erişim adresi: https://tr.sputniknews.com/20211027/lavrovdan-afganistanin-komsularina-abd-ve-nato-uslerine-ev-sahipligi-yapmama-cagrisi-1050228677.html

Straitstimes (2018). Sandstorm sweeps through Iranian city, Erişim adresi: https://www.straitstimes.com/world/sandstorm-sweeps-through-iranian-city

Trend (2018). Concerns grow over salt storms in northwestern Iran, *Azernews*, Erişim adresi: https://www.azernews.az/region/129577.html

World Resources Inst. (2018). Stories to Watch 2018 #stw18 5/6 - Water, Food & Security: Water stress

Barış Operasyonlarında Kolluğun Rolü: Afganistan Örneği

Cengiz ÖZEL*

Özet

Barış koruma, Birleşmiş Milletler ve diğer bölgesel örgütler tarafından yürütülen barış operasyonları çerçevesinde ele alınan bir harekât türüdür. Barış operasyonlarının farklı şekillerde sınıflandırılması mümkün olmakla birlikte temel olarak; çatışmaların önlenmesi, barış yapma, barışı koruma, barışa zorlama ve barışın inşası olmak üzere beş başlık altında incelenebilir. Barışı koruma operasyonları geleneksel olarak tarafların uzlaştığı bir barış antlaşması ile başlamakta ve bu antlaşmanın yürürlüğünün kolaylaştırılması ve desteklenmesine yönelmektedir. Bununla birlikte barış koruma faaliyetleri, günümüzde kendini daha geniş bir yorumlama ile pratikleştirmektedir. Ateşkes ortamının kırılganlığı ve çok değişkenli yapısı bu tür faaliyetler- de askeri unsurların yanında kolluk kuvvetlerinin de son dönemde kullanımını yaygınlaştırmıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'da görevlendirilmek üzere Birleşmiş Milletler bünyesinde teşkil edilen Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (UGYK) de bu tür barış operasyonlarının modellenmesinde en güzel örneklerdendir.

Türkiye'de yapılan çalışmalarda UGYK'nin Afganistan'da yürüttüğü barış operasyonuna Türk Silahlı Kuvvetlerinin rolü sıklıkla ele alınmasına rağmen Türk kolluk teşkilatlarının rolüne yeterince yer verilmediği görülmektedir. Çalışmada literatür taraması, gözlem ve görüş- me yöntemi kullanılacaktır. Çalışma ile Türk kolluk teşkilatlarının Afganistan'daki faaliyetleri, UGYK bünyesindeki rolü çerçevesinde ortaya konulmasıamaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Barış Koruma Operasyonları, Afganistan, UGYK, jandarma, polis.

Giriş

Barış operasyonları, Birleşmiş Milletler ve diğer bölgesel örgütler tarafından yürütülen siyasi, ekonomik, sosyal ve hukuki farklı boyutlarda ele alınan harekât biçimleridir. Barış operasyonlarının farklı şekillerde sınıflandırılması mümkün olmakla birlikte temel olarak;

- Çatışmaların önlenmesi,
- Barış yapma,
- Barışı koruma,
- Barışa zorlama
- Barışın inşası olmak üzere beş başlık altında incelenebilir (UN, 2008).

Önleyici diplomasi faaliyetleri olarak da ele alabileceğimiz çatışmaların önlenmesi misyonları, taraflar arasındaki uyuşmazlıkların çatışmaya dönüşmemesi için uyuşmazlık veya çatışmaların daha ortaya çıkmadan önce önlenmesini, mevcut uyuşmazlık ve gerilimlerin tırmanmasının engellenmesini, sınırlandırılmasını veya yayılmasını engellemeye yönelik yapısal ve diplomatik faaliyetleri içermektedir (Odman, 2004: 73).

Barış yapma, barışın bozulması veya uyuşmazlıkların çatışmaya dönmesinden hemen sonraki safhada, Birleşmiş Milletler Şartı'nın VI. Bölümünde yer alan barışçıl yöntemlerle, düşman tarafların anlaşmaya vardırılmasına yönelik diplomatik faaliyetleri içermektedir (UN, 2008: 17). Barış yapma

* Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, ozelcen@gmail.com.

faaliyetlerinde çatışan tarafların uzlaştırılması için gerçekleştirilen dostça girişim, arabuluculuk ve diplomatik tecrit sık başvurulan yöntemler olarak ifade edilebilir.

Barış operasyonları içerisinde barışı koruma operasyonları, hasım tarafların vardığı uzlaşma doğrultusunda yeniden çatışmaya dönülmemesi için yine tarafların rızaları ile asker, polis ve sivillerin de dahil olduğu, çok uluslu bir gücün uyuşmazlık alanında konuşlandırılması ve faaliyetlerini ifade içermektedir (Odman, 2004: 73). Barış koruma operasyonları, günümüzde sadece barış ve güvenliği sağlanmasını ifade etmemekte aynı zamanda siyasi sürecin kolaylaştırılması, sivillerin koruması, eski savaşçıların silahtan arındırılması, terhisi ve yeniden bütünleştirilmesi faaliyetleri ile seçim süreçlerin desteklenmesi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının korunması gibi geniş bir yelpaze yürütülen faaliyetleri içerir hale gelmiştir. Barış koruma teknik olarak askeri zorlama tedbirlerini içeren bir harekât türü olmadığından;

- Tarafların rızası,
- Tarafsızlık,
- Meşru müdafaa ve belirlenmiş çatışma kuralları haricinde kuvvet kullanmama şeklinde üç temel ilke doğrultusunda gerçekleştirilmektedir (UN, 2022a; Odman, 2004: 88-90).

Barışa zorlama operasyonları ise, barış koruma operasyonlarında ön plana çıkan rıza ve tarafsızlık ilkelerinin tam olarak uygulanmadığı, Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümünde yer alan güvenlik esaslı askeri faaliyetleri ön plana çıkaran faaliyetleri içermektedir (Özel, 2019: 33). Barışa zorlama operasyonlarında BM Güvenlik Konseyi'nin kararı ile askeri güç kullanımı da dâhil zorlayıcı önlemlere başvurulmaktadır. Zorlayıcı önlemlerin uygulanmasında Güvenlik Konseyi'nin kararı ile bölgesel güvenlik örgütlerinden de istifade edilebilmektedir (UN, 2008: 18).

Barış operasyonları içerisinde son olarak ele alacağımız ve daha kapsamlı ve kompleks bir süreci ifade eden barışın inşası ise çatışmaların durması ve kontrol altına alınması sonrasındaki safhada, yeniden çatışmaya girme veya yeniden çatışma riskini azaltma kapsamında devletin temel işlevlerini etkin ve meşru bir şekilde gerçekleştirebilme kapasitesini artırmaya yönelik siyasal, sosyal, ekonomik ve askeri olmak üzere tüm seviyede yapılanma ve geliştirme faaliyetlerini içermektedir (UN, 2008: 18). Barış inşası uluslararası güvenlik bağlamında günümüzde sıklıkla devlet inşası veya ulus inşası gibi süreçlerle kendisini pratikleştirdiği görülmektedir.

Ancak hemen belirtilmelidir ki barış operasyonlarının bu şekilde sınıflandırılması, teorik olarak mümkün olmakla birlikte uygulamada bu şekilde bir ayrıma tabi tutmak mümkün olmamaktadır. Barış ortamının kırılganlığı, barış operasyonlarının aralarındaki sınırları giderek daha da muğlak bir hale getirmektedir. Örneğin Birleşmiş Milletler barışı koruma operasyonları geleneksel olarak bir ateşkes veya barış anlaşmasının uygulanmasını desteklemek ve yürürlüğünün kolaylaştırılmasını sağlamak için başlatılmış olsa bile güvenliğin ve kamu düzeninin sağlanamadığı durumlarda, Güvenlik Konseyi'nin yetkisiyle taktik düzeyde güç kullanımını içeren daha geniş bir yorumlama ile kendini pratikleştirebilmektedir. Böylece barışı koruma ile barış inşası arasındaki sınırlar mutlak bir çerçeve sunmaktan uzaklaşmaktadır. Ancak yine de teorik olarak barış korumada güç kullanımının en iyi ihtimalle taraflarının rızasıyla taktik düzeyde gerçekleşmesi mümkün iken, barış inşasında stratejik veya uluslararası düzeyde güç kullanımını da içerebildiğini de ifade edebiliriz. Dolayısıyla aşağıdaki çizelgede de gösterildiği üzere çatışmayı önleme, barış yapma, barışı koruma ve barışı inşası şeklinde bir operasyon akışı uygulamada nadiren doğrusal veya sıralı bir şekilde gerçekleşmekte, daha çok iç içe geçen süreçler şeklinde ele alınmaktadır.

Tablo 1: Politik Süreçlerde Barış Operasyonları İlişkisi

Barışı operasyonlarının ilk örneği 29 Mayıs 1948'de İsrail'de Arap-İsrail çatışmaları kapsamında kurulan 'Birleşmiş Milletler Ortadoğu Ateşkes Gözlem Örgütü' (UNTSO) misyonu ile gerçekleştirilmiştir. Halen devam eden bu ve diğer 11 operasyon ile birlikte günümüze kadar BM kararıyla 71 barışı koruma operasyonu icra edilmiştir (UN, 2022b). BM bünyesinde 1988'den itibaren bugüne kadar gerçekleştirilen barış operasyonları ele alındığında toplam operasyonların % 82'sini teşkil etmektedir.

Bölgesel örgütlenmeler de günümüzde yoğun bir şekilde barış operasyonlarında yer almaktadır. AGİT, NATO ve AB, bu bağlamda ön plana çıkmaktadır. AGİT tarafından bugüne kadar 33 misyon üstlenilmiş bunlardan halen 15 misyonun devam ettiği görülmektedir (OSCE, 2022). NATO da dünya genelinde 24 barış operasyonu icra etmiş ve halen beş barış operasyonunu devam ettirmektedir (NATO, 2021a). AB ise seçim gözlem görevleri hariç olmak üzere 39 barış operasyonunu aktif olarak yürütmüş ve bunlardan da halen 21'i devam etmektedir (EEAS, 2021).

Türkiye de uluslararası güvenlik ve barışın korunması, taraf olunan antlaşmalar ve uluslararası taahhütler bağlamında barış operasyonlarında aktif olarak yer almaktadır. Türkiye BM adına ilk yürütülen barış operasyonlarına ilk kez 1950-1952 yılları arasında Kore Harbi kapsamında tugay seviyesinde bir birlik ile iştirak etmiştir. Ardından İran-Irak savaşı sonrası oluşturulan BM İran-Irak Askeri Gözlem Grubu'nda Ağustos 1988-Mayıs 1991'de görev almıştır. Bu görev sonrasında da birlik seviyesinde ilk kez 1992-1994 yılları arasında BM Somali Harekâtı (UNISOM-II)'na aktif olarak katkıda bulunmuştur (Avcı ve Kurum, 2018: 761). Türkiye'nin kendine özgü stratejik yaklaşımları ile birlik seviyesinde yürüttüğü barış operasyonlarından en sonuncusu 2002-2021 yılları arasında Afganistan'da gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada uluslararası ortamın anarşik yapısının bundan sonraki dönemde devam edeceği varsayımından hareketle barış operasyonlarının da artarak devam edeceği ancak askeri unsurların

görünür varlığına rağmen kamu güvenliği ve düzenini sağlamak hususundaki yetersizlikleri, barış operasyonlarında kolluk teşkilatlarının daha fazla ön plana çıkacağını iddia etmektedir. Bu nedenle Türk kolluk teşkilatlarının barış operasyonlarındaki rolünün incelenmesi Afganistan örneği üzerinden amaçlanmaktadır. Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (UGYK) ve Kararlı Destek Misyonu (KDM) kapsamında Afganistan'da yürüttüğü faaliyetler içerisinde Türk genel kolluk kuvvetlerinin rolü çalışmanın sınırlılığı olarak belirlenmiştir. Çalışmada literatür taraması ve gözlem yöntemi kullanılmıştır.

1. 2001 Sonrası Afganistan Müdahalesi ve Türkiye'nin Afganistan'da Yürütülen Barış Operasyonundaki Yeri

Sovyetlerin dağılması sonrası iki kutuplu dünya düzeni de dağılmış ve ABD liderliğindeki Batı tartışmasız bir zafer elde etmiştir. Bu süreçte ABD, devasa askeri gücü, ekonomik gücü ve rakipsiz siyasal gücü ile dünya liderliğini de ilan etmiştir. Ancak Batı dünyası, ABD'nin devasa gücüne katkı sunan yine ABD liderliğinde kenetlenerek yarattığı küresel ve bölgesel birleşmelerin gerekliliğini sorgularken ABD kendi evinde tam da rakipsiz olduğunu öne sürdüğü gücünün simgesel merkezlerine 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen saldırı ile sarsılmıştır.

Basın yayın organlarının canlı çekim yaptığı esnada önce ABD'nin liberal ekonomik gücünün simgesi Dünya Ticaret Merkezine, kaçırılan yolcu uçakları ile saldırı dalışı gerçekleştirilmiş, bu saldırıları ABD askeri gücünün merkezi Savunma Bakanlığı ve Genel Kurmay Başkanlığının Pentagon binası ve yine ABD'nin siyasal gücünün simgesi Beyaz Saray'a yönelen saldırılar takip etmiştir. Bu saldırılarda Dünya Ticaret Merkezinin ikiz kuleleri çökerken, Pentagon binası kısmen zarar görmüş, Beyaz Saray'a yöneldiği değerlendirilen bir yolcu uçağı, resmi açıklamalara göre yolcular tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmekle birlikte Amerikan savaş uçakları tarafından ile Pensylvania eyaleti Pittsburgh kenti yakınlarında düşürülmüştür. Saldırılarda 90 ülkeden yaklaşık 3.000 masum insan hayatını kaybetmiştir (Özel, 2019: 45-47).

Saldırıların gerçekleştiği günün akşamı ABD Başkanı George W. Bush'un, İncil'den alıntılayarak süslediği ulusa sesleniş konuşmasında, terör saldırılarını gerçekleştiren ve bunlara destek veren ülkelerin aynı tutulacağını, bunlara karşı "Haçlı Seferi"nin başlatıldığını ifade ederek, savaş hali ilan etmiştir. Her ne kadar saldırılar sonrasında bu saldırıları üstlenen bir örgüt olmamış ise de ABD yetkililerince, saldırının arkasında Usame Bin Ladin'in olduğu iddia edilmiştir. Bu doğrultuda ABD Başkanı Bush'un 20 Eylül 2001 tarihindeki konuşmasında da 11 Eylül saldırılarının daha önce Kenya ve Tanzanya'daki Amerikan elçiliklerine El Kaide'nin gerçekleştirdiği saldırılarla ilişkili ve devamı niteliğinde olduğu deklare edilmiştir. Buradan hareketle ABD Başkanı, Taliban Yönetiminden; El Kaide üyelerinin ABD'ye teslimini, Amerikan ve diğer milletlerden tutuklu bulunanların serbest bırakılmasını, terör kamplarının kapatılmasını, Amerikalı ve diğer yabancıların korunmasını, Amerika'ya terör kamplarına erişimde mutlak bir serbestlik tanınmasını istemiş, aksi takdirde Usame bin Ladin ile aynı kefeye konulacağını bildirmiştir (Bush, 2001). Buna karşılık Taliban Yönetimi ise saldırıları kınamış ancak Usame bin Ladin'in bu saldırıları gerçekleştirdiği yönünde yeterli kanıt olmadığı gibi bu saldırıları gerçekleştirebilecek kapasitesinin de olmadığını beyan ederek ABD'nin taleplerini reddetmiştir (Halatçı, 2006: 82).

11 Eylül saldırıları sonrasında hızla koalisyon oluşturan ABD, İngiltere ve Kanada, 7 Ekim 2001'de Kabil, Celalabad ve Kandahar şehirleri üzerinde hava bombardımanı desteği sunarken, Kuzey İttifakı içerisindeki kuvvetler de Taliban Yönetimi'ne karşı karadan saldırıya geçerek Sonsuz Özgürlük Harekâtını başlatmıştır (SÖH). SÖH koalisyonu, önce 13 Kasım 2001'de Kabil'i sonra da Taliban Yönetiminin güneydeki en önemli kalesi Kandahar'ı 7 Aralık 2001'de ele geçirerek kısa sürede ülkenin fiili kontrolünü ele geçirmiştir. Uluslararası topluluğun, müdahaleye tepki göstermemesi, müdahalenin zımnen ve/veya açıktan onaylandığı yönünde yazında genel bir anlayış gelişmesine neden olmuştur. Nitekim müdahalenin, BM tarafından da kınanmamış olması bu yöndeki görüşleri kuvvetlendirmiştir (Örnek, 2012: 108-112).

Ancak BM Güvenlik Konseyinin kararları incelendiğinde, SÖH'ı çerçevesinde askeri güç kullanmasına onay veren ifadelerin bulunmadığı da belirtilmelidir. Müdahaleye ilişkin olarak iki önemli karardan 12 Eylül 2001'de BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1368 sayılı karar ile 11 Eylül saldırıları kınanmış; 28 Eylül 2001 tarihli 1373 sayılı karar ile de tüm devletlerden terörist eylemlere yönelik finansmanın engellenmesi ve terörizm ile mücadelede iş birliğine gidilmesi istemiş olmakla birlikte BM bu kararlarında askeri güç kullanımına izin vermemiştir (UNSC, 2001a; UNSC, 2001b).

Afganistan'da gerçekleştirilen ve Türkiye'nin de aktif katılım sağladığı BM kararları doğrultusunda gerçekleştirilen barış operasyonu, SÖH'dan farklı bir süreç ve yapılanma içerisinde Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (UGYK) kapsamında gerçekleştirilmiştir. UGYK'nin teşkil edilmesine giden süreçte en önemli dayanak Bonn antlaşması olmuştur. Kalıcı Yönetim Kurumları Yeniden Kuruluncaya Kadar Afganistan'da Geçici Düzenlememelere Dair Antlaşma olarak adlandırılan Bonn antlaşması, Kabil ve çevresinde güvenliğin sağlanması sonrasında Birleşmiş Milletler himayesinde önde gelen Afgan ve dünya liderlerinin katılımı ile 5 Aralık 2001'de, 9 gün süren bir toplantı sonrasında imza altına alınmıştır. Antlaşma ile ülkenin tamamını temsil edecek bir yönetimin kurulmasına da rehberlik edecek barış inşası ya da yeni Afgan ulus inşası sürecinin de yol haritası oluşturulmak istenmiştir. Nitekim 27 Kasım-5 Aralık 2001 tarihleri arasında yapılan Bonn Konferansı'nın sonuç bildirgesinde ortaya koyulan yeni yönetim, "Geçici Yönetim" olarak tanımlanmış ve bunun zamanla "Geçiş Yönetimi"ne ve Loya Cirga'nın onaylamasının ardından da "Geçici Afganistan İslam Cumhuriyeti"ne dönüşeceği ifade edilmiştir. Bonn'da planlandığı gibi Geçici Hükümet 22 Aralık 2001'de kurularak Hamid Karzai liderliğinde görevine başlamıştır (Özel, 2019: 64-67).

Bonn antlaşması sonrasında oluşturulan Geçici Hükümete Kabil ve çevresinin güvenliğini sağlanmasına yardımcı olmak maksadıyla BM Güvenlik Konseyi'nin 1386 sayılı kararı doğrultusunda 20 Aralık 2001'de Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (UGYK) tesis edilmiştir. UGYK, ilk aşamada 6 aylık süre için İngiltere'nin liderliğinde Türkiye'nin de dahil olduğu 18 ülkenin katılımı ile oluşturulmuş, 16 Ocak 2002 tarihinden itibaren de fiilen harekât kabiliyetine ulaşmıştır. Sonraki aşamada ise UGYK, Afgan Yönetiminin ülke genelindeki mutlak egemenliğini tesis etmesine yardımcı olmak maksadıyla komutasını 11 Ağustos 2003'ten itibaren NATO'ya devretmiştir. Böylece NATO'nun, UGYK misyonunun liderliğini üstlenmesiyle birlikte, ülke genelinde egemenlik ülkenin kuzey bölgesinden başlayarak aşama aşama SÖH'daki birliklerin komutası da devralınmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda en son 5 Ekim 2006'da Afganistan'ın doğusundaki, ABD'nin liderliğindeki SÖH koalisyonundan da kuvvetlerin komutası devralınarak son aşama tamamlanmıştır. Afganistan'daki barış operasyonu misyonu, 2011'den itibaren de Afgan Güvenlik Kuvvetlerine güvenlik sorumluluğunun kademeli olarak devredilmeye başlanması ile yeni bir sürece girmiştir. Nihayetinde de 2014 sonu itibariyle Afganistan'ın güvenliği tamamen Afgan Güvenlik Kuvvetlerine devredilmiş, operasyonel maksatlı teşkil edilen UGYK'nın görevi sonlandırılmıştır. UGYK görevinin sonlandırılması ile birlikte 1 Ocak 2015'ten itibaren muharip bir görev olmayan ve Afgan güvenlik güçlerine ve kurumlarına öncelikli olarak eğitim, tavsiye, danışmanlık ve yardım sağlamak maksatlı "Kararlı Destek Misyonu" başlatılmıştır. KDM de NATO kuvvetlerinin 27 Ağustos 2021'de ülkeden ayrılması ile son Afganistan'daki 20 yıllık barış operasyonu süreci bulmuştur (NATO, 2021b, NATO, 2021c; UNSC, 2001c; UNSC, 2003; UNSC, 2014).

Tablo 2: Afganistan'da Barış İnşası Sürecinde Önemli Olaylar (Özel, 2019**).**

ABD'ne stratejik meydan okuma	Sonsuz Özgürlük Harekatın başlaması	Bonn Konferansı	UGYK	Geçici Yönetim Kurulması	Loya Cirga Toplanması	UGYK'nın Afganistan Geneline Yayılması	Afgan Anayası Kabulü	UGYK - KDM	Çekilme
11 Eylül 2001	7 Ekim 2001	27 Kasım 2001- 05 Aralık 2001	20 Aralık 2001	22 Aralık 2001	11 Haziran 2002	11 Ağustos 2003	3 Ocak 2004	1 Ocak 2015	27 Ağ.2021
Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a terörist saldırıların düzenlenmesi 90 ülkeden 3000 insanın ölümü	13 Kasım 2001'de başkent Kabil'i 7 Aralık 2001'de Kandahar ele geçirilmiş, yönetim fiilen ABD ve Kuzey İttifakı eline geçti.	Loya Cirga toplanıncaya kadar Geçici Yönetimin kuruldu. İnşa sürecinin yol haritası oluşturuldu.	BMGK 1386 s.k ile 18 ülkenin katılımı ile İngiltere liderliğinde UGYK'nin oluşturuldu	-6 ay süreli Hamid Karzai liderliğinde Afganistan Geçici Hükümetinin kuruldu.	1551 delege ile Afganistan Loya Cirgasının (Büyük Meclis) toplanması ve Geçiş hükümetinin kurulması	NATO'nun UGYK komutasını devralması	Emanullah Han 1923 ile birlikte 6. anayasa	Güvenliğin yerele devredilmesi ve UGYK 'nın sonlanarak KDM'nun başlaması	NATO'nun görevinin sonlanması

Esasen 2020 yılında Taliban ile ABD tarafından imzalanan Doha antlaşması ile başlayan NATO'nun ülkeden çekilmesi, Afgan güvenlik güçlerinin üç haftada egemenliği Taliban Yönetimine devri, ülkedeki 20 yıllık barış operasyonunun başarılı olup olmadığı konusunda derin soru işaretleri barındırmıştır.

Sonuç olarak 11 Eylül terör saldırıları sonrasında Taliban yönetimine karşı;

- ABD liderliğindeki koalisyon kuvvetlerinin yürüttüğü Sonsuz Özgürlük Harekâtı,
- BM Güvenlik Konseyi kararı ile teşkil edilen Uluslararası Güvenlik ve Yardım Kuvveti (UGYK) ve NATO'nun yürüttüğü barış misyonu olmak üzere birbirinden farklı iki uluslararası harekât gerçekleştirilmiştir. SÖH, Afganistan'ın işgali ile yeni bir egemenlik inşası sürecine girerken; UGYK, Taliban ve bazı radikal grupların dahil edilmediği Bonn Konferansı sonrasında imzalan antlaşma ile oluşturulan Afgan Yönetimi ve sonrasında seçimle işbaşına gelen Afgan Yönetimlerine destekte bulunmak maksadıyla teşkil edilmiştir.

Türkiye bu harekâtlardan BM Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda teşkil edilen UGYK'ya katılım sağlamış ancak SÖH içerisinde yer almamıştır. Diğer taraftan UGYK kapsamında icra ettiği görevlerde de Afgan halkı ile tarihi kardeşlik ve dostluk bağlarını da gözeterek, Afganistan'daki hiçbir gruba silah doğrultmaksızın destek sunmak maksadıyla;

- Düşman yok milli kısıtlaması,
- Muharip görevin reddi,
- Kapasitif inşada aktif rol almak şeklinde bir strateji benimsemiştir (Özel, 2019: 197-200).

2. Afganistan'da Yürütülen Barış Operasyonunda Türk Kolluk Teşkilatlarının Rolü

Türk idari yapılanmasında genel kolluk kavramı; Jandarma, Polis ve Sahil Güvenlik teşkilatlarını ifade etmekte olup çalışmamızda kolluk ile genel kolluk kuvvetleri kastedilmektedir. Ancak bunlardan sahil güvenlik teşkilatı Afganistan'da herhangi bir görev icra etmediğinden jandarma ve emniyet teşkilatı rolü üzerinde durulacaktır.

Türkiye'de yapılan çalışmalarda UGYK'nin Afganistan'da yürüttüğü barış operasyonu örneğinde görüleceği üzere Türk Silahlı Kuvvetlerinin rolü sıklıkla ele alınmasına rağmen Türk kolluk teşkilatlarının rolüne yeterince yer verilmediği görülmektedir. Oysaki kolluk teşkilatlarına ilişkin çalışmalar birkaç nedenle önem kazanmaktadır.

Birincisi barış operasyonlarında icra edilen görevlerin niteliği ile ilişkili iken ikincisi kolluk teşkilatlarının değişen yapısı ile ilişkilidir.

Türk Silahlı Kuvvetler bünyesinde görev icra eden kolluk kuvvetlerinden jandarma ve sahil güvenlik teşkilatları 2016 yılında 668 sayılı KHK ile askeri statülerine son verilerek içişlerine bağlı silahlı kolluk kuvveti olarak tanımlanmıştır. Bu durum kolluk kuvvetlerinin barış operasyonlarındaki alacağı rolün mahiyetini bağlılık yapısı itibari ile köklü bir değişime tabi tutmaktadır. Zira TSK bünyesinde barış operasyonlarına katılan jandarma ve sahil güvenlik, bundan önceki süreçte görevin niteliği ve süreçleri yönünden TSK'nın diğer unsurlarından temelde bir ayrıma tabi tutulmaz iken bundan sonraki süreçte gerek bağlılık ilişkileri gerek görev süreç ve nitelikleri bağlamında faaliyet yürüteceği değerlendirilmektedir.

Kolluğun rolüne ilişkin diğer önemli husus ise SSCB'nin dağılması sonrasında oluşan yeni güç dengesi arayışı döneminde görüleceği üzere barış operasyonları veya başka bir ifade ile barış operasyonları adı altında yürütülen ulus inşası veya devlet inşası operasyonlarının sayısında önemli bir artış görülmesi kaynaklıdır. Türkiye taraf olduğu antlaşmalar ve yükümlülükleri doğrultusunda BM adına veya BM tarafından yürütülen barış operasyonlarına Türk Silahlı kuvvetleri ile aktif katılım sağlamaktadır. Ateşkes ortamının kırılganlığı ve çok değişkenli yapısı bu tür faaliyetlerde askeri unsurların yanında kolluk kuvvetlerinin de kullanımını yaygınlaştırmaktadır. Kolluk kuvvetlerinin barış operasyonlarında kullanımının yaygınlaşmasına dayanak teşkil eden en önemli husus askeri unsurlarının kolluk yeteneğine sahip olmaması olarak gösterilmekte; Türk jandarması gibi hem kolluk hem askeri operasyon yeteneği ile donatılmış güvenlik yapılarının devlet inşası süreçlerinde egemenliğin tesisi sonrasında kuvvet çarpanı olacağı şeklindedir. Kolluk kuvvetlerinin barış operasyonlarında kullanılması düşüncesinin oluşumunda Bosna-Hersek'te yürütülen İstikrar Gücünün (SFOR) görevini icrası esnasında harekâta katılan askeri birliklerin kolluk yeteneğine sahip olmamaları nedeniyle ortaya çıkan kamu düzeni ve güvenliği alanındaki boşluğun, nasıl giderileceğine ilişkin yaklaşımların etkili olduğu görülmektedir (JGK, 2021). Nitekim barış operasyonlarında;

- Çatışmaların yoğun olarak seyrettiği ülkelerde emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlayacak kolluk yapılanması yetersizliği,
- Emniyet ve asayiş ile kamu düzenini sağlayacak kolluk yapılanması yetersiz olması halinde, bu görevi üstlenecek askeri unsurların bu görevi hassas bir şekilde icrada ve hukukun üstünlüğünün korunmasında karşılaştıkları yetenek çıkmazı,
- Askeri unsurların kalabalık kontrolü, sınır aşan ve organize suç örgütleri ile bunların içerisinde yer aldığı suçlarla mücadelede gibi görevlerde uzmanlık yetersizliği,
- Barış inşası süreçlerinde girişilen silahsızlandırma, terhis ve bütünleştirme ile sonrasında yürütülen koruma faaliyetlerine ilişkin görevlerin askeri olmayan nitelikleri gibi hususlar kolluk kuvvetlerine duyulan ihtiyacı gün geçtikçe daha da görünür hale getirmektedir.

Jandarma Genel Komutanlığının özellikle SSCB'nin dağılması sonrası uluslararası toplumun artan oranda giriştiği barışı koruma ve destekleme harekâtlarına sağladığı aktif katılım çarpıcı niteliktedir. 1984 yılından itibaren jandarmanın aktif katılım sağladığı barış operasyonlarına ilişkin veriler fikir vermesi açısından aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Jandarma Genel Komutanlığı, tabloda yer verilen barış operasyonları haricinde de yapılan ikili antlaşmalar çerçevesinde Azerbaycan, Gürcistan, Gambiya, Irak, Suriye başta olmak üzere uluslararası ortamda faaliyetlerde bulunmaktadır. Ancak

bunlar BM kararı doğrultusunda yürütülen barış operasyonları kapsamında değerlendirilmediğinden burada yer verilmemiştir.

Tablo 3: Jandarma Genel Komutanlığının Barış Operasyonlarına Personel Desteği (Avcı ve Kurum, 2018: 763)

		198	198	199	199	199	199	199	199	199	199	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	201	201	201	201	201	201	201	201	201	201	
1	Afganistan																															2.559
2	Arnavutluk																															54
3	Bosna-Hersek																															1.676
4	Güney Sudan																															5
5	Gürcistan																															11
6	Haiti																															3
7	Irak																															10
8	İsrail																															54
9	Kongo																															2
10	Kosova																															707
11	Kuveyt																															3
12	Liberya																															2
13	Lübnan																															9
14	Makedonya																															6
15	Sırb.Karadağ																															7
16	Sudan																															18
Toplam		1	2	2	1	31	19	18	27	39	101	121	116	112	58	105	194	156	320	252	278	367	458	466	395	435	527	330	120	74		5.125

Türk kolluk kuvvetlerinin barış operasyonları içerisinde yer aldığı 11 Eylül saldırıları sonrasında Afganistan'da görevlendirilmek üzere Birleşmiş Milletler bünyesinde teşkil edilen UGYK ve KDM, barış operasyonlarına kapsamlı bir şekilde model oluşturması, müşterek görev icrası ile birlikte il imar ekibi tecrübesi nedeniyle incelenmeye değer barış operasyonlarının en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir.

2.1. Jandarma Genel Komutanlığı'nın Afganistan'da Yürütülen Batış Operasyonlarındaki Rolü

Jandarma Genel Komutanlığının Afganistan'da yürüttüğü barış operasyonlarındaki faaliyetleri, Türk Barış Gücünün ilk olarak görevlendirildiği 2002 yılından 01 Ocak 2015 tarihine kadar olan dönemde UGYK bünyesinde icra edilirken; 01 Ocak 2015 tarihinden Afganistan'daki NATO birliklerinin çekildiği 27.08.2021 tarihine kadar olan dönemde Kararlı destek Misyonu çerçevesinde icra edilmiştir.

Jandarmanın Afganistan'da barış operasyonundaki rolü temelde üç önemli alanda şekillendiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Jandarma Kabil Bölge Komutanlığı harekat alanındaki görevleri iken, diğeri Doğu Bölge Komutanlığı harekat alanındaki Vardak İl İmar Ekibi ve Kuzey Bölge Komutanlığı harekat alanındaki Cevizcan İl İmar Ekibi bünyesinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Jandarma Kabil Bölge Komutanlığı bünyesinde bir yandan Afgan kolluk teşkilatlarına eğitim ve danışmanlık hizmeti sunarken, bir yandan da kuvvet koruma, sivil-asker iş birliği faaliyetlerine destek sunulması, kritik altyapıların korunması ve karargâh görevleri icrasında görev aldığı bilinmektedir.

Jandarmanın barış operasyonu kapsamında icra ettiği diğer önemli bir görev alanı olan Vardak il imar ekibi ve Cevizcan il imar ekibi bünyesindeki faaliyetleri ise Türk silahlı güvenlik unsurları ile birlikte konuşlandığı, yabancı devlet unsurlarından oldukça bağımsız müstakil hareket ettiği bir alanda gerçekleştirilmiştir. Türkiye Afganistan'da kurduğu bu il imar ekipleri vasıtasıyla yerel halkın acil görünür ihtiyaçlarına hızlı etkin projelerle destek sunmuştur. Jandarma timleri bu süreçte bir yandan il imar ekibi unsurlarına güvenlik şemsiyesi sağlarken bir yandan da sivil-asker iş birliği ve insani yardımlar içeren faaliyetlerde aktif rol üstlenmiştir. Türkiye'nin il imar ekipleri benzeri müstakil konuş ve görev icrasının, diğer müşterek konuş ve faaliyetlerde görülen diğer yabancı devlet misyonlarına duyulan güvensizliğin olumsuzluğundan etkilenmeden yumuşak gücünü muhafazasında önemli rol üstlendiği değerlendirilmektedir.

Jandarmanın Afganistan'daki görevi dönemsel olarak ele alındığı takdirde; UGYK ve KDM kapsamındaki görevleri bağlamında iki döneme ayrılabilir. Bu dönemlerdeki görevlendirmeler Genelkurmay Başkanlığınca Jandarma Teşkilatına tahsis edilen kadrolar ve imkânlar çerçevesinde şekillenmiştir. Jandarma Genel Komutanlığının 2002-2021 yılları arasındaki Afganistan'daki görevleri ve görevli personel sayıları temelde bir bütünlük göstermektedir. Ancak Jandarma Genel Komutanlığının barışı koruma ve destek harekâtına yönelik sunduğu katkılarda 2014 yılı ve 2016 yıllarının önemli kilometre taşlarından birini oluşturduğu ve bu yıllarda kırılmalar yaşandığı gözlemlenmektedir. Zira 2014 yılında UGYK görevinin bitmesi ile birlikte Kamp Doğan Kışlasındaki bölük seviyeli, Vardak İl İmar Ekibi ve Cevizcan İl İmar Ekibi kapsamında tim seviyeli sürdürülen görevlerin nihayetlendirilmesi neticesinde personel görevlendirmesinde önemli derece düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan birlik seviyeli görevler 2016 yılında Sahil Güvenlik Komutanlığı ile birlikte askeri statüsünün kaldırılarak İçişleri Bakanlığı silahlı kolluk kuvveti şeklinde yeniden organize edilmesi neticesinde de personel sayısında öncekine oranla düşük olmakla birlikte düşüş yaşanmış ve ancak karargâh görevleri ile Afgan Kolluk Teşkilatı'na sağlanan danışmanlık hizmetlerinin sürdürülmesine devam edilmiştir. Jandarma Genel Komutanlığının personel görevlendirmesinde 2016 yılı ile birlikte görülen düşüşte, Türkiye'de 2016 yılında gerçekleştirilen darbe girişiminden kaynaklanan olağanüstü dönemsel özellikler ile ilgili olduğu da değerlendirilebilir. Nitekim Jandarma Genel Komutanlığının genel olarak barış operasyonlarına yaptığı personel katkısındaki artış ve düşüş eğilimi aşağıdaki grafikte de ifadesini bulmaktadır.

Grafik 1: Jandarma Genel Komutanlığının Barış Operasyonlarına Personel Katkısı (Avcı ve Kurum, 2018: 765)

Ancak Afganistan özelinde değerlendirildiğinde bu düşüşün kolluğun yapısal bağlılığındaki değişikliğinden ziyade UGYK görevinin nihayetlenerek KDM kapsamında yeni bir görev sürecine girilmesi ile ilişkili olduğu da ifade edilebilir.

Sonuç olarak Jandarma Genel Komutanlığının Afganistan'da yürüttüğü BKH faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde;

- Kuvvet koruma
- Kritik Altyapıların Korunması
- Özel Koruma
- Eğitim ve danışmanlık hizmeti sunulması
- Sivil-asker iş birliği faaliyetleri
- İnsani yardıma destek faaliyetleri şeklinde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu faaliyetlerin yanında jandarma personelinin gayri resmi bireysel faaliyetler içerinde değerlendirebileceğimiz bayram ve ramazan ayı gibi özel dönemlerde adak, kurban ve zekat gibi dini vecibe ve inanç kapsamında bireysel çabalarla toplu yardımlarda bulunarak yerel halkla bütünleşen, yumuşak güç etkisi yaratan faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür.

2.2. Emniyet Genel Müdürlüğünün Afganistan'da Yürütülen Batış Operasyonlarındaki Rolü

Emniyet Genel Müdürlüğünün Afganistan'da yürütülen barış koruma operasyonuna katkıları jandarma gibi iki farklı dönemde ve nitelikte gerçekleşmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğünün, UGYK döneminde Vardak İl İmar Ekibi ve Cevizcan İl İmar Ekibi bünyesinde yerel Afgan polisine eğitim ve danışmanlık hizmetleri verirken; Kararlı Destek Misyonu döneminde ise İçişleri Bakanlığının jandarma ile birlikte tesis ettiği kadrolar üzerinden 2018-2021 tarihleri arasında 5 timden oluşan yaklaşık 40 kadar personeli ile Kabil'de Afgan ulusal polisi eğitim kurumlarında ve birimlerinde danışmanlık faaliyetleri yürütmüştür. Yine barışa destek ve barışı koruma harekatları

kapsamında verilen taahhütler ve yapılan antlaşmalar doğrultusunda Sivas'ta Afgan Ulusal Polisinin Eğitilmesi ve Kapasitesinin Geliştirilmesi kapsamında yürütülen faaliyetler kapsamında gerçekleştirilmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğü, il imar ekibi bünyesindeki desteğini ilk olarak Vardak İl İmar Ekibi ardından da Cevizcan İl İmar Ekibi bünyesinde gerçekleştirmiştir.

Vardak İl İmar Ekibi 3 Ağustos 2006 tarih ve 2006/8320 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla Afganistan'da yerel insani yardım, halkın acil ihtiyaçları ile kısa etkin projelerin gerçekleştirilmesi maksadıyla 12 Kasım 2006 tarihinde Vardak il merkezi Meydan Şehir'de kurularak il genelindeki 9 ilçede hizmet üretmiştir. (TCDB, 2006). Vardak İl İmar Ekibi, ilk aşamada 64 asker-jandarma, 20 polis, 10 eğitimci, 2 Dışişleri Bakanlığı personeli, 1 Vali Yardımcısı, 2 Sağlık Uzmanı, 1 TİKA görevlisinden mürekkep kadrosu ile 2007 yılından itibaren de faaliyetlerine başlamıştır (TİKA, 2007: 42). Ancak dönem içerisinde bu sayılarda değişen ihtiyaçlar da göz önüne alınarak farklılığa gidildiği görülmektedir.

Vardak İl İmar Ekibi bünyesinde faaliyet yürüten önemli unsurlardan birisi olarak emniyet birimi, Afgan yerel ulusal polisinin kapasitesinin artırılmasına yönelik faaliyetlerde ön plana çıkmaktadır.

Yerinde verilecek eğitim ihtiyaç analizinin tespit edilerek Afgan yerel ulusal polisinin eğitim ve kapasitesinin artırılması maksadıyla Vardak ili ulusal polis teşkilatında yapılan araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır (Çiftçi, 2006: 56).

Grafik 2: Vardak il Emniyet Müdürlüğü Personel Eğitim Durumu

Bu durum kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanmasındaki oluşan boşluğu ortaya koyması nedeniyle önemli görülerek öncelikle Vardak il merkezinde Türkiye tarafından Polis Eğitim Merkezi inşa edilmiş ve belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda Türk polisi tarafından Vardak polisinin eğitim ve danışmanlık hizmetlerine girişilmiştir.

Afgan Ulusal Polisi eğitimine katkı sağlayan Emniyet Birimi personeli, Vardak İl İmar Ekibinin hizmete açtığı Afgan-Türk Polis Eğitim merkezinde, yaklaşık 315 eğitimci ile 2006-2013 yılları arasında görev icra etmiştir. Bu süreçte emniyet personeli Afgan eğitimcilerle birlikte yaklaşık 1,5 ay süreli bir nevi hizmet içi eğitim şeklinde yaklaşık 1400 kişinin eğitimini gerçekleştirmek suretiyle katkıda bulunmuştur (Öztekin, 2012).

Vardak İl İmar Ekibinde, eğitim ve danışmanlık veren Türk polisinin dışında personel emniyetini almakla görevli 1 Özel Harekât Timi, karargâh personeli de görev icra etmiş, her dönem için sayıları değişmekle birlikte il imar ekibinde 10'u eğitim ve danışmanlık hizmeti veren olmak üzere toplamda 25 kişi ile görevlerini icra etmişlerdir.

Cevizcan Türk İl İmar Ekibi, Emniyet personelin barışı destek ve koruma harekâtına destek verdiği diğer bir yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Cevizcan Türk İl İmar Ekibi, Afgan Hükümeti'nin daveti ve Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (UGYK) ülkeleri ile yapılmış yakın müzakereler sonucunda, 21 Temmuz 2010 tarihinde Kuzey Bölge Komutanlığı harekat bölgesinde Şibirgan'da kurulmuş ve 2014 yılı sonuna kadar hizmet vermiştir. Cevizcan İl İmar Ekibi, Vardak İl İmar Ekibi modelini esas alarak Cevizcan ve Sar-i Pul illerinde emniyet personeli ile Afgan Güvenlik Güçlerinin eğitim ve danışmanlık hizmetlerini gerçekleştirmiş yine halkın acil görünür ihtiyaçları ile kalkınma ve kapasite geliştirmeye yönelik faaliyet yürütmüştür (GENKUR, 2022; TCDB, 2010).

Sonuç olarak Emniyet Teşkilatı personelinin Afganistan'ın yeniden inşası ve barışın tesisinde doğrudan ve dolaylı katkıları bağlamında yürüttüğü faaliyetler; koruma, eğitim ve danışmanlık olmak üzere üç ana başlıkta ele alınabilecektir.

Emniyet Genel Müdürlüğü'nün Afganistan'da yürütülen barışı koruma ve destek faaliyetleri kapsamında zikredilmesi gereken önemli bir husus da Sivas Polis Meslek Yüksek Okulu'nun Afgan milli polisi eğitimine yaptığı katkılarla ilgilidir. Bu bağlamda 5 Mart 2011 tarihinde Kabil'de Afgan Ulusal Polisinin Eğitilmesi ve Kapasitesinin Geliştirilmesi Hususunda Türkiye ve Afganistan Hükümetleri Arasında İş birliği Yapılmasına Dair Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Mutabakata NATO ve Japonya da destek vermiş ve mutabakatla 6 aylık dönemler halinde 500'er öğrenciye eğitim verilmesi hedeflenmiştir (EGM, 2012; RG, 2011). Belirlenen hedefler ve Mutabakat zaptı gereğince Sivas Polis Meslek Yüksek Okulu'nda 2011-2020 tarihleri arasında temel polislik eğitimi verilerek Afgan Kadın-Erkek 3810 öğrenci mezun edilmiştir (Salih, 2021).

Sonuç

Küreselleşmenin ulaşım, teknoloji, bilgi, iletişim ve haberleşme alanlarında yarattığı olanaklar insanları yerelliklerinden kopararak birbirlerine ve çevresine daha duyarlı getirmekle birlikte istismara açık yeni alanların yaratılmasına neden olmaktadır. Yerel veya bölgesel güç mücadelesinin aktörleri, terör örgütleri, organize suç örgütleri bu istismar alanlarından en çok istifade ederken uluslararası ortamı daha da kırılgan hale getirmektedir.

Uluslararası güvenlik ve barışın korunması maksadıyla BM tarafından kuruluşundan bugüne kadar icra edilen 71 barış operasyonlarının %82'sinin 1988'den bu yana gerçekleştirilmiş olması bundan sonraki döneme ilişkin ipuçlarını da beraberinde barındırmaktadır. Yurtta barış cihanda barış düsturu ile hareket eden Türkiye, ilkesel olarak uluslararası barış ortamının tesis edilmesine katkı sunan BM kararı veya nezdinde gerçekleştirilen barış operasyonlarına destek sunmaktadır. Dünya'da Bosna-Hersek'te teşkil edilen İstikrar Gücü örneğinde hissedilen güvenlik boşluğundan hareketle kolluk kuvvetlerinin barış operasyonlarında bundan sonraki süreçlerde daha fazla rol verilmesi yönünde bir eğilim oluşacağı değerlendirilmektedir. Nitekim Türkiye'de özellikle 2015 yılında PKK'nın, yerleşim birimlerinde yüksek tesirli patlayıcı maddelerin tuzaklaması ve yerel halkı kalkan ederek gerçekleştirdiği eylemler sonrasında gerçekleştirilen hendek operasyonları, TSK, Jandarma ve polisin yeteneklerinin aynı operasyon içerisinde müşterek kullanılarak başarılı sonuçlar elde edilmesi, sonraki operasyonlara da model oluşturmuştur.

Bu durum barış operasyonlarında kolluk kuvvetlerinin kullanımını yaygınlaştıracağı hususunun yanında, 2018-2021 yılları arasında KDM döneminde de görüldüğü üzere jandarma, polis ve askeri

unsurların niteliklerine uygun olarak harekât alanlarında müşterek kullanımının da yaygınlaşmasına model oluşturacağı ifade edilebilir. Kolluğun bu süreçte;

- Kuvvet koruma
- Kritik Altyapıların Korunması
- Özel Koruma
- Eğitim ve danışmanlık yoluyla yerel kolluk kapasitesinin artırılması,
- Sivil-asker iş birliği faaliyetleri yerine toplum destekli kolluk faaliyetleri,
- Arabuluculuk,
- Kalabalık Kontrolü,
- Organize suç ve sınır aşan suç örgütleri ile mücadele,
- Operatif ve Taktik seviyeli kuvvet kullanma,
- Tarafsız gözlem ve soruşturma,
- İnsani yardıma destek

gibi faaliyetlerinin ön plana çıkabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Avcı, E., Kurum M. (2018). Barışı Koruma Harekâtında Jandarma Genel Komutanlığı, Ed. İ. H. Demircioğlu, A. Özcan, Y. Yiğit, *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyete Jandarma içinde*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Ayhan, S. (2021). Sivas'ta Polis Adaylarının Mezuniyet Sevinci, https://www.mansetsivas.com/haber/sivasta-polis-adaylarinin-mezuniyet-sevinci-127, E.T. 14. 01. 2022.

Bush, G. W. (2001). Address to a Joint Session of Congress and the American People, https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html, 30.01.2022.

Çiftçi, İ. (2006). Bölgesel İmar Ekibi Faaliyetleri Kapsamında Afganistan Polisinin İncelenmesi: Vardak Vilayeti Örneği, Eğitim Dairesi Başkanlığı, PBD, 10 (4) 2008, ss. 43-70.

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM). (2012). Afgan Ulusal Polisinin Temel Polislik Alanında Ülkemizde Eğitimi, http://www.disiliskiler.pol.tr/Bi-rimler/egitim/Sayfalar/afganistanegitim2012.aspx, E:T: 01.11.2012.

European External Action Service (EEAS). (2021). Military and civilian missions and operations, https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/430/Military%20and%20civilian%20missions%20and%20operations, E.T: 29.01.2022.

Genelkurmay Başkanlığı (GENKUR). (2022). Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtına Katkıları, https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=BarisiDestekleme, 22.01.2022.

Halatçı, Ü. (2006). 11 Eylül Terörist Saldırıları ve Afganistan Operasyonu'nun Bir Değerlendirmesi, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2006 Cilt 2, No 7, ss.80-98.

JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI (JGK). (2021). NATO Kolluk İstikrar Harekâtı Mükemmeliyet Merkezi, https://www.jandarma.gov.tr/kurumlar/jandarma.gov.tr/Jandarma/uluslararas%C4%B1%20ili%C5%9Fkiler/NATO.docx., E.T.27.12.2021.

North Atlantic Treaty Organization (NATO). (2021a). Operations and Missions: Past and Present, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52060.htm.

North Atlantic Treaty Organization (NATO). (2021b). ISAF's mission in Afghanistan (2001-2014) (Archived), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69366.htm, E.T. 30.01.2022.

North Atlantic Treaty Organization (NATO). (2021c). Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021). https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm, E.T. 30.01.2022.

Organization For Security And Co-Operation In Europe (OSCE). (2022). Where we are, https://www.osce.org, E.T. 29.01.2022.

Odman, M. T. (2004). Barışı Destekleme Operasyonları. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 1(1), 68-102.

Örnek, S. (2012). Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 107-134.

Öztekin, İdris (2012), "İdris Öztekin'in 36. Dönem Mezuniyet Töreni Konuşması", Vardak İİE, Vardak.

Özel, C. (2019). *Yeni Küresel Dönüşümün Şifresi Afganistan*, Ankara: Orion Kitabevi.

Resmî Gazete (RG). (2016). 27.08.2016 Tarih ve 668 Karar Sayılı Olağanüstü Hal Kapsamında Alınması Gereken Tedbirler İle Bazı Kurum ve Kuruluşlara Dair Düzenleme Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160727M2..htm, E.T. 06.01.2022.

Resmî Gazete (RG). (2011), "Afgan Ulusal Polisinin Eğitilmesi ve Kapasitesinin Geliştirilmesi Hususunda Türkiye ve Afganistan Hükü-metleri Arasında İşbirliği Yapılmasına Dair Mutabakat Muhtırası", "Milletlerarası Andlaşma", S. 27930, 10.05.2011, http://www.resmigazete.gov.tr/eski-ler/2011/05/20110510-1.htm.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (TCDB). (2006), "Vardak İl İmar Ekibimiz Hk", BN:9, 08.11.2006, <http://www.mfa.gov.tr/bn_9---8-kasim-2006_-vardak-il-imar-ekibimiz-hk__.tr.mfa>(01.01.2015).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (TCDB). (2010), "Cevizcan İl İmar Ekibi Kurulması Çalışmaları Hk.", No: 85, 19.04.2010, <http://www.mfa.gov.tr/no_-85_-

Türk İş birliği Ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA). (2007). TİKA Kalkınma Yardımları Raporu 2006, Ankara: Özyurt Matbaası.

United Nations Security Council (UNSC) (2001b), Resolution 1373 (2001), 28 September 2001, https://digitallibrary.un.org/record/449020?ln=en, E.T.230.01.2022.

United Nations Security Council (UNSC) (2001c), Resolution 1386 (2001), 20 December 2001, https://digitallibrary.un.org/record/454998?ln=en, E.T.230.01.2022.

United Nations Security Council (UNSC) (2001a), Resolution 1368 (2001), 12 September 2001, https://digitallibrary.un.org/record/448051, E.T. 30.01.2022.

United Nations Security Council (UNSC) (2003), Resolution 1510 (2003), 13 October 2003, https://digitallibrary.un.org/record/503843, E.T. 30.01.2022.

United Nations Security Council (UNSC) (2014), Resolution 2189 (2014), 12 December 2014, https://digitallibrary.un.org/record/784885?ln=en, E.T. 30.01.2022.

United Nations (UN). (2008). United Nations Peacekeeping Operations Principles and Guidelines, https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/capstone_eng_0.pdf, E.T. 09.01.2022.

United Nations (UN). (2022a). What is Peacekeeping, https://peacekeeping.un.org/en/what-is-peacekeeping, E.T.09.01.2022.

United Nations (UN). (2022b). United Nations Peacekeeping Operations, https://peacekeeping.un.org/en/past-peacekeeping-operations; https://peacekeeping.un.org/en/where-we-operate, E.T.09.01.2022.

Küresel Mücadelenin Taliban Yönetimindeki Afganistan'a Yansımaları

Prof. Dr. İdris BAL*

Özet

Bu bildirinin amacı, küresel güçlerin Taliban yönetimindeki Afganistan'a yönelik politikalarının çerçevesini çizmek, örtüşen ve çatışan yönlerinin ve aralarındaki rekabetin Taliban yönetimine yansımalarını analiz etmektir. Bu amaca ulaşabilmek için ilk olarak, ABD, Çin, Rusya ve AB'nin Taliban yönetimindeki Afganistan'a yönelik politikaları özetlenecek ve tartışılacaktır. İkinci olarak, küresel güçlerin Afganistan politikalarının Taliban yönetimince nasıl algılandığı ve Taliban yönetiminin bu politikalara tepkileri tartışılacaktır. Son olarak ise, Taliban yönetiminin ve küresel güçlerin takip edebileceği dış siyasete dair öngörülerde bulunulacaktır. Orta Asya bölgesi ve Afganistan stratejik konumu itibariyle dün de, bugün de küresel güçler için önem arz etmiş ve mücadele alanı olmuştur. 1979'da Sovyet işgaline, daha sonra 2001'de ABD işgaline maruz kalmış, her iki ülke de başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Uzun savaşlar neticesinde altyapısı; yolları, köprüleri, enerji hatları, iletişim hatları, hastaneleri, okulları… zarar gören Afganistan'da Ağustos 2021 de Amerika'nın çekilmesi ile Taliban tekrar kontrolü ele geçirmiştir. Taliban yönetiminin Afganistan'da başarılı olup olamayacağını bir yönü itibariyle benimseyeceği üslup, takip edebileceği politikalar, radikalizm çizgisini mi, yoksa ılımlı bir İslam çizgisini mi takip edeceği gibi faktörler etkileyeceği gibi, diğer taraftan küresel güçlerin Taliban rejimine yönelik politikaları da büyük ölçüde etkileyecektir. Amerika'nın Afganistan'dan çekilmesiyle oluşan güç boşluğunu Çin ve Rusya doldurmaya çalışmakta, küresel güçler bir taratan kendi politikalarını takip ederken, diğer taraftan da rakip olarak gördüğü aktörelerin Afganistan'ı nüfuzu altına almasını önlemeye çalışmaktadırlar. Küresel bazda olduğu gibi Afganistan'da da ABD ve Çin rekabeti önem arz etmektedir. Gelecekte gerek coğrafi nedenlerle, gerek Çin Pakistan ilişkilerinin etkisiyle, gerekse de Çin'in dünyadaki ve bölgedeki etkinliğinin artması ve Çin ekonomisinin gücünden dolayı, Çin'in Afganistan ve Taliban yönetimi üzerindeki etkinliği ve nüfuzunun artacağı söylenebilir. Tüm küresel aktörler Taliban rejiminin terör örgütleri ve illegal yapılanmalarla arasına mesafe koyması gerektiğini, radikalizm yerine Taliban'ın makul bir İslam çizgisini kabul etmesi gereğini vurgulamaktadırlar. Özellikle AB, Afganistan kaynaklı göç ihtimalinden büyük rahatsızlık duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taliban, Afganistan, küresel mücadele, Çin, ABD

Giriş

Bu bildirinin amacı, ABD, Çin, Rusya ve AB'nin Taliban yönetimindeki Afganistan'a yönelik politikalarının çerçevesini çizmek, örtüşen ve çatışan yönlerinin ve aralarındaki rekabetin Taliban yönetimine yansımalarını analiz etmektir.

Bu amaca ulaşabilmek için öncelikle çok kısa Taliban yönetimi ve Afganistan'ın şimdiki durumunun tespiti yapılacaktır. İkinci olarak küresel güçler olarak değerlendirilebilecek ABD, Çin, Rusya ve AB'nin Taliban yönetimindeki Afganistan'a yönelik politikalarının çerçevesi çizilecek ve bu politikaların örtüşen, çatışan yönleri tartışılacaktır. Son olarak, küresel güçlerin Afganistan ve Taliban yönetimine etkileri ve Taliban yönetiminin muhtemel tepkileri tartışılacak ve geleceğe dair bazı öneri ve öngörülerde bulunulacaktır.

Orta Asya bölgesi ve Afganistan, stratejik konumu itibariyle dün de, bugün de küresel güçler için önem arz etmiş ve mücadele alanı olmuştur. 19. yüzyılda özellikle İngiltere ve Rusya arasında Orta Asya

* Prof. Dr., kucaklayicivizyon@gmail.com

ve özellikle Afganistan'ın kontrolü bağlamında büyük oyun olarak adlandırılan mücadeleler gerçekleşirken, 20. yüzyılda ve 21. yüzyılda Afganistan önce 1979'da Sovyet işgaline, daha sonra Kasım 2001'de ABD işgaline maruz kalmış, her iki ülke de daha sonra başarısız olarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde de geçmişte olduğu kadar olmasa da, küresel güçler hem Orta Asya bölgesine, hem de özellikle Afganistan'a önem atfetmektedirler.

Sovyet işgali son erdikten sonra 1989-1992 arası Necibullah Afganistan'da iktidarda kaldı. 1992'de Afganistan İslam devleti kuruldu. Fakat, Afganistan'a istikrar gelmek yerine yerel güçler arasında iç savaş olarak adlandırılabilecek çatışmalar başladı. Bu kaotik ortamda Taliban 1996'da Kabil'i, 1997'de Mezar-ı Şerif'i de kontrol ederek ülkeye hakim oldu. Fakat o dönem Taliban yönetimi yeterli uluslararası tanınmayı başaramadı: sadece BAE, Pakistan ve Suudi Arabistan Taliban yönetimini tanıdı.

Afganistan'da ortaya çıkan yönetim sorunları, iç savaş, istikrarsızlık gibi olumsuzlukların oluşumunda iç ve dış diğer etmenlerin yanında, Orta Asya ve bölgenin ortak sorunlarından biri olan uluslaşma sürecinin tamamlanamaması önemli rol oynamaktadır (Bal, 2001). Afganistan'da uluslaşma sürecinin tamamlanamaması, farklı etnik grupların bir millet potasında bütünleşememesi, bir üst kimlik altında bir araya gelememesi de önemli bir rol oynadı. Bu durumun hem iç, hem dış politikaya, hem de istikrara yönelik olumsuz sonuçları olmuştur, olmaktadır ve gelecekte de olacaktır.

Yaşanan savaş ve çatışmalar sonucu, 21. yüzyıla Afgan halkı yorgun ve yıpranmış olarak girmiştir. Ülkenin alt yapısı tahrip olmuş, yollar, köprüler, elektrik alt yapısı, iletişim sistemleri, okullar, hastaneler yaşanan savaş ve çatışmalardan dolayı büyük ölçüde zarar görmüştür. Her türlü mahrumiyeti yaşayan Afgan halkı 21. Yüzyıla girerken ortalama 43 yıllık yaşam süresi ile dünyanın en kısa ortalama yaşam süresine, %40'ın altında ortalama okuma yazma oranına, bin ABD dolarının altında yıllık kişi başına düşen milli gelire sahipti. Yaşanan savaş ve çatışmalardan dolayı yüzbinlerce Afgan ölmüş, milyonlarcası mülteci olarak ülke dışına kaçmıştı (Hook ve Spanier, 2021, s.292-293).

20 Yüzyılda büyük bedeller ödeyen Afganistan'a, maalesef 21. yüzyıl barış huzur değil yeni dramlar, savaşlar, mağduriyetler getirdi. SSCB işgalini takiben yaşanan iç savaştan sonra kısa süreliğine 1996-2001 arası Taliban iktidarında kısmen çatışmalar devam etse de, bu dönemdeki göreceli istikrardan sonra ABD'ye yönelik 9/11 olarak bilinen terör saldırıları gerçekleşti ve terörle mücadele söylemi ile Kasım 2021'de ABD Afganistan'ı işgal etti.

Savaşların, çatışmaların Afgan halkına ödettiği bedellerin bir diğer boyutu da Afganistan'da oluşan güç boşluğu ve istikrarsızlıktır. Afganistan'da 20. yüzyıldan 21. yüzyıla sarkarak devam eden istikrarsızlık ve oluşan güç boşluğundan uyuşturucu, terör, kaçakçılık gibi her türlü illegal yapılanma yararlanmış ve yararlanmaktadır.

Afganistan ve Afgan halkı dünyada fakirliğin, yokluğun, insani dramın yaşandığı, en temel ilaçların, gıdaların bulunmakta çok büyük zorluk çekilen, milyonlarca insanın öldüğü, yaralandığı, milyonlarca insan ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı, savaş yorgunu bir ülkedir. Trump yönetimi Şubat 2020'de, 1 Mayıs 2021 itibariyle tüm Amerikan güçlerinin Afganistan'dan çekileceğine dair Taliban ile anlaşma imzaladı. Ağustos 2021'de Amerika'nın çekilmesi ile Taliban fazla zorlanmadan, iç dinamikleri iyi bir strateji ile kullanarak, çok kısa süre içerisinde Afganistan'da tekrar kontrolü ele geçirmiştir (Bag, 16 Ağustos 2021; tr.m.Wikipedia.org). Taliban yönetiminin Afganistan'da başarılı olup olamayacağı bir yönü itibariyle benimseyeceği üslup, takip edeceği politikalar, radikalizm çizgisini mi, yoksa ılımlı bir İslam çizgisini mi takip edeceği gibi faktörler etkileyeceği gibi, diğer yönü itibariyle de, küresel güçlerin Taliban rejimine yaklaşım ve politikalarıyla da büyük ölçüde ilgili olacaktır.

1. Küresel Rekabet

Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB liderliğinde dünya kutuplara ayrılmıştı ve neredeyse her açıdan bir küresel rekabet vardı. Soğuk Savaş her ne kadar 1990'larda sona erse, Doğu Avrupa büyük ölçüde batı ile entegre olsa, Rusya'nın kendisi demokrasi ve pazar ekonomisi bağlamında adımlar atsa da, dünyadaki mücadele farklı bir format ve farklı aktörlerle, farklı boyutlarda devam etmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ABD tek süper güç olarak rakipsiz kalmış, hatta tarihin sonu analizleri yapılmaya başlanmış, liberal demokrasinin rakipsiz olduğu vurgulanmıştı. Fakat bu uzun sürmedi, takip eden yıllarda ABD yavaş yavaş geriledi ve ABD'nin dünyadaki ekonomik başta olmak üzere askeri, politik ağırlığı gerilemeye, diğer güç odakları öne çıkmaya başladı.

SSCB'nin dağılması ile güç kaybeden, hırpalanan Rusya yavaş yavaş toparlanmakta, yakın çevresinden başlayarak kontrol ve etki sahasını artırmaktadır. Bir taraftan Bağımsız Devletler Topluluğu ve daha sonra Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü gibi adımlarla eski Sovyet Cumhuriyetleri ile ilişkilerini sıkılaştırma gayretleri ortaya koyarken, diğer taraftan Çin ve diğer bölge ülkeleri ile Shanghay İşbirliği Örgütü çatısı altında işbirliği geliştirmektedir (Bal, 2002). Rusya Kırımı işgal etmiş, bölgede her fırsatta etkinliğini artırmaktadır. 2022 başlarında da dünyanın gözü kulağı Rusya ve Ukrayna'dadır. Rusya'nın Ukrayna'yı ya da Ukrayna'da Rus kökenlilerin yoğun yaşadığı bölgeleri işgal edip etmeyeceği konuşulmaktadır. Rusya'nın hidrokarbon kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı ekonomisini çeşitlendirmeye gayretleri de önem arz etmektedir.

Çin ise zaten 1970'lerden bu yanda siyasal anlamda sosyalist, ekonomik anlamda kapitalist çizgiye yakın adımlarla yoluna devam etmiş, ucuz işgücü ve ucuz kaynağa dayalı dünyanın üretim üssü haline gelmiştir. 21. yüz yılda ABD ile Çin arasındaki ekonomik, askeri, teknolojik denge Çin lehine değişmektedir. Çin'in uluslararası arenada ekonomik ve siyasi ağırlığı arttı. Özelikle Çin son on beş yıldır yaptığı atılımlara ABD'ye ciddi bir rakip olarak ortaya çıktığı gibi on veya on beş yıl gibi yakın zamanda ekonomik olarak ABD'yi yakalaması beklenmektedir.

Çin'in dünya ekonomisi içindeki ağırlığı "uzun durgunluk" sırasında hızla arttı, Çin dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumuna yükseldi. Çin artık dünyanın uluslararası piyasalarda en fazla kredi veren, dış yardım yapan ülkesiydi. Günümüzde Satın Alma Gücü Paritesi ile ölçüldüğünde Çin ABD'yi geçerek artık dünyanın en büyük ekonomisi haline gelmiştir. Piyasa fiyatları baz alındığında ise, 10 yıl içinde ABD'yi geçerek birinci sıraya gelme ihtimali güçlenmektedir. "ABD ekonomisinin 2020 yılının son üç aylık döneminde %4,2 büyürken, yıllık %3,5 oranında gerilemesi, buna karşılık Çin ekonomisinin son üç aylık dönemde %6,8 ve yıllık %2,3 oranında büyümeye devam etmesi iki ekonomi arasındaki farkı sergiliyor" (Yıldızoğlu, 4 Şubat 2021). Yine, askeri çalışmalar, uzay çalışmaları gibi alanlarda da Çin'in ciddi çabaları görülmektedir.

Hem ABD hem Çin günümüzde biri birini dikkatle takip etmekte, etki alanlarını sınırlamaya çalışmaktadırlar. Rekabetin yanında iki gücün işbirliği yapabilmesi dünya barışı açısından önem arz etmektedir. İklim krizini, covid-19 ve gelecekte oluşabilecek salgınları, ticari ekonomik sorunları… ABD ve Çin birlikte mi çözecekler, yoksa bu sorunlar üzerinden birbirlerini yıpratmaya mı çalışacaklar? Bu iki gücün işbirliğini mi, yoksa çatışmayı mı tercih edecekleri dünya barışı açısından büyük önem arz etmektedir" (Yıldızoğlu, 4 Şubat 2021).

Çin ile ABD arasındaki rekabeti II. Soğuk Savaş olarak algılayanlar bile bulunmakta olup, hatta bu durum soğuk savaş boyutunda mı kalacak, yoksa sıcak savaşa dönüşebilir mi sorusu ciddi ciddi tartışılmaya başlanmış durumdadır (Yıldızoğlu, 14 Temmuz 2020). Rekabetin keskinleşmesine paralel olarak rekabetin taraflarına, başka bir değişle yeni soğuk savaşın kutuplarına yönelik eğilimler daha belirgin bir şekilde görünür olmaya başlayacaktır.

Her ne kadar değerlendirmeler yapılırken Çin Rusya İran ekseni gibi bazı genellemelere gidilse de, aslında şimdilik bu yorumların erken ve zorlama olduğu, bu ülkeler arasında da sorunların, rekabetin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. SSCB ile Çin arasında rekabet bulunduğu gibi, Rusya ile Çin arasında rekabet ve bazı kaygılar bulunmaktadır. SSCB Afganistan'ı işgal ettiğinde Çin'in mücahitleri desteklediği unutulmamalıdır. Günümüzde Rusya açıdan daha büyük kaygı, Çin'in ekonomik büyümesinin yanında, kabına sığmayan devasa nüfusu (1 milyar 412 milyon) (aa.com.tr, 11.05.2021) ve Çin kökenli insan akınları Rusya'yı kaygılandırmaktadır. Zira Rusya hem Çin ile aynı bölgede bulunmakta, hem de devasa topraklarına, kaynaklarına rağmen Çin ile karşılaştırılamayacak kadar az ve azalan bir nüfusa (144,1 milyon) sahiptir. Bu da Rusya açısından milli güvenlik sorunudur.

Avrupa Birliği ise ekonomik anlamda kayda değer mesafeler kat etse de, siyasal ve güvenlik anlamında güdük kalmış, yeterince ortak dış ve güvenlik politikaları geliştirilememiştir. Bu nedenle ekonomik dev, siyasi cüce benzetmesi yapılarak bu konudaki zafiyetin altı çizilmiştir. Bu bağlamda ortak AB dış ve güvenlik politikasından söz etmek şimdilik mümkün değildir. İngiltere'nin AB'den ayrılması da bu bağlamda AB'ye zarar vermiştir. AB'nin de zaten iddialı küresel politikaları, hırsları yoktur. Daha ziyade Fransız, Alman gibi AB'de motor vazifesi gören, önde gelen üye ülkelerin politikalarından söz etmek daha doğru olacaktır. Fakat yine de ekonomik ağırlığından dolayı AB de küresel bir güç olarak kabul edilebilir (Bal,2009; Demirtaş-Coşkun & Balamir-Coşkun, 2009).

Küresel mücadelenin Afganistan'a yansımalarını görebilmek için ABD, Çin, Rusya ve AB'nin Afganistan politikalarını, yaklaşımlarını özetle ele almak gereklidir.

2. Küresel Güçlerin Afganistan Politikaları

2.1. Amerikan Politikaları

1979'da SSCB Afganistan'ı işgal ederken ABD mücahitleri destekledi. Fakat kendisi de 11 Eylül 2001 (9/11) terör saldırıları sonrası Afganistan'daki Taliban rejiminin teröre yataklık yaptığı iddiasıyla Kasım 2001'de Afganistan'ı işgal etti. Yine benzeri iddialarla 2003 yılı mart ayında Irak'ı işgal etti. Fakat ABD tüm teknolojik ve ekonomik üstünlüğüne rağmen, her iki ülkede de başında belirlediği hedeflerine tamamen ulaşmayı başaramadı. 9/11 saldırılarının 20. yıldönümünde Taliban'ın yıldırım hızıyla Afganistan'ı tekrar kontrolü altına alması Amerikalılar ve birçok Afgan için hem şaşırtıcı hem de üzüntü verici olmuştu (aljazeera.com, 26 Kasım 2021). ABD kendi işgalinden sonra 20 yıl süresince yeni Afgan ordusunu oluşturabilmek için yaklaşık 88 milyar dolar harcadı. Fakat Taliban karşısında Afgan ordusunun hiçbir varlık gösterememesinde, kurumsallaşamamasında ABD politikalarındaki hataların yanında, Afgan yöneticilerin milli çıkar yerine, şahsi, etnik dar çıkarları önceleyen vizyonsuz yaklaşımlarının da büyük rolü olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Pakistan'ın şu ya da bu şekilde Taliban'a desteğinin önlenememesi de ABD hedeflerinin gerçekleşmemesinde rol oynamıştır (Brown, 31 Ağustos, 2021).

Aynen geçmişte Sovyet işgaline karşı ABD ve Çin'in mücahitleri desteklediği gibi, ABD işgalindeki Afganistan'da Rusya ve Çin Taliban'ı destekledi. ABD Afganistan'dan güçlerini geri çektikten sonra ABD hezimete mi uğradı, yoksa başarılı mı oldu sorusu tartışılmaktadır. Eğer ABD Afganistan'ı 2001'de hangi sebep ve gayelerle işgal etti sorusu cevaplanırsa gelinen noktada ne derece başarılı veya başarısız olduğu ortaya çıkacaktır. ABD 2001'de işgal ederken, bir yönüyle küresel terörle mücadele etmek, Afganistan'ı terör üssü olmaktan, teröre yataklık eden ülke olmaktan çıkarmak istiyor, diğer yönüyle de, Afganistan'ı dönüştürmek, insan haklarına saygılı, demokratik, çoğulcu, istikrarlı bir ekonomiye sahip bir yönetim kurmak istiyordu. Terörle mücadele açısından bakıldığında, ABD 2011 yılında El Kaide lideri Usame bin Ladin'i Pakistan'da bulup öldürmesi başta olmak üzere somut başarılar elde etmiştir. Fakat, Afganistan'ı istikrarlı demokratik bir yönetime dönüştürme hedefine ulaşamadığı gibi, ABD, rejim değişikliğine kalkışmanın yanlış bir politika olduğu, iç dinamiklerin çok önemli olduğu dersini de aldı. Bu bağlamda hem Afganistan'a hem Irak'a istikrar, barış, demokrasi

götüremediği gibi bu ülkelerde istikrarsızlık form değiştirerek de olsa devam etti ve ABD'nin saygınlığı dünyada sorgulanır hale geldi. (17 Eylül, 2021, p.48, https://crsreports.congress.gov R468798)

Afganistan'da SSCB'nin başarısız olduğu gibi ABD de tam istediğini elde edemedi. ABD ve Taliban 29 Şubat 2020 tarihinde Doha'da anlaşma yaptı ve ABD Afganistan'dan çekildi. Tahminlerin ötesinde Taliban Afganistan'ı kısa zamanda tekrar kontrol altına aldı. Bu ABD'nin Afganistan planlarının başarıya ulaşamadığını, Afganistan'da güçlü bir yönetimin kurulamadığını, barışın, demokrasinin, istikrarın getirilemediğini gösteriyordu. ABD açısından her ne kadar Taliban'ın demokratik teamüllere uygun davranması, insan haklarına saygılı olması gibi söylemler öne çıksa da, Amerika'nın başka ülkelere yönelik politikaları göz önüne alındığında, Amerika açısından Taliban rejiminin ABD ile uyum içinde olması ve samimi bir iş birliğine açık olması en önemli etken olacaktır. Bu bağlamda demokrasi ve insan haklarına dair bazı sorunlar olduğu eleştirilerine rağmen, örneğin ABD Suudi Arabistan ile çok yakın ilişkiler geliştirebilmiştir.

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi ABD'nin Afganistan'a ilgisinin tamamen ortadan kalktığının ya da Afganistan'ı Rus, Çin ya da başkalarının nüfuz alanı olarak terk ettiğinin göstergesi değildir. Her ne kadar Afganistan'dan çekilse de ABD kendisiyle uyumlu çalışan, tamamen Çin ya da Rusya'nın güdümüne girmemiş bir Afganistan görmek istemektedir. Bunu sağlayabilmek, Taliban'ı yönlendirebilmek için de havuç sopa politikası uygulamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, ABD Afganistan merkez bankasının ABD'de bulunan $9.5 milyar dolar varlıklarını dondurmuştur. Yine IMF ve Dünya bankası Afganistan'ın uluslararası fonlara erişimini engellemiştir. Bu ise Taliban yönetiminin birçok alanda elini kolunu bağlamaktadır. ABD bir taraftan Taliban'ı ekonomik varlıkları dondurarak sıkıştırırken, diğer taraftan Taliban yetkilileri ile görüşmelere devem etmekte, iletişimi de tamamen kesmemektedir (aljazeera.com, 26 Kasım 2021).

2.2. Çin Politikaları

SSCB'nin Afganistan'da yenilmesi ABD'yi nasıl mutlu etti ise, ABD'nin de Afganistan'dan çekilmesi, Taliban'ı bitirememesi, Afganistan'da istediği yapıyı kuramaması, bu bağlamda bir bakıma mağlubiyeti başta Rusya'yı, Çin'i ve İran'ı sevindirdi.

Çin özellikle ekonomik olarak dünyada Amerika'nın baskın güç olma özelliğini ortadan kaldırmış, askeri ve teknolojik açılardan da önemli atılımlar yapmış ve ABD'yi ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Çin'in 76 km Afganistan ile ortak sınırı bulunmakta olup, dünden bugüne Afganistan'a yönelik ilgisi bulunmaktadır (www.dw.com, 21.08.2021).SSCB Afganistan'ı işgal ettiğinde Çin mücahitleri desteklediği gibi ABD işgalinde de Çin Taliban'a sıcak bakmıştır.

Çin Afganistan sınırı Doğu Türkistan olarak da adlandırılan Çin'in Sincan Uygur bölgesine açılmaktadır. Çin'de 30 milyon civarında olduğu ileri sürülen Müslüman Uygur Türkü barınmaktadır (Bice, 2009). Çin kendi ülkesindeki ayrılıkçı Uygur Müslümanlarının Afganistan'da üstlenip faaliyet göstermesinden çekindiği gibi, Taliban'ın da Uygur bölgesinde faaliyette bulunma ihtimalinden rahatsız olmaktadır. Çin'in kaygı duyduğu diğer bir konu, terör örgütlerinin Afganistan'ı bir üs haline getirmeleri, orada konuşlanma ihtimalleridir. Bu bağlamda, Çin BM güvenlik konseyinin Afganistan konulu acil oturumunda Afganistan'ın yeniden terör örgütlerinin sığınağı haline gelmemesi gerektiğinin altını çizdi. (Birgün, 18 Ağustos 2021). Ayrıca geçmişte olduğu gibi, Afganistan'da farklı grupların bir iç savaşa sebebiyet vermelerinden ve Afganistan'da istikrarsızlığın baş göstermesinden, bölgede güç boşluğunun oluşarak kendi ülkesinin de bu olumsuzluklardan etkilenmesinden kaygılanmaktadır.

Modern ipek yolu manasına gelen kuşak yolu projesi bağlamında da şimdilik bu projenin parçası olmasa bile Afganistan bu proje için önem arz eden ülkeler arasındadır. Çin kuşak yol projesinin güvenliği bakımından Afganistan'a önem vermektedir. Afganistan'daki istikrarsızlığın, terör ve illegal örgütlerin Afganistan'ı üs haline getirmelerini kuşak yol için tehdit olarak değerlendirmektedir.

Çin sadece güvenlik bağlamında değil ekonomik olarak da Afganistan'ı değerli bulmakta, ilgi duymaktadır. Dünyanın üretim üssü haline gelen Çin'in doğal kaynak ihtiyacını karşılama bağlamında da Afganistan yardımcı olabilir. Özellikle Afganistan'ın dünyanın en büyük Lityum rezervlerine sahip olması önem arz etmektedir. Zira şarj edilebilir bataryaların üretimi için gerekli olan bu kaynağın Afganistan'da bulunması Afganistan'ı bu bağlamada önemli hale getirmektedir. Bunun dışında demir, bakır, altın gibi madenler de bulunmaktadır. Şimdilik Çin hızlı adımlar atmasa, Afganistan'da istikrarın oluşmasını, taşların yerine oturmasını beklese de Çin Afganistan'da somut adımlar atma, yatırımlar yapma arayışındadır.

Çin'in Pakistan ile de yakın özel ilişkilerinin olması ve Taliban'ın da büyük ölçüde Pakistan istihbaratınca kontrol edilmesi, Pakistan istihbaratında Taliban'ın da mensubu bulunduğu Peştun etnik grubunun etkisinin yüksek olması bağlantıları takip edebilme bağlamında önem arz eden bilgilerdir. Pakistan'ın Afganistan üzerindeki etkinliği, Çin Pakistan ilişkilerinin sıcak olmasından dolayı Çin'in de elini güçlendirmektedir. Çin Pakistan ekonomik koridorunun güvenliği bağlamında Afganistan'a ve Taliban yönetimine önem atfetmektedir. Çin ile Pakistan'ı yakın ilişkiye teşvik eden önemli bir faktör Çin Hindistan rekabeti ve Pakistan Hindistan rekabetidir. Her iki ülke de Hindistan'ı bölgede dengelenmesi, kontrol edilmesi gereken bir tehdit olarak görmektedirler. Bu durum da iki ülkeyi yakınlaştıran faktörlerden biri olmaktadır.

Çin'in Afganistan politikasına etki edebilecek diğer bir faktör İran etkisidir. Taliban'ın Afganistan'daki 1996-2001 arası ilk iktidar döneminde İran Taliban ilişkileri iyi değildi. Fakat ABD'nin Afganistan'ı işgali sonrası özellikle 2008 sonrası yavaş yavaş İran Taliban ilişkileri düzeldi. Her iki taraf da ilişkilerin bozulmasını istemiyor. İran Afganistan içindeki Şii Hazaralar ile ilgilenirken, diğer taraftan Afganistan kökenli göçler İran'ı rahatsız ediyor. Şu anda büyük miktarda Afgan kökenli göçmen İran'da barınmaktadır. Yıllardır ABD ambargoları ile uğraşan ve ABD ile aralarda gerilim eksik olmayan İran ister istemez Çin ve Rusya'ya yakınlık duymaktadır. Afganistan'daki İran'ın etkinliği İran Çin ilişkilerinin iyi olmasından dolayı, Çin'in Afganistan politikası ve bölgedeki etkinliği açısından olumlu bir faktördür.

Çin hem coğrafi yakınlığından hem ülkesindeki Uygur Türklerinden dolayı Taliban'a önem vermekte, Taliban'ı yönlendirmeye çalışmakta, özellikle ekonomik olarak zor durumda olan Taliban'a yardım ederek, güçlü ekonomisini dış siyaset aracı olarak kullanarak, yanına çekmeye ve kendi nüfuz alanını genişletmeye çalışmakta, Taliban'ı dışlamak yerine, Taliban'a yardım ederek, ekonomik, siyasi, güvenlik iş birliğine açık bir Afganistan görmeyi tercih etmektedir.

Çin'in başta ekonomik olmak üzere dünyada Amerikan hegemonyasına meydan okuması ABD'yi ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Özellikle Trump döneminde Amerika bu rahatsızlığını ortaya koyup Çin'e karşı bazı tedbirler almak için somut adımlar atmıştır. Çin'in Afganistan'daki etkinliği ABD'nin Çin'e karşı kuşatma politikasını kıracak, ABD'nin Afganistan'daki nüfuzun büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır. Çin tabi ki ABD işgalinin sona ermesini arzuluyor, sınırında ABD güdümünde bir Afgan rejimi görmek istemiyordu. Bu nedenle Afganistan'da ABD işgalinin sona ermesi, Taliban'ın kontrolü ele geçirmesi, Çin'i mutlu etmiştir. Bu nedenle Taliban'ı yalnız bırakmayarak yanına çekmeye çalışması, Çin açısından mantıklı bir politika olarak görülebilir.

Çin'in Taliban yönelik sıcak yaklaşımları Taliban tarafından karşılıksız bırakılmamış, Taliban yetkilileri yaptıkları açıklamalarda Çin'i temel ve en yakın ortak olarak açıklamakta bir beis görmemişlerdir (17 Eylül 2021, p.48, Congressional Research Service https://crsreports.congress.gov

R468798). Bu da gelecekte Taliban yönetimindeki Afganistan'ın yönelimlerini, takip edebileceği çizgiyi öngörebilme bağlamında önemli ip uçları vermektedir.*

2.3. Rusya Politikası

Her ne kadar Rusya'nın küresel bir güç mü, yoksa bölgesel bir güç mü olduğu konusunda tartışılmalar olsa da, hatta Rusya'nın bölgesel bir güç olduğu iddiaları ağır bassa da, Rusya'nın Orta Asya ve Afganistan'a dünden bugüne ilgisi ve bölgedeki etkinliğinden dolayı Afganistan konusunda Rusya en önemli aktörlerden biridir.

Afganistan'ı kontrol için 19. yüzyılda İngiltere ile mücadele eden Rusya, 1979'da, SSCB döneminde Afganistan'ı işgal etti. Fakat dış ve iç dinamiklerin desteğini alan mücahitler karşısında başarılı olamayan SSCB, Afganistan'ı terk etmek zorunda kaldı. O dönemde ABD gibi Çin de mücahitleri destekleyen güçlerdendi. O dönemde Rusya da Çin'deki Uygur hareketini destekliyordu. Geçmişte yoğun bir şekilde ilgilendiği bölgeye ve günümüzde Afganistan'daki gelişmelere Rusya'nın ilgisiz kalması beklenemez.

Rusya kendi ülkesinde 20 milyon civarında Müslüman nüfusu sahiptir. Bu bağlamda Afganistan'ın istikrarsızlığa düşmesi, radikal akımların faaliyet alanı haline gelmesi, söz konusu faaliyetlerin Rusya'nın kendi nüfusunu da etkilemesi, Rus topraklarına sızması Rusya'yı kaygılandırmakta, Çeçenistan deneyimini hatırlatmaktadır. Rusya Afganistan'daki istikrarsızlığın Kolektif Güvenlik Antlaşması örgütü (KGAÖ) müttefiklerinin topraklarına sızmasından çekiniyor. Taliban'ın KGAÖ ülkelerinde muhtemel faaliyetleri ya da Taliban'la bağlantılı örgütlerin faaliyetleri Rusya tarafından bir tehdit olarak algılanmaktadır.

Rusya Taliban'ın kendi ülkesindeki istikrarı etkileyebilecek, Müslüman nüfusu etkileyebilecek faaliyetlerinden çekinmekte, Afganistan'ın, illegal örgütlerinin, terör örgütlerinin, uyuşturucu çetelerinin üssü haline gelmesini tehdit olarak algılamakta ve uyuşturucu, terörizm ve radikal hareketlerin kendi ülkesine sızmasından çekinmektedir. Rusya'nın Kazakistan ve Kırgızistan'da üsleri bulunmaktadır. Afganistan kaynaklı doğrudan bir saldırı ihtimali dahilinde buralardaki üslerini Rusya kullanacaktır. 2022'de Kazakistan'daki istikrarsızlıkta Rusya harekete geçerek Kazakistan'da istikrarın sağlanmasına yardımcı olmuştur.

Çin gibi Rusya da ABD güdümündeki Afganistan'dan ciddi rahatsızlık duymuş. Sovyet işgaline karşı ABD nasıl mücahitlere destek verdiyse, ABD işgaline karşı Rusya da muhalif güçleri desteklemiştir. Bu bağlamda, Rusya ABD işgalinin olumsuz sonuçlanacağını ön görerek aslında daha önceden Taliban ile bağ kurmuş, Amerikan işgali sonrası güç boşluğunu doldurma, Taliban'la iş birliği yapma anlamında adımlar atmaya başlamıştır.

Rusya'nın diğer bir kaygısı Afganistan kaynaklı göçlerdir. Afganistan kaynaklı insan hareketlerinin kendi ülkesine yerleşmesinden veya Rusya topraklarını kullanarak başka yerlere gitmeye çalışmasından da rahatsızlık duymaktadır.

Rus- ABD ilişkileri genellikle sıfır toplamlı bir oyun gibi düşünülmüş, birinin karı diğerinin zararı, diğerinin zararı ötekini karı gibi kabul edilmiştir. FT'ye konuşan bir Rus siyasi analizcisi Arkady Dubnov'un açıklaması çok manidardır. "Bizim için iyi olan, Amerikalılar için kötü. Bizim için kötü olan, Amerikalılar için iyidir. Bugün durum Amerikalılar için kötü ve bu yüzden bizim için iyi" ifadesi

* ABD'nin Afganistan işgali ile ilgili Amerikan perspektifini yansıtan detaylı bir analiz için bakınız; U.S. Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions Updated September 17, 2021, Congressional Research Service https://crsreports.congress.gov R468798

aslında ABD ile Rusya arasında bölgesel rekabet ve gerilimi dramatik bir şekilde ortaya koymakta ve Rus mantalitesini de göstermektedir (Özkan, Gazeteduvar.com.tr)

Rusya ABD'nin bölgede Afganistan bahanesiyle etkinlik ve varlık göstermesinden rahatsız olmuştur ve tekrar bölgede Amerikan etkinliğini istememektedir. ABD'nin Afganistan'da terörle mücadele bahanesiyle Orta Asya ülkelerinde varlık göstermeye çalışması Rusya'yı ciddi anlamda rahatsız etmişti.

2.4. AB Politikası

Avrupa Birliği bir yönüyle her ne kadar küresel bir aktör olarak değerlendirilebilse bile, diğer yönüyle herkesin iyi bildiği gerçek şudur ki, AB'nin yeterli derecede ortak bir güvenlik ve dış politikası yoktur. Onun yerine AB'yi oluşturan Fransa, Almanya gibi büyük ülkelerin politikalarından söz etmek mümkündür. Fakat yine de genel itibariyle bir AB yaklaşımından söz edilebilir.

AB'nin Afganistan konusunda öncelikleri kendilerini huzursuz edebilecek, kendi toplumlarının istikrarlarına zarar verebilecek göç konusudur. Ardı ardına devam eden savaş ve çatışmalardan, istikrarsızlıklardan dolayı Afganistan'ın alt yapısı tamamen yok olmuş, sağlık hizmetleri yok derecesine inmiştir. Yeterli beslenemeyen, çok zor şartlarda yaşayan, ortalama yaşam süresi 40'lı yaşlara inen Afgan halkı, Taliban rejiminin iş başına gelmesiyle ülkeyi terk etmekte, özellikle gelişmiş Avrupa ülkelerine doğru farklı yolları kullanarak ulaşmaya çalışmaktadır. Bu göçmeneler zaman zaman Belarus-Polanya arasında ve Türkiye-Yunanistan arasında olduğu gibi, ülkeler arasında sürtüşmelere de sebep olmaktadır. Bu durum doğal olarak AB ülkelerini rahatsız etmektedir.

Göçün yanında AB'nin önde gelen ülkelerinden Almanya'nın lideri Merkel, Afganistan'ın yeniden terörü besleyen bir sığınak haline gelme riskinin altını çizmiş, Afganistan'daki Taliban realitesinin kabul edilmesinin gerektiğini, bu realiteyi hesaba katarak çalışmak zorunda olduklarını, Taliban ile sağlıklı diyaloğun gerekliliğini ifade etmiştir (tr.euronews.com, 25.08.2021)

Avrupa kendi vatandaşlarının ve de Avrupa'ya göç eden Afgan ve bölge kökenli göçmenlerin ve mültecilerin radikal gruplarca eğitilip radikalleştirilmelerinden, terörist saldırılar yapmalarından çekinmektedirler.

Avrupa ve genel olarak NATO ülkeleri ABD'nin Taliban ile anlaşıp, Afganistan'dan çekilmesi sonrası, çekilmenin göçe sebep olacağı, yerel saldırılara zemin hazırlayacağı düşüncesini benimsedi. Afganistan'dan çekilme öncesi kendileri ile yeterince istişare yapılmadan ABD'nin çekildiğini, kendi ülkelerinin öncelikleri ile ABD'nin önceliklerinin farklı olduğu, müttefiklerin çıkarlarını dikkate almadan, ABD'nin kendi önceliklerine göre hareket ettiği NATO ve Avrupa yetkililerince tartışılmaya başlandı. Bu bağlamda ABD'ye güvenlik bakımından bağımlı olmanın doğru olmadığı, Avrupa'nın kendisinin güvenlik alanında da yeterli hale gelmesi, kendi askeri gücü ve bağımsız dış siyaset ve güvenlik politikalarının olması gerektiği vurgulanan konular arasındadır (17 Eylül 2021, p.43-44, Congressional Research Service https://crsreports.congress.gov R46879)[*]

Sonuç ve Gelecek Perspektifi

Taliban Amerikan işgalinin sona ermesiyle ülkeye hakim olmakla beraber başarılı olup olamayacağı, Taliban'ın radikal politikalar yerine, normalleşip normalleşemeyeceği, Taliban'ın kendi inisiyatifi, politikaları yanında küresel ve bölgesel güçlerin politikaları ile de direkt ilgilidir. Sonuç olarak Afganistan'ın istikrara kavuşup kavuşamaması iç dinamikler kadar ve hatta daha ötesinde küresel

[*] Ayrıca bakınız; Josep Borrell Fontelles, "Europe, Afghanistan is Your Wake-Up Call," New York Times, September 1, 2021; Gilles Gressani, "Elements for a Doctrine: A Conversation with Charles Michel," Groupe d'Etudes Geopolitiques, September 8, 2021

aktörlerin Afgan politikalarının ve küresel rekabetin, bölgesel rekabetin rol oynayacağı ileri sürülebilir. Taliban şimdilik başarı kazansa, tüm ülkeyi kontrol etse de, Taliban'ın gerçek başarısı ihtiyacı olan finans kaynaklarını bulabildiği, halkın ihtiyacı olan yeterli sağlık ve gıda kaynaklarını temin edebildiği ve ülkede istikrarı sağlayıp sürdürebildiği zaman gerçekleşecektir. Bunu Taliban yapabilirse, maddi ve manevi olarak çökmüş Afganistan'ı ve Afgan halkını yönetme kapasitesini ispat etmiş olacaktır.

Her ne kadar Çin, ABD, Rusya, Avrupa ve bazı bölge ülkelerinin bölgesel ve küresel politikalarında farklılıklar, görüş ayrılıkları, hatta bir mücadele olsa bile, tüm küresel ve bölgesel ülkelerin örtüştükleri ortak konu, Afganistan'daki istikrarsızlığın ortadan kaldırılması gerektiği, illegal örgütlerin, uyuşturucu örgütlerinin, terör örgütlerinin Afganistan'daki güç boşluğunu daha fazla istismar etmelerine müsaade edilmemesi gerektiğidir. Yani rekabet halindeki tüm küresel güçler Afganistan'da istikrarın sağlanması konusunda hemfikirdir ve bunu hem kendi, hem de uluslararası toplumun çıkarına olarak değerlendirmektedirler. Yine tüm küresel aktörler Taliban rejiminin terör örgütleri ve illegal yapılanmalarla arasına mesafe koyması gerektiğini, terör örgütlerine yataklık etmemesini istemektedirler. Fakat aynı küresel güçler işlerine geldiği zaman terör örgütlerini dış siyaset aracı olarak kullanmaktan, terör örgütleri ile işbirliği yapmaktan, hatta terör örgütlerini devletleştirmeye çalışmaktan çekinmemektedirler.

Küresel güçler Taliban'ın İslam'ın radikal yorumunu yaparak saldırgan politikalar takip etme arayışı ve kendi ülkelerini de etkileyebilecek faaliyetleri yerine, İslam'ın daha makul yorumunu benimseyerek bölge ülkeleriyle ve dünya ülkeleriyle barış içinde olmasını, radikal grupları desteklememesi gerektiğini düşünmektedirler. Taliban'ın radikal politikalar takip etmesini kendi ülkeleri ve dünya barışı için tehdit olarak kabul etmektedirler.

Afganistan'ın illegal her türlü yapılanmaların sığınağı olmaması ve tüm illegal yapılanmalar, terör yapılanmaları ile Taliban'ın kendi arasına mesafe koyması gerektiğini düşünmektedirler. Yine uyuşturucu ticaretinin bağlamında Taliban yönetiminin mücadele etmesini ve iş birliği yapmasını talep etmektedirler.

Küresel aktörler doğal olarak hem kendi çıkarlarını sağlamaya çalışırken hem de birbirlerini kollamaya ve birbirlerinin nüfuz alanlarını ve etkinliklerini kısıtlamaya çalışmaktadırlar (Tunçaltan, 2021). Amerikan işgalinin Afganistan'da son bulması ile oluşan stratejik boşluğu Çin ve Rusya doldurmaya çalışmaktadır. Çin'in ekonomik gücü bölgede özellikle Afganistan'da siyasi manevralar yapmasını kolaylaştırıyor. Çin'e zaten zor durumda olan Taliban yönetimine karşı ekonomiyi bir dış siyaset aracı olarak kullanma fırsatı veriyor. Bölgesel güçleri de arkasına alan Çin öyle görünüyor ki altyapısı tahrip olan ve ekonomik olarak bütünüyle çökmüş Afganistan'ı, Çin-Pakistan ekonomik koridoru ya da devasa ipek yolu projesi çerçevesinde ayağa kaldırarak ülkedeki nüfuzunu, etkinliğini artıracaktır. Şu anda Pakistan'a çok büyük yatırımlara imza atan Çin'in, Pakistan'ın arka bahçesi konumundaki Afganistan'ı da bu iş birliğine davet etmesi Orta Asya'da ona tartışılmaz bir üstünlük kazandıracağı kesindir (Özkan, Gazeteduvar.com.tr).

Taliban normalleşebilir. Geniş tabanlı bir hükümet kurabilir. İslam'ın makul yorumuna göre hareket edip, radikal gruplarıyla terör gruplarıyla arasına mesafe koyabilirse, ilave olarak iyi bir diplomasi takip ederse başarı şansı artacaktır. Tüm küresel güçlerle barışçıl diplomatik ilişkiler kurması gerekli olmakla beraber, gerekli coğrafi konumu, gerekse Pakistan'la yakın ilişkileri Taliban'ın Çin ile daha yakın ilişkilere yönlendirmekte, teşvik etmektedir. Zaten Çin'in de Taliban'a batılı ülkeler gibi demokrasi ve insan hakları bağlamında aşırı baskı yapması beklenmemektedir.

ABD Çin rekabeti SSCB ABD rekabeti gibi olmasa da, o yöne doğru evrilme eğilimi göstermekte olup, keskin olmasa bile ABD ve Çin etrafında kümelenmelerin bundan sonra daha belirgin hale geleceği söylenebilir. Küresel bazda olduğu gibi, Afganistan'da da, ABD ve Çin rekabeti önem arz

etmektedir. Gelecekte gerek coğrafi nedenlerle, gerek Çin Pakistan ilişkilerinin etkisiyle, gerekse de Çin'in dünyadaki ve bölgedeki etkinliğinin artması ve Çin ekonomisinin gücünden dolayı Çin'in Afganistan ve Taliban yönetimi üzerindeki etkinliği ve nüfuzunun artacağı söylenebilir.

Taliban'ı da yekpare, homojen düşünmemek gerekiyor. Makul çizgiden radikal çizgiye kadar farklı fraksiyonlar bulunmaktadır. Bazı aşırı uçlar 1990'lardaki Taliban'ın aşırılıkçı politikalarına dönülmesini savunurken, diğer gruplar daha realist ve günümüz koşullarında uluslararası aktörlerle uyum ve barış içerisinde olmayı amaçlayan yaklaşımları savunmaktadırlar. Eğer Taliban aşırı politikalar takip ederse ekonominin daha kötüye gitmesine, kaynakların tükenmesine, eldeki silahların, araçların bakımının yapılamayıp yenilerinin yerine koyulmaması gibi olumsuzluklara yol açacağından Taliban'a rakip, eski Kuzey ittifakının günümüzdeki devamı niteliğindeki gruplar, İslam devleti Horasan grubu gibi gruplar palazlanabilir. Belki bazı bölge ülkelerinin de desteğini alarak Taliban'ın iktidarı sarsılabilir, ülke genelinde istikrarsızlık baş gösterebilir.

İlk iktidar dönemi (1996-2001) ile karşılaştırıldığında Taliban yönetiminin günümüzde devlet yönetimini, diplomasiyi, dünya dengelerini daha iyi algıladığı, daha makul, normal, barışçıl politikalar takip etme arayışı ve çabası içerisinde olduğu, insan hakları ile ilgili olumlu mesajlar verdiği söylenebilir. Fakat uygulamalara, icraatlara bakmak gerekiyor. Taliban kendi ülkesinde tam hakimiyet sağlayıp, güçlü etkin bir yönetimi kurana kadar uluslararası tanınma olmasını beklememek gerekiyor. Hızlı bir tanımanın Taliban'ın aşırı ideolojik yanını güçlendirebileceğinden kaygı duyulmaktadır (https://theconversation.com, 30 Kasım 2021).

Günümüzde 15 milyon civarında insanın Afganistan'da yeterli yiyecek bulamadığı ve uluslararası yardımların başlamaması, Taliban'a yönelik ambargo ve izolasyonların devam etmesi durumunda bu sayının çok daha yukarıları çıkacağı açıktır. On yıllardır Afganistan dış yardıma bağımlı bir ülkedir. (https://theconversation.com 30 Kasım 2021). Ülkenin resmi legal gelirleri bütçenin çok küçük bir kısmını karşılıyor, Gani döneminde Afganistan bütçesinin %75 i uluslararası yardımlardan geliyordu. Uluslararası yardımların sona erdiği, üstelik yeni ambargoların başladığı günümüzde Taliban'ın işi oldukça zor görünmektedir.

ABD başta olmak üzere uluslararası camia Taliban'a baskı yapmakta, ekonomik ambargo uygulamaktadır (Brown, 24 Ağustos 2021). Buradaki soru ve çelişki şudur; Ekonomik baskı Taliban'ı normalleştirir mi, yoksa radikalleştirir mi? Bence bu ekonomik baskılar ve izolasyon bir taraftan Afganistan'ı daha fazla istikrarsızlaştırırken, diğer taraftan Taliban'ı normalleştirmek yerine radikalleştirecektir. Bir diğer yönü itibariyle de, Taliban yönetimindeki Afganistan Çin, Rusya İran tarafına itelenmektedir.

Afganistan'daki istikrarsızlık ve Taliban yönetimi ile ilgili göç sorunu çok üzerinde durulan konulardan biridir. Özellikle AB, Afganistan kaynaklı göç ihtimalinden rahatsızlık duymaktadır. Göç meselesi Belarus ile Polonya arasında olduğu gibi bazı sürtüşmelere de yol açmaktadır. Fakat burada önemli bir çelişki bulunmaktadır. Küresel adaletsizlik, ülkeler arasında hayat şartlarında uçurum olduğu sürece göç var olmaya devam edecektir.

Türkiye kendi çıkarları için Afgan halkının da faydasına somut adımlar atmalıdır. Şu anda Taliban zor durumda iken, izole edilmiş, baskılara maruz bırakılmış iken, taşlar yerine oturmadan Türkiye Afganistan ile somut işbirliğine dair adımlar atmalı, pozisyon kazanmalıdır. Aksi takdirde taşlar yerine oturduktan sonra yer edinmek çok zor olacaktır. Türkiye yumuşak gücünü kullanmalıdır. Türk halkı ile Afgan halkı arasında kültürel, tarihi, etnik bağlar ve karşılıklı sempati bulunmaktadır. Hatta Afganistan'da NATO ülkelerinin askerlerinin bulunduğu dönemde, diğer ülke misyonlarının makam arabalarına Türk bayrağı çekerek halkın içine çıktığı belirtilmektedir. Zira Türklere yönelik radikal kabul edilebilecek gruplar dahil her kesimde sevgi ve yakınlık bulunmaktadır. Diğer taraftan

Türkiye'nin Azerbaycan gibi, en yakın dostlarından biri Pakistan'dır. Bu bağlamda Türkiye Pakistan ile yakınlığını da kullanarak Afganistan ile özel ilişkiler geliştirmelidir. Türkiye Taliban politikasını şekillendirirken, Sisi darbesi sonrası Mısır'ı ötekileştirerek nasıl zor duruma düştüğünü hatırlamalıdır.*

* O dönemde Mısır'ı kaybetmememiz gerektiğine, böyle bir durumda bunun ekonomik, güvenlik, siyasi bedellerinin olacağına dair rapor hazırlayıp o dönemin yetkililere takdim etmiştim. Fakat maalesef böyle bir hatayı önleyememiştim.

Kaynakça

Bağ, Mustafa, (16 Ağustos 2021), ABD'nin Afganistan'daki Savaşı nasıl başladı nasıl bitti, *euronews.*; tr.m.Wikipedia.org.

Bal, İdris, (2002), Rise of Shanghai Cooperation Organisation (SCO) in Eurasia: Isit an Effective Toll in a New Big Game, Ertan Efegil, (Ed.) *Geopolitics of Central Asia in the Post-Cold War Era: A Systemic Analyses, Harlem: The Research Center for Azerbasijan and Turkestan,* the Netherlands: SOTA 2002.

Bal, İdris, (2001), Nationalization Process in Turkic Republics and Implications for Domestic and Foreign Policies(Türk Cumhuriyetlerinde Milletleşme Süreci ve İç ve Dış Politikaya Etkisi), *Eurasian Studies*, Special Issue, Summer, pp.21-37.

Bal, İdris, (2009), Greater Middle – East and Northern Africa Project and EU Policy, Birgül Demirtaş-Coşkun & Bezen Balamir-Coşkun (Ed.), *Neighbourhood Challenge: European Union and Its Neighbours',* Boca Raton: Universal Publishers.

Bice, Hayati, (Eylül 2009), Doğu Türkistan'da Demografik Asimilasyon, *Türk Yurdu Dergisi,* Yıl 98 - Sayı 265.

Brown, Vanda Felbab, (31 Ağustos 2021), Will the Taliban regime Survive, https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2021/08/31/will-the-taliban-regime-survive/

Brown, Vanda Felbab, (24 Ağustos 2021), "Afghanistan: Money can be the milk of Taliban Modernation", https://www.chathamhouse.org/publications/the-world-today/2021-08/afghanistan-money-can-be-milk-taliban-moderation

Demirtaş-Coşkun, Birgül & Balamir-Coşkun, Bezen (Ed.), *Neighbourhood Challenge: European Union and Its Neighbours*, Boca Raton: Universal Publishers, 2009.

Gressani, Gilles, (September 8 2021), Elements for a Doctrine: A Conversation with Charles Michel, *Groupe d'Etudes Geopolitiques.*

Hook, Steven W.- Spanier, John, (2021), *Amerikan Dış Politikası,* İstanbul: Inkılap Kitabevi, ss.292-293.

Fontelles, Josep Borrell, (1 Eylül 2021), Europe, Afghanistan is Your Wake-Up Call, *New York Times*.

Özkan, İslam, Küresel Sistem ve Taliban'ın Adaptasyon Yeteneği, *https://www.gazeteduvar.com.tr.*

Tunçaltan, Serter, (01 Eylül 2021), Küresel Mücadelenin Savaş Alanı: Afganistan, *https://www.marinedealnews.com.*

Yıldızoğlu, Engin, (4 Şubat 2021), ABD ve Çin: Rekabetleri ile Geleceği Şekillendirecek iki süper güç, *https://www.bbc.com.*

Yıldızoğlu, Ergin, (14 Temmuz 2020), ABD ve Çin arasındaki 'yeni soğuk savaş' dünya için ne kadar büyük bir risk?, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53404403.

Afganistan: Çinin Taliban Planı, (21 Ağustos 2021), DW Televizyonu, www.dw.com, 21.08.2021.

Çin Afganistan'dan ABD'nin çekilmesini fırsat olarak görmüyor, (18 Ağustos 2021), https://www.*birgun.net.*

Pakistan 'welcomes' second round of US-Taliban talks in Doha, *https://www.aljazeera.com*, 26 November 2021.

U.S. Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions Updated (17 Eylül 2021), p.44,48, Congressional Research Service https://crsreports.congress.gov R468798

Whats next for afghanistan: twoexperts make predictions, (30 Kasım 2021), https://theconversation.com/whats-next-for-afghanistan-two-experts-make-predictions-170684.

https://www.aa.com.tr. 11.05.2021.

https://www.dw.com. 21.08.2021.

https://tr.euronews.com, 25.08.2021.

Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Büyük Güç Rekabeti ve Afganistan

Emre OZAN*

Özet

Bu bildiride yanıt aranan başlıca soru, uluslararası sistemdeki güç dağılımında yaşanan değişim/kayma bağlamında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin ne anlama geldiğidir. Bu çerçevede, bildirinin temel argümanı uluslararası sistemde çok kutupluluğa doğru bir yönelim olduğu ve büyük güç rekabetinin arttığı, bu nedenle ABD'nin küresel terörle savaş söyleminden/politikalarından uzaklaşarak Çin ve Rusya gibi büyük güçlerle rekabete odaklanan bir dış politikaya yöneldiğidir. Bu nedenle ABD'nin Afganistan'dan çekilmesini bir yenilgi ya da başarısızlık olarak değerlendirmek yerine dış politika önceliklerindeki bir değişim olarak yorumlamanın daha doğru olduğu savunulmaktadır. Buna paralel olarak ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi Rusya ve Çin'in bu bölgedeki etkinliğini artırdığı ve bu ülkeler için bir kazanım olduğu argümanı da tartışmalı bir argümandır. Büyük güç rekabetinin uluslararası sistemin temel unsurlarından biri haline geldiği koşullarda bölgesel güvenlik sorunlarının, yerel çatışmaların, barış operasyonlarının, rejim inşası süreçlerinin taşıdığı anlam da değişmektedir. Dolayısıyla ABD'nin Afganistan'a atfettiği önem de değişmekte, askeri yöntemlere dayanan tek taraflı rejim inşası politikası terk edilmektedir. Bu durum Taliban gibi yapıların uluslararası dengelerden yararlanarak varlıklarını sürdürmeleri için uygun bir zemin yaratmaktadır. Taliban'ın iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan'da başlayan yeni dönemin uluslararası sistemdeki temel eğilimler bakımından değerlendirilmesi önem kazanmıştır. Bu bildirinin amaçlarından biri de uluslararası sistemdeki gelişmeleri dikkate alarak Afganistan'ın geleceğine dair öngörülerde bulunmaktır. Bildiride alt başlıkları ise şu şekildedir: 1) ABD merkezli uluslararası liberal düzen ve 11 Eylül sonrası süreç, 2) Uluslararası sistemde artan çok kutupluluk, 3) ABD'nin Afganistan'dan çekilme süreci, 4) Büyük güçlerin Afganistan'daki temel çıkarları, 5) Büyük güç rekabeti bağlamında Afganistan'ın önemi.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası sistem, çok kutupluluk, büyük güç rekabeti, ABD Dış Politikası, bölgesel çatışmalar

Giriş

Afganistan, uluslararası sistemde yaşanan önemli kırılma anlarında kritik roller üstlenen bir ülke olmuştur. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali Soğuk Savaş'ın sonunu hazırlayan gelişmelerden biridir. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin Afganistan'a yönelik operasyonu uluslararası sistemde yeni bir dönemi başlatmıştır. Günümüzdeyse ABD'nin Afganistan'dan askerlerini çekmesi Amerikan dış politikasındaki önemli bir değişimin sonucu olması bakımından uluslararası sistemde ortaya çıkan yeni eğilimlere işaret etmektedir. Afganistan küresel güç mücadelesinin önemli sahnelerinden biri olsa da bu çalışmada iddia edilen, taşıdığı stratejik önem nedeniyle Afganistan'ın uluslararası sistemin yapısını etkileme yeteneğine sahip olduğu değildir. Bunun yerine, uluslararası sistemde yaşanan dönüşümlerin Afganistan'daki süreçleri etkilediği ileri sürülmektedir. Başka bir deyişle, bu çalışmada günümüz uluslararası sisteminde görülen birtakım eğilimler bağımsız değişken olarak, Afganistan'daki gelişmeler ise bağımlı değişken olarak ele alınmaktadır.

Afganistan ulusal bir devlet kurmakta başarısız olmuş, toplumsal bütünlüğünü sağlayamamış ve merkezi bir devlet yapısı inşa edememiş bir ülkedir. Bu durumun içsel nedenleri söz konusu olsa da

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: emre.ozan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0808-8444.

dışsal nedenler de önemli bir rol oynamaktadır. Afganistan tarih boyunca uluslararası sistemin büyük güçlerinin rekabet alanlarından biri olagelmiş ve birçok kez işgal edilmiştir. Sonu gelmeyen bu işgaller ve arkalarında bıraktıkları enkaz Afganistan'ın toplumsal bütünlüğünü sağlamasının önünde bir engele dönüşmüştür. 11 Eylül sonrasında yaşanan süreç de tam olarak bu durumun bir örneğidir. Amerikan liderliğindeki liberal uluslararası düzene yönelik radikal bir meydan okumaya karşılık vererek küresel üstünlüğünü yeniden üretmeyi amaçlayan ABD ilk iş olarak Afganistan'ı işgal etmiştir. Günümüzdeyse Amerikan liderliğine yönelik başlıca meydan okumanın terörizmden değil Çin'in yükselişinden ve Rusya gibi diğer büyük güçlerle yaşanan jeopolitik karşılaşmalardan kaynaklandığını düşünen Amerikan yönetimi büyük güç rekabetine odaklanan yeni bir dış politikaya yönelmekte ve Afganistan'ı ardında bir enkaz bırakarak terk etmektedir.

ABD'nin Afganistan'dan askerlerini çekmesini uluslararası sistemdeki eğilimlerle ilişkilendirmek mümkündür. Bununla birlikte uluslararası sistemin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana sonu gelmeyen bir geçiş döneminde olduğunu hatırlamak gerekir. Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi kendi kurumsal yapılarını yaratmış, nispeten öngörülebilir ve tanımlanabilir bir sistem yerine birçok belirsizliği ve istikrarsızlığı içinde taşıyan bir sistem söz konusudur ve bu sistemin ne yönde evrileceğini kestirmek zordur. Diğer yandan Afganistan son derece sıcak gelişmelere sahne olmaktadır. Taliban'ın iktidara gelmesi sonrasında nasıl bir yönetim yapısının ortaya çıkacağına ilişkin veriler halen tutarsız ve belirsizdir. Dolayısıyla bu çalışmanın hem bağımsız değişkeni olan uluslararası sisteme hem de bağımlı değişkeni olan Afganistan'daki gelişmelere ilişkin analizlerin bir spekülasyondan öteye gitmeme ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Bu çerçevede, bu çalışmanın temel amacı uluslararası sistemde gözlenen başlıca eğilimlerin Afganistan'daki gelişmeleri ne yönde etkilediğini ya da etkileyebileceğini tartışmaktır. Bu tartışmaya birkaç alt başlık altında yer verilecek ve her başlık altında farklı bir soruya yanıt aranacaktır. Öncelikle ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin nedenleri ele alınacak ve uluslararası sistemde yaşanan bazı gelişmelerin bu kararda oynadığı rol tartışılacaktır. Buna paralel olarak ikinci tartışma konusu ABD'nin yeni dış politika anlayışının ne olduğu ve uluslararası sistemdeki yeni şartların Afganistan gibi zayıf ya da başarısız devletleri ne yönde etkileyeceğidir. Üçüncü olarak uluslararası sistemde orta büyüklükte ve bölgesel güçlerin rolleri tartışılacak ve bölgesel aktörlerin Afganistan'daki rolleri ele alınacaktır. Dördüncü olarak Taliban'ın iktidarını sürdürmesinin önünde yatan ve uluslararası sistemden kaynaklanan sınırlılıklar tartışılacaktır. Son olaraksa makalenin amacından kısmen sapılarak ve değişkenlerin yerleri değiştirilerek Afganistan'da yaşanan gelişmelerin uluslararası sistemdeki güç dengelerini nasıl etkileyebileceği sorusuna yanıt aranacaktır.

1. ABD'nin Yeni Dış Politikası

Uluslararası sistemde yaşanan değişimin Afganistan'ı ne yönde etkilediği araştırılırken sistemin başat aktörü ABD'nin Afganistan'dan neden çekildiği sorusuna yanıt arayarak başlamak yerinde olacaktır. Fakat bu soruya yanıt vermeden önce ABD'nin Afganistan'a neden girdiğini kısaca hatırlamak da gerekmektedir. Öncelikle, Soğuk Savaş'ın sona ermesi Amerikan liderliğinde tek kutuplu bir sistem ortaya çıkarmış ve bu düzenin en belirgin özelliği liberal demokrasi idealinin güçlenmesi ve yaygınlaşması olmuştur (Deudney ve Ikenberry, 1999). Eski sosyalist ülkelerin demokratikleşmeleri ve liberal ekonomilere geçişleri, Çin'in komünist rejimini korusa da kapitalist bir ekonomiye yönelmesi, Avrupa Birliği'nin siyasal bütünleşmeye hız vererek ulus-üstü bir yapı ortaya çıkarması, insan haklarının önemini artırması vb. gelişmeler 1990'lı yıllar boyunca Amerikan hegemonyasındaki liberal uluslararası sistemi pekiştirmiştir. ABD'nin hegemonik konumuna yönelik meydan okumalar ise yerel ve tepkisel bir nitelik taşımıştır. Bu bağlamda, 11 Eylül 2001'de gerçekleşen terör saldırıları bir dönüm noktası olmuştur.

1990'lı yıllar boyunca uluslararası askeri operasyonlara ihtiyatlı yaklaşan ABD, karşılaştığı terör saldırılarının ardından terörizme karşı küresel bir savaş ilan etmiş, şer ekseni olarak tanımladığı ülkelerin siyasal rejimlerini önleyici müdahale anlayışı içerisinde askeri yöntemlerle değiştirmek istemiştir (Jervis, 2003). ABD'nin 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El Kaide'ye karşı savaşı ve bu terör örgütüne ev sahipliği yapan Afganistan'daki Taliban yönetimine yönelik müdahalesi neredeyse tüm uluslararası aktörlerin desteğini almıştır. Fakat 2003 yılında Irak'a yönelik müdahale aynı desteği alamamıştır. ABD uluslararası hukuk kurallarını tanımayarak tek taraflı hareket etmeye başlamıştır. Dolayısıyla Afganistan'a yapılan müdahale sadece bir meşru müdafaa operasyonu olmakla kalmamış, ABD'nin küresel hegemonyasını yeniden üretmeyi ve kendisine yönelik tüm meydan okumaları bertaraf etmeyi amaçladığı yeni dış politika anlayışının başlangıcını temsil etmiştir.

Teröre karşı küresel savaş olarak tanımlanan ve bu savaşın gereği olarak demokrasinin gerektiğinde askeri yöntemlere de başvurularak yayılmasını amaçlayan Amerikan dış politika anlayışı 20 yılın ardından terk edilmiştir. Amerikan askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi bu dış politika değişikliğinin bir sonucudur. ABD'nin terörle küresel savaş söyleminden vazgeçmesinin nedenlerine bakıldığında ise başlıca beş neden sıralanabilir.

Birincisi, teröre karşı küresel savaş söylemi son derece muğlak bir düşman tanımına dayanmıştır. Dolayısıyla başlıca tehdidin nereden ya da kimden kaynaklandığı konusunda ABD ile müttefikleri arasında sağlıklı bir uzlaşı tesis edilememiştir. Terörle mücadelenin hangi yöntemlerle yapılacağı konusunda da bir uzlaşıya varılamamış ve ABD'nin güvenlik öncelikleri müttefiklerininkilerden farklılaşmıştır. ABD, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ortak bir düşman etrafında müttefik ülkeleri birleştirme ve kendi saflarında mobilize etme imkânı bulamamıştır (Buzan, 2006). Dahası tek taraflılığı bir dış politika ilkesi haline getiren ABD'nin küresel liderliği bizzat müttefikleri tarafından sorgulanır hale gelmiştir.

İkincisi, 2007 Küresel Finans Krizi okyanus aşırı askeri operasyonlarının ekonomik maliyetinin ne kadar yüksek olduğunu açığa çıkardığı gibi bunların iç siyasal maliyetini de artırmıştır. Bu şartlarda Başkanlık koltuğuna oturan Barack Obama müdahalecilikten kaçınan, terörle küresel mücadele söylemini tasfiye eden bir dış politika benimsemiştir (Kitchen, 2016). Ortadoğu'daki çatışmalardan uzak kalacak, esas dış politika sorunu olarak görülen küresel güç dengelerindeki değişime odaklanacak bir strateji arayışı ortaya çıkmıştır. Obama'nın ardından iktidara gelen Donald Trump selefini çok sert eleştirse de Ortadoğu'daki sonu gelmeyen savaşlardan çekilmeyi temel dış politika hedefi olarak belirlemiştir. Trump'tan sonraki Başkan Joe Biden da aynı anlayışı sürdürmüştür. Böylece müdahalecilikten uzaklaşma eğilimi başkanlar değişse sabit kalan bir dış politika tercihi haline gelmiştir.

Üçüncüsü, ABD'nin Ortadoğu'daki müdahaleleri bölgeye istikrar ve demokrasi getirmeyi hedeflemiş fakat bu hedefe ulaşılamadığı gibi Arap Baharı sonrasında bölgesel güvenlik ortamı büyük ölçüde bozulmuştur. Ortadoğu'da artan istikrarsızlığa rağmen ABD'nin bölgeden çekilmeyi hedeflemesi izlenen bölgesel politikalarda birtakım tutarsızlıklar yaratmıştır (Holland, 2016). Bu tutarsızlıklar ve bölgesel güvenlik taahhütlerinin azalmaya başlaması ABD'nin bölgesel müttefikleri üzerindeki kaldıraçlarını zayıflatmıştır. Dolayısıyla son yirmi yılın deneyimi ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına ulaşmasını kolaylaştıran değil zorlaştıran sonuçlar doğurmuştur.

Dördüncüsü, ABD'nin küresel teröre karşı savaşı terör örgütlerinin azalması ya da etkisiz hale getirilmesi anlamına gelmemiştir. Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da artan çatışma ortamı bu örgütler için uygun zeminler yaratmıştır (Kim ve Sandler, 2020). Bu durum ABD'nin askeri operasyonlarla demokrasi ve barışı yayma kapasitesinin sınırlılığını gösterdiği gibi ABD'nin bölgedeki güvenlik taahhütlerinin azalmasının istikrarsızlığı beslediğinin de göstergesi olmuştur. Örneğin Amerikan askerlerinin Irak'tan çekilmesi bu ülkede önemli bir güç boşluğu yaratarak IŞİD'in hızla yayılmasına

imkân vermiştir. Benzer bir şekilde ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi de bu ülkede önemli istikrar sorunlarına yol açabilecek bir gelişmedir.

Beşincisi, küresel teröre karşı savaş söylemi ve bu kapsamda yürütülen askeri operasyonlar Çin'in yükselişinin yarattığı dış politika ve güvenlik sorunlarına yanıt vermemiştir. Benzer bir durum Rusya'yla yaşanan sorunlar için de geçerlidir. ABD, Obama döneminden bu yana Asya'yı öne çıkaran bir dış politika anlayışına yönelmektedir (Saunders, 2014). Temel sorun olarak büyük güçler arasındaki rekabeti görmektedir. Fakat ABD'nin Afganistan'daki varlığı bu sorunlar karşısında ABD'ye bir üstünlük getirmemektedir. Farklı bir deyişle, Afganistan'daki ve Ortadoğu'daki askeri operasyonların stratejik getirisi maliyetlerinin altında kalmaktadır. Üstelik Afganistan'daki Amerikan varlığı bölgede belirli bir istikrar sağlamakta ve Rusya ile Çin bundan yararlanmaktadır.

Bu hususlar dikkate alındığında ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi birtakım başarısızlıkları yansıtmaktadır. Fakat bu başarısızlık sadece Afganistan'da Taliban'a karşı verilen mücadeleye ilişkin değildir. 11 Eylül sonrasında geliştirilen dış politika anlayışının uluslararası sistemdeki Amerikan hegemonyasını yeniden üretme konusunda yetersiz kalması bağlamında bir başarısızlık söz konusudur. Ayrıca, bu başarısızlık sadece izlenen dış politika anlayışının sınırlılıklarından kaynaklanmamıştır. Amerikan hegemonyasına yönelik temel meydan okuma artık terör örgütlerinden değil Çin ve Rusya gibi büyük güçlerden gelmektedir. Dolayısıyla ABD yeni meydan okumalar karşısında yeni bir dış politika anlayışına yönelmektedir.

2. Liberal Uluslararası Düzenin Zayıflaması

ABD'nin yeni dış politikası Çin'in yükselişinin getirdiği meydan okumanın ve Rusya'yla yaşanan jeopolitik anlaşmazlıkların öncelendiği bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayış uluslararası sistemde büyük güçler arasındaki güç mücadelesini öne çıkarmaktadır. ABD'nin dış politikasında yaşanan değişimin ve uluslararası sistemde gözlenen eğilimin yarattığı pek çok sonuçtan söz edilebilir. Afganistan bağlamında ise üç hususun altını çizmekte yarar görülmektedir.

Birincisi, uluslararası sistemin liberal niteliği giderek aşınmaktadır. ABD tarih boyunca liberal değerlerin ve demokrasinin savunuculuğunu üstlenmiş ve bu değerlerin tüm dünyaya yayılmasını temel dış politika hedeflerinden biri olarak belirlemiştir. Bu hedef ABD'nin her zaman müdahaleci bir politika izlemesi anlamına gelmemiştir. Bununla birlikte 11 Eylül sonrası dönemde bu müdahaleci anlayış güçlenmiş ve liberal demokrasilerin yayılması için askeri operasyonların da kullanıldığı bir sürece girilmiştir. Son yıllarda ise Amerikan dış politikasındaki bu liberal söylem geri plana itilmiş, popülist siyaset yükselmeye başlamıştır (Ikenberry, 2018; Nye, 2019). Rejim değişikliği hedefleyen askeri operasyonlardan yani müdahalecilikten kaçınmak tek başına uluslararası liberal düzenin zayıflaması anlamına gelmemektedir. Fakat bu durum ABD'nin liberal/idealist bir dış politikadan uzaklaşarak büyük güç rekabetine odaklanan ve reelpolitik temele dayanan bir dış politikaya yönelmesi anlamına gelmektedir.

Liberal değerlerden uzaklaşma ekonomi alanında da görülmektedir. 1970'lerin sonundan itibaren tüm dünyada yaygınlaşan neoliberal ekonomi politikalarının Çin'in yükselişini mümkün kılması ve ABD'nin Çin'e karşı çok büyük ticaret açıkları veriyor olması korumacı ekonomi politikalarına geri dönüşe yol açmaktadır. ABD güvenliğini sağladığı müttefiklerini de kendisinden yeterince ithalat yapmamakla suçlamaktadır. Bunun neticesinde küresel ekonomik düzende liberal ilkelerin yerini farklı anlayışlar almaktadır (Petersmann ve Steinbach, 2021). Hem siyasal alanda hem ekonomik alanda liberalizmin zayıflaması uluslararası kurumsal yapıları da zayıflatmakta bir bütün olarak liberal uluslararası düzen zorlu bir dönemden geçmektedir.

İkincisi, askeri müdahalelerden kaçınan dış politika Vestfalyan egemenlik anlayışını güçlendirmektedir. ABD'nin özellikle 11 Eylül sonrasında gerçekleştirdiği askeri operasyonlarla

demokrasiyi yaymaya çalışmasının ne kadar iyi niyetli olduğu ve ne oranda başarıya ulaştığı ayrı bir tartışma konusudur. Bu sorulara olumlu yanıtlar vermek kolay değildir fakat Soğuk Savaş sonrası dönem insan hakları alanında ortaya konulan ilkelerin uluslararası norma dönüştüğü bir dönem olmuştur. Bunun neticesinde insan haklarına saygı göstermeyen, antidemokratik ve illiberal yönetimler uluslararası toplumun baskısıyla karşılaşmışlardır. Bu baskı her zaman güçlü olmamış ve çoğu zaman istikrardan yana tavır alınmış olsa da kriz anlarında uluslararası toplum bu ülkelere yönelik insani müdahalelerden imtina etmemiştir. Fakat ABD'nin müdahalecilikten uzak dış politikası insan haklarının korunması ile iç işlerine karışmama ilkeleri arasındaki dengenin ikincisi lehine değişmesi anlamına gelmektedir. Böylece Vestfalyan egemenlik anlayışının yeniden güçlendiği bir döneme girilmektedir (Paris, 2020).

Üçüncüsü, Batı dışı büyük güçler diğer devletlere yeni ittifak ve iş birliği imkanları sunmaktadırlar. Rusya ve Çin gibi devletler 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin insan haklarını bahane ederek diğer devletlerin iç işlerine karıştığını her zaman dile getirmişler ve Vestfalyan egemenlik anlayışının savunucusu olmuşlardır. Üstelik Rusya ve Çin uluslararası sistemin yeni güvenlik sağlayıcıları olarak öne çıkmaktadırlar. Örneğin Rusya Suriye'ye yaptığı müdahale ile bir iç çatışmada kendi çatışma çözümü modelini benimsetebilmiştir (Abboud, 2021). Esad rejimi Rusya'yla kurduğu ittifak sayesinde iktidarda kalmayı başarmıştır. Çin ise Ortadoğu'daki uluslararası uyuşmazlıklara dahil olan aktif bir dış politikadan kaçınmaya devam etmektedir. Fakat yakın çevresindeki etkisini giderek artırmaktadır.

Rusya ve Çin kendileriyle ittifak kuran ya da iş birliği yapan ülkelerin içişlerine şekilde karışmadan bu ülkelere güvenlik taahhüdünde bulunarak ABD'den farklılaşmaktadırlar. ABD'nin de müttefiklerinden her zaman demokratik olmalarını beklemediği muhakkaktır. Fakat bu durumu sadece demokrasinin yayılması bağlamında değerlendirmemek gerekmektedir. ABD'nin müttefiklerinden içişlerini ilgilendiren talepleri zorlayıcıdır. Tek kutuplu bir sistemde ABD bu konuda daha talepkâr hareket edebilmiştir ve müttefiklerini hem iç politikada hem dış politikada kendi istediği çizgiye çekmekte güçlü araçlara sahip olmuştur. Fakat çok kutupluluğun pekişmesi ABD'nin tek güvenlik sağlayıcısı olmadığı ve orta büyüklükte güçler ile zayıf devletlerin alternatif ittifak seçenekleri elde ettikleri anlamına gelmektedir.

Uluslararası sistemde gözlemlenen bu üç eğilim Taliban ve benzeri aktörlerin iktidarda kalmaları için uygun bir zemin yaratmaktadır. 11 Eylül sonrasında Afganistan'a Taliban yönetimini devirmek için müdahale eden ABD bu motivasyonunu tamamen kaybetmiş ve bu ülkeden çekilirken yönetimin tamamen Taliban'a geçmesine göz yummuştur. Amerikan askerlerinin bulunmayışı Taliban yönetiminin uzun vadede iktidarda kalabilmesini ve uluslararası düzeyde meşruiyet kazanmasını güvence altına almamaktadır. Fakat Afganistan'da insan haklarına saygılı ve demokratik bir düzenin ortaya çıkabilmesi için uluslararası toplumun çaba harcamayacağı bir döneme girilmiş olması Taliban'ı daha da güçlendirmektedir. Diğer yandan Batı dışı güçlerin uluslararası sistemde artan ağırlığı da Taliban gibi otoriter yönetimlerin manevra yeteneğini artırmaktadır.

3. Bölgesel Güçlerin Artan Özerkliği

ABD'nin müdahalecilikten kaçınan dış politikası bölgesel düzeyde verilen güvenlik taahhütlerinde azalmaya işaret etmektedir (Cooley ve Nexon, 2020). Buna paralel olarak ABD'nin müttefikleri üzerindeki denetim yeteneği azalmakta, bu ülkeler daha fazla özerklik peşinde koşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin küresel liderliğini sürdürmesini sağlayan en önemli dış politika araçlarından biri müttefik ülkelerin ortak tehditler karşısında savunulması ve bunun karşılığında bu müttefik ülkelerin hem siyasal hem ekonomik alanda Amerikan üstünlüğünü yansıtan uluslararası yapılarla bütünleşmeleri olmuştur. Böylece bu ülkelere bir güvenlik şemsiyesi sağlanmış fakat bunlar üzerinde bir denetim mekanizması da tesis edilmiştir.

Uluslararası sistemdeki Amerikan üstünlüğü bizzat müttefikleri tarafından daha Yumuşama (Detant) yıllarında ortak tehdit algısının zayıflamasıyla birlikte sorgulanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasındaysa ortak tehdit tamamen ortadan kalkmış, ABD'nin sunduğu güvenlik şemsiyesi de eski önemini yitirmiştir. Küresel terörizm ise ortak bir tehdit algısı yaratmadığı gibi bu tehditle nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusunda fikir ayrılıklarını tetiklemiştir. Günümüzdeyse ABD büyük güç mücadelesine yönelmekte, Rusya ve Çin kaynaklı sorunları bir ortak tehdit olarak sunmakta fakat bu alanda da bölgesel müttefiklerini ikna etmekte başarısız olmaktadır. Bu başarısızlığın nedenleri birkaç farklı alanda aranabilir.

Birincisi, ABD'yle ittifak ilişkisi içindeki ülkeler Rusya ve Çin'le farklı düzeylerde ve yoğunlukta ilişkilere sahiptir. Rusya ve Çin ortak bir tehdit algısı yaratmadığı gibi bu ülkelerle çeşitli sorunlar yaşansa da bunların bir güvenlik sorunu olup olmadığı konularında uzlaşı bulunmamaktadır. Dolayısıyla ABD'nin bu ülkeler karşısında sağlayacağı güvenlik şemsiyesine gerçekten ihtiyaç olup olmadığı tartışmalıdır. Üstelik Soğuk Savaş döneminden farklı olarak bir büyük güçle ittifak kurmak, diğer büyük güçlerle çatışmalı bir ilişki kurmak anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla ABD'yle ittifak ilişkisi Rusya ve Çin'le yakın bir iş birliğine engel değildir. Kısacası günümüz büyük güç mücadelesi, ABD'ye ya da diğer büyük güçlere müttefikleri üzerinde sıkı bir denetim kurmalarına imkân verecek düzeyde bir ortak tehdit algılaması sunmamaktadır. Bu da bölgesel aktörlerin özerkliklerini artırmaktadır.

İkincisi bölgesel güçlerin özerklik talepleri sadece ortak güvenlik sorunlarına ilişkin değildir. Bunun yanı sıra uluslararası sistemdeki çok kutupluluğun bizzat kendisi de bölgesel güçlerin ve orta büyüklükte devletlerin ittifak seçeneklerini artırmaktadır. Amerikan merkezli tek kutupluluğun söz konusu olduğu 1990'lı yılların aksine liberal uluslararası düzene bağlılık giderek azalmaktadır. Çok kutuplu sistemde herhangi bir büyük güçle kalıcı ve katı bir ittifak kurmak yerine belirli sorun alanlarında esnek ve değişken ittifaklar tercih edilmektedir (Tan, 2020). Yani bir bölgesel güç belirli bir sorunda ABD'yle iş birliği yaparken başka bir sorunda ABD'yi karşısına alarak Rusya'yla ya da Çin'le işbirliği yapabilmektedir. Bu durum bölgesel güçler üzerindeki büyük güç denetiminin zayıflaması ve bölgesel güçlerin hareket yeteneklerinin artması anlamına gelmektedir.

Üçüncüsü, yukarıda sözü edilen iki hususla tezat bir şekilde ABD müttefiklerinden daha fazla yük üstlenmelerini talep etmektedir. Bir başka deyişle ABD, küresel düzeydeki güç mücadelesine odaklandıkça bölgesel güvenlik sorunlarında müttefiklerinin daha fazla inisiyatif üstlenmelerini ve yükü paylaşmalarını arzu etmektedir (Mearsheimer ve Walt, 2016). Fakat bu ülkeler ABD'nin beklentisi doğrultusunda hareket edip bölgesel sorunlarda daha fazla rol üstlenmeleri ABD'yle ortak bir çizgide hareket etmeleri anlamına gelmemektedir. Çünkü ABD'nin bölgesel angajmanı zayıfladıkça bu güç boşlukları Rusya ve Çin tarafından doldurulmaktadır. Böylece bu ülkelerle de ilişkilerin belirli bir seviyede tutulması ihtiyacı doğmaktadır.

Bölgesel güçlerin artan stratejik özerklikleri meselesine Afganistan özelinde bakıldığında birkaç önemli konunun altının çizilmesi gerekmektedir. Birincisi ABD'nin bölgesel güvenlik taahhütlerinin azalması Taliban gibi yapıların hayatta kalmalarını kolaylaştırmaktadır. Taliban'ın iktidara gelmesi ona doğrudan bir uluslararası meşruiyet kazandırmamaktadır. Fakat Afganistan gibi ülkelerde istenmeyen ya da meşru görülmeyen hükümetleri değiştirmek için ABD'nin daha az maliyet üstlenmesi Taliban'ın elini güçlendirmektedir.

İkincisi, ABD'nin bölgesel güvenlik taahhütlerindeki azalma Rusya ve Çin'in bu bölgelerdeki etkinliğini artırmaktadır (Larson ve Shevchenko, 2010). Örneğin ABD'nin Suriye'ye müdahaledeki isteksizliği Rusya'nın bu ülkedeki etkisini artırmıştır. Hatta Rusya Suriye için bir güvenlik sağlayıcısı haline gelmiştir. Rusya müttefiklerinin iç politikasına karışmayan bir ülke olarak ABD'ye alternatif bir güvenlik sağlayıcısı haline gelmektedir. Çin bu gibi güvenlik ilişkileri kurmaktan kaçınsa da sahip olduğu ekonomik araçlarla dikkate alınması gereken bir küresel güç konumundadır. Dolayısıyla

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi bu bölgede Rusya ve Çin'in etkinliğinin artması anlamına gelecektir. Bu iki ülke Taliban için ABD'den daha tercih edilir müttefiklerdir. Bununla birlikte Rusya ve Çin'in Taliban'ı kolaylıkla meşru bir aktör olarak görmelerini beklememek gerekir.

Üçüncüsü, çok kutuplu uluslararası sistem bölgesel güçlerin hareket alanını genişletmekte, bölgesel sorunlardaki rollerini artırmaktadır ve buna paralel olarak Afganistan sorununda Pakistan, İran, Türkiye, Katar gibi ülkeler daha fazla rol üstlenmektedir. Daha önce değinildiği üzere bölgesel güçler katı ve değişmez ittifaklar yerine esnek ve değişken ittifakları tercih etmektedirler. Bu bağlamda, Türkiye bir yandan Afganistan'da ABD'nin bıraktığı güç boşluğunu belirli ölçüde doldurarak ABD'yle ilişkilerini normalleştirme arayışındadır. Diğer yandan ise Türkiye'nin Afganistan'da daha etkin bir politika izlemesi Rusya ve Çin gibi aktörlerle daha fazla etkileşime girilmesini gerektirmektedir. Bu örnekte de görüldüğü üzere bir büyük güç olarak ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi bu ülkede en fazla etki sahibi müttefiklerinden biri olan Türkiye'nin daha fazla inisiyatif üstlenmesine yol açmaktadır fakat bu durum Türkiye'nin her koşulda ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu hareket etmesini zorunlu kılmamaktadır. Türkiye Afganistan konusunda ABD'yle birlikte hareket ederken başka birçok konuda onunla çelişmekte ve stratejik özerklik talebini dile getirmektedir.

Özetle ABD'nin güvenlik taahhütlerinin azalması bölgesel düzeyde Rusya ve Çin'in daha etkin roller üstlenmeleri anlamına gelmekte ve küresel düzeydeki çok kutupluluk bölgesel düzeyde de kendisini göstermektedir. Bunun sonucunda bölgesel aktörlerin hareket alanı ve stratejik özerklikleri artmaktadır. Bu durum bir yandan Taliban gibi aktörlerin elini güçlendirmekte diğer yandan diğer bölgesel aktörlerin Afganistan'daki etkinliklerini artırmaktadır. Dolayısıyla Türkiye de dahil olmak üzere çeşitli bölgesel aktörlerin Afganistan'daki sorunların çözümünde daha fazla rol üstlenecekleri bir döneme girilmektedir.

4. Uluslararası Sistem ve Taliban Yönetimi

Uluslararası sistemde gözlemlenen başlıca eğilimler Taliban yönetiminin varlığını sürdürmesi için elverişli bir zemin sunmaktadır. Fakat bunların yanı sıra Taliban'ın iktidarını sürdürmesini zorlaştıracak bazı gelişmelerden de söz edilebilir. Bunların başında yoğunlaşan büyük güç rekabetinin karmaşık karşılıklı bağımlılık ortamında yaşanıyor olması gelmektedir (Zhao ve Liu, 2010). Günümüzde büyük güçler arasındaki rekabet bazı önemli ideolojik farkları yansıtsa da Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik çatışmadan farklı olarak tüm devletlerin tek bir küresel ekonomik sistem içerisinde hareket ettiği bir sistem söz konusudur. Bunun anlamı büyük güçlerin hegemonya alanlarını kesin olarak birbirinden ayıran ideolojik bariyerlerin olmamasıdır. Bu bariyerlerin olmaması küçük devletlerin farklı ittifak seçenekleri arasında daha kolay hareket etmesine imkân vermektedir. Fakat tek bir büyük güçle yakın ilişkiler kurarak uluslararası toplumun baskılarından uzak hareket etmek de zorlaşmaktadır. Çünkü büyük güçler arasındaki ideolojik farkların azalması ve küresel bir ekonomik sistemin ortaya çıkması bu güçler arasında belli ortak çıkarlar da yaratmıştır.

Taliban yönetimi, kendisini değişime zorlayacak bir dış baskı ile karşı karşıya görünmemektedir. Fakat Taliban'ın Amerikan karşıtı olması bu örgütü Rusya ve Çin gibi güçler için kendiliğinden güvenilir bir aktör haline getirmemektedir. Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi blokların siyasal ve ekonomik düzenleriyle birbirlerinden kesin olarak farklılaştıkları bir sistem söz konusu olmadığı için Rusya ve Çin Afganistan'a mutlaka kazanılması ve kendi saflarında yer alması gereken bir ülke gözüyle bakmamaktadır. Soğuk Savaş'ın son yıllarında Afganistan'daki komünist yönetimi korumak adına uzun süreli bir askeri operasyon düzenleyen Rusya için artık bu ülkenin siyasal rejiminin niteliği birinci derecede önemli değildir. Fakat bu ülkede yaşanacak bir radikalleşme hem Rusya'nın yakın çevresinde hem de Rusya içinde radikal İslamcı grupları cesaretlendirecek sonuçlar yaratacaktır. Dolayısıyla Rusya'yı Afganistan'da etkin bir diplomasi izlemeye yönelten en önemli motivasyon güvenlik kaygılarıdır (Stepanova, 2021). Benzer bir durum Çin için de geçerlidir. Afganistan'daki radikalleşme

Çin içindeki ayrılıkçı hareketleri de radikalleştirecek etkiler yaratabilir. Ayrıca Afganistan'daki istikrarsızlığın bölgeye yayılması Kuşak Yol Girişimi açısından önemli riskler taşımaktadır.

Taliban'ın yükselişiyle birlikte Afganistan'ın istikrarı tüm büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin ortak çıkarı haline gelmiştir (Deb, 2021). Rusya ve Çin, 2001 sonrasında ABD'nin Afganistan'da asker bulundurmasını hoş karşılamamış olsalar da bu sayede elde edilen istikrarı kendileri için yararlı bulmuşlardır. Dolayısıyla Taliban'ın iktidara gelişi Rusya ve Çin açısından da soru işaretleri yaratmaktadır. Bu iki ülke Taliban'ın demokratik, insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne saygılı bir yönetim tesis etmesi için baskı yapmayacak olsalar da bölgesel istikrarın korunması için Taliban'dan beklentileri yüksek olacaktır. Bu nedenlerle Taliban'ın ülkeyi 1990'larda olduğu gibi yönetmesi mümkün değildir ama Taliban'ın köklü bir değişim geçirmesini beklemek de gerçekçi değildir. Göstermelik reformların ötesine geçmeyen ve sadece uluslararası toplumun güvenlik ve istikrar beklentisine yanıt veren bir değişimden söz edilebilir ama bu bile şüphelidir (Ruttig, 2021).

İdeolojik kamplara bölünmüş bir dünyada bu kamplardan birine liderlik eden bir süper güçle kurulan yakın ilişki otoriter, baskıcı ve radikal yönetimlerin iktidarda kalması için yeterli olmuştur. Fakat karşılıklı bağımlılığın hâkim olduğu bir küresel ekonomide ve büyük güçler arası ideolojik farkların azaldığı bir dünyada temel güvenlik şartlarının sağlanması ve istikrarın korunması tüm uluslararası toplumun ortak çıkarı haline gelmektedir. Dolayısıyla terör örgütlerine yataklık eden, uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelirlere bağımlı, mülteci kaynağı olan bir Afganistan Taliban'ın meşruiyet kazanmasına yardımcı olmayacaktır. ABD'ye karşı Rusya ve Çin gibi büyük güçlerin desteğini alabilmek ve uluslararası meşruiyet elde edebilmek için Taliban'ın asgari düzeyde de olsa değişmesi gerekecektir.

5. Büyük Güç Rekabetinde Afganistan

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi uluslararası sistemde çok kutupluluğun ve büyük güçler arasındaki rekabetin pekiştiğinin bir göstergesidir. Bu bakımdan sistemdeki değişimin Afganistan üzerindeki etkileri bu makalenin esas araştırma sorusudur. Fakat bu sorunun yanı sıra Afganistan'da ortaya çıkan yeni sürecin uluslararası sistemi ne yönde etkileyeceği de ele alınması gereken konulardan biridir.

Öncelikle altı çizilmesi gereken husus, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin bir yenilgi ya da hezimet olarak değerlendirilmesinin doğru olmaması gibi bu süreçten Rusya ve Çin'in kazançlı çıktığı sonucunu çıkarmak da doğru değildir (Fischer ve Stanzel, 2021). Tam aksine bu iki ülke kendilerine çok yakın bir coğrafyada aksiyon almak zorunda kaldıkları belirsiz bir sorunla baş başa kalmışlardır. ABD'nin Afganistan'daki askeri varlığı bir endişe kaynağı olsa da bölgede belirli bir istikrar sağlamıştır. Taliban gibi radikal bir örgütün iktidara gelmesiyle birlikte Afganistan'ın istikrarına ilişkin kaygılar artmış ve bu alanda Rusya ve Çin'in daha fazla sorumluluk üstlenmelerini gerektiren bir durum ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte her iki ülkenin de Afganistan'da daha fazla inisiyatif üstlenmek için istekli olduklarına yönelik bir işarete rastlamak kolay değildir. İki ülke de temkinli hareket etmekte ve bekle gör politikasını tercih etmektedir. Taliban'ın bu ülkelere yönelik olumlu mesajları tek başına yeterli olmamaktadır. Rusya ve/veya Çin'in Afganistan'da güvenlik sağlayıcı bir aktör haline gelmesi, siyasal ve ekonomik nüfuz kurmaları iki etkene bağlıdır.

Birincisi, uluslararası ortamla ilişkilidir. Hem Rusya hem Çin ABD'yle birçok farklı alanda rekabet halindedir ve Afganistan bu alanlar arasında öncelikli bir konuma sahip değildir. Rusya açısından bakılırsa Ukrayna'daki gerilim daha önceliklidir ve Doğu Avrupa daha önemli bir jeopolitik karşılaşma alanıdır. Çin açısındansa Güney Çin Denizi üzerinden çevrelenme riski daha öncelikli bir sorundur. Dolayısıyla ABD'nin Avustralya, Hindistan, Japonya gibi ülkelerle ittifak arayışları büyük bir

kaygı yaratmaktadır. Bu nedenlerle Afganistan'dan ABD'nin çekilmesi Rusya ve Çin için bir fırsattan çok risk yaratmaktadır. ABD'yle karşılaştıkları birçok rekabet alanı dururken ilgilenmek ve aksiyon almak zorunda kaldıkları yeni bir jeopolitik belirsizlik ve güvensizlik kaynağı ortaya çıkmış durumdadır. Bu nedenlerle Afganistan küresel güç mücadelesinin odağı olmaktan çok, büyük güçlerin uzak durmaya çalıştıkları bir güvenlik sorunu haline gelebilecektir.

İkinci etken Afganistan'da kurulacak yönetime ilişkindir. Daha önce ele alındığı üzere Taliban'ın değişmesini beklemek gerçekçi değildir fakat uluslararası meşruiyet elde etmek için en azından bölgesel güvenliği olumsuz etkileyecek bir yönetim anlayışından uzak durmalıdır. Taliban'ın bu bakımdan yapıcı bir politika izlemesi Rusya ve Çin'in Afganistan'ı bir yük olarak değil fırsat olarak görmelerine neden olabilecek bir durumdur. Afganistan'ın bölgede bir güvensizlik kaynağı olmaktan çıkması her iki ülkeyi Afganistan'da daha fazla nüfuz elde etmeye ve bölgesel güvenliğin sağlanmasında daha fazla yük üstlenmeye teşvik edecektir. Özellikle Çin, Kuşak Yol Girişimi açısından Afganistan'ı yüksek iş birliği potansiyeline sahip bir ülke olarak görmekte fakat Taliban yönetimine şimdilik mesafeli yaklaşmaktadır (Roy, 2017). Diğer yandan hem bölgesel güvenlik hem de uluslararası sistem bakımından birçok ortak çıkara sahip Rusya ve Çin'in Afganistan'daki iş birliği bu iki ülkenin küresel güç mücadelesindeki yakınlaşmasına da katkı sağlayacaktır.

Afganistan'ın büyük güçler arasındaki rekabette nasıl bir rol oynayacağını şimdiden kestirmek kolay değildir. Fakat Taliban'ın radikalleşmeye yol açan politikalar izlemesi ve bölgesel güvenliğin olumsuz etkilenmesi durumunda Afganistan büyük güçlerin uzak durmayı tercih edecekleri bir güvenlik riski olarak rol oynayacaktır. Fakat Taliban bu yönde yapıcı bir politika izlese bile Rusya ve Çin'in farklı jeopolitik önceliklere sahip olması Afganistan'daki rollerinin sınırlı kalmasına sebep olabilecektir. Bu nedenle küresel değil ama bölgesel aktörlerin Afganistan'da daha fazla öne çıkmaları beklenebilir. Pakistan, Türkiye ve Katar başta olmak üzere bölgesel aktörler Afganistan'da oynamaya çalıştıkları rollerle bu senaryoyu güçlendirmektedir.

Sonuç

11 Eylül sonrasında başlayan 20 yıllık sürecin ardından Amerikan askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi uluslararası sistem, Amerikan dış politikası ve Afganistan'ın geleceği bakımından bir milat niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte ABD'nin herhangi bir anlaşmaya varmaksızın ülkeyi terk etmesi ve Taliban'ın hiçbir dirençle karşılaşmadan iktidarı ele geçirmesi Afganistan'da neler olup bittiğine dair ilgiyi artırmıştır. Bu çerçevede, Afganistan'daki gelişmeler ile uluslararası sistemdeki eğilimler arasındaki ilişki bu çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Çalışmanın temel argümanı ise ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin başarı/başarısızlık denklemi içinde açıklanmasının birçok soruyu yanıtsız bıraktığı ve bu sürecin Amerikan dış politikasında yaşanan köklü bir değişimi yansıttığıdır. Bu bağlamda Amerikan dış politikasında yaşanan bu değişimin uluslararası sistemdeki bazı önemli eğilimleri yansıttığı bu çalışmanın bir diğer argümanıdır.

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesinin esas nedeni, çok basit bir ifadeyle, burada asker bulundurmanın stratejik avantajlarının maliyetlerini aşmasıdır. 2001 sonrasında ABD'nin karşılaştığı başlıca güvenlik sorunu küresel terör örgütlerinin Amerikan hegemonyasına karşı yürüttükleri terör kampanyası olmuş ve bu tehditle küresel düzeyde mücadele Amerikan dış politikasını şekillendirmiştir. Fakat günümüzde Amerikan hegemonyasına yönelik başlıca meydan okuma Çin'in yükselişinden kaynaklanmakta ve Rusya'yla yaşanan jeopolitik anlaşmazlıklar buna eşlik etmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistemde büyük güç rekabeti önem kazanmakta, ABD bu soruna yönelik bir dış politika stratejisi geliştirme ihtiyacı duymaktadır. Afganistan'da asker bulundurulması doğrudan bu soruna bir yanıt niteliği taşımamakta ve hatta Rusya ve Çin'in yakın çevresinde bölgesel istikrara katkı yapılarak bu rakip ülkeler için avantajlı bir ortam yaratmaktadır.

Bu nedenlerle ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi bir başarı ya da başarısızlık değil, dış politika önceliklerinde yaşanan önemli bir değişiklik anlamına gelmektedir. Diğer yandan bu süreç Rusya ya da Çin'in de doğrudan ve kendiliğinden kazançlı çıkmaları anlamına gelmemektedir. Taliban gibi radikal bir örgütün iktidara gelmesi her iki büyük gücü yanı başlarında uğraşmaları ve aksiyon almaları gereken bir sorunla baş başa bırakmaktadır. Afganistan'ın radikalleşmesi, terör örgütlerinin barınabildiği bir ülkeye dönüşmesi, uyuşturucu ticareti, mülteciler vb. sorunların bölgesel güvenliği olumsuz etkilemesi halinde bu sorunlar öncelikle bölge ülkelerini ve Rusya ile Çin'i olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla her iki ülke de Taliban'ın kendilerine yönelik olumlu mesajlarına ihtiyatla yaklaşmaktadır. Üstelik her iki ülkenin karşı karşıya kaldıkları başka önemli jeopolitik anlaşmazlıklar söz konusudur ve Afganistan bu nedenle öncelikli bir konumda değildir. Afganistan merkezli güvenlik sorunları dikkatlerin birden fazla alana dağılmasına yol açmaktadır.

Sürecin en önemli kazananı hiç şüphesiz Taliban'dır. ABD'nin yeni dış politika stratejisi sadece Afganistan'dan asker çekerek Taliban'ı iktidara taşımakla kalmamıştır. ABD demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü vb. liberal değerlerin yayılması için uluslararası askeri müdahalelerden kaçınan bir politikaya yönelmiştir. Böylece insani müdahaleler ile içişlerine karışmama ilkeleri arasındaki çatışmada ikincinin lehine bir değişim söz konusudur. Vestfalyan egemenlik anlayışının pekiştiği bu ortamda Taliban uluslararası toplumun değişim baskıları karşısında daha fazla direnç gösterecektir.

Uluslararası sistemdeki gelişmeler Taliban'ın iktidarını sürdürmesi için uygun bir zemin yaratıyormuş gibi görünse de Taliban'ı zorlayacak birtakım hususlar da yok değildir. Öncelikle uluslararası sistemdeki hegemonya alanları Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi ideolojik bariyerlerle net biçimde birbirinden ayrılmış değildir ve neredeyse tüm devletler tek bir küresel ekonomik düzen içerisinde hareket etmektedir. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılığın getirdiği ortak çıkarlar söz konusudur. Herhangi bir devletin bir büyük güce sırtını dayayarak uluslararası toplumun baskılarından uzak bir şekilde içeride tamamen özgür biçimde hareket etmesi kolay değildir. Taliban'ın terör örgütlerine alan açması, bölgedeki radikalleşmeyi tetiklemesi, istikrarsızlığın bölgeye yayılması ortak güvenlik kaygılarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Taliban'ın değişmesini beklemek gerçekçi olmasa da uluslararası meşruiyet elde etmesi için en azından bölgesel güvenliği ilgilendiren birçok konuda taviz vermesi gerekecektir.

Kaynakça

Abboud, S. (2021). Making peace to sustain war: the Astana Process and Syria's illiberal peace, *Peacebuilding*, 9(3), 326-343.

Buzan, B. (2006). Will the 'Global War on Terrorism' Be the New Cold War? *International Affairs*, 82(6), 1101-1118.

Cooley, A. ve Nexon, D. (2020). *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*, New York: Oxford University Press.

Deb, S. (2021, 27 Ağustos). The Rise of Taliban and Its Security Implications. *Journal of Indo-Pacific Affairs,* Erişim Adresi: https://media.defense.gov/2021/Aug/27/2002841493/-1/-1/1/DEB.PDF.

Deudney, D. ve Ikenberry, G. (1999). The nature and sources of liberal international order. *Review of International Studies*, 25(2), 179-196.

Fischer, S. ve Stanzel, A. (2021, 22 Eylül). *Afghanistan: The West Fails – a Win for China and Russia?*. Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik German Institute for International and Security Affairs, Erişim Adresi: https://www.swp-berlin.org/en/publication/afghanistan-the-west-fails-a-win-for-china-and-russia.

Holland, J. (2016) Obama as modern Jeffersonian. M. Bentley ve J. Holland (Yay. Haz.), *The Obama Doctrine: A legacy of continuity in US foreign policy?* içinde (s. 40-53), Londra: Routledge.

Ikenberry, G. J. (2018). The end of liberal international order? *International Affairs* 94(1), 7-23.

Jervis, R. (2003). Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*, 118(3), 365-388.

Kim, W. ve Sandler, T. (2020). Middle East and North Africa: Terrorism and Conflicts. *Global Policy*, 11(4), 424-438.

Kitchen, N. (2016). Ending 'permanent war': security and economy under Obama. M. Bentley ve J. Holland (Yay. Haz.), *The Obama Doctrine: A legacy of continuity in US foreign policy?* içinde (s. 9-25), Londra: Routledge.

Larson, D. W. ve Shevchenko, A. (2010). Status Seekers: Chinese and Russian Responses to U.S. Primacy. *International Security*, 34(4), 63–95.

Nye, J. S. (2019). The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump. *International Affairs*, 95(1), 63-80.

Mearsheimer, J. J. ve Walt, S. M. (2016). The Case for Offshore Balancing: A Superior US Grand Stategy. *Foreign Affairs* 95(4), 70-83.

Paris, R. (2020). The Right to Dominate: How Old Ideas About Sovereignty Pose New Challenges for World Order. *International Organization*, 74(3), 453-489.

Petersmann, E., ve Steinbach, A. (2021). Neo-Liberalism, State-Capitalism and Ordo-Liberalism: 'Institutional Economics' and 'Constitutional Choices' in Multilevel Trade Regulation, *The Journal of World Investment & Trade*, 22(1), 1-40.

Roy, M. S. (2017). Afghanistan and the Belt and Road Initiative: Hope, Scope, and Challenges. *Asia Policy*, 24, 103-109.

Ruttig, T. (2021). Have the Taliban Changed? *The CTC Sentinel*, 14(3), 1-15.

Saunders, P. C. (2014). China's Rising Power, the US Rebalance to Asia, and Implications for US-China Relations. *Issues & Studies,* 50(3), 19-55.

Stepanova, E. (2021). Russia and the Search for a Negotiated Solution in Afghanistan, *Europe-Asia Studies,* 73(5), 928-952.

Tan, S. S. (2020). Consigned to hedge: south-east Asia and America's 'free and open Indo-Pacific' strategy. *International Affairs*, 96(1), 131-148.

Zhao, Q. ve Liu, G. (2010). Managing the Challenges of Complex Interdependence: China and the United States in the Era of Globalization. *Asian Politics & Policy*, 2(1), 1-23.

Yeni Konjonktürde Rus– Afgan İlişkileri: Rusya'nın Küresel Güç Olma Yolunda Taliban Yönetimindeki Yeni Afganistan'ın Önemi

Rabia ÜZÜMCÜ*, Yasin YILDIRIM**

Özet

Makedonya Krallığı'ndan Moğol İmparatorluğu'na, Britanya İmparatorluğu'ndan Sovyetler Birliği'ne dek, tarih boyunca birçok devlet için bir cazibe merkezi olan Afganistan'da Ağustos 2021 itibariyle yeni bir dönem başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri, yaklaşık 20 yıl süren oldukça masraflı ve hayli verimsiz bir savaşın sonunda Afganistan'dan çekilmiş, ülkenin idaresini 2001 yılında devirdiği Taliban'a tekrar bırakmak durumunda kalmıştır. 1996-2001 arasında ülkeyi "İslam Emirliği" adı altında, oldukça sert, katı ve uluslararası toplumca yadırganacak yöntemlerle idare eden Taliban, bugün bir kez daha uluslararası politik, ekonomik ve hukuki ilişkilerin odak noktasına girmeyi başarmış olup ülkenin yönetimini bilfiil eline almıştır. Halihazırda Taliban yönetimindeki "yeni Afganistan" ile ilgili birçok soru işareti olsa da kesin olan bir şey vardır ki o da yıllar yılı bölgeden uzak kalan Rusya ve Çin gibi diğer süper güçlerin, ABD ve diğer Batılı güçlerin aksine bu sefer bölgede daha aktif bir rol üstlenecekleridir. Her ne kadar Washington DC hükûmetinin Afganistan'dan aceleci çıkışı ekonomik, sosyal ve insani açıdan birçok sorunu ortaya çıkarmışsa da Rusya'nın "güvenilir küresel ortak" sıfatıyla ülkeye giriş yapması için de eşsiz bir fırsat doğurmuştur. Rusya için Afganistan, bu minvalde, Moskova hükûmetinin son yıllarda Ortadoğu'da ve Sahra altı Afrika'da oluşturmak için çaba sarf ettiği "küresel güç / aktör" imajı için de çok elverişli bir zemin teşkil etmektedir. Dahası, ABD., Batılı güçler ve hatta Çin'in aksine, Rusya'nın bölgeye dair lokal / bölgesel menfaatleri de çok daha fazladır. Hal böyleyken, Rusya'nın "güvenilir bir ortak" ve "küresel güç" sıfatlarıyla, Taliban yönetimindeki yeni Afganistan'da daha fazla rol alacağı ve 2003 yılında terör örgütü listesine aldığı Taliban ile daha fazla angajman içerisine gireceği beklentisi ortaya çıkmaktadır ki Moskova hükûmeti de bu yönde adımlar atmaya başlamış ve Taliban'ı terör örgütleri listesinden çıkarmayı dahi gündemine almıştır. Öte yandan, Rusya'nın tüm bu amaçlarına rağmen Taliban'ın benimsediği ekstremist politikaların Orta Asya'da yaygınlaşmasını istememesi nedeniyle Taliban'a karşı temkinli tutumunu bırakmayacak olması da Rus-Afgan ilişkilerini çok daha özellikli bir konuma getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Taliban, Rus-Afgan ilişkileri, Orta Doğu, Orta Asya, küresel ortak

Giriş

2021 yılı tüm dünya için gerek politik gerek ekonomik ve gerekse sosyal açıdan büyük çalkantılar ile geçmiştir. Yeni Tip Koronavirüs (COVID-19) Salgınının uluslararası toplumun gündemini meşgul ettiği bu süreçte eski adıyla Afganistan İslam Cumhuriyeti'nde, yeni adıyla ise Afganistan İslam Emirliği'nde ("Afganistan") meydana gelen ve etkileri halen daha da süren birtakım olaylar küresel dinamikleri doğrudan ve büyük ölçekte etkilemiştir, etkilemeye devam etmektedir.

* Öğretim Görevlisi, T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi Kurşunlu Adalet MYO, rabiauzumcu@karatekin.edu.tr ve rabiaauzumcu@gmail.com

** Öğretim Görevlisi, T.C. Çankırı Karatekin Üniversitesi Kurşunlu Adalet MYO, yasinyildirim@karatekin.edu.tr ve yasinyildirim92@yahoo.com.tr

Yaklaşık 20 yıl önce, Amerika Birleşik Devletleri ("ABD") öncülüğündeki uluslararası koalisyon güçlerinin müdahalesi ile yıkılan Taliban rejimi ülkede yeniden iktidara gelmiş ve hem Orta Asya / Güney Asya hem büyük Orta Doğu coğrafyası hem de bütün dünya nezdinde sürprizlerle dolu, öngörülmesi çok zor ve oldukça stresli bir süreç başlamıştır. Böylesi bir süreçte hem bölgesel hem de küresel aktörler yıllar sonra tekrar devlet idaresini ele alan Taliban karşısında yeni tutumlarını da belirlemeye başlamışlardır. Bölge ile doğrudan ilgili olan, bölgesel gelişmeleri yakından takip eden ve dikkatini bu topraklara yönelten ülkelerin başında da Rusya Federasyonu ("Rusya") gelmektedir. Yaklaşık 300 yıldır küresel ölçekte politikalar güden ve yüz yılı aşkın bir süredir de bu bölgede doğrudan ve dolaylı yollarla varlığını devam ettiren Rusya için Afganistan beraberinde getirdiği tehditler ve fırsatlar nedeniyle büyük bir önem arz etmektedir. Rusya'nın küresel bir güç / süper güç olma hedeflerine hız verdiği, bu yönde dünyanın muhtelif bölgelerinde diplomatik / politik varlığını güçlendirdiği, 1990'lara ve 2000'lere nazaran çok daha faal bir görüntü sergilediği bu süreçte Afganistan, Moskova hükûmeti için mutlaka takip edilmesi ve hakkında özel stratejiler ve politikalar üretilmesi gereken bir ülke olarak ortaya çıkmaktadır.

Hal böyleyken, yeni konjonktürde Rus – Afgan ilişkileri ve Rusya'nın küresel güç olma yolunda Taliban yönetimindeki yeni Afganistan'ın önemi üzerine çalışılması gereken bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. İşbu çalışmada, Afganistan'daki mevcut durum ve Taliban'ın yeniden yükselişi hakkında bilgi verilecek, Rus-Afgan ilişkilerinin tarihine değinilecek, Rusya'nın küresel güç olma mücadelesi izah edilecek ve son olarak yeni dönemdeki Rus-Afgan ilişkilerine dair beklentiler, olası kazanımlar ve tehditler Rus ve Afgan perspektiflerinden ayrı ayrı değerlendirilecek, bu kapsamda birtakım öngörülerde ve önermelerde bulunulacaktır.

1. Afganistan'daki Mevcut Durum ve Taliban'ın Yeniden Yükselişi

Afganistan, politik istikrar, güvenlik, asayiş ve hukukun üstünlüğü gibi konular bakımından dünyanın belki de en talihsiz ülkelerinden biridir. Yaklaşık 50 yıldır, iç savaşlar, işgaller ve darbeler ile uğraşmak durumunda kalan ülkede 2021 yılının ağustos ayı itibariyle yeni, çok çalkantılı ve stresli bir süreç başlamış, Afgan halkı bir kez daha keskin bir toplumsal ve politik döneme girmiştir. "İmparatorluklar Mezarlığı" olarak adlandırılan ülkede, binlerce yıldır devam eden gelenek bozulmamış, geçmişte Büyük İskender'in yönettiği Makedonya Krallığı'nın, Britanya İmparatorluğu'nun ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ("SSCB" veya "Sovyetler") uğradığı akıbete, modern zamanın en büyük gücü ve bir nev'i imparatorluğu olan ABD de uğramış ve yakın bir tarihte 20 yıldır kontrolü altında bulunan ülkeden çekilmiştir (Atlantic Council, 2021; Ataullahjan, 2021).

ABD'nin kanlı 11 Eylül Saldırılarından sonra küresel ölçekte başlattığı terörle mücadelenin bir ayağı olarak 2001 yılında Afganistan'a karşı gerçekleştirdiği müdahale sonrasında ülke yaklaşık 20 yıl kadar, öncesinde doğrudan ve sonrasında dolaylı olarak, Amerikan yönetimi altında kalmıştır (George W. Bush Library, 2019). Washington DC hükûmetinin böyle bir müdahalede bulunmasının temel sebebi ise 11 Eylül Saldırılarını gerçekleştiren El Kaide terör örgütünün 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren Afganistan'da konuşlanmış olmasıdır. El Kaide'nin Afganistan'da konuşlanmış olmasının ve bu ülkeyi bir üs olarak belirlemesinin nedeni ise 1996-2001 yılları arasında ülkede hüküm süren Taliban isimli militan, aşırı muhafazakâr ve radikal bir grubun, kendi ideolojisine yakın gördüğü bu örgüte verdiği destektir (Witte, 2021). Bu destek bir yandan Taliban'ın adının tüm dünyada duyulmasına diğer bir yandan da ABD ve Batı dünyasının öfkesini bu topraklara çevirmesine neden olmuştur. 11 Eylül Saldırıları akabinde teröre karşı başlayan küresel savaş sonucunda ABD ülkeye müdahale etmiş ve de Taliban rejiminin yıkan bir sürece girilmiştir. Bu noktada, Taliban'ı tanıma ve bu grubun temel özelliklerini anlama gereği ortaya çıkmaktadır.

Taliban, kısa bir tanımı yapılması gerekir ise, 1979 yılında başlayan Sovyet işgali sonrasında, bu işgale karşı koymak ve Sovyet birliklerini ülkeden çıkarmak amacıyla bir araya gelen cihatçı grupların arasından çıkan bir fraksiyondur (Ahmedi, 2017). 1980'ler boyunca Amerikan devletinin politik, stratejik ve ekonomik desteği ile Sovyetlere karşı mücadele eden ve yaklaşık 10 yıl süren savaşın sonunda Sovyet ordusunun ülkeden çekilmesini sağlayan cihatçı gruplar, işgalin hemen ardından iktidar uğruna bu sefer de birbirleriyle mücadele etmeye başlamışlardır. 1992-1996 yılları arasında çok sayıda tarafın dahil olduğu bu savaştan ise, resmi olarak 1994 yılında kurulan, Taliban galip çıkmıştır. Esasında yerel milislerden ve savaş ağalarından oluşan bu örgüt, oldukça kısa bir süre içerisinde büyük bir mesafe kat etmiş, ülkedeki güç dengelerini büyük oranda değiştirmiştir (Dorronsoro, 2007). Taliban, ülkedeki küçük ve büyük bütün grupları, cihatçı fraksiyonları bir araya getirerek 4 yıldır devam eden çatışmaları sona erdirmiş ve Afgan halkının onlarca yıldır süregelen huzur ve sükûnet özlemlerine cevap verebilecek bir imaj çizmiştir. Ancak birçok yargısız infaza imza atan, sözde asayişi tesis etmek adına sert tedbirlere başvuran, kendisine tehdit olarak gördüğü kişileri hapsetmekten veya öldürmekten çekinmeyen bu örgüt çok kısa bir süre içerisinde Afgan halkının umutlarını boşa çıkartmış ve ülkedeki diğer gruplardan farkının olmadığını ortaya koymuştur (Rashid, 2002). İktidarda kaldığı 5 yıl boyunca bu tür menfi eylemleri, şiddetini artırarak devam ettiren Taliban, El Kaide ile de ittifak kurmuş ve bu örgüte güvenli bir barınak sunmuştur (9/11 Memorial & Museum, 2021). Taliban ve El Kaide arasındaki bu yakın ilişki ise 11 Eylül Saldırıları sonrasında çok daha belirgin ve uluslararası toplum tarafından da çok daha tepki çeker hale gelmiştir (El-Bay, 2021). Öyle ki, ABD'nin El Kaide lideri Usame Bin Ladin'i Taliban yönetimindeki Afganistan'dan istemesi ve Taliban'ın da bu isteği reddetmesi, Amerikan kamuoyunun büyük tepkisini çekmiş, nihayetinde ABD, Afganistan'a müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır (Dashti, 2015). Birleşmiş Milletler ("BM") Antlaşmasının 51'inci maddesine[1] istinaden hareket eden ABD, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nı ("Birleşik Krallık") da yanına çekmiş ve yaklaşık 20 yıl sürecek bir müdahaleyi başlatmıştır (Kuğu, 2020).

Yaklaşık 20 yıl süren Amerikan müdahalesi neticesinde, Taliban rejimi yıkılmış, El Kaide terör örgütü büyük bir darbe almış, Afganistan İslam Cumhuriyeti kurulmuş, ancak tüm bu gelişmelere karşın Taliban bir süre sonra ABD ve müttefiklerine karşı şiddetli bir gerilla savaşı başlatmıştır (Shams, 2021). Neticede, bir yandan yıpratıcı gerilla savaşı ve verilen ağır askeri kayıplar, bir yandan uluslararası toplumun desteğinin gittikçe azalması, bir yandan bu müdahalenin katlanılması zor masrafları ve diğer yandan ABD'nin dış ve iç politikalarında yaşadığı büyük ölçekli değişim, Washington DC hükûmetinin Afganistan'dan çekilme kararı almasına neden olmuştur (Dashti, 2021). Bu minvalde, ABD, 29 Şubat 2020 tarihinde Taliban ile masaya oturmuş ve Afganistan'dan çekilme sürecinin detaylarını, ülkede başlayacak yeni durumun şartlarını ve yapılacak olan barışın kapsamını belirlemek üzere bir Antlaşma akdetmiştir[2]. Bu Antlaşma ile Washington DC hükûmeti, Taliban'ı muhatap olarak kabul etmiş ve nihayetinde Antlaşma uyarınca üzerine düşen yükümlerini yerine getirerek 2021 yılının ağustos ayında ülkeden tüm unsurlarıyla ayrılmıştır (Zurcher, 2021). ABD'nin ülkeden ayrılması ile;

- Taliban 20 yıllık bir aradan sonra yeniden ülkede iktidarı ele geçirmiş,

[1] BM Antlaşması – Madde 51: "*Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez*."

[2] ABD – Taliban Barış Antlaşması, 29 Şubat 2020. Antlaşmanın tam metnine erişmek için https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-to-Afghanistan-02.29.20.pdf

- Afganistan'a yönelik Amerikan ve İngiliz merkezli Batı müdahalesi sona ermiş,
- Afgan ordusu ve Afgan devlet mekanizması Taliban'ın kontrolüne geçmiş,
- Cumhurbaşkanı Eşref Gani dahil olmak üzere on binlerce insan ülkeyi terk etmiş,
- 2004 yılında kurulan Cumhuriyet yıkılmış, yerine Emirlik yönetimi kurulmuş,
- Başta kadın hakları olmak üzere Afgan halkının son 20 yılda elde ettiği sosyal, ekonomik, hukuki ve politik kazanımlar ya bütünüyle sona ermiş ya da büyük bir yara almıştır (Yousaf & Daud, 2022).

Ancak tüm bunların yanında, en önemli sonuç olarak; uluslararası arenada oldukça menfi bir imaja sahip olan, bazı ülkelerce terörist grup olarak nitelendirilen, hakkında uyuşturucu ve insan kaçakçılığı yaptığına dair iddialar bulunan, kadınlara ve kız çocuklarına yönelik kabul edilemez uygulamalar gerçekleştiren, medya ve iletişim araçlarını yasaklayan / baskılayan, modern ve evrensel hukuk normlarına aykırı eylemlerde bulunan bir grup olan Taliban, dünyanın jeostratejik açıdan en önemli ülkelerinden birinin idaresini ele geçirerek uluslararası toplumun aktörleri arasındaki yerini almış ve uygar dünyanın bir muhatabı olmuştur.

Bu durum, birçok bilinmezliği de beraberinde getirmiş ve de sadece ABD veya Büyük Britanya için değil küresel politikaların önemli bir oyuncusu ve dünyanın sayılı güçlerinden biri olan Rusya gibi bir ülkenin de dikkatini bu bölgeye vermesine neden olmuştur. Bu yeni konjonktürde Rusya ve Taliban yönetimi altındaki Afganistan arasında ilişkilerin irdelenmesi ve de Rusya'nın küresel bir güç olma mücadelesinde Afganistan'ın yerinin tespit edilmesi olağanüstü bir önem arz etmektedir.

2. Rus-Afgan İlişkilerinin Tarihçesi

Rusya ve Afganistan arasındaki ilişkilerin geçmişi 19'uncu yüzyıla dayanmaktadır. İki ulus arasındaki ilk temaslar bu asırda vuku bulmuştur. Özellikle, 1840 ila 1907 yılları arasında Rus Çarlığı ile Birleşik Krallığı arasında yaşanan ve "Büyük Oyun" olarak adlandırılan Orta Asya, İran, Güney Asya gibi bölgelerde üstünlük mücadelesinde Ruslar, Afganistan'a da büyük bir ilgi göstermişlerdir ve bölgede söz sahibi olmaya çalışmışlardır (Braithwaite, 2011). Bu mücadelenin sona ermesinden birkaç yıl sonra ise SSCB, 3. Anglo-Afgan Savaşı'nın bitmesine ve bağımsızlığını elde etmesine müteakip Afganistan'ı tanıyan ilk ülke olmuştur. 1921 yılında ise Sovyetler ve Afganistan bir Dostluk Antlaşması akdetmişlerdir. 1929'da ise Sovyetler, Basmacı Hareketini bastırmak üzere Afganistan'a müdahalede bulunmuşlardır. Osmanlı tarihinin ve de İttihat ve Terakki Cumhuriyeti'nin önemli isimlerinden olan Enver Paşa'nın da şehit edildiği bu Hareket, Sovyetlerin Afganistan'a yönelik başlattığı ilk geniş kapsamlı hareket olmuştur (Yeşilot & Özdemir, 2021). 2. Dünya Savaşı sonrasında ise Sovyetler, Afganistan'ı Doğu Blokuna çekmek için ülkeye yönelik ilgisini artırmış, ülkeye maddi yardımlarda bulunmaya başlamıştır. 1978 yılındaki, Sovyet destekli Sevr Devrimi sonrasında ise Afganistan, Doğu Blokuna katılmış ve ülkedeki Rus nüfuzu daha da artmıştır (Ellison, 2017).

Sevr Devriminin sadece 1 yıl sonrasında ise SSCB, gerek tüm Orta Asya / Güney Asya'daki etkinliğini artırmak, gerek Afganistan'ı tam bir sosyalist devlet haline getirmek, gerek ülke yönetimine Sovyet taraftarı yöneticileri getirmek ve gerekse Batı'nın kendilerine karşı bir harekata başlamalarını önlemek üzere Afganistan'a yönelik bir işgal hareketi başlatmıştır (Kaura, 2021). Ağırlıkla Afgan mücahit birliklere karşı verilen yaklaşık 10 yıllık savaş ve işgal süreci sonunda her iki taraftan da yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan toprağından ayrılmak durumunda kalmış ve mülteci durumuna düşmüşlerdir (Klass, 2018; Goodson, 2011). Bu 10 yıllık süreç, Moskova yönetimi için olağanüstü pahalı, masraflı, verimsiz ve başarısız geçmiştir. Sovyetler, böylesi sıkıntılı ve stresli bir süreç sonunda ne harekata başlarken taşıdığı hedeflere ulaşabilmiş, ne de somut bir kazanç elde etmiştir. Dahası bu süreç, SSCB için

büyük bir utanç kaynağı olmuş, Sovyetlerin İslam dünyası nezdindeki itibarı da büyük bir yara almıştır (York, 2013: Gady, 2019).

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesine ve akabinde Soğuk Savaş'ın sona erip Sovyetlerin yıkılmasına müteakiben 1990'lı yıllarda Rus-Afgan ilişkileri oldukça sakin bir seyir izlemiştir. Ancak 1992'de Afgan İç Savaşının başlaması ile ortaya çıkan güç boşluğundan istifade eden Tacik silahlı grupların Afganistan'da konuşlanmaları Rus-Afgan ilişkilerini gergin bir hale getirmiştir. Taliban'ın iç savaştan galip ayrılarak ülkenin hâkimi olmasından sonra Çeçen silahlı gruplara destek vermesi de Moskova hükûmetinin büyük tepkisini çekmiştir (Mukarji, 2002). Bu süreçte Moskova hükûmeti Taliban karşıtı olan Afgan Kuzey İttifakı'na da destek vermiştir. Rusya'nın, Taliban'a yönelik tepkili tutumu 2001'de gerçekleşen ABD müdahalesine dek sürmüş, hatta Moskova hükûmeti 1990'ların koşulları sebebiyle ve Orta Asya'da ekstrem fikirlerin yayılmasının da önüne geçilmesi amacıyla, 2001'deki Amerikan müdahalesine de destek vermiştir (Kaura, 2021).

ABD'nin başlattığı Kalıcı Özgürlük Operasyonu sonucunda Taliban'ın yıkılması ile birlikte, Afganistan'da Rusya'yı tedirgin eden unsurlar ortadan kalkmıştır. 2000 ve 2010'lu yıllarda da Rus-Afgan ilişkileri olağan bir seyir izlemiştir. Moskova hükûmeti bu süreçte El Kaide unsurlarının ortadan kaldırılması, ülkedeki risk unsurlarının bertaraf edilmesi, radikal fikirlerin Orta Asya'yı etkilemesinin önüne geçilmesi ve Taliban ile diğer grupların Orta Asya ülkelerinde konuşlanmalarının engellenmesi için Amerikan askerlerine istihbarat ve lojistik desteği dahi sağlamıştır. Rusya'nın ezeli rakibi olan ABD'ye bu desteği vermesinin sebebi ise Afganistan'ın istikrarlı ve güvenli olmasını sağlamak olarak ortaya çıkmıştır (Lobjakas, 2008; Sengupta, 2010). Afganların El Kaide gibi radikal örgütlere katılmaya olan meyilli, dahası radikal eylemleri diğer komşu ülkelerde de devam ettirme yönünde istekleri Rusya gibi güçlü ülkeleri dahi tedirgin etmekte ve bu ülkeyi bölgeyle doğrudan doğruya ilişkili hale getirmektedir.

Rusya'nın Afganistan'a yönelik ilgisi 2013-2014 Ukrayna Krizi ile daha artmıştır ve bu noktada oldukça enteresan bir korelasyon söz konusudur. Şöyle ki; o tarihlerde ve de günümüzde olduğu gibi, Ukrayna, Rusya'nın bölgesel ve küresel politikaları için önemli bir yer teşkil etmektedir ve bu kriz, belki de SSCB'nin yıkılışından bu yana Rusya'nın Batılı küresel güçlerde ilişkilerinin en gerildiği süreçtir. Zira, Moskova hükûmeti önce Kırım'ı ilhak ederek ve günümüzde de Doğu Ukrayna'yı işgal etmeye çalışarak yayılmacı bir politika izlemektedir ve Rusya'yı eskiden olduğu gibi bir küresel güç haline getirmeye çalışmaktadır. Afganistan'da tıpkı Ukrayna gibi, Rusya'nın kendisini gösterebileceği, Batı dünyasında ve ABD'ye meydan okuyabileceği ve önemlisi gerek coğrafi yakınlığı gerekse tarihi özellikleri itibariyle gerçekten de menfaatlerinin söz konusu olduğu bir ülke olarak ortaya çıkmaktadır (Treisman, 2016). Dolayısıyla, 2013-2014 Ukrayna Krizi ile, Batı ile ilişkileri gerginleşen Moskova, küresel bir güç olma yolunda daha ciddi adımlar atmaya başlamış ve bu doğrultuda, dünyanın başka birçok ülkesinde olduğu gibi Afganistan'da da ekonomik, askeri ve diplomatik kanallarla daha faal bir görüntü sergilemeye başlamıştır.

Rusya'nın küresel güç olma mücadelesinde Afganistan, bir önceki paragrafta da ifade edildiği üzere gerek tarihsel gerek coğrafi ve gerekse stratejik açıdan muazzam bir öneme sahiptir. Ancak, bu aşamada Rusya'nın nasıl bir küresel güç profili çizdiği ve Afganistan'da bu profile uygun hareket edip etmediği de tartışılmalıdır.

3. Rusya'nın Küresel Güç Olma Mücadelesi

Rusya, 150 milyona yaklaşan nüfusu, devasa coğrafi yapısı, üstün askeri imkanları ve zengin kültürü ile uluslararası siyasetin ve güç mücadelelerinin önemli ve başat aktörlerinden biridir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında olağanüstü bir askeri ve politik güce ulaşan Rusya, bu durumunu 1990'lara kadar devam ettirmiştir. Rusya günümüzde de tıpkı Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi dünya siyasetine yön veren bir ülke haline gelmenin yollarını aramakta ve buna uygun stratejiler geliştirmektedir. Moskova hükûmetinin bu hedefleri ve stratejilerinin arkasında ise zengin bir tarihi miras vardır ki Çar Büyük Petro zamanında başlayan küresel güç olma uğraşıları ve ülküleri Rus dış politikasına bugün dahi yön vermektedir.

Rusya'nın bugünkü konumuna ve gücüne erişmesinde Rus tarihinin önemli isimlerinden Çar Büyük Petro'nun muazzam bir rolü vardır (Üren, 2021). Çar Petro'nun yürüttüğü ve o zamanın koşullarına göre çok da normal veya makul karşılanmayan eylem, icraat ve stratejileri Rusya'ya hem politik hem askeri hem de ideolojik olarak çağ atlatmıştır. Tarihsel süreç içerisinde, öncelikle kendisine yönelik dahili ve bölgesel nitelikteki harici tehlikeleri ortadan kaldıran Çarlık rejimi zamanla Avrupa'nın büyük ve sözü geçen yönetimlerinden biri haline gelmiştir (Vernadsky, 1946). Bu sürecin ardından ise Rus devlet yöneticileri, Rusya'nın artık küresel bir aktör, süper bir güç olabileceğine yönelik genel bir kanaate sahip olmuşlar ve devletin dış politika faaliyetlerini bu yönde şekillendirmişlerdir. Afganistan da sahip olduğu olağanüstü jeopolitik önem itibariyle doğal olarak 1800'li yılların başından itibaren Rusya'nın dış politika gündemine giriş yapmıştır. Dolayısıyla, Rus-Afgan ilişkilerinin varlığının, Rusya'nın 300 yıllık devlet politikalarının bir yansıması olduğunu ifade edebilmek de mümkündür.

Bu noktada Rusya'nın nasıl bir küresel güç profili çizdiğinin irdelenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Öncelikle ifade edilmesi gerekmektedir ki Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nin ("BMGK") Çin Halk Cumhuriyeti ("Çin"), ABD, Birleşik Krallık ve Fransa Cumhuriyeti ile 5 daimî üyesinden biridir. Bu durum Rusya'yı, doğal olarak, küresel politikalarda ve uluslararası ilişkilerde söz sahibi bir ülke haline getirmektedir (Karabay, 2021). Moskova hükûmeti, Çar Büyük Petro zamanından beri devam ettirdiği uğraşılarını sahip olduğu bu sıfatla birlikte daha da etkin bir hale getirmeye, BMGK daimî üyesi sıfatıyla uluslararası krizlere daha fazla müdahil olmaya ve tüm dünyaya küresel bir güç olduğu izlenimi vermeye çalışmaktadır.

Rusya'nın 300 yılı aşkın bir süredir devam eden bu çalışmaları, SSCB'nin yıkılması sonrasında bir süreliğine de olsa rafa kalkmıştır. Büyük bir ekonomik buhran içerisine düşen Sovyetler-sonrası Rusya 1990'lı yıllarda, mecburen, iç politikalara ağırlık vermiş ve sahip olduğu sınırlı imkanlarını yeni kurulan düzeni dizayn etmek için harcamıştır. 2000'li yıllardan itibaren yeniden küresel hedeflerini ve faaliyetlerine yeniden hız veren Rusya, özellikle 2013-2014 Ukrayna Krizi sonrasında yeniden bir süper güç olma yolunda ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Günümüzde Moskova, ABD'nin tek kutuplu dünya anlayışına karşı çıkmakta, bu anlayışa karşı küresel ölçekte bir mücadele vermekte, Rus Çarlığı ve Sovyetlerin sahip olduğu ihtişamı ve nüfuzu yeniden elde etmek için uğraşmakta ve belli ölçüde başarılı da olmaktadır. Avrupa'nın önemli düşünce kuruluşlarından biri olan Fin Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'nün himayesinde hazırlanan bir raporda da ortaya konulduğu üzere Rusya (Roberts, 2017);

- 1990'lı yıllarda kendi içine çekilmiş, dahili nitelikteki sosyal, politik ve finansal meselelerle uğraşan bir ülke iken artık Afrika'da, Asya'da, Latin Amerika'da faaliyet gösteren, sadece siyasi değil ekonomik ve kültürel hamleler dahi yapan bir ülke halini almıştır,
- Yıllar içerisinde uluslararası sistemle daha da entegre olmuş ancak genel anlamda Batı ve ABD karşıtı bir çizgide ilerlemeye başlamıştır,

- Küresel güç odağını Batı'dan Doğu'ya doğru kaydırmayı ilke edinmiştir,
- Sert güç unsurlarını esas alan, savunma sanayiine büyük harcamalar yapan, diğer rakipleriyle öncelikle askeri sahada rekabet etmeyi isteyen,
- Yumuşak güç unsurlarını son yıllarda kullanmaya başlayan ve bu anlamda kültürel unsurları mobilize etmeye çalışan,
- SSCB'den kalma devasa silah endüstrisinin varlığından hareketle ticari ilişkilerini daha çok bu alanda kuran ve özellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeler ile silah, mühimmat ve askeri ekipmanların satımına dair işbirliği yapan,
- ABD, İngiltere veya Avrupa Birliği'nin aksine ("AB") gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere hukuk, demokrasi, insan hakları ve diğer normatif alanlarda herhangi bir çağrıda bulunmayan, didaktik bir tarzda hareket etmeyen,
- Pragmatist, uluslararası toplumun tepkisinden çekinmeyen,
- Küçük, güçsüz, zor durumdaki, kısacası kontrol edilebilir ülkelerle daha fazla angaje olan,
- Muazzam demografik imkanlara sahip bir küresel aktör imajı çizmektedir.

Moskova hükûmeti gerek Rus Silahlı Kuvvetleri ve gerekse Rusya merkezli yarı resmi güvenlik güç grupları ile Kafkasya'da, Doğu Avrupa'da, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da ve de Sahra altı Afrika'da, yukarıda sayılan özellikleri yansıtır şekilde hareket etmiştir, etmektedir ve bu şekilde mutlaka kaale alınması gereken bir küresel güç olarak ortaya çıkmaktadır. Rusya'nın 2008 yılındaki Gürcistan Savaşında, 2013-2014'de başlayan ve halen daha süren Ukrayna Krizi'nde, 2015 yılından beri Suriye İç Savaşında, Suriye Arap Cumhuriyeti güçlerine verdiği destekte ve son yıllarda Mozambik Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti veya Libya Devleti'nde ortaya koyduğu sert ve yumuşak güç eylemleri, izlediği stratejiler ve Batı dünyasına karşı izlediği tutum, Moskova'nın küresel bir güç olarak kabul edilmesi gerekliliğini, ya da en azından bu yönde somut ve ciddi adımlar attığının kabulünü, ortaya koymaktadır. Taliban yönetimindeki yeni Afganistan da işbu çalışmanın devamındaki kısımlarında detaylandırılacağı üzere, Rusya'nın yaratmak istediği küresel güç imajı için son derece uygun bir sahne teşkil etmektedir.

4. Yeni Dönemde Rus-Afgan İlişkileri: Beklentiler, Olası Kazanımlar ve Tehditler

Afganistan'ın yeni hâkimi Taliban'dır. Bu artık kabul edilmesi gerekilen, somut ve net bir vakıadır. Haliyle, uluslararası toplumun da realist ve rasyonalist bir bakış açısıyla hareket edip bu durumu kabul etmeleri gerekmektedir. Her ne kadar, Taliban'ın birçok eylemi uluslararası toplum tarafından hoş karşılanmasa ve büyük bir tepki alsa da bu vakıaya uygun hareket etmek ve buna göre bir pozisyon almak reel-politiğin de bir gereğidir. Çin ve Rusya gibi 'yeni' süper güçler de tam da bu doğrultuda hareket etmekte ve bu gerçeği kabullenmektedir. Çin'in Afganistan'a ve Taliban'a olan yaklaşımı son derece pragmatist ve ekonomi odaklı olmakla birlikte, Rusya için durum biraz daha farklılık arz etmektedir.

Öncelikle ifade edilmesi gerekmektedir ki Afganistan, Moskova hükûmeti için;

- Nüfuz edebileceği,
- Batı dünyasını meşgul etmek üzere manipüle edebileceği,
- Değerli madenleri ve doğal zenginliklerini kullanabileceği,
- Yatırım yapabileceği, çeşitli alt ve üst yapı projelerini hayata geçirebileceği,
- Orta Asya güvenliği için önem arz eden,
- İslam dünyasındaki olumsuz imajını onarabileceği, güçlendirebileceği,
- Süper güç / küresel güç olduğu fikrini pekiştirebileceği bir ülke konumundadır.

Yukarıda sayılan temel noktaların yanında Afganistan Rusya için hem bölgesel hem de küresel ilişkilerinde daha birçok hedefini gerçekleştirebileceği bir mecra konumundadır. Öyle ki;

Orta Asya tarihsel, siyasal ve coğrafi açıdan, tabir-i caizse, Rusya'nın arka bahçesidir. Her ne kadar SSCB yıkılalı 25 yıldan uzun bir zaman olmuşsa da Moskova'nın Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız ve Tacik hükûmetleriyle olan yakın ilişkileri güçlü bir şekilde devam etmektedir (Spivak, 2016; Putz, 2017). Zira Rusya gerek güvenliğinin gerekse ekonomik etki sahasının sınırlarının Orta Asya ile başladığını düşünmekte ve Sovyetler zamanı da dahil olmak üzere dış politikalarını bu bölgeyi de içine alacak şekilde dizayn etmektedir. Haliyle bölgenin güvenliği, özellikle de El Kaide ve Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) gibi terör örgütlerinden münezzeh olmasını istemektedir. Geçmişte, bu tür örgütlerin, bilhassa El Kaide'nin Afganistan'da yoğun bir şekilde faaliyet göstermesi ise Moskova'yı endişelendirmektedir ki bugün El Kaide'den çok daha sert ve güçlü bir örgüt olan IŞİD, Afganistan'a ve Afganistan üzerinden de Orta Asya'ya yerleşmeye, Amerikan ve NATO askerleri gölgesi altında büyüyen genç Afganları bünyesine katmaya çalışmaktadır. Zamanında bu tür radikal ve fundamentalist örgütlerle çokça uğraşmak durumunda kalan ve Çeçenistan bölgesinde çok ağır kayıplar veren Rus devleti ise, bu durumu bölgedeki menfaatleri için açık ve yakın bir tehlike olarak görmektedir. Bütün bu sebeplerle de Orta Asya ve Güney Asya'nın belki de en kilit ülkelerinden biri olan Afganistan'da istikrarlı, düzenli ve kalıcı bir hükûmetin varlığı ve radikal örgütlerin Afganistan'ı bir üs olarak kullanmalarının önüne geçilmesi Rusya'nın menfaatlerine doğrudan doğruya hizmet etmektedir (Fischer & Stanzel, 2021). Bu nedenle de Rusya, Taliban'ı Afganistan'daki mevcut iktidar olarak tanımakta ve ülkede istikrarın tesisi için bu gerçeği kabullenip Taliban ile diplomatik angajman içerisine girmektedir (Lewis, 2020).

Rusya'nın, Taliban ile diplomatik angajman içerisine girip ülkede kalıcı ve sürdürülebilir bir istikrar ortamını tesis etmeye çalışmasının bir diğer nedeni ise uyuşturucu ile mücadele etmektir. Afganistan, çok uzun yıllardır, dünyanın en çok uyuşturucu hammaddesinin ve mamul ürünlerini yetiştirildiği, imal edildiği ülke konumundadır (Felbab-Brown, 2020). Gerek afyon ve gerekse haşhaş üretimine uygun bir coğrafi ve klimatolojik yapısı olan ülke, uyuşturucu üretimin merkezlerinden biri olup Afganistan'dan Rusya'ya, Uzak Doğu Asya'ya, Avrupa'ya ve hatta Kuzey Amerika'ya kadar giden uyuşturucu nakil hatları tüm dünya için çok büyük bir sorun teşkil etmektedir (Kermani, 2021a; UNODC, 2021). Dolayısıyla, ülkesine uyuşturucu maddelerin girmesini veya Rus topraklarının Avrupa'ya gönderilen uyuşturucular için bir transit ülke olmasını istemeyen Moskova hükûmeti, Afganistan'da uyuşturucu ile mücadele edecek güçlü bir merkezi hükûmetin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Ancak Taliban hakkında ileri sürülen uyuşturucu imalatı ve ticareti yaptığına dair iddialar Rusya için büyük bir tehlike oluşturmaktadır.

Rusya'nın Afganistan'a bu denli yoğun bir ilgi göstermesinin bir diğer sebebi ise, küresel güç olma mücadelesiyle de paralel olmak üzere, Moskova'nın kendisine oldukça yakın bir coğrafyada, yıllardır en büyük rakibi olarak gördüğü ABD'den sonra ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmayı istemesidir. Her ne kadar ABD ve müttefiklerinin yaklaşık 20 yıl geçirdikleri Afganistan'da üstlendikleri rol ile Rusya'nın bu yeni dönemde üstlenmek istediği rol farklı olsa da Rusya bu güç boşluğundan azami surette istifade etmeye çalışmakta ve bölgede söz sahibi olmak istemektedir. Zira, Washington DC hükûmetinin Amerikan anavatanından çok uzak olan bir coğrafyada 20 yıl boyunca kalabildiği bir noktada, Moskova'nın coğrafi olarak kendisine çok yakın olan böyle bir bölgede etkinlik göstermesi veya bunu başarıp başaramayacağı, gerçekten de Rusya'nın küresel güç mücadelesini doğrudan doğruya etkileyecek niteliktedir.

Yukarıda açıklandığı üzere Rusya'nın Afganistan'a olan ilgisi güvenlik, Orta Asya, uyuşturucu ile mücadele ve küresel güç imajı noktalarında toplanmaktadır. Bütün bu nedenlerle, ekonomik saiklerden ziyade politik ve güvenlik odaklı saikleri ön plana alan, realist bir strateji izleyen Rusya için Taliban gibi

bir grupla diplomatik angajman içerisine girmek de yine son derece realist bir yöntem olarak görünmektedir. Kaldı ki Rus devlet başkanı Putin de henüz Amerikan askeri çekilmesinin sona ermediği, 2021 Ağustos'unda dahi bu gerçeği kabullenmiş ve Taliban'ın iktidara gelişinin kabul edilmesi gereken bir gerçek olduğunu vurgulamıştır (Kozlov & Rynda, 2021). Esasın da Afganistan'daki Taliban gerçeğinin yıllardır farkında olan ve ülkedeki Amerikan müdahalesinin de bir gün biteceğini öngören Rusya, tam da bu nedenlerle yaklaşık 10 yıldır zaten Taliban ile belli ölçüde temas kurmaya başlamıştır (Fischer & Stanzel, 2021). Filhakika, Rusya Taliban'ın yükselişini ve yeniden iktidara gelişini panik havasıyla karşılamamıştır, reel politika kapsamında, yeni durumu kabul etmiştir, 2021 yılının Ekim ayında Taliban ile Afganistan'ı temsil eden bir otorite olarak bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiştir ve hatta Rus medyasında bile artık Taliban için 'terör örgütü' değil; ancak 'radikal' sıfatı kullanılmaktadır ki Rusya 2003 yılında Taliban'ı resmen bir terör örgütü olarak kabul etmiştir.

Afganistan ve Taliban, Rusya için önem arz ettiği kadar Rusya da Afganistan ve Taliban yönetimi için önem arz etmektedir. Öyle ki; Taliban her ne kadar ABD ile 2020 yılında bir barış Antlaşması akdetmiş, ülke yönetimini 20 yıl sonra tekrar ele geçirmişse de ve Amerikan ordusu ülkeden çekilmişse de ABD'ye de Batı dünyasına da güven duymamaktadır. Zira Taliban en nihayetinde yıllar önce kendilerini iktidardan düşüren gücün de ABD ve NATO olduğunu bilmekte, muhtemel olumsuz bir durumda yine benzer bir tepkiyle karşı karşıya kalabileceklerini bilmektedir. Bu güvensizlik, yeni konjonktürde Taliban ve Batı dünyası arasındaki tüm problemlerin ve tehditlerin de temelini oluşturmaktadır.

Yeni konjonktürde, ABD ve Taliban arasındaki güvensizlik, Taliban'ı iş birliği yapabileceği yeni bir küresel güç aramaya itmiştir. Taliban, her ne kadar şu anda iktidar olsa dahi iktidar olması grup için her şeyin bitmiş olduğu anlamına gelmemektedir ve Taliban'ın üstesinden gelmesi gereken çok sayıda zorluk bulunmaktadır. Grup, iktidarda kalmak için başta ekonomi olmak üzere politik, hukuki, teknik, kültürel ve daha birçok konuda, acil şekilde dış desteğe ihtiyaç duymaktadır, zira Taliban'ın modern uluslararası politik, ekonomik ve hukuki sistemde tek başına ayakta duracak mali gücü, bilgi birikimi ve idari tecrübesi bulunmamaktadır (Constable, 2022). Dahası grubun bünyesinde tüm bu zor ve yeni süreci yönetecek nitelikte kalifiye ve uzman personel bulunmamaktadır. Rusya ise, tıpkı Çin gibi, tam da bu noktada Taliban için iş birliği içerisine girebileceği, destek alabileceği uygun bir küresel ortak olarak ortaya çıkmaktadır.

Taliban'ın Rusya gibi bir küresel gücün desteğini aramasının bir diğer nedeni de uluslararası toplum nezdindeki kötü ve olumsuz imajını silmek, tüm dünyaya değiştiği yönünde yumuşak ve olumlu bir izlenim verme istemesidir (Kermani, 2021b). Zira grubun liderleri de şu gerçeğin farkındadır ki 'yeni Afganistan'ın ayakta kalabilmesi için en gerekli koşul öncelikli olarak Taliban'ın uluslararası toplum tarafından kabul görmesi, ülkenin yeni hakiminin Taliban olduğu gerçeğinin benimsenmesi ve Orta Doğu'nun jeostratejik açıdan en kilit ülkelerinden birindeki muhatap alınacak tek gücün kendileri olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Ancak bu bile Taliban'ın ayakta kalabilmesi için tek başına yeterli değildir zira grup 1990'lı yıllardaki menfi uygulamalarını sürdürür ise uluslararası toplum tarafından tanınmayacak ve derin bir izolasyonun içerisine sürüklenebilecektir. Bu nedenle, grup için şu aşamada belki de en acil ve önemli misyon uluslararası toplum tarafından tanınmak ve kabul edilmektir. Rusya'nın da bu noktada Taliban'a yardımcı olmaya muktedir bir güç olduğu anlaşılmaktadır Özellikle de Moskova hükûmetinin Orta Asya'da, Doğu Avrupa'da, Orta Doğu'da ve Afrika'da sahip olduğu nüfuz ve bu coğrafyalardaki Esad, Lukaşenko veya Hafter gibi birtakım despotik güçlerle olan ilişkisi düşünüldüğünde bu durum daha da somut bir şekilde hissedilir olmaktadır. Mamafih, tüm bu gelişmelere, potansiyellere ve fırsatlara rağmen Rus-Afgan ilişkilerinin gelişmesinin önünde birtakım ciddi tehditler ve sorunlar da bulunmakta, ikili ilişkiler güvenlik

/ politika odağında sıkışmakta, tam ve mutlak anlamda bir ortaklığa dönüşememekte ve de en önemlisi muallakta kalmaktadır. Şöyle ki;

I) Taliban tüm vaatlerine rağmen 1990'lı yıllardan kalma olumsuz ve ekstrem eylemlerini sürdürmektedir. Örnek verilmesi gerekir ise; ülkede kız çocuklarının eğitim almaları ile ilgili olarak kız çocukları sadece ilkokula devam edebilmekte olup ortaokul ve liselerde kız çocukları için eğitim yasağı başlamıştır (Williams & Hamedani, 2021). İlaveten Afgan kadınlarının yanlarında erkek bir akrabaları veya eşleri olmaksızın uzun mesafe yolculuk yapmaları yasaklanmıştır (Popalzai, 2021). Ayrıca, şehirlerdeki dükkanlara camekânlarında bulunan cansız mankenlerin kafalarının çıkarılması veya siyah poşetlerle kapatılması emri verilmiştir (France24, 2022). Grup ayrıca ülke ekonomisinin olumsuz etkilerden korunması, gençlerin ahlaki gelişimlerinin önüne geçilmesi ve yabancı kültür unsurlarının ülkeye nüfuz etmesini bertaraf etmek gibi diğer gerekçelerle de ülkede döviz kullanımını, kriket sporunun oynanmasını ve müzik yayınlarını yasaklamıştır (BBC, 2021). Ülkedeki kız çocuklarına, kadınlara, gençlere, iç ekonomik dinamiklere ve sosyo-ekonomik hayata yönelik bu tür aşırıya kaçan eylemler, uluslararası toplumun da Taliban'a olan bakışını doğrudan doğruya etkilemekte ve grubun eski kötü imajını sürdürmektedir. Haliyle, angajman içerisine girdiği ülkelerin iç işlerine karışmayan, inşan hakları ve hukuk gibi konularda didaktik bir tavır takınmayan Rusya dahi Taliban'ın bu tutumundan rahatsızlık duymakta ve grupla olan ilişkilerini belli bir ölçüde tutmaktadır.

II) Taliban'ın iktidara gelmesine müteakip Afganistan'dan on binlerce insanın kaçması ile Ülkenin hukuki, ekonomik, idari ve kültürel altyapısı büyük bir yara almıştır. Şu an Afganistan'da ülkeyi tekrar ayağa kaldıracak bilgi birikimine sahip yeterli sayıda kalifiye ve uzman insan bulunmamaktadır.

III) Taliban'ın 1990'ların sonunda olduğu gibi, radikal gruplara destek vermeleri halen muhtemeldir. En tehlikeli terör örgütlerinden olan IŞİD ülkedeki varlığını sürdürmektedir ve genç Afganlar örgüte katılmaya devam etmektedir. Dahası IŞİD, IŞİD-Horasan ve diğer radikal grupların, Afganistan'dan hareketle, Orta Asya'ya nüfuz etme riski vardır.

IV) Afganistan kaynaklı uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, sadece Rusya değil tüm dünya için çok büyük bir sorun teşkil etmektedir.

Kısacası, yukarıda sayılanlar başta olmak üzere, birçok gerekçeden dolayı Taliban, Rusya için de diğer küresel aktörler için de güvenilir ve iş birliği içerisine girilebilir bir ortak imajı çizememektedir. Bu nedenle, birçok Batılı güç Taliban ile ilişki içerisine girmekten, şimdilik, imtina etmekte; Rusya da resmi sicillerini değiştirmemekte ve halen daha Taliban'ı bir terör örgütü olarak sınıflandırmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar, riskler ve problemler, Rusya-Afganistan ilişkilerinin tam bir ivme kazanmasına engel olmakta, ikili ilişkilerin maksimizasyonun önüne geçmektedir.

Sonuç

Amerika Birleşik Devletleri'nin 2020 yılında Taliban ile akdettiği barış antlaşması ile Büyük Ortadoğu coğrafyasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemde, mevcut ve 53'üncü Amerikan Devlet Başkanı Joseph Biden'ın da izlediği genel siyaset doğrultusunda ABD bölgeden çekilmekte ve dikkatini Pasifik'e yöneltirken diğer küresel güçler de bu boşluktan istifade etmeye ve yeni küresel güç / süper güç sıfatlarıyla bölgeye nüfuz etmeye çalışmaktadır. Afganistan ise sahip olduğu jeostratejik önem uyarınca tüm küresel güçlerin ilgisini çekmektedir ki Rusya bu güçlerin başında gelmektedir. Yüzyıllardır oldukça sert, pragmatist ve realist bir dış politika izleyen Rusya için Afganistan ise sürprizlerle ve bilinmezlikler ile doludur. Zira ülkede iktidarı eline geçiren Taliban, işbu çalışmanın önceki bölümlerinde izah edildiği üzere

her ne kadar muhatap alınacak tek resmi ve meşru güç olsa da itimat edilebilir bir ortak olmaktan çok uzaktadır. Hal böyleyken Taliban, Rusya'yı bu bölgede çok daha dikkatli ve ihtiyatlı bir şekilde hareket etmeye zorlamaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Rusya, Çin ve hatta Hindistan Cumhuriyeti ile içerisine girdiği yeni politik mücadelede Afganistan'da 'bekle ve gör' politikası izleyecek veya coğrafi ve tarihsel avantajlarını yitirecek ölçüde 'fazla ihtiyatlı' davranacak bir durumda da değildir. Çünkü, Çin Afganistan'da her geçen gün daha da etkinliğini artırırken, ABD'nin bölgedeki kat'i nüfuzu devam ederken, Orta Asya coğrafyasına bölgesel dinamikler sürekli değişirken ve de IŞİD gibi terör örgütleri bölgeye olan ilgisini artırırken Rusya'nın da derhal içinde bulunulan yeni konjonktüre uygun bir yol haritası belirlemesi elzem hale gelmektedir. Tam da bu noktada, Rusya için en gerçekçi ve rasyonalist adımın; ne Pekin hükûmeti gibi aşırı pervasız, Taliban'ın ekstrem eylemlerini göz ardı eden, salt ekonomik odaklı hareket eden, fazlasıyla pragmatist bir politika izlemek ne de Washington DC ve diğer batılı hükûmetler gibi Taliban'a karşı çok katı bir tutum sergilemek; ancak ihtiyatlı ve temkinli bir iyimserliği benimsemek olduğu düşünülmektedir.

Taliban'ın ülkedeki yegâne güç olduğu düşünüldüğünde, tüm risklere karşın iyimserliği elden bırakmamak, bu grubun varlığını ABD'ye dahi kabul ettirdiğinin bilincinde olmak, dolayısıyla Taliban ile diplomatik angajman içerisine girmekten imtina etmemek en makul yol olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Taliban'ın 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında El Kaide gibi terör örgülerine dahi verdiği destek ve bu destek sonunda 11 Eylül Saldırıları gibi menfur bir olayın gerçekleştiği dikkate alındığında Rusya'nın oldukça hassas ve özenli davranmasının önemi ve gerekliliği daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu şekilde, Rusya'nın bir yandan bölgedeki etkinliğini artıracağı, İslam coğrafyasındaki prestijini yükselteceği, dünyanın stratejik açıdan en kilit bölgelerinden birinde daha güçlü bir konuma geçeceği ve diğer yandan da yüzyıllardır gerçekleştirmek için çaba sarf ettiği küresel güç olma idealine daha da yaklaşacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

9/11 Memorial ve Museum. (2021). 9/11 FAQs. *9/11 Memorial ve Museum*, Erişim adresi: https://www.911memorial.org/911-faqs

Ahmedi, A. (2017). "Dinsel Şiddet"in Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 26*(1), 117-132.

Ataullahjan, S. (2021). Afghanistan, "Graveyard of Empires," was Once Beautiful, Vibrant and Safe. *Policy Options Politiques*, Erişim adresi: https://policyoptions.irpp.org/magazines/august-2021/afghanistan-graveyard-of-empires-was-once-beautiful-vibrant-and-safe/

Atlantic Council. (2021). Experts React: The US Withdrawal from Afghanistan is Complete. What's Next?, *Atlantic Council*, Erişim adresi: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/experts-react-the-us-withdrawal-from-afghanistan-is-complete-whats-next/

BBC. (2021). Taliban Bans Foreign Currencies in Afghanistan. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/business-59129470#:~:text=The%20Taliban%20has%20banned%20the,trade%2C%22%20the%20Taliban%20said.

Braithwaite, S. R. (2011). "The Russians in Afghanistan. *Asian Affairs, 42*(2), 213-229. doi:10.1080/03068374.2011.571364

Constable, P. (2022). Afghanistan Desperately Needs Aid. *The Washington Post*, Erişim adresi: https://www.washingtonpost.com/world/2022/01/18/afghanistan-aid-finance/

Dashti, Z. (2015). Karzai Döneminde Afganistan-Pakistan İlişkileri (2001-2014). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi .

Dashti, Z. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi ile Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(2), 195-212. doi: 10.34189/asyam.5.2.006

Dorronsoro, G. (2007). *Kabul at War (1992-1996) : State, Ethnicity and Social Classes.* doi:https://doi.org/10.4000/samaj.212

El-Bay, D. (2021). Afghanistan: The Pledge Binding al-Qaeda to the Taliban. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-58473574

Ellison, M. (2017). Communist Coup in Kabul. *The Wilson Center*. Erişim adresi: https://www.wilsoncenter.org/blog-post/communist-coup-kabul

Felbab-Brown, V. (2020). Drugs, Security, and Counternarcotics Policies in Afghanistan. *Washington DC: The Brookings Institution*, Erişim adresi: https://www.brookings.edu/testimonies/drugs-security-and-counternarcotics-policies-in-afghanistan/

Fischer, S., ve Stanzel, A. (2021). Afghanistan: The West Fails - a Win for China and Russia? *Stiftung Wissenschaft und Politik.* Erişim adresi: https://www.swp-berlin.org/en/publication/afghanistan-the-west-fails-a-win-for-china-and-russia

France24. (2022). Taliban Order Afghan Shop Owners to Decapitate Mannequins. *France24*, Erişim adresi: https://www.france24.com/en/asia-pacific/20220105-taliban-order-afghan-shop-owners-to-decapitate-mannequins

Gady, F.-S. (2019). 30-Year Anniversary of Soviet Withdrawal From Afghanistan: A Successful Disengagement Operation?, *The Diplomat*, Erişim adresi: https://thediplomat.com/2019/02/30-year-anniversary-of-soviet-withdrawal-from-afghanistan-a-successful-disengagement-operation/

George W. Bush Library. (2019). Global War on Terror. *George W. Bush Library*, Erişim adresi: https://www.georgewbushlibrary.gov/research/topic-guides/global-war-terror#block-system-main-block

Goodson, L. P. (2011). *Afghanistan's Endless War: State Failure, Regional Politics, and the Rise of the Taliban.* Washington DC: University of Washington Press.

Karabay, Y. E. (2021). Rusya'nın Küresel Güç Oluşu. *Cumhuriyet Gazetesi,* Erişim adresi: https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/rusyanin-kuresel-guc-olusu-yahya-emirhan-karabay-1867851

Kaura, V. (2021). Russia's Afghan Policy: Determinants and Outcomes. *Strategic Analysis, 45*(3), 165-183. doi: 10.1080/09700161.2021.1920685

Kermani, S. (2021a). Afghanistan War: Taliban Back Brutal Rule as They Strike for Power. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-58156772

Kermani, S. (2021b). Meth and Heroin Fuel Afghanistan Drugs Boom. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-59608474

Klass, R. (2018). Genocide in Afghanistan 1978—1992. I. W. Charny (ed.) *The Widening Circle of Genocide: Genocide – A Critical Bibliographic Review* içinde (s. 129-176). Londra: Routledge.

Kozlov, P., ve Rynda, A. (2021). Afghan Crisis: Russia Plans for New Era with Taliban Rule. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-europe-58265934

Kuğu, A. R. (2020). Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahale Sorunsalı: Uluslararası Toplum İçin Yeni Bir Yol Haritası. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Lewis, D. G. (2020). *Return to Kabul? Russian Policy in Afghanistan.* George C. Marshall European Center for Security Studies.

Lobjakas, A. (2008). Russia Opens Afghan Transit Route For NATO's Germany. *Radio Free Europe / Radio Liberty.* Erişim adresi: https://www.rferl.org/a/Russia_Opens_Afghan_

Mukarji, A. (2002). Advent of the Northern Alliance in Afghanistan: US Policy Examined. *Himalayan and Central Asian Studies, 6*(1).

Popalzai, E. (2021). Taliban Bans Women from Solo, Long-Distance Road Trips in Afghanistan. *CNN*, Erişim adresi: https://edition.cnn.com/2021/12/28/asia/afghanistan-taliban-women-travel-intl/index.html

Putz, C. (2017). Touring the Backyard: Putin Pays Central Asia a Visit. *The Diplomat*, Erişim adresi: https://thediplomat.com/2017/03/touring-the-backyard-putin-pays-central-asia-a-visit/

Rashid, A. (2002). *Taliban: Islam, oil and the New Great Game in Central Asia.* London: Tauris Publishers.

Roberts, S. P. (2017). Russia as an International Actor: The View from Europe and the US. *Finnish Institute of International Affairs*. Erişim adresi: https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiia_report37_web.pdf

Sengupta, K. (2010). Afghanistan: Russia steps in to help NATO. *The Independent,* Erişim adresi: https://www.independent.co.uk/news/world/politics/afghanistan-russia-steps-in-tohelp-nato-2117468.html

Shams, S. (2021). How the US Invasion Changed Afghanistan? *DW*, Erişim adresi: https://www.dw.com/en/how-the-us-invasion-changed-afghanistan/a-59427641

Spivak, V. (2016). A New Great Game in Russia's Backyard. *Carnegie Moscow Center*, Erişim adresi: https://carnegiemoscow.org/2016/09/10/new-great-game-in-russia-s-backyard-pub-64542

Treisman, D. (2016). Why Putin Took Crimea?: The Gambler in the Kremlin. *Foreign Affairs*, Erişim adresi: https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2016-04-18/why-russianpresident-putin-took-crimea-from-ukraine

UNODC. (2021). Afghan Opiates Supply 8 out of 10 Opiate Users Worldwide, UNODC finds. *United Nations Office on Drugs and Crime*, Erişim adresi: https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2021/November/afghan-opiates-supply-8-out-of-10-opiate-users-worldwide--unodc-finds--as-experts-meet-in-vienna-to-combat-illicit-trafficking.html

Üren, M. (2021). Küresel Güç Olma hedefi Bağlamında Rusya'nın Doğu Akdeniz Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 31*(2), 851-874. doi:10.18069/firatsbed.868057

Vernadsky, G. (1946). *A History of Russia.* New Haven: Yale University Press.

Williams, H., ve Hamedani, A. (2021). Taliban: Afganistan'da Kız Çocuklarına Ortaöğretim Yasağı Sürüyor. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59576376

Witte, G. (2021). Afghanistan War. *Encyclopædia Britannica*, Erişim adresi: https://www.britannica.com/event/Afghanistan-War

Yeşilot, O., ve Özdemir, B. (2021). Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Basmacı Hareketi. *Belleten, 85*(302), 279-309. doi: 10.37879/belleten.2021.279

York, H. M. (2013). *The Soviet Withdrawal from Afghanistan: Strategic Context.* Kansas: United States Army Command and General Staff College.

Yousaf, F., ve Daud, B. (2022). The Hasty Withdrawal of the US Leaves Women's Rights in Afghanistan at Risk. T*he Loop*: Erişim adresi: https://theloop.ecpr.eu/the-hasty-withdrawal-of-the-us-leaves-womens-rights-in-afghanistan-at-risk/

Zurcher, A. (2021). Afghanistan: Joe Biden Defends US Pull-out as Taliban Claim Victory. *BBC*, Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-58403735

Şangay İş Birliği Örgütü'nün Terörizmle Mücadelesinde Afganistan

Aybike YALÇIN İSPİR[1]

Özet

Şangay İş birliği Örgütü (ŞİÖ), 2001 yılından bu yana faaliyet gösteren, önemli üye ülkeleri bünyesinde barındıran ve özellikle terörizmle mücadele alanında yasal doktrin, kurumsal yapılanma ve askeri tatbikatlar bağlamında gelişme göstermiş ve tecrübe kazanmış bir bölgesel güvenlik örgütüdür. Afganistan'ın ŞİÖ üyelerine olan komşuluğu münasebetiyle buradaki gelişmelerin, ŞİÖ'nün bölgedeki terörizmle mücadelesi üzerinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu kapsamda, resmi olarak 2005 yılında ŞİÖ-Afganistan İrtibat Grubu kurulmuş ve 2012 yılında Afganistan gözlemci üye olarak ŞİÖ'ye kabul edilmiştir. Afganistan'daki durum ŞİÖ ve üye ülkeleri tarafından yakinen takip edilmekte olup, ABD ve NATO'nun Afganistan'dan çekilmesini takiben Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi neticesinde bölge ülkelerinin duruma dair görüş ve eylemlerini koordine edebilecek bir uluslararası örgüt olarak ŞİÖ ön plana çıkmıştır.

Afganistan'daki belirsizlikler, terörizmle mücadele başta olmak üzere dini aşırılık, ayrılıkçılık, organize suçlar ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele gibi konularda ŞİÖ ülkelerini tehdit etmektedir. Bu nedenle, önemli üye ülkelere sahip olması, Bölgesel Terörist Karşıtı Yapı (BTKY) gibi bir organı bulunması ve bölgede yirmi yıldır askeri tatbikat düzenliyor olması münasebetiyle, ŞİÖ'nün bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına yönelik politikalar oluşturulması için bir platform görevi üstlenme potansiyeli mevcuttur. Öte yandan, 2021 yılı Eylül ayında Duşanbe'de gerçekleştirilen ŞİÖ devlet başkanları zirvesinde, ŞİÖ'nün konuyla ilgili somut bir gündem oluşturmadığı anlaşılmıştır. Bu çerçevede, araştırma gösteriyor ki ŞİÖ'nün Afganistan'da Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından üye ülkeleri ile uygulanabilir bir eylem planı oluşturamamış olmasında ŞİÖ'nün kuruluş amacı, ilkeleri ve üyeleri arasındaki dinamiklerin etkisi vardır. Diğer yandan, ŞİÖ'nün Afganistan ile ilgili çok taraflı girişimlerde bulunmak için üyelerin eşgüdüm sağlamalarına yarayan bir örgüt olabileceği ve Afganistan'dan yayılması muhtemel terör, ayrılıkçılık ve aşırılık içeren hareketlerin üye ülkeleri tehdit etmemesi amacıyla ŞİÖ'nün BTKY veritabanı gibi araçlarını daha işler hale getirerek bunlardan faydalanılabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: bölgesel güvenlik, Bölgesel Terörist Karşıtı Yapı, Şangay İş birliği Örgütü, terörizmle mücadele

Giriş

ŞİÖ, Çin ve Rusya arasındaki stratejik ortaklığın bir ürünü olması münasebetiyle Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakiben bölgede oluşturulmuş olan diğer örgütlerden ayrışmaktadır. Kuruluşundan bu yana NATO ve ABD'ye karşı jeopolitik bir güç oluşturup oluşturmadığına dair tartışmalar ile gündeme gelmekte olan ŞİÖ'nün kurucu belgesinde herhangi bir ülke ya da bloğa karşı bir grup teşkil etme niyetleri olmadığının altı çizilmektedir (ŞİÖ, 2001, s. 1).

11 Eylül terör saldırılarından yalnızca birkaç ay önce kurulmuş olması nedeniyle, küresel terörle mücadelede örgütsel olarak pasif kalmış ve bu nedenle üye ülkeler bu süreci ABD ile ikili ilişkiler üzerinden yürütmüştür. Hatta bu sebepledir ki bazı araştırmacılar tarafından ŞİÖ'nün gerçek gücü sorgulanmıştır (Francois, 2008; Turner, 2005). Öte yandan, ŞİÖ terörizmle mücadeleye dair hukuki zemin ve kurumsal alt yapısını hızlıca oluşturmuş, ayrıca sahada askeri tatbikatlar düzenlemeye başlamıştır. Süreç içerisinde ayrıca Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de tanınırlık kazanmış ve gerek

[1] Doktor, Bağımsız Araştırmacı, yalcinaybike@gmail.com.

yeni üyeleri kabulü gerek gözlemci üyeler ve diyalog partnerleri aracılığıyla etki alanını daha da artırmıştır.

ŞİÖ'nün temel prensiplerini, Çin'in yaklaşımından esinlenerek kabul edilmiş olan Şangay ruhu oluşturmakta olup, başka ülkelerin içişlerine karışmama hususu en temel ilkelerden sayılabilir. Kurulduğu tarihten bu yana ŞİÖ, BM'nin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması konularında daha merkezi ve aynı zamanda aktif ve kuralcı bir duruşa sahip olması gerektiğini savunmaktadır ve bu nedenle ABD'nin Afganistan'da süregelen varlığı ve eylemleri ŞİÖ tarafından meşru görülmemiştir. Afganistan'da Taliban'ın yönetimi tekrar ele geçirmesi ve ABD ile NATO'nun bölgeden çekilmesi, bölgede yirmi yıldır faaliyet gösteren bir bölgesel güvenlik örgütü olan ŞİÖ açısından bölgenin güvenliğinde söz sahibi olmak adına önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, ŞİÖ'nün kuruluş amacı, savunduğu ilkeler ve üye ülkeleri arasındaki dinamikler göz önünde bulundurulduğunda Afganistan'da çok aktif bir rol üstlenemeyecek olsa dahi üyelerinin çok taraflı girişimlerinde eşgüdüm sağlanması için bir platform teşkil edebileceği ve Afganistan'dan yayılabilecek terör, ayrılıkçılık ve aşırılık içeren hareketlerin üyelerini tehdit etmemesi için BTKY veri tabanı gibi araçlarının etkin kullanımını teşvik edebileceği değerlendirilmektedir.

1. Şangay İş Birliği Örgütü ve Terörizmle Mücadele

Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takiben ortaya çıkan bağımsız devletler, çeşitli sosyal, ekonomik ve güvenlik sorunlarıyla baş başa kalmış ve aynı zamanda Sovyetler Birliği ve Çin arasında eskiye dayanan sınır anlaşmazlıklarının asıl öğesi olmuştur. Bu kapsamda, Çin ile Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında mezkûr sorunların çözülebilmesini teminen çok taraflı müzakereler başlatılmıştır. Rusya'nın görüşmelere Çin tarafından daveti ise, iyi komşuluk politikasının bir sonucu ve aynı zamanda Rusya'nın Orta Asya bölgesinde devam etmekte olan etkisinin bir kabulü olarak değerlendirilmektedir (Aris, 2013, s. 1). Müzakerelerin olumlu sonuçları, 1996 yılında bahse konu ülkeler tarafından imzalanan "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenliğin Derinleştirilmesine ilişkin Antlaşma" ile görülmeye başlanmış ve bir sonraki yıl gerçekleştirilen görüşmede imzalanan sınır bölgelerinde silah ve personelin azaltılmasına yönelik anlaşmadan sonra grup Şangay Beşlisi olarak anılmaya başlamıştır (Iwashita, 2007, s. 263).

Bu ülkeler arasında yürütülen müzakere ve imzalanan anlaşmalar, bölgesel güvenliğe önemli bir katkı sağlamıştır ve başta bölgenin iç güvenlik sorunlarını çözebilmek amacıyla bir araya gelen Şangay Beşlisi, Rusya ve Çin'in önderliğinde 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımıyla gerek üç kötülük olarak adlandırdıkları terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele gerekse bölgenin diğer sorunlarıyla ortak bir şekilde mücadele edebilmek için ŞİÖ olarak kurumsallaşmıştır (ŞİÖ, 2001). ŞİÖ, 2017 yılında Pakistan ve Hindistan, 2021 yılında ise İran'ın katılımıyla dokuz üyeli bir örgüte dönüşmüş ve Tablo 1 ve Şekil 1'den de görülebileceği üzere dünya üzerinde kapladığı alan ve nüfusu itibarıyla küresel terörizmle mücadele için oldukça önemli bir hale gelmiştir.

Tablo 1: Şangay İş birliği Örgütü'ne ilişkin temel veriler (Yazar tarafından oluşturulmuştur World Bank, 2020a; World Bank, 2020b; World Bank, 2020c; World Bank, 2020d).

	Kapladığı alan (km^2)	**Nüfus**	**GSYİH (milyon USD)**	**Askeri harcama (milyon USD)**
ŞİÖ (İran dahil)	34 645 47	3 309 038	19 579 497	416486
DÜNYA	129 949 282	7 761 620	84 679 924	1 928 852
ŞİÖ/DÜNYA	26.6%	42.6%	23.1%	21.5%

Şekil 1: Şangay İş birliği Örgütü (Yazar tarafından oluşturulmuştur).

1.1 ŞİÖ'nün Terörizmle Mücadeleye Dair Yasal Zemini

ŞİÖ'nün terörizmle mücadeleye dair yasal zeminini nasıl oluşturduğuna bakılacak olursa, ŞİÖ Kuruluş Deklarasyonu'na göre örgütün amaçları, üyeler arasında karşılıklı güven ve iyi komşuluk bağlarını güçlendirmek, üyeler arasında siyasi, ekonomik ve ticari, bilimsel ve teknolojik, kültür, eğitim, enerji, iletişim, çevre ve diğer alanlarda etkin işbirliğini teşvik etmek, bölgesel barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması ve korunması ile demokratik, adil ve akılcı bir yeni uluslararası ekonomik ve siyasi düzenin kurulması amacıyla tüm üyeleriyle birlikte ortak çaba sarf etmek olarak belirtilmiştir (ŞİÖ, 2001, s. 2). Kurucu belgelerinde diğer olası iş birliği alanları sıralanmış olsa da, güvenlik konularının ŞİÖ için öncelik arz ettiği, somut bir işbirliği zemini sağladığı ve uzlaşması kolay ve tüm üyelere hizmet ettiği için ön planda olduğu belirtilebilir. Hatta örgütün iki daimî organından birinin Bölgesel Terörist Karşıtı Yapı (BTKY) olması da bunu kanıtlar niteliktedir.

Söz konusu deklarasyon ve ŞİÖ tarafından yayımlanan diğer resmî belgelerde örgütün herhangi bir ülke ya da bölgeye karşı olarak kurulmadığı ve açıklık ilkesine bağlı olduğu ifade edilmektedir (ŞİÖ, 2001, s. 2). Öte yandan, Özbekistan'da yaşanan Andican olaylarına karşı batının tutumu, Kırgızistan'da yaşanan Lale Devrimi ve özellikle ABD'nin bölgedeki müdahalelerinin artması münasebetiyle 2005 yılında gerçekleşen Astana Zirvesine ait deklarasyonda, Afganistan'daki operasyonun aktif askeri sürecinin tamamlanmış olması nedeniyle söz konusu koalisyonda yer alan ülkelerin ŞİÖ üyelerinin toprakları üzerindeki askeri birliklerini çekmesi ve söz konusu operasyon için koalisyon üyelerine tahsis edilen altyapı tesislerini terk etmelerinin gerekli olduğu belirtilmiştir (ŞİÖ, 2005, s. 4). Bu şekilde, esasında isim verilmeden de olsa ŞİÖ tarafından ABD'nin bölgeden çekilmesi konusunda bir örtülü çağrıda bulunularak, ŞİÖ'nün Doğu'nun NATO'su (Tugsbilguun, 2008, s. 1; Aris, 2013, s. 1), yeni ve güçlendirilmiş Varşova Paktı (Brookes, 2006) veya Amerika karşıtı eksen (Tkacik ve Cohen, 2005) olup olmadığına dair birçok soru işareti ve tartışmaya zemin oluşturulmuştur.

ŞİÖ tarafından terörizmle mücadeleye dair kabul edilmiş olan belli başlı diğer belgeler arasında ise Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkla Mücadeleye Dair Şangay Sözleşmesi (ŞİÖ, 2001b), ŞİÖ Tüzüğü (ŞİÖ, 2002), BTKY Kurulmasına Dair Anlaşma (ŞİÖ, 2002b), ŞİÖ'nün BTKY Veri tabanına Dair Anlaşma (ŞİÖ, 2004) ve ŞİÖ Terörizm Karşıtı Sözleşmesi (ŞİÖ, 2009) yer almaktadır. Bu belgeler aracılığıyla, ortak bir terörizm tanımı yapılmış, tüm üyelerde hangi eylemlerin terör eylemi sayılması

gerektiğine dair yönlendirmelerde bulunulmuş, suçluların iadesine ilişkin süreçler ortaya konulmuş, BTKY tarafından tutulan veri tabanına işlenecek veriler ile bu verilerin kullanılmasına dair yöntemler sıralanmış, düzenlenecek askeri tatbikatlardaki süreçler açıklığa kavuşturulmuş ve sonuç olarak yaklaşık yirmi yıldır bölgede aktif olarak çalışan bir bölgesel güvenlik örgütü için yasal zemin oluşturulmuştur.

Özel olarak ŞİÖ'nün terörizmi nasıl ele aldığının irdelenmesi için resmî belgelerinde sunduğu tanımlara bakılacak olursa, 2001 ve 2009 yıllarında iki ayrı terörizm tanımı yapıldığı görülmekte olup birbirinden farklı bu iki tanımdan hangisinin kullanımda olacağına dair bir açıklık getirilmemesi örgütün terörizmle mücadele politika ve etkinliklerine karşı belirsizlik ve güvensizlik doğurmaktadır. İlk sunulan tanım, 2001 yılında Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkla Mücadeleye Dair Şangay Sözleşmesi'nde yer almıştır ve bu tanım, BM'nin Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Anlaşması'nda yer verilen ile benzerlikler taşımaktadır (BM, 1999). Ancak, ŞİÖ tarafından belgenin devamında sunulan ayrılıkçılık ve aşırılık tanımlarıyla beraber değerlendirildiğinde, ŞİÖ üzerindeki Çin etkisini üçlü olarak kurulan yapıdan gözlemleyebiliriz. Bazı kaynaklar, terörizmin ayrılıkçılık ve aşırılık kavramlarıyla aynı çatı altında mücadele edilecek bir unsur olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu, bu şekilde bir üçlü yapının etnik gruplar ve diğer korunaksız hedefler üzerinde sosyal ve politik kontrol kurma aracı olarak kullanılabileceğini ve sonuç olarak rejimlerin mi yoksa kişilerin mi güvenliğinin söz konusu olduğunun sorgulanacağını savunmaktadır (HRIC, 2011, s. 4, 42; OSCE, 2020, s. 11). 2009 yılında ikinci terörizm tanımı ŞİÖ Terörizm Karşıtı Sözleşmesi'nde yer almaktadır (ŞİÖ, 2009) ve bu tanım Rusya'nın 2006 yılında çıkardığı Terörizme Karşı Koyma Federal Yasası'nda yer verilen tanımla benzerlik taşımaktadır (Federal Law, 2006).

ŞİÖ'nün kuruluş tarihinden itibaren terörizm tanımının yasal belgelerde yer alması nedeniyle tüm üyelerin olurunu almış ve bu nedenle bağlayıcılığı olan bir tanım olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, 2001 yılında Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırılıkla Mücadeleye Dair Şangay Sözleşmesi'nde yer alan diğer bir paragrafta, üye ülkelerin taraf olduğu herhangi bir uluslararası anlaşma veya ulusal kanunlarında ŞİÖ'nün sunduğu tanımlardan daha geniş bir tanım sunuluyorsa onun kullanılabileceğine dair ibare, ŞİÖ'nün kabul ettiği terörizm tanımları üzerindeki uzlaşıyı ve tanımların bağlayıcılığını sorgulatmaktadır (ŞİÖ, 2001b). Tanımlarla ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus ise, ŞİÖ tarafından terörizmle mücadele tanımının yapılmamış olmasıdır ve bunun kasıtlı olduğu değerlendirilmektedir. Örneğin, 2009 yılında imzalanan ŞİÖ Terörizm Karşıtı Sözleşmesi'nde terörist organizasyon ve terör eylemi gibi tanımlar sıralanmışken, terörizmle mücadele veya anti-terör tanımı yapılmamıştır (ŞİÖ, 2009).

1.2 ŞİÖ'nün Terörizmle Mücadeleye Dair Organizasyonel Yapılanması

ŞİÖ'nün organizasyonel yapılanmasına bakıldığında diğer örgütlere nazaran daha az sayıda organ içerecek şekilde kurgulandığı ve örgütün temel somut görev alanlarının başında bulunmasından dolayı terörizmle mücadelenin bu yapılanmada ön plana açıkça çıkarıldığı gözlemlenebilir. Maduz da ŞİÖ'nün sade yapılanmasına dikkat çekmekte ve ŞİÖ'yü minimal bir kurumsal yapılanmaya ve geniş bir gayri resmî iş birliği ağına sahip hükümetlerarası örgüt olarak tanımlamaktadır (2018).

Terörizmle mücadelenin örgütün hangi organlarının görev ve sorumluluk alanına girdiği hususu incelenecek olursa, örgütün iki daimî organından biri olan Sekreterya'nın ŞİÖ'yü ilgilendiren tüm konularda olduğu gibi terörizmle mücadele konusunu da genel olarak ele alma ve sorumlu birimlerle istişare etme hakkı vardır. Öte yandan, daimî organlardan ikincisi olan BTKY doğrudan ŞİÖ'nün terörizmle mücadele alanındaki sorumlu organıdır ve BTKY Kurulmasına Dair Anlaşma'da (ŞİÖ, 2002b) bu organın tüzel bir kişiliğe sahip olduğu açıkça ifade edilmiştir. BTKY'nin ana görevleri arasında üç kötülük olarak adlandırdıkları terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık ile ilgili önerilerde bulunmak, tavsiyeler hazırlamak, üyelerini desteklemek, veri toplamak ve analiz etmek, veritabanını oluşturmak ve yönetmek, talep üzerine bilgi sağlamak, askeri operasyonları desteklemek, yasal dokümanların

oluşturulması sürecinde yer almak, uzmanların ve eğitimcilerin yetiştirilmesini desteklemek, uluslararası örgütlerle iletişim kurmak ve seminer ve konferanslar düzenlemek sayılabilir (ŞİÖ, 2002b). ŞİÖ'nün daimî olmayan organizasyonel yapısında ise her yıl toplanan devlet başkanları konseyi, hükümet başkanları konseyi ve dışişleri bakanları konseyi gibi toplantılar yer almakta olup, gündem ile ilgisi doğrultusunda terörizmle mücadele bu toplantıların bir parçası olabilmektedir.

1.3 ŞİÖ'nün Terörizmle Mücadeleye Dair Askeri Tatbikatları

Kuruluş tarihinden bu yana, terörizmle mücadeleye dair gerçekleştirilen askeri tatbikatlar, ŞİÖ için önem arz etmektedir. Sahada gerçek bir askeri operasyon tecrübesine sahip olmasa da ŞİÖ her yıl yaklaşık iki tatbikat gerçekleştirmek suretiyle askeri anlamda kendisini geliştirmiştir. 2002-2021 yıllarında terörizmle mücadeleye ilişkin 26 askeri tatbikat gerçekleştirilmiş olup, bu tatbikatlar anti-terör, barış misyonu ve diğerleri olarak üç başlıkta incelenebilir (Haas, 2016, s. 387). Bu kapsamda, tatbikatlar analiz edildiğinde, Çin'in 23 tatbikata katılım ve on tatbikata ev sahipliği gerçekleştirmesi münasebetiyle ilk sırada olduğu, Rusya'nın 20 operasyona katılarak ve sekiz tatbikata ev sahipliği gerçekleştirerek ikinci sırada bulunduğu, bu ülkelere ek olarak Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın da terörizmle mücadele tatbikatlarının gerek katılımcı gerek ev sahibi olarak önemli unsurları olduğu görülebilmektedir.

ŞİÖ'nün terörizmle mücadeleye dair askeri tatbikatlarına ilişkin eleştiriler yöneltilmekte ve bu tatbikatların senaryolarının aşırılık ve ayrılıkçı hareketlere karşı düzenlenen güç gösterileri olduğu savunulmaktadır. Örneğin 2005 yılında Özbekistan'da yaşanan Andican olaylarının ardından 2007 yılında ŞİÖ tarafından gerçekleştirilen barış misyonu tatbikatının senaryosu, terörist bir örgütün hükümeti ele geçirmeye çalışması üzerine kurulmuştur. Ayrıca, gerçekleştirilen tatbikatlar için seçilen Sincan-Uygur Özerk Bölgesi gibi konumların da bu bağlamda aşırılık ve ayrılıkçı hareketlere karşı bir gözdağı içerdiği değerlendirilmektedir (Haas, 2007, s. 7).

2. Şangay İş Birliği Örgütü ve Afganistan

ŞİÖ, kuruluşundan bu yana, Afganistan'dan kaynaklanacak güvenlik tehditlerinin her zaman farkında olmuştur. Şekil 2'den de görülebileceği üzere Afganistan, tarafsızlık politikasına sahip Türkmenistan hariç, ŞİÖ üyeleri ile çevrilidir. Afganistan'dan yayılan tehditlerin çevresine verdiği zararlar, 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başında Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da yaşanan saldırılar ile tecrübe edilmiştir. Buna rağmen, örgütün kuruluşundan bu yana Afganistan ile ilgili somut olarak gerçekleştirdiği eylemleri oldukça yetersiz kalmış olup, bunda ŞİÖ'nün kuruluşundan çok kısa bir süre sonra meydana gelen 11 Eylül saldırılarını müteakiben ABD'nin Afganistan'ı işgalinin ve ŞİÖ üyelerinin sorunu olan terörizm ve uyuşturucu kaçakçılığının üzerine gitmesinin rolü oldukça büyüktür (Pantucci, 2021). ŞİÖ üyeleri arasında, coğrafi olarak tam ortalarında konuşlanan bir ABD varlığı endişe kaynağı olsa da üyelerine yönelebilecek Afganistan kaynaklı tehditlerle ABD'nin ilgileniyor oluşu ŞİÖ'nün ABD varlığını belirli bir noktaya kadar tolere etmesine neden olmuştur (Pantucci, 2021).

Şekil 2: Afganistan ve ŞİÖ (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

ŞİÖ tarafından Afganistan ile kurumsal olarak atılan ilk somut adım 2005 yılında ŞİÖ-Afganistan İrtibat Grubu kurulmasıdır (ŞİÖ, 2005, s. 1). Ancak, bu yapı aktif olarak işletilememiş, hatta 2007 yılında yayımlanan zirve bildirisinde Afganistan'dan kaynaklanan uyuşturucu tehdidine dikkat çekmek suretiyle mezkûr irtibat grubunun yeniden canlandırılacağı ifade edilmiştir (ŞİÖ, 2007, s. 2). 2008 yılı zirve bildirisinde, artık söz konusu grubun ŞİÖ çatısı altında terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlarla mücadele konularının tartışılacağı Afganistan üzerine özel bir konferans için toplanması ve somut hazırlıklara başlaması gerektiği belirtilmiştir (ŞİÖ, 2008, s. 3). Söz konusu konferans, 27 Mart 2009 yılında Moskova'da gerçekleştirilmiş olup konferansın sonuçlarına bakıldığında atılacak somut adımları içermekten ziyade bilinen tehditlerle ortak bir şekilde mücadele edilmesine yönelik beyanları içerdiği görülebilir. 2009 yılından itibaren ise söz konusu irtibat grubunun faaliyetleri askıya alınmıştır (ŞİÖ, 2019).

Afganistan'dan başlayan yasadışı uyuşturucu ticareti rotasına dair ŞİÖ üyelerinin rahatsızlıkları neticesinde ŞİÖ tarafından 2011-2016 yıllarını kapsayan uyuşturucuyla mücadele stratejisi kabul edilmiştir (ŞİÖ, 2011, s. 4). 2012 yılında yayımlanan zirve bildirisinde, Afganistan'ın terörizm ve uyuşturucu ile ilgili suçlardan arınmış bağımsız, refah ve tarafsız bir ülke olması için gerekli çabaların ŞİÖ tarafından desteklendiği, ancak Afganistan'da gerçekleşecek ulusal uzlaşma sürecinin Afganların sahiplendiği ve Afganlar tarafından yürütülen bir süreç olması gerektiğine inanıldığı ifade edilerek Afganistan'a ŞİÖ gözlemci üye statüsü verilmesine karar verildiği açıklanmıştır (ŞİÖ, 2012, s. 2-3). Bunu takiben, 2015 yılından itibaren her yıl Afganistan tam üyelik için ŞİÖ'ye başvurmuş ancak kabul edilmemiştir. Resmi olarak ŞİÖ üyeliği ile Afganistan'ın elde edecekleri ise ŞİÖ gündeminde daha öncelikli olmak, ŞİÖ bölgesi ile güvenlik ve ekonomi alanlarındaki iş birliğini daha sağlam temellere oturtmak ve ABD'nin çekilmesini müteakiben ortaya çıkacak güç boşluğunu bölge ülkeleriyle entegrasyon yoluyla doldurmak olarak sıralanabilir (Khalil, 2021). Afganistan'ın tam üyelik için 2017 yılındaki tekrar başvurusunun ardından Çin tarafından ŞİÖ-Afganistan İrtibat Grubu'nun aktif hale getirilmesi önerilmiş ve yıllık olarak grup

toplantıları düzenlenmeye başlanarak, yol haritası çalışmaları yapılmıştır (Amiry, 2018). Öte yandan, örgüt olarak ŞİÖ'nün Afganistan için yaptığı somut eylemlerden ziyade Çin, Rusya ve Kazakistan gibi ŞİÖ üye ülkelerinin ikili düzeyde Afganistan'ın yeniden inşasına yönelik çabaları dikkat çekmektedir (Seiwert, 2021).

3. Afganistan'daki Mevcut Duruma İlişkin ŞİÖ'nün Tutumu

ABD'nin Taliban ile Şubat 2020'de yaptığı anlaşma neticesinde tüm askerlerini Afganistan'dan çekeceğini taahhüt etmesini müteakiben NATO da çekilme kararı almış ancak çekilme sona ermeden 15 Ağustos 2021 tarihinde Afganistan Cumhurbaşkanı'nın ülkeyi terk etmesiyle Afganistan'da yönetim Taliban tarafından ele geçirilmiştir. Bu durum, bölgenin önemli bir güvenlik örgütü olan ŞİÖ'ye bölgesel ve küresel olarak görünürlüğünü ve etkinliğini artırma fırsatı sunmakla beraber, ŞİÖ'nün böyle bir rolü üstlenmeyeceğine dair sinyaller süreç içerisinde verilmiştir.

ŞİÖ, Afganistan'da Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi hususunu ilk olarak 17 Eylül 2021 tarihinde Duşanbe'de gerçekleştirdiği devlet başkanları zirvesinde ele almıştır ve bu zirvenin Afganistan'a yönelik doğrudan olmasa da en önemli kararı olarak İran'ın üyeliğe kabul edilmesi sayılabilir (SCO, 2021). Öte yandan, zirve bildirisinde Afganistan'daki sorunların uluslararası hukuka uygun şekilde politik ve diplomatik yollarla çözülmesi gerektiği ve ŞİÖ bölgesindeki güvenlik ve asayişin Afganistan'daki durum ile ilgili olduğu belirtilerek tüm Afgan halkını kapsayıcı bir hükümet kurulması gerektiği vurgulanmıştır (SCO, 2021). ŞİÖ, Afganistan'daki Taliban hükümetini henüz tanımamış ve mezkûr zirveye ŞİÖ gözlemcisi olmasına rağmen Afganistan temsilcisini davet etmemiştir. Toplantının geneline bakıldığında ise, ŞİÖ'nün Afganistan'da yaşanmakta olan kriz için somut bir gündemi olmadığı ve ŞİÖ'nün ülkelerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesi çerçevesince Afganistan'ın iç işlerine karışmayacağı çıkarılabilir. Duşanbe zirvesinde İran'ın yaklaşık 15 yıldır sürdürdüğü ŞİÖ üyelik başvurusu sürecini tamamlaması ise Afganistan'dan kaynaklanacak olası bölgesel güvenlik sorunlarına çözüm oluşturmaya yönelik bir hamle olarak değerlendirilebilir.

4. ŞİÖ Üyelerinin Afganistan'daki Duruma Karşı Tutumları

ŞİÖ üyelerinden Afganistan'ı tanıyan bir ülke henüz olmamıştır ancak üyelerin çoğu Taliban ile iletişim halindedir. ŞİÖ'nün kurucuları tarafından, ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, Amerikan hegemonyasının azaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmekte olup, özellikle batının Afganistan'daki başarısızlığının çok kutuplu dünya düzenine geçişte önemli bir dönüm noktası olduğu savunulmaktadır (Fischer ve Stanzel, 2021, s. 1-2).

Çin açısından incelenirse, Afganistan'daki mevcut durumun verdiği en büyük rahatsızlık Afganistan'dan terör ve uyuşturucunun Çin'e yayılması ihtimalidir. Afganistan'ın Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne olan yakınlığı münasebetiyle Türkistan İslam Partisi'nin Taliban'ın Afganistan'ı ele geçirmesinden alacağı güç ile Çin'den bağımsızlık kazanmak amacıyla eyleme geçmesi, Çin için en büyük güvenlik tehdidini oluşturmaktadır. Buna ek olarak, Taliban'ın yönetimi ele geçirmesiyle, DAEŞ-Horasan fraksiyonunun Çin sınırındaki bir bölgede tekrar güç toplamaya başlaması ise, Çin'in tüm bu terörist grupları kontrol edebilecek güçte bir Taliban rejimini tercih etme sebebidir (Fischer ve Stanzel, 2021, s. 3). Bunun için ise Çin tarafından verilecek destekler karşılığında Taliban'dan birtakım garantiler talep edildiği görülmektedir (SDE, 2021). Çin açısından Afganistan'ın diğer bir önemi ise ekonomiktir. Afganistan'ın zengin maden rezervlerine sahip olması ve jeopolitik açıdan Kuşak ve Yol girişiminde bir kavşak noktasında bulunması sebebiyle Çin için stratejik bir ülkedir (Uchoa, 2021). Öte yandan, Çin'in Afganistan'a ekonomik yatırım yapması hususu da yine güvenliğinin sağlanmasına bağlıdır. Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında Çin'den gelecek ekonomik desteğin öneminin oldukça fazla olduğu kesin olmakla beraber, iç işlerine karışmama prensibi çerçevesince Çin'in Afganistan'a ABD'den

kalan boşluğu dolduracak şekilde topyekûn girmeyeceği, yapıcı bir şekilde müdahil olacağı savunulmaktadır (Kofman, Stein ve Sun, 2021).

Rusya açısından ise 1979-1989 yıllarında Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgali nedeniyle Afganistan Rusya için yabancı bir bölge değildir. Taliban'ın yönetimi ele geçirmesini takiben tıpkı Çin için olduğu gibi Rusya için de güvenlik kaygıları ortaya çıkmıştır. Diğer yandan, Rusya'nın ekonomik bağlamda Afganistan'a vadedebileceği imkanlar Çin'e oranla oldukça kısıtlıdır. Afganistan'daki istikrarsızlık neticesinde terörizmin Rusya'nın komşusu eski Sovyet cumhuriyetlerine ve dolayısıyla Rusya'ya sıçraması ve uyuşturucu ticaretinin yayılması olasılıkları Rusya'nın güvenlik açısından önem verdiği konuları oluşturmaktadır (Fischer ve Stanzel, 2021, s. 3). Bu bağlamda Taliban'ın yönetimi ele geçirmesini müteakiben Rusya ilk olarak Tacikistan'ın Afganistan sınırına Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) çerçevesince askeri destek sağlamıştır ve bu şekilde Afganistan'dan radikal unsurların Orta Asya ülkelerine geçişini engellemeye çalışmaktadır (Eletek, 2021).

Pakistan, Afganistan'la uzun bir kara sınırına sahip olması ve iki ülke arasında kültürel, etnik, ticari ve dini bağlantıların bulunması nedeniyle diğer Afganistan'a sınır ŞİÖ üye ülkeleri gibi güçlenmesi muhtemel terörist örgütlerinin vereceği zarar ve ayrıca oluşabilecek göç dalgaları nedeniyle güvenlik endişesi yaşamaktadır. Her ne kadar tarihten beri Taliban'a verilen destek ortada olsa da yönetimin ele geçirilmesinin ardından sınır bölgesinde yaşanılan gerginlikler, iki ülke arasındaki ilişkilerde anlaşmazlıkların olacağına işaret olarak değerlendirilebilir (Kugelman, 2021). Hindistan için ise Taliban'ın yönetimi ele geçirmesi, Afganistan'la yaklaşık yirmi yıldır kurdukları ticari ve diplomatik ilişkiler sonucunda ülkeye yaptığı yatırımlar açısından endişe yaratmıştır. Hindistan'ın tarihteki Taliban karşıtlığı ve ayrıca Afganistan'ın işgali süresince ABD ile ülkede gerçekleştirdikleri ortak projeler bilinse de Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından güvenlik ve asayiş konularını ele almak üzere iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmuştur (Sood, 2021).

Orta Asya ülkeleri ise Afganistan'daki istikrarsızlığın ülkelerinde aşırılık ve ayrılıkçılık yanlısı grupları etkinleştirmesi ihtimalinden dolayı güvenlik kaygısı yaşamaktadır. Her bir Orta Asya ülkesinin Afganistan'daki durumdan algıladığı tehdit ve buna karşı tutumu farklı olsa da hepsini ilgilendiren farklı bir tehlike ise bölgenin güvenlik sorununun Rusya tarafından abartılmak suretiyle bölgede daha derin bir askeri varlık inşa edilmesidir (Mallinson, 2021). Son olarak, ABD ve NATO'nun Afganistan'dan çekilmesi bir diğer ŞİÖ üyesi İran için hem avantaj hem dezavantaj yaratmıştır. Batının aksine, ŞİÖ Afganistan'dan kaynaklanacak sorunlara karşı koyabilmek için İran'ı önemli bir partner olarak değerlendirerek üyelik başvurusunu kabul etmiştir. Öte yandan, Afganistan'daki belirsizliklerden dolayı güçlenebilecek olan DAEŞ-Horasan gibi terörist örgütlerin faaliyetleri, ortaya çıkan yeni göç dalgaları ve olası bir Sünni-Şii çatışması İran için muhtemel güvenlik sorunlarını oluşturmaktadır (Fathollah-Nejat ve Azizi, 2021).

Sonuç Yerine

Afganistan'da Taliban'ın yönetimi ele geçirmesinin ardından gözler Afganistan'ı çevreleyen ülkelerin üyesi olduğu ve bölgenin önemli güçlerini içinde barındıran ŞİÖ'ye çevrilmiştir. 17 Eylül 2021 tarihinde ŞİÖ devlet başkanlarını katılımıyla gerçekleştirilen Duşanbe Zirvesi sonrasında ise ŞİÖ'nün Afganistan ile ilgili henüz somut bir gündem oluşturmadığı görülmüştür. Bu aşamada, örgütün askeri olarak da Afganistan'da harekete geçmesi gerektiğine dair beklentilerin ŞİÖ'nün kuruluş amacı ve ilkelerine dair bilgi eksikliğinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir. ŞİÖ'nün çıkış noktası her ne kadar üç kötülük olarak tanımlanan terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele olsa da örgütün askeri bir ittifak olmadığı neredeyse her resmî belgede vurgulanmaktadır. Bu nedenle, ŞİÖ'nün Afganistan'da NATO'dan kalan boşluğu doldurması olası gözükmemekle beraber, ŞİÖ gözlemcisi olarak Afganistan'a karşı nasıl bir tutum sergileyeceği ise önem arz etmektedir (Seiwert, 2021).

Öncelikle ŞİÖ'nün temelleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgede ortaya çıkan sınır sorunlarının çözümünü hedeflemiş ve bunu büyük ölçüde başarmış bir gruba dayanmaktadır. ŞİÖ, başta terörizm, aşırılık ve ayrılıkçılıkla mücadele olmak üzere turizmden ticarete, sağlıktan eğitime çok geniş bir görev alanına sahiptir. Öte yandan, üye ülkelerin örgütten en temel somut beklentisi Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Çeçenistan gibi ülkelerindeki ayrılıkçı hareketlerin bastırılması, yani iç güvenlik sorunlarıdır (Aris, 2009, 2. 460). ŞİÖ, kuruluşundan bu yana herhangi bir bölge veya ülkeye karşı kurulmadığının ve bir askeri ittifak olmadığının altını çizse de çok taraflı dünya düzenine geçişte Çin ve Rusya'nın uluslararası sistemde ön plana çıkmasıyla, ABD'ye karşı yumuşak dengeleme politikaları izlemek için kurumsal bir araç haline dönüşmüştür (Ünaldılar-Kocamaz, 2019, s. 128). Sonuç olarak, örgütün kuruluş amacı bölgede doğrudan güvenlik sağlamak değil bölgede güvenlik, asayiş ve istikrarın sağlanması için üye ülkeler arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kuvvetlendirilmesi ve çeşitli alanlarda üye ülkelerin eylemlerinin koordinasyonunun desteklenmesidir (ŞİÖ, 2001, s. 1-2). Bu sebepledir ki NATO ve KGAÖ gibi yasal belgelerinde kolektif savunma ilkesi yer almamakta, organizasyonel yapılanmasında da hazır askeri birlikler bulunmamaktadır.

ŞİÖ'nün kuruluş amacına ek olarak, sahip olduğu prensipler ve edindiği ilkeler de ŞİÖ'nün Afganistan ile ilgili tutumunun nedeni olarak kabul edilebilir. Karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşitlik, danışma, kültürel çeşitliliklere saygı ve ortak kalkınma olarak belirlenen ve Şangay ruhu adı da verilen prensipler ile bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik ve karşılıklı fayda, sorunların karşılıklı istişare yoluyla çözülmesi, içişlerine müdahale etmeme, askeri gücün ya da askeri güç tehdidinin kullanılmaması ve komşu bölgelerde tek taraflı askeri üstünlükten vazgeçme ilkeleri ŞİÖ'nün işleyişinin temellerini oluşturmakta ve bakış açısını şekillendirmektedir (ŞİÖ, 2001, s. 2). ŞİÖ'nün Afganistan ile ilgili mevcut durumunun temelini oluşturan ilke ise içişlerine müdahale etmeme olup, Aris'e göre (2012, s. 451) ŞİÖ için içişlerine karışmama ilkesi, insani sebeplerle müdahaleden daha öncelikli bir prensiptir. Bahse konu ilkenin daha önce 2010 yılında Güney Kırgızistan olaylarında da tecrübe edildiği ve Kazakistan'da 2022 yılı Ocak ayında meydana gelen olaylarda ŞİÖ'ye değil bir askeri savunma örgütü olarak KGAÖ'ye başvurulduğu görülebilmektedir. Öte yandan, bazı kesimler tarafından bu ilkelerin ŞİÖ üyelerinin baskıcı rejimlerinin güvenliğini sağlamak için kılıf oluşturduğu ve bu nedenle ŞİÖ'nün bölgesinde bir uluslararası örgütten beklendiği üzere demokratikleşmeyi sağlamak yerine otoriter normları desteklediği savunulmaktadır (Ambrosio, 2008, s. 1326).

Son olarak, kapsadığı ülkelere bakıldığında ŞİÖ'nün bölge sorunlarıyla ilgili daha etkin bir rol üstlenebileceği değerlendirilmekle beraber, örgütün içindeki başat güçler olan Çin ve Rusya'nın bölgedeki çıkarlarının birbirinden oldukça farklı olması nedeniyle bu kapasitesini değerlendiremediği ve hatta örgütün bu gerçekliğin farkındalığıyla inşa edildiği savunulabilir. Çin ve Rusya tarafından 2001 yılında ŞİÖ'nün kurulması, esasında bu ülkeler arasındaki stratejik ortaklığın bir yansımasıdır ve hatta Aris ŞİÖ'yü Çin-Rus yakınlaşmasının barometresi olarak adlandırmaktadır (2009, s. 7). Mezkûr iki ülkenin ortak çıkarları, bölgede asayiş ve istikrarın sağlanması, Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Kuzey Kafkasya başta olmak üzere ayrılıkçı hareketlerin bastırılması ve bölgede ABD başta olmak üzere batının varlığının azaltılması olarak özetlenebilir (Aris, 2008, s. 5). Ayrıştıkları hususların başında ise Çin'in Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarına doğrudan erişim sağlama isteği ve Rusya'nın ise bu enerji rotaları üzerindeki baskın etkisini kaybetmek istememesi yatmaktadır. Bunun yanı sıra, ticaret vasıtasıyla Çin'in bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi neticesinde Rusya'nın eş hissedar yerine küçük hissedar konumuna düşme konusunda da endişesi mevcuttur ve hatta bu nedenle Çin ile bir serbest ticaret alanı oluşturulmasının önünü kesmiştir (Aris, 2008, s. 13). Günümüze gelindiğinde ise Çin-Rusya çıkar farklılıklarına ilaveten, 2017 yılında birbirleri ile süregelen güvenlik sorunları olan Hindistan ve Pakistan'ın ŞİÖ üyeliği ve 2021 yılında İran'ın tam üyelik başvurusunun kabul edilmesiyle, bünyesinde daha fazla çıkar çatışması içermesi nedeniyle örgütün hareket kabiliyeti kısıtlanmıştır. Bu

kapsamda, örneğin Afganistan ile ilgili karar alma sürecinde Çin'in iktisadi getiri odaklı bakış açısıyla Rusya'nın güvenlik odaklı değerlendirmesinin ŞİÖ çatısı altında uyumlaştırılamayacak olması nedeniyle ülkelerin ikili düzeyde hareket etme yoluna başvuracağı savunulmaktadır.

Sonuçta, kuruluş amacı, temel ilkeleri ve iç dinamikleri ŞİÖ'nün Afganistan'a girip ABD ve NATO'nun çekilmesini müteakiben ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmasına engel olmaktadır. Diğer yandan, yirmi yılı aşkın örgüt tecrübesi ile Çin ve Rusya gibi iki önemli gücü aynı çatı altıda buluşturan ve ayrıca Afganistan'ın gözlemci üyesi olduğu bir ŞİÖ mevcuttur. Bu nedenle, ŞİÖ'nün Afganistan'la ilgili atılacak çok taraflı diplomatik adımların planlamasının yapıldığı bir platform görevi üstleneceği değerlendirilmekte ve ayrıca, ŞİÖ bünyesindeki BTKY gibi bir organın, Afganistan'dan yayılması muhtemel terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık içeren hareketlerin üye ülkeleri tehdit etmemesi için daha etkin bir şekilde kullanılacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça

Ambrosio, T. (2008). Catching the 'Shanghai Spirit': How the Shanghai Cooperation Organization Promotes Authoritarian Norms in Central Asia. *Europe-Asia Studies*, 60(8): 1321-1344.

Amiry, S (2018*)*. China's Leader Proposes SCO-Afghanistan Contact Group. Erişim adresi: https://tolonews.com/afghanistan/china%E2%80%99s-leader-proposes-sco-afghanistan-contact-group.

Aris, S. (2008). Russian-Chinese Relations through the Lens of the SCO. *Institut Français des Relations Internationales (IFRI)*, 34: 1-20.

Aris, S. (2009). A new model of Asian regionalism: does the Shanghai Cooperation Organization have more potential than ASEAN?. *Cambridge Review of International Affairs*, 22(3): 451-467.

Aris, S. (2012). The Response of the Shanghai Cooperation Organization to the Crisis in Kyrgyzstan. *Civil Wars*, 14(3): 451-476.

Aris, S. (2013). Shanghai Cooperation Organization. *International Peace Institute:* 1-13.

BM. (1999). International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism. Erişim adresi: https://www.un.org/law/cod/finterr.htm.

Brookes, P. (2006). Club for dictators: An ugly agenda for Asia. Erişim adresi: https://www.heritage.org/defense/commentary/club-dictators-ugly-agenda-asia.

Eletek, Ö. (2021). Rus Güçleri Tacikistan Sınırında: Afganistan'a Hazırlık mı?, Erişim adresi: https://www.ankasam.org/rus-gucleri-tacikistan-sinirinda-afganistana-hazirlik-mi/.

Fathollah-Nejat, A. ve Azizi, H. (2021). Iran and the Taliban after the US fiasco in Afghanistan. Erişim adresi: https://www.mei.edu/publications/iran-and-taliban-after-us-fiasco-afghanistan.

Federal Law No. 35 on Counteraction Against Terrorism. (2006), Erişim adresi: https://www.legislationline.org/download/id/7946/file/Russia_law_counteraction_against_terrorism_2006_am2014_en.pdf.

Fischer, S. ve Stanzel, A. (2021). Afghanistan: The West Fails – a Win for China and Russia?. *Stiftung Wissenschaft und Politik*, 50: 1-5.

Francois, R. (2008). The Shanghai Cooperation Organization: Is it a paper tiger or the birth of a dragon?. *European Strategic Intelligence and Security Center*.

Haas, M. (2007). The Peace Mission 2007 Exercises: The Shanghai Cooperation Organization Advances. *Defence Academy of the UK*, 07(28): 1-15.

Haas, M. (2016). War games of the Shanghai Cooperation Organization and the Collective Security Organization: Drills on the move!. *The Journal of Slavic Military Studies*, *29*(3): 378-406.

HRIC. (2011). *Counter-terrorism and human rights: The Impact of the Shanghai Cooperation Organization*. New York.

Iwashita, A. (2007). *Eager eyes fixed on Eurasia*. Sopporo: Slavic Research Center.

Khalil, A. B. (2021). Afghanistan and the Shanghai Cooperation Organization. Erişim adresi: https://thediplomat.com/2021/07/afghanistan-and-the-shanghai-cooperation-organization/.

Kofman, M., Stein, A. ve Sun, Y. (2021). After Withdrawal: How China, Turkey and Russia will Respond to the Taliban. Erişim adresi: https://warontherocks.com/2021/08/after-withdrawal-how-china-turkey-and-russia-will-respond-to-the-taliban/.

Kugelman, M. (2021). The Taliban Pick Fight Over Border with Pakistan. Erişim adresi: https://foreignpolicy.com/2022/01/06/taliban-pakistan-afghanistan-border-fight/.

Maduz, L. (2018). Flexibility by design: The Shanghai Cooperation Organisation and the future of Eurasian cooperation. *Center for Security Studies (CSS)*.

Mallinson, K. (2021). Afghanistan creates tricky new reality for Central Asia. Erişim adresi: https://www.chathamhouse.org/2021/08/afghanistan-creates-tricky-new-reality-central-asia.

OSCE. (2020). Note on the Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism. ODIHR: 1-28.

Pantucci, R. (2021). Afghanistan crisis lingers over the Shanghai Cooperation Organisation summit. Erişim adresi: https://www.orfonline.org/expert-speak/afghanistan-crisis-lingers-over-the-shanghai-cooperation-organisation-summit/.

SDE. (2021). Taliban: 'Çin Yönetimine Afganistan Ayrılıkçı Üssü Olmayacak Güvencesi Verdik'. Erişim adresi: https://www.sde.org.tr/asya/taliban-cin-yonetimine-afganistan-ayrilikci-ussu-olmayacak-guvencesi-verdik-haberi-23071.

Seiwert, E. (2021). The Shanghai Cooperation Organization will not fill any vacuum in Afghanistan. Erişim adresi: https://www.fpri.org/article/2021/09/the-shanghai-cooperation-organization-will-not-fill-any-vacuum-in-afghanistan/.

Sood, R. (2021). Redefining India's Role in Afghanistan. Erişim adresi: https://foreignpolicy.com/2022/01/06/taliban-pakistan-afghanistan-border-fight/.

ŞİÖ. (2001). Declaration on the Establishment of the Shanghai Cooperation Organization. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2001b). The Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ (2002), *Charter of the Shanghai Cooperation Organization*, erişim 06.01.2022, http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2002b). Agreement on Regional Anti-Terrorist Structure between the Member States of the Shanghai Cooperation Organization. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2004). Agreement on the Database of the Regional Anti-Terrorist Structure of the Shanghai Cooperation Organization. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2005). Declaration by the Heads of the Member States of the Shanghai Cooperation Organization. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2007). Bishkek Declaration. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2008). Dushanbe Declaration. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2009). Convention of the Shanghai Cooperation Organization against Terrorism. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2011). Astana Declaration. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2012). Declaration by the Heads of Member States of the Shanghai Cooperation Organization on Building a Region of Lasting Peace and Common Prosperity. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/documents/.

ŞİÖ. (2019). SCO-Afghanistan Contact Group held its third meeting with SCO participation in Bishkek. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/news/20190419/533099.html.

ŞİÖ. (2021). Dushanbe Declaration on the 20th Anniversary of the SCO. Erişim adresi: http://eng.sectsco.org/news/20210917/782639.html.

Tkacik, J. & Cohen, A. (2005). Sino-Russian military maneuvers: A threat to U.S. interests in Eurasia. Erişim adresi: https://www.heritage.org/europe/report/sino-russian-military-maneuvers-threat-us-interests-ineurasia. 13 February 2019

Tugsbilguun, T. (2008-2009). Does the Shanghai Cooperation represent an example of a military alliance?. *The Mongolian Journal of International Affairs,* 15-16,: 59-107.

Turner, J. E. (2005). *Shanghai Cooperation Organization: Paper tiger or regional powerhouse?* (Yüksek Lisans tezi). Naval Postgraduate School.

Uchoa, P. (2021). Afganistan: Taliban'ın iktidarda olması diğer uluslararası aktörlere ne kazandırır, ne kaybettirir?. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58388393.

Ünaldılar-Kocamaz, S. (2019). The Rise of New Powers in World Politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization. *Uluslararasi Iliskiler*, 16(61): 127-141.

World Bank. (2020a). Land area. Erişim adresi: https://data.worldbank.org/indicator/ag.lnd.totl.k2.

World Bank. (2020b). Population total. Erişim adresi: https://data.worldbank.org/indicator/sp.pop.totl?year_high_desc=false

World Bank. (2020c). GDP (Current US$). Erişim adresi: https://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd.

World Bank. (2020d). Military expenditure (current US$). Erişim adresi: https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.CD?view=chart.

Josep Borrell'in Açıklamaları Bağlamında Avrupa Birliği'nin Düzensiz Afgan Göçmenlere Yönelik Yaklaşımlarının Analizi

Aslıhan YALAZ*, Barış ÖZDAL**

Özet

ABD'nin Mayıs 2021'den itibaren çekilmeye başlamasıyla Afganistan'da oluşan güç boşluğunu, bir terör örgütü olarak tanımlanan "Taliban" doldurmuştur. Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de Kabil'i kontrol altına almasına kadar olan süreçte ise düzensiz kitlesel göçler en yüksek seviyeye ulaşmış ve UNHCR 515 bin kişinin Afganistan'ı terk etmesinin beklendiğini duyurmuştur. Söz konusu düzensiz Afgan göçmenlerin değişken göç rotaları ise transit devletler ile AB kurumları ve üye devletler tarafından yakından takip edilmiştir. Çünkü daha Taliban Kabil'e girmeden önce Şubat 2021'de açıklanan resmi verilere göre Afganlar, Avrupa'da en fazla iltica talebinde bulunan ikinci millettir. AB resmi temsilcileri tarafından yapılan açıklamalar genel olarak değerlendirildiğindeyse 2015 Göç Krizi'nin etkilerini atlatamamış olan Birlik için tüm düzensiz göçlerin, "yüksek politika" kapsamında bir güvenlik sorunu olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu bağlamda AB, Afganistan kaynaklı düzensiz göçlerin büyük bir krize dönüşmesinden de endişe etmektedir. Genel ve soyut olarak aktardığımız bilgiler doğrultusunda çalışmada AB'nin düzensiz Afgan göçmenlere yönelik yaklaşımları analiz edilecektir. Bu amaçla konu hakkında Birlik adına en fazla resmi açıklama yapan kişi olan AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'in bildirimleri söylem analizi yöntemiyle irdelenecek ve Birliğin düzensiz Afgan göçüne Batılı değerlere bağlı kalarak mı yoksa reelpolitik ekseninde güvenlik temelli mi yaklaştığı sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Avrupa Birliği, düzensiz göç, güvenlik, Josep Borrell.

Giriş

Soğuk Savaş Sonrası Dönem'de özellikle de 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları'nın ardından düzensiz göçün devletlerin egemenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılanarak, "*güvenlikleştirilme*" eğiliminde olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle uluslararası sistemdeki genel algıyla paralel olarak Avrupa Birliği (AB) tarafından da düzensiz göçün bir güvenlik sorunu olarak algılanmaya başlandığı ve güvenlikleştirildiği görülmektedir. Bu durum AB sınırları içerisinde 2015 yılında meydana gelen "*göç krizi*" ile daha da derinleşmiştir. Zira üye devletler krize dair ortak kararlar alamamış ve farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. AB içerisindeki bu bölünmüşlük krize yönelik somut adımlar atılmasının önüne geçmiş, Birlik içinde popülist hareketlerin ve göçmen karşıtlığının artmasına yol açmıştır.

AB, 2015 Göç Krizi'nin etkilerini atlatmaya çalışırken 2021 yılı itibarıyla Afganistan'da yaşanan gelişmeler yeni bir düzensiz göç krizinin ayak sesleri olarak algılanmıştır. Dolayısıyla bu durum düzensiz göçü bir güvenlik tehdidi olarak değerlendiren AB kurumları ve üye devletler tarafından yakından takip edilmiştir. Çünkü daha Taliban Kabil'e girmeden önceki resmi verilere göre Afganlar, Avrupa'da en fazla iltica talebinde bulunan ikinci millettir. Bu nedenle düzensiz Afgan göçü AB açısından "*yüksek politika / high politics*" konusu olarak değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı AB'nin düzensiz Afgan göçmenlere yönelik yaklaşımlarını analiz etmektedir. Bu amaçla konu hakkında Birlik adına en fazla resmi açıklama yapan kişi olan AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'in bildirimleri söylem analizi yöntemiyle irdelenecek; Birliğin düzensiz Afgan göçüne Batılı değerlere bağlı kalarak mı

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı & Diplomasi Araştırmaları Derneği (DARD) Üyesi, e-posta: aslihanyalazzz@gmail.com. ORCİD: 0000-0002-9234-3259.

**Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi & Diplomasi Araştırmaları Derneği (DARD) Başkanı, e-posta: barisozdal@gmail.com. ORCİD: 0000-0001-5460-6655.

yoksa reelpolitik ekseninde güvenlik temelli mi yaklaştığı sorgulanacaktır. Zira Borrell'in açıklamalarının AB'nin Afganistan kaynaklı düzensiz göçlere yaklaşımı anlamında önemli noktaları ihtiva ettiği düşünülmektedir.

1. Avrupa Birliği'nin Düzensiz Göç Politikaları

Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan "*düzensiz göç (irregular migration)*" kavramı Uluslararası Göç Örgütü (International Organization for Migration / IOM)'nce "*kişilerin kaynak, transit veya hedef devlete giriş veya çıkışlarını düzenleyen kanunlar, yönetmelikler veya uluslararası anlaşmalar dışındaki hareketi*" olarak tanımlanmaktadır. (IOM, 2019, s. 116) AB ise kavramı "*kişilerin yeni bir ikamet yerine veya transit geçiş noktasına, gönderen (kaynak), transit veya kabul eden (hedef) devletlerin düzenleyici normları dışında gerçekleşen hareketi*" olarak tanımlamaktadır. (European Comission, t. y.) Dolayısıyla düzensiz göçün ayırıcı özelliğinin göçün düzenleyici normlar dışında gerçekleşmesi olduğu görülmektedir.

Ancak literatür incelendiğinde düzensiz göç kavramına yönelik terminolojik bir karışıklık olduğu göze çarpmaktadır. Bu karışıklık, kavramın evrensel olarak tek bir tanımı olmamasından ve konuyla ilgili bazı kavramların birbirlerinin yerine kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda "düzensiz göç", "yasadışı göç (illegal migration)", "belgesiz göç (undocumented migration)" ve "gizli göç (clandestine migration)" kavramlarının sıklıkla birbirleri yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu kullanımlar yanlış olmamakla birlikte günümüzde IOM, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees / UNHCR) ve Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization / ILO) gibi göç konusunda yetkin kurumların düzensiz göç kavramını kullandıkları gözlemlenmektedir. AB perspektifinden bakıldığında ise her ne kadar eskiden daha ziyade yasadışı göç kavramı kullanılıyor olsa da bu kavramın suçla ilgili çağrışım yapması nedeniyle kamuoylarında yarattığı olumsuz imajdan dolayı günümüzde düzensiz göç kavramının kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada da kavram karışıklığına sebebiyet vermemek amacıyla düzensiz göç kavramı kullanılacaktır.

Soğuk Savaş Sonrası Dönem'de ve özellikle de 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları'ndan sonra düzensiz göçün devletlerin egemenliklerine yönelik bir tehdit olarak algılanarak güvenlikleştirilme eğiliminde olduğu ve dolayısıyla düzensiz göçü azaltmayı veya rotasını değiştirmeyi amaçlayan düzensiz göç politikalarının da bu dönemde geliştiği görülmektedir. Uluslararası sistemdeki aktörlerin düzensiz göç politikaları düzensiz göçün farklı evreleri olan sınır dışı, sınır ve sınır içi şeklinde sınıflandırılmaktadır. (Bkz. Özlem, 2020: 559-562; Özlem, 2020: 560)

Tablo 1: Düzensiz Göç Politikaları (Koser, 2005, s. 14)

Sınır Dışı	Sınır	Sınır İçi
Vize Uygulamaları	Güçlendirilmiş Fiziksel Sınırlar	Hareketlilik Kısıtlamaları
Kaynak veya Transit Ülkelerde Belge Kontrolleri	Güçlendirilmiş Sınır Denetimleri	Sosyal Haklara İlişkin Kısıtlamalar
İnsan Kaçakçılarına Cezai Yaptırımlar	Biyometrik Veriler	İşveren Yaptırımları

Sınır dışındaki uygulamalar düzensiz göçün daha sınırlara gelmeden önce durdurulmasını veya azaltılmasını amaçlayan önalıcı tedbirler olarak değerlendirilmektedir. Vize uygulamaları, kaynak veya

transit ülkelerde belge kontrolleri ile insan kaçakçılarına cezai yaptırımlar uygulanması bu tedbirlerin en bilinenlerdir. (Reçber, 2017, ss. 837-856; Koser, 2005, s. 14) Düzensiz göçmenlerin sınırları geçmesinin engellenmesinin amaçlandığı evre olan sınır evresinde ise devletlerin fiziksel sınırlarını ve sınır denetimlerini güçlendirme politikası izledikleri görülmektedir. Sınır kontrollerinin ön planda olduğu bu evrede özellikle son dönemde biyometrik verilerin de bu amaçla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Sınır içi evresi ise düzensiz göçmenlerin sınırları geçmelerinden sonra karşı karşıya kaldıkları uygulamaları kapsamaktadır. Daha ziyade düzensiz göçmenlerin ülke içerisindeki kontrolünü amaçlayan bu uygulamalar arasında en bilinenleri düzensiz göçmenlerin hareketliliklerine ve sosyal haklarına ilişkin kısıtlamalar ile düzensiz göçmenleri istihdam eden işverenlere yönelik cezai yaptırımlardır. (Koser, 2005, s. 14)

Konuya AB perspektifinden bakıldığında ise AB'nin düzensiz göç algısının ve bu algıyla ilintili olarak kurgulanan düzensiz göç politikalarının tarihsel süreçte uluslararası sistemdeki kırılmalarla paralel şekilde geliştiği görülmektedir. Bu bağlamda ilk kırılma noktası 2. Dünya Savaşı'nın bitiş yılı olan 1945 yılıdır. Zira savaş öncesinde kaynak (origin) olan Avrupa kıtası savaş sonrasında hedef (destination) haline gelmiş ve Avrupa'ya kitlesel bir işgücü göçü (labour migration) başlamıştır. (Özdal, Vardar Tutan, 2021, s. 295) Daha ziyade düzenli şekilde gerçekleşen bu göçlerle birlikte Avrupa'da göçmen sayısı artsa da göçler politize edilmemiş ve bu açık kapı politikası 1973 yılına kadar genel anlamda devam etmiştir. (Yazan Koç, 2020, s. 81) Ancak 1973 yılında başlayan Petrol Krizi ile yaşanan ekonomik durgunluk ve işsizlikle birlikte Avrupa'da göçmenlere yönelik algılar değişmeye ve göçler sınırlandırılmaya başlamıştır. (Özdal, 2021, s. 268) Düzenli göçlerin sınırlandırılması ise göçlerin düzensiz şekilde gerçekleşmesini tetiklemiştir. Bu durum da Avrupa'da göç konusunun politize edilmesine ve dolayısıyla kontrol odaklı düzensiz göç politikalarının geliştirilmeye başlanmasına yol açmıştır.

1991 yılında Soğuk Savaş'ın bitmesi tüm uluslararası sistemde olduğu gibi Avrupa'nın düzensiz göç algısı ve politikalarında da bir kırılma noktasıdır. Zira bu dönemde yeni göç hareketlerinin hedefinde olan Avrupa'da düzensiz göçmen sayısı oldukça artmıştır. (Yazan Koç, 2020, s. 86) Bu durum da zaten 1973 Petrol Krizi'nin ardından negatife dönmeye başlayan göçmen algısının Soğuk Savaş sonrasında özellikle de düzensiz göçmenlerin işsizlik ve istihdam açığıyla ilişkilendirildiği yeni bir sürece doğru evrilmesine yol açmıştır. (Özdal, 2021, s. 269) Tüm bu gelişmeler AB'nin düzensiz göç algısını ve politikalarını etkileyen önemli kırılma noktaları olmakla birlikte AB'nin güncel düzensiz göç algısını etkileyen en önemli kırılma noktası 11 Eylül 2001 terör saldırılarıdır. Zira bu saldırılardan sonra uluslararası sistemdeki genel algıyla paralel olarak AB'de de düzensiz göçün bir güvenlik sorunu olarak algılanmaya başlandığı ve güvenlikleştirildiği görülmektedir. Bu algı 2004 yılında gerçekleşen Madrid ve 2005 yılında gerçekleşen Londra saldırılarının ardından daha da güçlenmiş ve düzensiz göç yüksek politika konusu haline gelmiştir. (Şahal Çelik, Şemşit, 2019, s. 287)

AB'nin güncel düzensiz göç politikalarını etkileyen en önemli olay ise temelleri 2010 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa / MENA) bölgesinde başlayan ve silahlı çatışmalar, askeri müdahaleler, güç siyaseti ve bölgesel güçlerin agresif nitelikte eğilimler sergilediği süreç olarak bilinen (Özkurt, 2019, p. 61) Arap Baharına dayanan 2015 Göç Krizi'dir. Bu yıl içerisinde 1.8 milyon düzensiz göçmenin AB sınırlarını geçmesiyle birlikte AB içerisinde büyük bir kriz yaşanmış ve göç konusu AB gündeminin en üst sırasına yerleşmiştir. (FRONTEX, 2016, s. 6) Söz konusu krizle birlikte AB üyesi devletler arasında önemli görüş farklılıkları yaşandığı ve güvenlik temelli göç politikalarının ağırlık kazandığı gözlemlenmiştir. (Özkurt, 2016 p. 80; Akçay, 2019, s. 190) Kriz devam ederken Kasım 2015'te gerçekleşen Paris ve Mart 2016'da gerçekleşen Brüksel Saldırıları da AB içerisinde düzensiz göç-güvenlik ilişkisini güçlendirmiştir. (Buonanno, 2017, s. 108) Tüm bu gelişmeler sonucunda günümüzde düzensiz

göçmenlerin AB tarafından "*yüksek politika*" kapsamında bir güvenlik sorunu olarak değerlendirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu algıyla şekillenen AB'nin düzensiz göç politikaları da oldukça katı ve kontrol odaklı hale gelmiştir.

Tablo 2: AB'nin Güncel Düzensiz Göç Politikaları[1]

<table>
<tr><th>Sınır Dışı</th><th>Sınır</th><th>Sınır İçi</th></tr>
<tr><td>Seçicilik
(Vize Uygulaması)</td><td>Güçlendirilmiş Fiziksel Sınırlar
(Duvarlar / Tel Örgüler)</td><td>Hareketlilik Kısıtlamaları
(AB Havayolu Yolcu Kayıt Sistemi - PNR)</td></tr>
<tr><td>Göçü Dışsallaştırma
(Geri Kabul Anlaşmaları)
(Yerel Çözümler)</td><td>Güçlendirilmiş Sınır Denetimleri
FRONTEX
EUROSUR</td><td>Geri Dönüşü Teşvik</td></tr>
<tr><td>Ekonomik Yardımlar / Yaptırımlar</td><td rowspan="2">Biyometrik Veriler
EURODAC</td><td rowspan="2">Sosyal Hayata İlişkin Kısıtlamalar</td></tr>
<tr><td>İnsan Kaçakçılarına Cezai Yaptırımlar</td></tr>
</table>

AB'nin güncel düzensiz göç politikalarının düzensiz göçmenlerin sınırlara gelmeden önce durdurulmasını veya azaltılmasını amaçlayan sınır dışındaki uygulama alanlarına bakıldığında seçicilik faktörünün ön planda olduğu görülmektedir. Oldukça katı vize kuralları uygulayan AB üyesi devletler bu yolla düzensiz göçü engellemeyi amaçlamaktadırlar. Bununla birlikte özellikle Arap Baharı sonrası süreçte AB'nin göçü dışsallaştırma politikası izlediği görülmektedir. Bir ayağı Geri Kabul Anlaşmaları bir ayağı ise yerel çözüm vurgusu olan bu politika ile AB düzensiz göçmenlerin kaynak ülkede (country of origin) veya kaynak ülkenin yakın coğrafyasında tutulmalarını, AB sınırlarından geçmeleri halinde ise geri kabul anlaşması yapılan transit ülkeye geri gönderilmelerini amaçlamaktadır. Yani düzensiz göç akışının önünü kaynak veya transit ülkelerde kesmeyi amaçlayan AB'nin, geri kabul anlaşmalarıyla birlikte bir anlamda sınır denetimlerini taşeronlaştırdığı da görülmektedir. (Reçber, 2021, s.335-336; Özer, 2021, s. 423)

Bu önalıcı politikalardan bir diğeri ise ekonomik yardım / yaptırım politikasıdır. AB'nin, düzensiz göçün kaynak ülkesine ekonomik yardımda bulunmak, olası bir düzensiz göçün kaynak ülkesi olabilecek ülkelere yönelik düzensiz göçü azaltacağı düşünülen bazı düzenlemeleri ekonomik yaptırım tehdidinde bulunarak uygulatmaya çalışmak, transit ülkelere maddi yardımda bulunmak veya transit ülkelerden AB sınırlarına düzensiz göç akışı olduğunda ilgili transit ülkeye maddi yaptırım tehdidinde bulunmak suretiyle ekonomik yardım/yaptırım politikası izlediği görülmektedir. Bununla birlikte AB üyesi devletler insan kaçakçılarına yönelik ciddi cezai yaptırımlar uygulamaktadır. Arap Baharı sürecinden bu yana birçok düzensiz göçmenin göç yollarında hayatını kaybetmesi ve bu olayların uluslararası basında büyük yankı uyandırması AB'nin bu konuda ciddi önlemler almasına sebep olmuştur.

[1] Tablo, Koser'in tipolojisi göz önüne alınarak tarafımızca hazırlanmıştır.

AB sınırlarına gelen düzensiz göçmenlerin sınırları geçmesinin engellenmesinin amaçlandığı evre olan sınır evresinde ise AB'nin fiziksel sınırları ve sınır denetimlerini güçlendirme politikası izlediği görülmektedir. Duvarlar, tel örgüler gibi fiziksel önlemlerin yanında özellikle Arap Baharı sonrasında sınır denetimleri de güçlendirilmiştir. AB'nin dış sınırlarının kırılganlığını azaltarak sınır güvenliğini arttırmayı amaçlayan Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı (European Border and Coast Guard Agency / FRONTEX) bu bağlamda ön plana çıkan bir kurumdur. (FRONTEX, t.y.)

FRONTEX, AB üyesi devletler ile FRONTEX arasında iş birliği yapılması için bir çerçeve olarak 2013 yılında oluşturulan ve sınır ötesi suçlar ile düzensiz göçü önlemek ve göçmenlerin hayatlarını korumaya katkıda bulunmayı amaçlayan Avrupa Sınır Gözetim Sistemi (European Border Surveillance System / EUROSUR) ile desteklenmektedir. (European Comission, t.y.) Sınır kontrollerinin ön planda olduğu bu evrede özellikle son dönemde biyometrik verilerin de bu amaçla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda AB'nin sınır güvenliğini sağlamak için oluşturduğu bir diğer mekanizma olan Avrupa Otomatik Parmak İzi Tanımlama Sistemi [Avrupa İltica Daktiloskopi Veritabanı / European Dactyloscopy / EURODAC], bir kişinin AB üyesi devletlere iltica başvurusundan hangi üye devletin sorumlu olduğuna karar vermelerine yardımcı olacak bilgiler vermek amacıyla iltica başvuru sahiplerinin ve düzensiz göçmenlerin parmak izlerini saklamaktadır. (European Comission, t.y.)

AB'nin, düzensiz göçmenlerin sınırları geçmelerinin ardından bu kişilere yönelik uygulamalarını kapsayan sınır içi evresinde de oldukça katı ve kontrol odaklı politikalar izlediği görülmektedir. Daha ziyade düzensiz göçmenlerin ülke içerisindeki kontrolünü amaçlayan bu politikaları içerisinde düzensiz göçmenlerin sosyal hayatlarına ilişkin kısıtlamalar ile hareketlilik kısıtlamaları önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda AB tarafından kullanılan Yolcu Adı Kayıt Sistemi (Passenger Name Record / PNR), günümüzde bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilen düzensiz göçmenlerin hareketliliğinin takibinde ön plana çıkan bir mekanizmadır. (European Comission, t.y.) Bununla birlikte AB'nin sınırları içerisindeki düzensiz göçmenlerin geri dönüşlerini teşvik ettiği görülmektedir. Ancak bu teşviklere rağmen AB'deki düzensiz göçmenlerin yalnızca üçte biri fiilen geri dönmekte, bu nedenle AB kurumları geri dönüş konusunda güçlülük ve iş birliği vurgusu yapmaktadır. (European Comission, 2021, s. 1)

AB'nin güvenlikleştirerek bir yüksek politika konusu haline getirdiği düzensiz göçe yönelik izlediği katı ve güvenlik odaklı politikaların özellikle Arap Baharı sonrası süreçteki basına yansıyan sonuçlarının etkisiyle uluslararası toplum tarafından yoğun bir şekilde eleştirildiği görülmektedir. Öyle ki AB'nin kendi içerisindeki sınırları kaldırdığı ancak dış sınırlarında geçirgenliği sıfıra indirmeye çalışarak adeta bir kale inşa ettiğini vurgulayan Avrupa Kalesi (Fortress Europe) ve Schengen Ülkesi (Schengenland) kavramları akademik literatürde sıkça kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Ancak yine de Birliğin bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirdiği düzensiz göçe yönelik izlediği sert politikaları sürdürme eğiliminde olduğu görülmektedir.

2. Afganistan Kaynaklı Düzensiz Göçler

Afganistan'da 2021 yılında yaşanan gelişmelerle birlikte düzensiz göç konusunun yeniden AB'nin gündeminde üst sıralara yerleştiği görülmektedir. 2021 yılında Taliban'ın yeniden iktidara gelmesi sürecindeki ve sonrasındaki düzensiz Afgan göçünün tam olarak anlaşılabilmesi için öncelikle bu göçlerin tarihsel arka planını ve sebeplerini incelemek yerinde olacaktır. Çünkü Afganistan'dan düzensiz göç yeni bir olgu değildir. Zira Afganistan, 1979 yılından bu yana rejim değişiklikleri, iç savaşlar, çatışmalar, insan hakları ihlalleri, kötü ekonomik koşullar ve kuraklık nedeniyle dünyadaki en önemli kaynak ülkelerden biri olmuştur. (Karaca, Özkurt, 2015, p. 23; Noor, 2006, p. 60)

1979 yılından günümüze kadarki süreç içerisindeki Afganistan kaynaklı düzensiz göçler incelendiğinde ise bu göçlerin ülkenin siyaset ve diplomasi tarihini etkileyen beş önemli kırılmayla paralel olarak beş büyük dalga halinde gerçekleştiği görülmektedir. (Augustova, Hakimi, 2021, p. 1.) Bu kırılmaların ilki 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali, ikincisi 1992 yılında mücahitlerin zaferi, üçüncüsü 1996 yılında Taliban'ın iktidara gelmesi, dördüncüsü 2001 yılında gerçekleşen ABD müdahalesi, sonuncusu ise 2021 yılında Taliban'ın yeniden zafer kazanmasıdır.

1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte Afganistan'da büyük bir dışa göç (emigration) dalgası başlamıştır. 1979 yılının sonunda 600 bin, 1980 yılı sonunda ise toplamda 1.9 milyon Afgan, mülteci durumuna düşmüş ve Afganlar dünyadaki en büyük mülteci grubu haline gelmiştir. (Colville, 1997) O dönemki Afganistan nüfusunun yaklaşık 13 milyon olduğu (World Bank, t.y.) göz önüne alındığında 1 yıl içerisinde nüfusun yaklaşık %15'inin mülteci durumuna geldiği görülmektedir. 10 yıl devam eden savaşın sonunda ise Afgan mülteci sayısı 6.2 milyona ulaşmış yani savaş öncesindeki Afganistan nüfusunun yaklaşık yarısı mülteci haline gelmiştir. (Noor, 2006, p. 61) Bu mültecilerin 3.5 milyonu Pakistan, 2 milyonu da İran'a gitmiştir. (National Geographic, 2012, p. 1) Bu dönemde Pakistan ile İran etnisite ile din faktörünün ve coğrafi yakınlığın etkisiyle Afganlar için ana hedef ülkeler olurken, uzak ülkelere göç nadir olduğundan (Geyik Yıldırım, 2018, s. 135) Avrupa'ya yönelik kitlesel bir düzensiz göç yaşanmamıştır.

1989'da SSCB'nin geri çekilmesinin ardından oluşan otorite boşluğunu mücahitler doldurmaya çalışmıştır. Üç yıl süren mücadeleden sonra 1992 yılında Peştun, Tacik, Özbek ve Hazaralar'ın başını çektiği mücahitler Afganistan'daki komünist hükümeti devirmiş ve başkent Kabil'i ele geçirmişlerdir. (Sivrioğlu, Türkoğlu, 2017, s. 277) Mücahitlerin zaferi Afganistan'a bir geri dönüş göçü (remigration) başlatmış ve Nisan-Aralık 1992 arasında yaklaşık 900 bin Afgan Afganistan'a geri dönmüştür. (Ruiz, 2002, s. 9) Ancak SSCB işgali nedeniyle başka devletlere kaçmış mülteciler komünist hükümetin devrilmesinin ardından Afganistan'a geri dönmeye başlamış olsa da SSCB işgaline karşı direniş dışında ortak noktaları olmayan mücahit grupların yönetimi paylaşamamaları sonucunda başlayan iç çatışmalar yeni bir düzensiz göç dalgası yaratmıştır. (Cankara, Çerez, 2020, s. 453) Yaşanan çatışmalar nedeniyle yüz binlerce insan göç etmek zorunda kalmıştır. (UNHCR, 1997) 1979 yılında başlayan birinci dalganın aksine bu dönemdeki göçlerin AB'yi de etkilediği görülmektedir. Zira 1990-1995 arası dönemde 53 bin Afgan Avrupa'ya iltica başvurusunda bulunmuş ve yaklaşık 16 bin Afgan AB tarafından çeşitli statüler verilerek kabul edilmiştir. (UNHCR, 1997)

Afganistan'daki bir sonraki düzensiz göç dalgası ise Taliban'ın 1996 yılında iktidara gelmesiyle yaşanmıştır. Aslında Taliban Kabil'e girdiğinde Kabilliler yıllardır süren savaşların parçaladığı ülkeye barış ve istikrar getireceğini düşündüğünden ilk başlarda Taliban'ı desteklemiştir. (Sivrioğlu, Türkoğlu, 2017, s. 290) Ancak Taliban'ın köktendinci duruşu ve aşırı baskıcı yönetim tarzı nedeniyle 250.000 Kabilli göç etmek zorunda kalmıştır. (UNHCR, 1997) Bu kitlenin eğitimli ve meslek sahibi kısmı Pakistan'a göç etmiştir. (Ruiz, 2002, s. 9) Peştun Taliban yönetiminde etnik ve dini ayrımcılığa uğramaktan korkan Hazaralar gibi gruplar, hakları kısıtlanan kadınlar ve siyasi ılımlılar da göç etmek zorunda kalmışlardır. (National Geographic, 2012, p. 2) Bu dönemde AB üyesi devletlerin hedef ülke olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Zira 1995-2000 yılları arasında 100 binden fazla Afgan AB'ye iltica başvurusunda bulunmuştur. (UNHCR, 2001)

Dördüncü düzensiz göç dalgasına neden olan olay ise 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Afganistan'ı işgal etmesidir. Bu saldırılardan dolaylı olarak Taliban yönetiminin de sorumlu tutulmasıyla birlikte Afgan mülteciler güvenlik tehdidi olarak görülmeye başlanmıştır. (Geyik Yıldırım, 2018, s. 137) AB ise güvenlik endişelerine rağmen 11 Eylül 2001 terör

saldırılarının ardından yaklaşan ABD işgali nedeniyle Afgan mültecileri kabul edeceğine dair bir açıklama yapmıştır. (Selm, 2003, 255) Bu durumun sebebi o dönemde büyük bir düzensiz göç dalgasının olmayacağının düşünülmesidir. Gerçekten de 1979 yılındaki SSCB müdahalesiyle başlayan düzensiz göç dalgasıyla kıyaslandığında 2001 yılında başlayan düzensiz göç dalgasının çok daha az olduğu görülmektedir. Ancak konuya AB perspektifinden bakıldığında AB'nin bu göç dalgasından 1979'da başlayan birinci göç dalgasından daha çok etkilendiği gözlemlenmektedir. Çünkü AB'ye Afganlar tarafından yapılan iltica başvuruları incelendiğinde 1990'lı yıllardan itibaren AB üyesi devletlerin hedef ülkeler olarak görülme eğiliminin on yıl içerisinde sürekli olarak arttığı ve ABD liderliğindeki koalisyon güçlerinin Afganistan'a müdahalede bulunduğu 2001 yılında zirveye ulaştığı görülmektedir. 2000 yılında 32.700 Afgan AB'ye sığınma başvurusu yapmışken 2001 yılında bu sayı yaklaşık %50 oranında artarak 51.100'e ulaşmıştır.

Grafik 1: AB'ye Afganlar Tarafından Yapılan Sığınma Başvuruları (UNHCR, 2002)

ABD'nin Afganistan müdahalesi bir düzensiz göç dalgası yaratsa da Taliban'ın çok kısa bir süre içerisinde devrilmesi Afganlara geri dönüş göçü noktasında bir ivme kazandırmış ve geri dönüş göçü başlamıştır. (Geyik Yıldırım, 2018, s. 141) Ayrıca 2002 yılıyla birlikte Afganların iltica başvurularında da büyük bir azalma olmuştur. Bu eğilim 2006 yılına kadar devam etmiş ancak 2006 yılında ülkede şiddetin ve güvensizlik ortamının yükselişiyle birlikte iltica başvuruları yeniden artmaya başlamıştır.

Grafik 2: Dünya Genelinde Afganlar Tarafından Yapılan İltica Başvuruları 2001-2010 (UNHCR, t.y.)

Aşağıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere bu artış ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 2015 yılında 280.346 Afgan'ın iltica başvurusu yapmasıyla ise zirve noktasına ulaşmıştır. Ancak 2020 yılında yeniden 100 binin altına düşmüştür.

Grafik 3: Dünya Genelinde Afganlar Tarafından Yapılan İltica Başvuruları 2011-2020 (UNHCR, t.y.)

Afganistan kaynaklı son düzensiz göç dalgası ise ABD'nin Mayıs 2021'den itibaren Afganistan'dan çekilmeye başlaması ve Taliban'ın yükselişi ile bağlantılı olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki düzensiz göçleri analiz edebilmek için öncelikle Taliban iktidara gelmeden önceki dönemin genel ve soyut olarak incelenmesi gerekmektedir. Zira Taliban iktidara gelmeden önce, 2020 yılı içerisinde toplam 155.000 Afgan ülke içinde yerinden edilmiş, 85.856 Afgan ise iltica başvurusunda bulunmuştur. (UNHCR, t.y.) Diğer bir deyişle 2015 yılından sonra yeniden azalmaya başlayan iltica eğilimi bu dönemde de devam etmiştir. AB perspektifinden bakıldığında ise bu dönemde Afganların Suriyelilerden sonra Avrupa'da en fazla iltica talebinde bulunan ikinci millet olduğu görülmektedir. (UNHCR, 2021) 2020 yılı itibarıyla dünyada en çok Afgan mülteci ve sığınmacı barındıran devletlere bakıldığında da ilk on beş devletin dokuzunun AB üyesi devletler olduğu görülmektedir.

1 Mayıs 2021 tarihinde saldırılarını başlatan Taliban, çok hızlı bir şekilde ilerleyerek 15 Ağustos 2021'de Kabil'e girmiş ve Taliban sözcüsü Zabihullah Mücahid 19 Ağustos 2021'de Twitter'dan yaptığı açıklamayla Afganistan İslam Emirliği (د افغانستان اسلامي امارت / Də Afġānistān Islāmī Imārat)'nin kurulduğunu ilan etmiştir. (European Asylum Support Office - EASO, 2021, s. 11) Ancak daha Taliban 15 Ağustos 2021'de Kabil'i kontrol altına almadan önceki süreçte her hafta on binlerce Afgan korku içerisinde göç etmeye başlamıştır. (Augustova, Hakimi, 2021) Yaşanan çatışmalar, ekonomik kriz, kıtlık, kuraklık hem özel sektörde hem de kamuda istihdamın çökmesi ve Taliban'ın yeniden iktidara gelme olasılığı bu dönemde göçleri hızlandıran unsurlardır. (Augustova, Hakimi, 2021) Taliban'ın Ağustos ayında iktidara gelmesinin ardından ise UNHCR 515 bin kişinin Afganistan'ı terk etmesinin beklendiğini duyurmuştur. (Sayed, Sadat, Khan, 2021) Bu düzensiz göç riski ise olası bir göç krizinde göç rotasında olacak devletler tarafından yakından takip edilmiştir. Zira yukarıda bahsedilen faktörlere bir de Taliban'ın aşırılıkçı yönetimi eklenince Afganlar ülkeden canları pahasına göç etmeye başlamış, uçak kanatlarına tutunarak kaçmaya çalışan insanların görüntüleri uluslararası toplumda büyük yankı uyandırmıştır.

Grafik 4: En Çok Afgan Mülteci ve Sığınmacıya Ev Sahipliği Yapan Devletler 2020 (BBC, 2021)

Konuya AB perspektifinden bakıldığında ise AB kurumları ve üye devletlerinin bu süreçte olası bir düzensiz Afgan göçü riskini gündemlerinin en üst sırasına aldığı görülmektedir. (European Parliament, 2021, p. 1) Çünkü daha 1990'lı yıllardan itibaren AB üyesi devletler düzensiz Afgan göçmenler için hedef ülkeler olmuş ve Afganların AB'ye iltica etme eğilimi de yıllar içerisinde giderek artmıştır. Resmi verilere göre daha Taliban Kabil'e girmeden önce Afganlar, hali hazırda çok sayıda Afgan mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapan AB üyesi devletlere en fazla iltica talebinde bulunan ikinci millettir. Taliban'ın ilerleyişiyle AB'ye iltica başvurusunda bulunan Afganların sayısı da artmıştır. Temmuz 2021'de 7.300 olan iltica başvuruları, Ağustos 2021'de 10.040'a yükselmiş, Eylül 2021'de ise 17.300'e çıkarak, zirveye ulaşmıştır. (European Union Agency for Asylum - EUAA, 2021) İltica başvurusunda bulunan Afganların sayısı Ekim 2021'de 11.300'e düşse de Afganlar Suriyelileri de geçerek AB'deki en büyük başvuran grup olmaya devam etmiştir. (EUAA, 2021) Zira Afganistan'dan göçler bu ayda da devam etmiştir. Ekim ayında günde 12.000 Afgan'ın Afganistan'ı terk ettiği tahmin edilmektedir. (Augustova, Hakimi, 2021)

3. Josep Borrell'in Açıklamalarının Analizi

Düzensiz Afgan göçü konusunda AB adına en fazla resmi açıklama yapan kişi olan AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'in sürece en başından beri angaje olduğu görülmektedir. Zira Borrell, Afganistan kaynaklı düzensiz göç riskine ilişkin ilk açıklamasını 17 Ağustos 2021 tarihinde yapmıştır. AB adına verdiği deklarasyonda:

> *"AB, ülkedeki bölgesel istikrarsızlık, uyuşturucu kaçakçılığı ve kontrolsüz düzensiz göçle sonuçlanan sürekli çatışma halindeki istikrarsız Afganistan ile bağlantılı riskleri önleme ve yönetme çabaları dahil, Afgan halkına ve ülkedeki demokrasiye, iyi yönetişime, insan haklarına ve sosyal ve ekonomik kalkınmaya desteğini sürdürmeyi hedefliyor... AB ayrıca, artan mülteci ve göçmen akışından beklenebilecek olumsuz yayılmalarla başa*

çıkmada Afganistan'ın komşularını destekleyecektir." (European Council, 2021) açıklamasını yapmıştır.

Aynı gün Afganistan konulu video konferans toplantısının ardından yaptığı basın açıklamasında ise aşağıdaki değerlendirmelerde bulunmuştur:

> *"... İkincisi, Afganistan'da Taliban'ın dönüşüyle yaratılan yeni siyasi durumun Avrupa'ya doğru geniş çaplı bir göç hareketine yol açmamasını sağlamalıyız. AB üyesi devletler ve transit ülkeler arasında koordinasyon sağlamamız gerekiyor. Bu durum gündemimizin üst sıralarında yer alacak ve Afganistan'ın transit ve komşu ülkelerini desteklemek zorunda kalacağız. Üçüncüsü, insani ve potansiyel bir göçmen felaketinin yanı sıra insani bir krizi önlemek için bir an önce diyaloga girmek için Kabil'deki yetkililerle (Kabil'deki yetkililer, her kimseler, Taliban savaşı kazandı, bu yüzden onlarla konuşmak zorunda kalacağız) temasa geçmemiz gerekecek."* (European External Action Service - EEAS, 2021)

Borrell'in bu açıklamalarında Taliban'ın iktidara gelmesinin Avrupa'ya doğru büyük bir göç hareketine yol açmamasının sağlanması gerektiği, bu konunun AB gündeminin üst sıralarında yer aldığı ve Afganistan'ın komşularını veya AB sınırlarına gelecek göç rotasındaki transit ülkeleri destekleme vurgusunun ön planda olduğu görülmektedir. Daha geniş bir perspektiften analiz edildiğindeyse Avrupa'ya yönelik Afgan göçleri "*felaket*" olarak tanımlanmakta ve göçlerin engellenmesi yani Avrupa Kalesi'nin korunması amaçlanmaktadır. Ayrıca Afganistan'ın komşularına ve yakın coğrafyadaki transit ülkelere yardımda bulunularak yerel çözümler vurgusu yapılmakta yani "*göçü dışsallaştırma*" politikası izlendiği görülmektedir. Bununla birlikte Borrell, Batılı değerleri ikinci plana alarak, Avrupa tarafından tüm değerlere zıt bir oluşum olarak değerlendirilen Taliban yönetiminin gerçekleştirdiği bütün insan hakları ihlallerine rağmen Taliban'la temasa geçme gerekliliğini de vurgulamıştır. Bilindiği üzere Borell'in bu açıklamalarından birkaç ay sonrasında Afganistan'daki AB misyonu yeniden başlatılmıştır. (Reuters, 2022)

Borrell 18 Ağustos 2021'de İspanya Devlet Radyosu RNE'ye verdiği röportajda ise şunları söylemiştir:

> *"Kabil Havalimanı'nda ilk günkü görüntüleri görünce ülkeden çıkmak için neleri göze aldıklarını anlıyoruz. Zaten son üç aydır bir Afgan göçü var. İran, Irak veya Doğu Akdeniz üzerinden Avrupa'ya geliş var ve daha da olacaktır. Bu, bizim transit ülkelerle sıkı şekilde çalışmamız gerektiğini gösteriyor."*(Anadolu Ajansı, 2021)

Aktardığımız bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere Afganistan'dan Avrupa'ya göçlerin Ağustos ayında Taliban'ın iktidara gelmesiyle başlamadığı, zaten üç aydır devam ediyor olduğu görülmektedir. Zira Borrell de düzensiz göçmenlerin İran, Irak veya Doğu Akdeniz rotasından Avrupa'ya geldiğini ve göçlerin devam edeceğinin düşünüldüğünü vurgulamıştır. Ayrıca Afganların Avrupa'ya düzensiz göçünde transit ülkeler olan İran, Irak gibi ülkelerle sıkı iş birliği yapılmasının da altı çizilmiştir. Bu açıklamada yine yerel çözümlere odaklanılarak, düzensiz göçmenlerin AB sınırlarına ulaşmadan, transit ülkelerde tutulmasının amaçlandığı dolayısıyla göçü dışsallaştırma politikası izlendiği görülmektedir.

Borrell 19 Ağustos 2021'de Avrupa Parlamentosu'nun Dış İlişkiler ve Kalkınma Komitelerinin Afganistan konulu olağanüstü oturumunda ise çok sayıda insanın Suriye ve Irak'taki çatışmalardan kaçtığı 2015 Göç Krizi'nin tekrarında, yeni bir Afgan göçmen dalgasının Avrupa'ya ulaşabileceği endişelerini dile getirmiştir. Önemle vurgulanması gereken husus ise Borrell'in Afganistan çok daha uzakta olduğu için

Suriye ile karşılaştırmayı reddetmesi ve *"Onlara göçmen demeyin, onlar sürgün edilmiş insanlar, hayatlarını kurtarmak için kaçan insanlar"* (Reuters, 2021) şeklinde bir açıklama yapmasıdır. Lakin Borrell'in bu açıklamasında da AB'nin olası bir göç krizinin tekrarı hakkındaki büyük endişesi göze çarpmaktadır.

29 Ağustos 2021 tarihindeki röportajında gazeteciler tarafından Borrell'e sorulan şu soru da oldukça dikkat çekicidir: (Corriere della Sera, 2021) *"AB'nin, almak istemediğimiz Afgan mültecileri tutmaları için Özbekistan, Tacikistan, Pakistan ve hatta İran gibi ülkelere para ödeyeceği doğru mu?"*. Borrell bu soruya şöyle cevap vermiştir:

> *"Doğru olan şu ki Afganistan ile ilgili sorunları çözmek için komşu ülkelerle iş birliğini artırmamız gerekecek. İlk mülteci dalgasında onlara yardım etmeliyiz. Ülkeden kaçan Afganlar ilk etapta Roma'ya değil, belki Taşkent'e ulaşacaklar. Ön saflarda yer alacak ülkelere yardım etmemiz gerekiyor."* (Corriere della Sera, 2021)

Borrell'in bu cevabından AB'nin düzensiz göçü dışsallaştırarak, göçe Afganistan ve yakın coğrafyasında bir yerel çözüm bulma ve Afganistan'a komşu veya yakın coğrafyasındaki devletlere ekonomik yardımda bulunma politikası izlediği görülmektedir. Aynı röportajda Borrell'e şu soru da yöneltilmiştir:

> *"Avrupalılar olarak birkaç yıl önce sınır duvarlarının bizim bir parçamız olmadığını söylüyorduk. Jean-Claude Juncker 2015'te Macaristan'a böyle demişti. Bugün Yunanistan ve Litvanya'da bunları açıkça onaylıyoruz. Polonya ayrıca bir sınır koruması inşa etti. Ne değişti?"* (Corriere della Sera, 2021)

Borrell bu soruyu cevabı şöyle olmuştur:

> *"Juncker, AB ülkeleri arasındaki sınır duvarlarından bahsediyordu. İtalya ve Fransa arasında bir sınır duvarı kabul edilemez. Ama Avrupa'nın dış sınırından bahsediyorsak, bariyerler veya çitler dikmek zorunda kalan üye ülkeler var. Bu AB hukukuna aykırı değil. Engeller, bir ülkenin toprak sınırlarının ihlalini korumak için vardır. Her hükümetin kendi bölgesini koruma görevi vardır. Öte yandan, bu tür tedbirler orantılı olmalı ve sığınmacıların taleplerini sunmalarını ve taleplerin geri göndermeme ilkesi temelinde düzenli olarak işlenmesini engellememelidir."* (Corriere della Sera, 2021)

Borrell'in bu açıklamasında düzensiz göçün sınır evresinde, devletlerin günümüzde sıkça kullandığı bir politika olan fiziksel sınırları güçlendirme politikasına atıf yaptığı görülmektedir. Zira Avrupa'nın dış sınırlarına inşa edilen bariyerleri ve çitleri, devletlerin kendi topraklarını koruma göreviyle ilişkilendirerek normal olduğunu vurgulayan Borrell, AB üyesi devletlerin kendi aralarında sınır duvarları inşa etmelerinin kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Bu bakış açısı da AB'nin kendi içerisindeki sınırları kaldırıp, dış sınırlarını güçlendirerek geçirgenliği sıfıra indirmeye çalıştığı yani adeta bir kale inşa ettiğini bizlere göstermektedir. Söz konusu yaklaşım ise hiç şüphesiz "*Avrupa Kalesi*" ve "*Schengen Ülkesi*" kavramlarıyla özdeşleşmektedir.

Borrell 13 Ekim 2021'de ise aşağıda aktardığımız açıklamada bulunmuştur.

> *"Afganistan nedeniyle akut bir göç krizi yaşayacağımızı düşündük ama henüz olmadı. Ülkenin ekonomik çöküşünü engellersek de olmayacak. Afgan bütçesinin %75'i dış transferlerden geliyor ve şimdi hepsi donmuş durumda. Ekonomik çöküş olabilir. Hükümeti tanımadan veya desteklemeden bunu engellemeliyiz."*(Helsinki Times, 2021)

Aktardığımız bu açıklama bizce çok önemlidir. Çünkü bilindiği üzere Taliban'ın iktidara gelmesinin ardından uluslararası toplum Afganistan'a maddi yardımları durdurmuş, AB ise bu yardımları Batılı değerlere uyumluluk şartına bağlamıştır. (BBC, 2021) Ancak bu durum zaten yakın tarihi savaş ve çatışmalar sebebiyle yaşanan açlık ve kıtlıkla dolu olan Afganistan'da büyük bir insani krizi tetiklemiştir. Hatta bu insani kriz ilerleyen süreçte Afgan ailelerin çocuklarını satmak zorunda kaldığı bir felakete evrilmiştir. (Yeni Şafak, 2022) Özellikle kış mevsiminin gelmesiyle birlikte ülkede açlık daha da artmış ve Afgan halkı arasında yiyecek satın almak için böbreklerini satmak çok yaygın hale gelmiştir. (Euronews, 2022) Hiç şüphesiz genel ve soyut olarak aktardığımız tüm bu hususlar Afganistan'dan düzensiz göçleri arttıran unsurlardır.

Borrell ise açıklamasında durdurulan ve devamı Batılı değerlere bağlılık şartına bağlanan yardımların, düzensiz göç krizi riskini engellemek amacıyla yani reelpolitik hususlar göz önüne alınarak devam ettirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla önceliği olası bir düzensiz Afgan göçü krizini engellemek olan AB'nin de krizin derinleşmesiyle birlikte Batılı değerlere uyumluluktan ziyade reelpolitik eksende politikalar izlemekte olduğu görülmektedir. Bu kapsamda Taliban iktidara geldiğinde maddi yardımları durdurarak devamını Batılı değerlere uyumluluk şartına bağlayan AB, Afganistan için 18 Ocak 2022'de UNICEF, WFP, UNDP, WHO ve IOM gibi BM kurumları aracılığıyla kanalize edilecek 268.3 milyar Euro değerinde projeler başlattığını duyurmuştur. (European Comission, 2022) Her ne kadar projeler kadınlar ve kız çocukları başta olmak üzere insan haklarının korunması kriterlerini içerse ve AB'nin Afganistan'la düzenli iş birliği bu kriterler karşılanana kadar donmuş olsa da (European Comission, 2022) Taliban iktidara geldiğinden beri bu konuda önemli adımlar atmamasına rağmen AB'nin göç riskini önlemek amacıyla Batılı değerlere bağlılık konusundan geri adım atması Birliğin düzensiz Afgan göçüne reelpolitik eksende güvenlik temelli yaklaştığını göstermektedir.

Borrell 13 Ekim 2021'de yaptığı açıklamanın devamında ise göçü yalnızca büyük bir sorun değil, aynı zamanda Birlik içindeki "*en büyük fikir ayrılıklarından*" biri olarak tanımlamış ve AB'nin özellikle Afgan mülteciler konusunda endişeli olduğunu vurgulamıştır. (Helsinki Times, 2021) Bu söylem de bizce düzensiz göç konusunun AB açısından nasıl güvenlikleştirildiğini göstermektedir. Zira Borrell'in düzensiz göçü hem "*büyük bir sorun*" hem de "*Birlik içindeki en büyük fikir ayrılıklarından*" biri olarak tanımlaması, düzensiz göçün AB tarafından bir güvenlik tehdidi olarak algılandığına ama üye devletler arasında oydaşma olmadığına işaret etmektedir.

Sonuç

Soğuk Savaş Sonrası dönemde özellikle de 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından düzensiz göçlerin bir güvenlik tehdidi olduğu algısıyla şekillenen AB'nin göç politikaları zaman içerisinde oldukça katı ve kontrol odaklı hale gelmiştir. AB'nin güvenlikleştirerek yüksek politika konusu haline getirdiği düzensiz göçe yönelik izlediği katı ve güvenlik odaklı politikalar özellikle Arap Baharı sonrası süreçteki basına yansıyan sonuçlarının etkisiyle uluslararası toplum tarafından da yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Öyle ki AB'nin kendi içerisindeki sınırları kaldırdığı ancak dış sınırlarında geçirgenliği sıfıra indirmeye çalışarak adeta bir kale inşa ettiğini vurgulayan "*Avrupa Kalesi*" ve "*Schengen Ülkesi*" kavramları literatürde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Ancak yine de Birliğin bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirdiği düzensiz göçlere yönelik izlediği sert politikaları sürdürme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda 2021 yılında başlayan düzensiz Afgan göçü de Birlik tarafından yüksek politika kapsamında bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Bu nedenle AB'nin Afganistan konusundaki temel

önceliği olası bir göç krizini önlemek olmuştur. Birlik bu amaçla düzensiz Afgan göçüne yönelik sınır dışı evresinde vize uygulaması ile göçü dışsallaştırma ve ekonomik yardım politikaları izlemesinin yanı sıra insan kaçakçılarına yönelik ciddi cezai müeyyideler uygulamaktadır. AB sınırlarına gelen düzensiz göçmenlerin sınırları geçmesinin engellenmesinin amaçlandığı evre olan sınır evresinde ise fiziksel sınırların ve sınır denetimlerinin güçlendirildiği ve biyometrik verilerin de kullanıldığı görülmektedir. Düzensiz göçmenlerin Birlik içerisinde kontrolünü amaçlayan sınır içi evresinde de AB'nin oldukça katı politikalar izlediği görülmektedir. Bu politikaları içerisinde düzensiz göçmenlerin sosyal hayatlarına ilişkin kısıtlamalar ile hareketlilik kısıtlamaları önemli yer tutmaktadır. Ayrıca AB'nin sınırları içerisindeki düzensiz göçmenlerin geri dönüşlerini de teşvik ettiği görülmektedir.

Çalışmamız kapsamında analiz ettiğimiz AB Yüksek Temsilcisi Josep Borrell'in açıklamalarında da görüldüğü üzere Birlik, Afganistan kaynaklı düzensiz göçlerin 2015 yılındaki gibi büyük bir krize dönüşmesinden endişe etmektedir. Bu nedenle Afganistan'a yönelik politikalarını reelpolitik eksende göç-güvenlik ilişkisi temelinde inşa ettiği ve Batılı değerleri ikinci plana aldığı gözlemlenmektedir. Diğer bir deyişle düzensiz göçü bir güvenlik tehdidi olarak değerlendiren Birliğin Afganistan konusunda reelpolitik hususları öncelemekte olduğu ve kısa vadede Batılı değerlere bağlılık konusunda dengeli bir yaklaşım sergileyemeyeceği öngörülmektedir.

Kaynakça

Akçay, E. Y. (2019). Avrupa Birliği'nin Göç Politikası: Göçün İnsani Olmayan Güvenlikleştirilmesi. Telatar G. Kedikli U. (Ed.). *Uluslararası Göç ve Güvenlik* içinde (ss. 181-207). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Anadolu Ajansı. 2021. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-yuksek-temsilcisi-borrell-afganlarin-avrupaya-gocunu-onlemede-turkiyenin-cok-onemli-olacagini-savundu/2338787

Augustova, K., Hakimi, H. (2021). Migration from Afghanistan under the Taliban: Implications and Strategies in the Neighbourhood and Europe. *Friedrich-Ebert-Stiftung (FES),* (pp. 1-22).

BBC. (2021). Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-58283177

BBC. (2021). Erişim adresi: https://www.bbc.com/news/world-asia-59202880

Buonanno, L. (2017). The European Migration Crisis. In D. Dinan, N. Nugent, W. E. Patterson (Ed.), *The European Union in Crisis* (pp. 100-130). London: Palgrave Macmillan.

Cankara, Y., Çerez, O. (2020). Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan'ın Göç Sorunu ve Türkiye'ye Yansımaları. *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA),* 124(245), (ss. 447-460)

Colville R. (1997). Refugees Magazine Issue 108 (Afghanistan: The Unending Crisis) - The Biggest Caseload in the World. *UNHCR*. Erişim adresi: https://www.unhcr.org/publications/refugeemag/3b680fbfc/refugees-magazine-issue-108-afghanistan-unending-crisis-biggest-caseload.html#:~:text=By%20the%20end%20of%201979,of%20refugees%20in%20the%20world

Corriere della Sera. (2021). Erişim adresi: https://www.corriere.it/english/21_agosto_30/borrell-afghanistan-was-catastrophe-europe-must-share-responsibility-3c8a0f46-08f2-11ec-92ce-f1aac6dc2317.shtml

EASO. (2021). *Afghanistan Security Situation Update: Country of Origin Information Report*. European Union.

EEAS. (2021). *Afghanistan: Press Remarks by the High Representative Josep Borrell after Extraordinary Videoconference of the EU Foreign Ministers*. Erişim adresi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/103139/afghanistan-press-remarks-high-representative-josep-borrell-after-extraordinary_en

EUAA. (2021). *Afghans Lodge 72 % More Asylum Applications in the EU+*. Erişim adresi: https://euaa.europa.eu/news-events/afghans-lodge-72-more-asylum-applications-eu

EUAA. (2021). *Latest Asylum Trends – August 2021*. Erişim adresi: https://euaa.europa.eu/latest-asylum-trends-asylum

Euronews. (2022). Erişim adresi: https://tr.euronews.com/2022/01/12/as-r-yoksul-afganlar-organlar-n-satarak-hayatta-kalmaya-cal-s-yor

European Comission. (2021). *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council.* Brussels: European Comission. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/system/files/2021-04/27042021-eu-strategy-voluntary-return-reintegration-com-2021-120_en.pdf

European Comission. (2022). *Afghanistan: EU Supports the Education, Health and Livelihoods of the Afghan People with €268.3 Million.* Brussels: European Comission. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_382

European Comission. (t.y.). Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/irregular-migration_en

European Comission. (t.y.). Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/schengen-borders-and-visa/border-crossing/eurosur_en

European Comission. (t.y.). Erişim adresi: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/law-enforcement-cooperation/passenger-name-record-pnr_en

European Comission. (t.y.). Erişim adresi: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/dataset/ds00008_en

European Council. (2021). *Afghanistan: Declaration by the High Representative on Behalf of the European Union.* Erişim adresi: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/08/17/afghanistan-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/

European Parliament. (2021). *Evacuation of Afghan nationals to EU Member States*. (pp. 1-6). Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698776/EPRS_BRI(2021)698776_EN.pdf

FRONTEX. (2016). *General Report 2015*. Erişim adresi: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/474bb018-b537-11e6-9e3c-01aa75ed71a1

FRONTEX. (t.y.). Erişim adresi: https://frontex.europa.eu/about-frontex/who-we-are/foreword

Geyik Yıldırım, S. (2018). Göç ve Afganlar: İstikrarlı Mülteciler. *Göç Araştırmaları Dergisi,* 4 (2), (ss. 128-159).

Helsinki Times. (2021). Erişim adresi: https://www.helsinkitimes.fi/world-int/20159-eu-can-prevent-migration-crisis-by-averting-afghanistan-s-economic-collapse-josep-borrell.html

IOM. (2019). *Glossary on Migration*. Geneva: IOM. Erişim adresi: https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_34_glossary.pdf

Karaca, R. K., Özkurt, F. Z. (2015). Current Challenges and Future Settlement Opportunities in Afghanistan. *FWU Journal of Social Sciences*, Special Issue, 1 (1), (pp. 23-36).

Koser, K. (2005). Irregular Migration, State Security and Human Security. *Global Commission on International Migration (GCIM)*. Erişim adresi: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbdl486/files/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/policy_and_research/gcim/tp/TP5.pdf

National Geographic. (2012). *Afghan Migration After the Soviet Invasion*. Erişim adresi: https://media.nationalgeographic.org/assets/file/afghan_MIG.pdf

Noor, S. (2006). Afghan Refugees After 9/11. *Pakistan Horizon*, 59 (1), (pp. 59-78).

Özdal, B. (2021). Avrupa Birliği'nin Göç Politikası ve Türkiye'nin Tam Üyelik Süreci. Özdal B. (Ed.). *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye* içinde (ss. 263-289). Bursa: Dora Yayınları.

Özdal, B., Vardar Tutan, E. (2021). Avrupa Birliği'nin Düzenli Göç Politikası'nın Türkiye'ye Etkileri. Özdal B. (Ed.). *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye* içinde (ss. 291-311). Bursa: Dora Yayınları.

Özer, S. (2021). Göç ve Uluslararası Güvenlik. Eminoğlu A., Ülgül M. (Ed.). *Uluslararası Güvenliğe Giriş* içinde (ss. 413-457). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özlem, K. (2021), Kopenhag Okulu'nun Güvenlik Yaklaşımı ve Göçün Güvenlikleştirilmesi Meselesi, Özdal B. (Ed.), *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, (ss. 66-70). Bursa: Dora Yayınları.

Özlem, K. (2020), Göçün Güvenlikleştirilmesi Bağlamında Bulgaristan'ın Suriyeli Göçmenlere Yönelik Politikası, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16 (35), (ss. 555-594).

Özkurt, F. Z. (2019) Understanding the Continuity and Change in the European Union's Policies on the Mediterranean and the MENA Region After the Arab "Spring" Uprisings. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 15 (29), (ss. 43-77).

Özkurt, F. Z. (2016) Understanding The Dynamics of Political Bargaining Between Turkey and The EU: The Use of Syrian Refugee Crisis for Political Ends, *TESAM Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 26-27 Ekim 2016, Bursa.

Reçber, K. (2021), Türkiye Cumhuriyeti Devleti İle Avrupa Birliği Arasında Akdedilen Geri Kabul Anlaşması'nın Yaratabileceği Sonuçların Analizi, Özdal B. (Ed.), *Uluslararası Göç ve Nüfus Hareketleri Bağlamında Türkiye*, (ss. 333-346). Bursa: Dora Yayınları.

Reçber, K. (2017), Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Vize Muafiyetinin Yasal ve/veya Yasadışı Göç Olgusuna Bağlanmasının Anlamsızlığı, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 37 (2), (ss. 837-856).

Reuters. (2021). Erişim adresi: https://www.reuters.com/world/asia-pacific/eus-borrell-brands-afghanistan-events-a-catastrophe-nightmare-2021-08-19

Reuters. (2022). Erişim adresi: https://www.reuters.com/world/asia-pacific/european-union-re-establishes-physical-presence-afghanistan-spokesman-2022-01-21/

Ruiz, H. A. (2002). Afghanistan: Conflict and Displacement 1978 to 2001. *Forced Migration Review (FMR),* (pp. 8-10). Erişim adresi: https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/september-11th-has-anything-changed/ruiz.pdf

Sayed N., Sadat F., Khan H., (2021). Will the Taliban's Takeover Lead to a New Refugee Crisis from Afghanistan? *Migration Policy Institute*, Erişim adresi: https://www.migrationpolicy.org/article/taliban-takeover-new-refugee-crisis-afghanistan

Selm, J. V. (2003). Perceptions of Afghan Refugees. Buckley M., Fawn R. (Ed.). In *Global Responses to Terrorism: 9/11, Afghanistan and Beyond* (pp. 265- 275). London: Routledge.

Sivrioğlu, T., Türkoğlu, A. J. (2017). *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Şahal Çelik, D., Şemşit, S. (2019). Kale Avrupası Yaklaşımı ve Düzensiz Göç. *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi,* 15 (2), (ss. 279-294).

UNHCR. (1997). *UNHCR CDR Background Paper on Refugees and Asylum Seekers from Afghanistan*, Erişim adresi: https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?page=printdoc&docid=3ae6a6440

UNHCR. (2001). *UNHCR Afghan Refugee Statistics 10 Sep 2001*, Erişim adresi: https://reliefweb.int/report/afghanistan/unhcr-afghan-refugee-statistics-10-sep-2001

UNHCR. (2002). *Afghan Asylum Statistics*, Erişim adresi: http://briguglio.asgi.it/immigrazione-e-asilo/2002/giugno/unhcr-afghan.-statistiche.pdf

UNHCR. (2021). *Onward Movements of Afghan Refugees: January-February 2021*, Erişim adresi: https://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Statistical%20Fact%20sheet%20-%20Onward%20movements%20of%20Afghan%20refugees%20January%20-%20February%202021.pdf

UNHCR. (t.y.). *Refugee Data Finder*, Erişim adresi: https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=YHK6bb

UNHCR. (t.y.). *Refugee Data Finder*, Erişim adresi: https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=p6pByo

UNHCR. (t.y.). *Refugee Data Finder*, Erişim adresi: https://www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=thxW53

World Bank. (t.y.). Erişim adresi: https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=AF

Yazan Koç, Y. (2020). *Avrupa Birliği'nin Yasadışı Göç Politikası: Türkiye Örneği Çerçevesinde İnsan Hakları Sorunsalı.* İstanbul: Milenyum Yayınları.

Yeni Şafak. (2022). Erişim adresi: https://www.yenisafak.com/dunya/insanlik-drami-afganistanda-aileler-aclik-nedeniyle-cocuklarini-bin-ila-3-bin-dolara-satisa-cikariyor-3709287

Afganistan'daki Siyasal Değişiminin Avrupa'daki Yankıları: İkinci Taliban Dönemi Yeni Bir Mülteci Krizi Mi?

Seven ERDOĞAN*

Özet

Yakın komşuluk coğrafyalarında birbiri ardına ya da eş zamanlı yaşanan krizler, Avrupa Birliği açısından çok sayıda meydan okumayı beraberinde getirmiştir. Söz konusu meydan okumalardan biri de Avrupa'ya yönelik artan göç ve göçmen baskısı olmuştur. Avrupa bütünleşmesi kapsamında göç alanında yapılan iş birliği sayesinde elde edilen kazanımlar açısından risk olarak görülen ve Birlik kurumlarının normal işleyişi açısından bozucu etkiler üreten göç olgusu, 2015 itibariyle hâkim hale gelen söylemsel eğilimlerle birlikte güvenlikleştirilmiş ve bu süreç göçmen ya da mülteci krizi olarak anılmaya başlanmıştır. Bu krizle başa çıkabilmek adına Avrupa Birliği bünyesinde çok sayıda önlem alınmış ve ağırlıklı olarak üçüncü ülkelerle varılan anlaşmalar yoluyla dışsallaştırma seçeneği devreye konmuştur. 2021 Ağustos'unda Afganistan'da iktidarın Taliban güçleri tarafından ele geçirilmesiyle yaşanan siyasal değişimin ortaya çıkardığı göç potansiyeli, göç konusunu bir kez daha Avrupa bütünleşmesi kapsamında acil olarak ele alınması gereken meselelerden biri yapmıştır. Bu çalışmanın odak noktasında Afganistan'da yaşanan siyasi değişimin Avrupa'da halen devam etmekte olan göçmen tartışmalarına etkisi yer almıştır. Bu kapsamda konu, Afganistan'da yaşananlara dair Avrupa'nın bakış açısı ve bu bakış açısı ile Afgan göçünü sınırlandırmak üzere Avrupa Birliği kurumları ve üye devletler tarafından ne tür önlemlerin alındığı üzerinde durularak ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda Avrupa Birliği'nin göç alanını yönetme kapasitesi ve etkinliğine dair bir değerlendirme sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, göç, Avrupa Birliği, Taliban.

Giriş

Başta Orta Doğu olmak üzere, Avrupa'nın yakın komşuluk bölgelerinde uzun zamandır hâkim olan kriz ortamı, göçü son on yılda hem Avrupa Birliği (AB) kurumlarının hem de üye devletlerin sürekli gündeminde olan konulardan birine dönüştürmüştür. Karşı karşıya olunan yoğun göçmen akınının, 2015 yılı itibariyle Birlik kurumları ve üye devletler açısından ortaya çıkardığı meydan okuma ise göçmen ya da mülteci krizi olarak adlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Göçün yüksek düzeyde güvenlikleştirildiği bu dönemde, AB kurumları ve üye devletlerin temel önceliklerinden biri, Birliğin dış sınırlarını göçmenler açısından daha az geçirgen kılmak olmuştur. Bu hedefe üye devletler arasındaki dayanışma ve iş birliği ile alınan önlemlerin yanı sıra, AB'nin komşuluk bölgesinde yer alan ve kriz yaşanan ülkelere komşu olan üçüncü ülkelerle yapılan iş birlikleri yani dışsallaştırma davranışı ile erişilmeye çalışılmıştır (Erdoğan, 2021, s. 216).

Göçmen krizi, Birlik üyesi ülkeler arasında göçe dair konularda yapılan iş birlikleri neticesinde elde edilen kazanımlara ek olarak, AB kurumlarının ve ortak mekanizmaların işleyişinde bozucu etkiler yaratarak bütünleşmenin etkinliğinin ya da gerekliliğinin toptan sorgulanmasını beraberinde getirmiştir (Erdoğan, 2020, s. 604). Hatta 2000 sonrası dönemde başta Avro Krizi olmak üzere birbiri ardına yaşanan krizlerle varlıksal tehditlerin hissedildiği Birlik açısından, bütünleşme tarihinin en zorlayıcı testlerinden biri olmuştur.

Orta Asya, Çin, Hindistan ve İran gibi bölge ve ülkelere komşu olan Afganistan, jeopolitik konumu nedeniyle 20. yüzyıl itibariyle büyük güçler arasındaki mücadelenin sahnelendiği önemli

*Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, seven.erdogan@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9991-2074.

coğrafyalardan biri olmuştur. Yirmi yıl gibi kısa bir zaman diliminde ülke, dünya üzerindeki büyük güçlerden ikisinin (Sovyetler Birliği ve ABD) işgaline uğramış ve ülke içindeki farklı gruplar arasında sonu gelmeyen mücadeleler sonucunda bitmek bilmeyen bir savaşın sahnelendiği bir ülkeye dönüşmüştür. 2001 yılında 11 Eylül Saldırılarının sorumlusu görülen ve Afganistan'da konuşlu olduğu iddia edilen El-Kaide'yi yok etmek üzere Afganistan'a karşı başlatılan NATO müdahalesini, 2020 yılında bitirmeye yönelik Taliban'la görüşmeler yapan ABD, liderliğin Trump'tan Biden'a geçmesi ile bu yöndeki çabalarını hızlandırmıştır. Batılı güçlerin ülkedeki askeri varlıklarını sona erdirmeye yönelik hazırlıkları sona ermeden, Ağustos 2021'de Afganistan'da gerçekleşen ve bu ülkede olduğu kadar bölgesel ve küresel düzeyde etki üreten iktidar değişimi, tüm küresel aktörler açısından olduğu gibi AB kurumları ve üye devletler açısından da bilinmezlikleri beraberinde getirmiştir. Henüz göçmen krizi tartışmaların Avrupa'da hafızalarda oldukça taze olduğu bir dönemde yaşanan bu siyasi değişim sürecinde kaygı ile izlenen gelişmelerden biri de Afganistan'da yaşanan gelişmelerin yeni ve kitlesel bir Afgan göçünü beraberinde getirip getirmeyeceği olmuştur. Zira Afganistan siyasi tarihinde yaşanan dönüm noktası niteliğindeki iç savaş, dış müdahale ve işgaller gibi siyasal değişimlerle ülkeden göçler arasında sıkı bir bağlantı her daim var olmuştur. Bu yüzden 2021 yazında Afganistan'da yaşanan siyasi değişim Birlik içinde göçe dair yaşanan tartışmaları yeniden gün yüzüne çıkarmış ve göçü Birlik kurumları ve üye devletler açısından acil müdahale gerektiren konulardan biri yapmıştır. Başka bir deyişle, 2021'de Afganistan'da yaşanan gelişmeler 2015 göçmen krizi bağlamında zaafları ortaya çıkan ve güçlendirilmesi adına alınan önlemler henüz tam olarak hayata geçirilmeyen ortak göç ve sığınma politikasının mevcut durumdaki etkinliğinin gözlenmesi açısından önemli bir kontrol fırsatı sunmuştur.

Avrupa'da Afgan göçü potansiyeline dair ortaya çıkan yeni tartışma ortamı, bu çalışma kapsamında Birlik kurumları ve üye devletlerin Afganistan'daki gelişmelere dair algıları ve bu algıların etkisiyle olası bir Afgan göçünü sınırlandırmak üzere atılan adımlar temelinde analiz edilmektedir. Yapılan analizler süreli yayınlara, Birlik kurumlarının toplantılarında alınan kararlara ve Birlik kurumu ve üye devlet yöneticilerinin açıklamalarına dayanmaktadır. Çalışmanın sonunda Birliğin göçe ve göçmenlere dair tutumunda bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı ve göçün halen AB açısından büyük bir meydan okuma olup olmadığına dair bir değerlendirme sunulmaktadır.

1. Afganistan'daki Siyasal Değişim ve Avrupa Birliği

Bu başlık altında ilk olarak Afganistan'da Taliban'ın yeniden yönetme gücünü elde etmesi ve Afganistan'da meydana gelen bu önemli siyasal değişimin Avrupa'da nasıl kavramsallaştırıldığı üzerinde durulmaktadır.

1.1. Afganistan'da İkinci Taliban Dönemi

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Afganistan politikasında son yıllarda büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimin ana eksenini, ABD'nin ülkedeki askeri varlığını sona erdirmek üzere attığı adımlar oluşturmuştur. Şubat 2020'de Doha'da Taliban temsilcileri müzakereler yürüten ABD, bu görüşmeler neticesinde Taliban'la Afganistan'daki ABD ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) askeri varlığının azaltılmasına ilişkin bir anlaşma imzalamıştır (Curtis, 2021). ABD'nin bu adımına, Taliban ülkede El-Kaide başta olmak üzere diğer terör yapılarını kontrol altına alma ve Afganistan'da farklı güç odakları arasında uzlaşıyı sağlamak üzere yürütülen görüşmelere katılım gösterme taahhütleri ile karşılık vermiştir (Verna, 2021, s. 10). Bu uzlaşı neticesinde Taliban'ın hem Afganistan siyasetinde hem de uluslararası arenadaki meşruiyeti artmıştır. Bu sayede Taliban Afganistan'da barış ve istikrarın sağlanmasındaki etkin aktörlerden biri konumuna yükselmiştir (Yousaf ve Jabarkhail, 2021, s. 4).

ABD Başkanı Biden, 2001 yılında NATO müttefikleri ile Afganistan'da konuşlu olduğu iddia edilen El-Kaide'yi yok etmek üzere başlatılan ve ülkede devletin yeniden inşasını da içeren ve kendisi tarafından ABD'nin en uzun savaşı olarak adlandırılan müdahaleyi, 2021 yılında ülkedeki askeri

varlıklarını sona erdirerek tamamlayacaklarını ilan etmiştir (Biden, 2021). Bu geri çekilme Afganistan'da istenen sonuçlar, öncelikli olarak terörün barınmadığı istikrarlı bir ülke inşası, elde edilemediği için konvansiyonel silah gücü bazında dünyadaki en büyük askeri kapasiteye sahip olan ABD'nin kaybı olarak yorumlanmıştır (Wani, 2021, s. 232).

Batılıların ülkeden çekilmesi daha sona ermeden Taliban, ülkedeki Batı destekli hükümeti hiç kan dökülmeden devirerek ve ülkenin önemli bir kısmında 10 gün gibi oldukça kısa bir zaman diliminde kontrolü sağlayarak 15 Ağustos 2021'de ülkede yönetme gücünü ele geçirmiştir. Böylece ABD askerlerinin ülkeden çekilmesi ile oluşan güç boşluğu Taliban tarafından doldurulmuştur. Ağustos 2021'de Taliban'ın Afganistan'da iktidarı ele geçirmesi ağırlıklı olarak "beklenmeyen zafer" (BBC, 2021) olarak lanse edilerek sürpriz bir gelişme olarak ifade edilse de esasında 2020'de ABD ile Taliban'ın anlaşmasının ardından yaşanan sürecin devamı niteliğindedir. Taliban'ın ülkede iktidarı yeniden ele geçirmesinde ülkenin yabancı işgali altında olduğu dönemde yaşananlar, özellikle de bu dönemde halkın inanç ve değerlerinin görmezden gelinmiş olması büyük rol oynamıştır (Balcı, 2021, s. 105).

Afganistan siyasetinde yaşanan bu beklenmeyen değişimin neden olduğu kaygı ve endişe, ülkede hâlihazırda var olan güvensizlik ortamını derinleştirmiş ve yaşanan gelişmeleri yaşamsal bir tehdit olarak gören milyonlarca Afgan'ı ülkelerini terk etmeyi arzular hale getirmiştir. Tarihsel olarak Afganistan'da yaşanan siyasal gelişmeler, ülke kaynaklı göçler arasında büyük bir paralellik göstermiş ve bu gelişmelerin ortaya çıkardığı koşullara tahammül edemeyen milyonlarca Afgan başta komşu ülkeler olmak üzere dünyanın her yerine göç etmiştir (Yıldırım, 2018, s. 131; Obayd ve Karataş, 2021). Dolayısıyla artan güvenlik endişeleri, insan hakları ihlallerinin olabileceğine dair kaygı ve Taliban rejiminin nasıl bir yönetim sergileyeceğine dair bilinmezlik, özellikle ülkenin işgal altında olduğu dönemde Batılı işgal güçleriyle iş birliği yapan Afganların kendilerini daha fazla korunmasız hissetmesine, ülkelerini yaşanması mümkün olmayan bir yer olarak görmesine ve ülkelerini terk etmek üzere Hamit Karzai Havalimanına hücum etmesine neden olmuştur. Havalimanına toplanan binlerce çaresiz insanın içine düştükleri durum ve ülkeden kaçmak üzere gelen her uçağa binmek uğruna gösterdikleri çaba insanlık dışı görüntüleri ortaya çıkarmıştır (Balcı, 2021, s. 111-112). Ayrıca havalimanında kurtuluş umuduyla bekleyen kişileri hedef alan bombalı saldırı ve intihar eylemleri neticesinde yaklaşık olarak 200 Afgan hayatını kaybetmiştir (Çamaş, 2021, s. 36). Batılı ülkelere erişim imkânı olmayan milyonlarca Afgan ise ilk etapta İran ve Pakistan gibi komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır (Gorlick, 2021).

Taliban'ın yönettiği bir Afganistan'da 2001 müdahalesinin ardından kadın hakları gibi alanlarda elde edilen kazanımların yok olacağı ve ülkenin başta insan hakları olmak üzere tüm uluslararası sözleşmeler kapsamındaki taahhütlerini yerine getirmeyeceği düşünülmüştür (Avrupa Konseyi, 2021c; Klaiber, 2002). Bu düşüncenin Afgan halkı ve tüm dünya kamuoyunda arasında yaygınlık kazanmasında, Taliban'ın 1996-2001 yıllarını kapsayan ilk iktidarı sırasında benimsediği şiddete dayalı yönetim anlayışının hatırlanması ve yeniden devreye konması ihtimali büyük rol oynamıştır. Taliban Afganistan'daki ilk iktidarı sırasında sıkı bir şeriat düzenini devreye koyarak kadınların ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatından dışlamıştır (Albrecht, Rude ve Stitteneder, 2022, s. 59). Taliban ise ülkede iktidarı ele geçirmesinin ardından geçmişte çizgisinde hareket etmeyeceğini güçlü bir şekilde ifade etmiştir. Buna karşın Örgütün ne denli bir değişim geçirdiği ve bu değişimi ülkeyi yönetmesi sırasında ne derecede belli edeceği hem ülke içinde hem de dışında büyük bir merak konusu olmuş (Balcı, 2021, s. 112) ve Taliban'ın değiştiğine dair iddiaları büyük ölçüde inandırıcı bulunmamıştır (Deb, 2021).

1.2. İkinci Taliban İktidarına Dair Avrupa'nın Bakış Açısı

Hem ABD'nin Afganistan'dan çekilme kararı hem de işgal sonrası dönemde ülkede iktidarın Taliban güçlerine geçmesi, AB açısından hazırlıksız yakalanan dış politika gelişmeleri olmuştur. Afganistan'a yapacağı müdahaleyi 2001 yılında NATO müttefiklerinden aldığı destekle meşru hale getiren ABD, ülkeden geri çekilme kararını verirken kendi çıkarları temelinde hareket etmiş ve Avrupalılar da dâhil olmak üzere hiçbir müttefikine danışmamıştır (Dandashly, 2021, s. 12). Pagoulatos (2021) tarafından ABD'nin bu davranışı, AB ile arasında güvenlik konularında zaten halihazırda olan fikir ayrılıklarını derinleştiren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. İlaveten, Batılılar tarafından uzun zamandır eğitilmekte olan Afgan hükümetinin emrindeki güvenlik güçlerinin Taliban karşısında herhangi bir direniş gösterememesi de AB açısından bu siyasal değişimin yaşandığı sürecin en şaşırtıcı taraflarından biri olmuştur (Tariq vd., 2021).

AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell, Afganistan'da yaşanan siyasal değişimi "Afgan halkı için trajedi, Batı için kayıp, uluslararası ilişkilerde ise olası bir oyun değiştirici" şeklinde değerlendirmiştir. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere AB, Taliban'ın insan haklarına saygı göstermeyen bir aktör olduğu konusunda Batıda yaygın olan kanı ile bu iktidar değişimini görme tercihinde bulunmuştur (Sahrasad vd., 2021). Ek olarak Borrell, Afganistan'da gelecek dönemde meydana gelecek gelişmeleri etkilemek için Taliban iktidarı ile iletişimde kalmanın önemine işaret ederek, kurulacak ilişkinin düzeyi açısından Taliban iktidarının teröre karşı tutumunun, insan hakları ve özgürlükleri garanti altına almasının ve özellikle insani yardımların ihtiyaç sahibi Afganlara ulaşması için kendileri ile iş birliği yapmasının belirleyici olacağına vurgu yapmıştır (Anadolu Ajansı, 2021).

Afganistan'da Taliban'ın iktidara gelişinin ardından ülkeye 1990'lı yıllardan beri en fazla yardım sağlayan aktörlerden biri olan AB de dahil olmak üzere birçok uluslararası aktör, yardımlarını durdurma ve kendi ülkelerinde bulunan Afganistan'a ait varlıkları dondurma kararı almıştır (Chasdi, 2021, s. 2). Dış yardımların serbest bırakılması Taliban iktidarının yönetim performansına özellikle de ülkede insan hakları ve bireysel özgürlükleri garanti altına almasına bağlanmış ve ilerleyen dönemde şimdilik dondurulan ülkeye ait varlıkların ülkenin istikrarı için harcanabileceği ihtimali zikredilmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Taliban'ın kadın ve kızlarını yok sayan uygulamalar yapmasına engel olmak üzere dış yardımların toplumsal cinsiyet perspektifiyle uygulanması da gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda uluslararası örgütlerin kadın ve kızlarla doğrudan temasa geçerek ya da hakları tehlike altında olan kadın ve kızları içeren sivil toplum kuruluşları aracılığıyla insani yardımları sunulması fikri zikredilmiştir (Albrecht vd., 2022, s. 61).

Ülkeye sağlanan dış yardımların temel hedefinin Afgan vatandaşlarının güvenliklerinin garanti altına alınması ve ülkede yaşamın normale dönmesinin sağlanması olduğu düşünülürse, bu durumun neden olduğu aksaklıklar daha iyi anlaşılabilir (Ušackas, 2013, s. 48, 49, 53). Zaten 2001 yılından beri büyük ölçüde bu yardımlara bağlı bir şekilde yoluna devam eden Afganistan ve Afgan halkı için elbette bu kararın etkisi oldukça yıkıcı olmuştur (International Crisis Group, 2021). Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinin ardından ülkenin ekonomisinin bu yıl yüzde 30 civarında küçüleceği tahmin edilmiştir (Wolf, 2021). Bunun yanı sıra Afganlar temel ihtiyaçlarını karşılamakta ciddi anlamda zorlanır hale gelmiş ve ülkenin hukuki sisteminde yaşanan gerilemeler hırsızlık, adam kaçırma ve cinayetler gibi suçların yaygınlaşmıştır (Sahrasad vd., 2021, s. 8899). BM Mülteci Ajansı Afganistan'da herkesin değişen düzeylerde fakirlikle boğuştuğunu ve nüfusun yarısından fazlasının ise temel ihtiyaçlarının karşılanması için yardıma muhtaç olduğunu doğrulamıştır (United Nations Refugee Agency, 2022). Ek olarak, ülkeye sağlanan dış yardımlar ve ülkenin yurt dışındaki kaynaklarına erişim olmadan gelir bulmakta zorlanan Taliban'ın başta uyuşturucu üretimi ve ticareti gibi yasa dışı gelir elde etme mekanizmalarına başvurması olasıdır (Chasdi, 2021, s. 2). Benzer olarak ülkede terör örgütlerinin

barınmasına müsamaha tanınması da Taliban tarafından diğer bir gelir elde etme yöntemi haline gelebilir (Obayd ve Karataş, 2021).

AB, Afganistan'ın 2001 sonrası dönemde yaşadığı ekonomik ve siyasi dönüşümleri önemli düzeyde rehberlik ve katkı sağlamıştır. Bu yüzden Afganistan'da beliren yeni siyasi gerçeklik, bir yandan AB kurumları ve üye devletler açısından senelerdir bu ülkede dönüşümü sağlamak üzere harcanmış olunan çaba ve katlanılan maliyetin heba olması ihtimalini ortaya çıkarırken; diğer yandan ülkede meydana gelen değişimin kendileri açısından üretebileceği olası etkiler, özellikle de negatif olanlar hesaplanmaya çalışılmıştır. AB üyesi ülkelerin dışişleri bakanları, Afganistan'daki iktidar değişiminin ardından 17 Ağustos 2021 tarihinde ivedilikle bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmede, ülkede yaşanan değişimin özellikle Afgan halkının güvenliği ve refahının, yanı sıra bölgesel ve küresel güvenlik açısından olası etkileri değerlendirilmiştir. Birlik üyesi ülkeler, ülkedeki vatandaşlarının güvenli bir şekilde eve dönüşlerinin sağlanmasına ilişkin iş birliği içinde davranma kararı almıştır. Bunun yanı sıra ülkede yönetimi ele geçiren Taliban, insan hakları ihlalleri yapmamaya ve ülkedeki şiddet ortamını sona erdirmeye davet edilmiştir. Toplantıda aynı zamanda uyuşturucu üretimi ve ticareti, terörizm ve yasadışı göç konularına ilişkin endişeler de kapsanmıştır (Avrupa Konseyi, 2021a). Afganistan'ın 2001 öncesi dönemde olduğu gibi artan siyasal istikrarsızlık ortamında, Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişen yeni güvenlik anlayışı ile birlikte küresel düzeyde güvenlik tehditleri olarak görülen uyuşturucu üretimi ve ticareti ile Batılı ülkeleri hedef alan terörist faaliyetler açısından yeniden bir merkez haline gelmesine dair duyulan kaygılarda önemli bir artış yaşanmıştır (Hollanda Hükümeti, 2021).

2015 yılı itibariyle Avrupa'ya yasadışı göçmen akışının kriz olarak adlandırılmasında her ne kadar Suriyeli göçmenler ön planda olsa da esasında sürecin krize dönüşmesinde Afganların da kitlesel şekilde Avrupa'ya varmaya çalışmalarının da büyük etkisi olmuştur (Crawford, 2021, s. 492). 2021 yılı itibariyle AB üyesi ülkelere sığınma başvurusunda bulunanların sayısı düşünüldüğünde 40 bini aşan sayıları ile Afganlar Suriyelilerin ardından ikinci sıradadır. 2020 yılında AB üyesi ülkeler tarafından mülteci statüsü tanınan 280 bin civarı kişinin yaklaşık yüzde 15'i Afgan'dır. Aynı yıl içinde AB'ye yasadışı yollarla erişen 125 bin civarındaki kişinin ise yaklaşık yüzde 8'i Afgan'dır (Avrupa Komisyonu, 2020). Bu rakamlar, önemli sayıda Afgan'ın resmi ya da yasa dışı yollarla AB üyesi ülkelerde bulunma isteği taşıdığını gözler önüne sermektedir. Bu nedenle de Afganistan'da yaşanan siyasi gelişmeler ve artan göç potansiyelinin, Afganların geçmiş göç hareketleri dikkate alındığında yeni göçün yönelebileceği coğrafyalardan biri olan ve 2015 sonrası dönemde karşı karşıya kaldığı yasadışı göçmen baskısını kriz olarak adlandıran Avrupa'da yakından ve endişe ile takip edilmiştir. Çünkü Afganların geçmiş ve mevcut dönemdeki göç eğilimleri dikkate alındığında, ülkelerini terk ettiklerinde erişmeyi hedefleyecekleri coğrafyaların başında Avrupa'nın gelmesi muhtemeldir. Ek olarak, AB'nin daha önce Afganistan'da meydana gelen siyasi değişimlerin ortaya çıkardığı göçmen baskısına dair elinde önemli bir geçmiş deneyim de mevcuttur. 2008 yılında Afganistan'da güvenliğin sağlanmasını garanti altına almak üzere konuşlanan Uluslararası Güvenlik ve Destek Gücünün (International Security Assistance Force - ISAF) 2014 yılında ülkedeki faaliyetlerini sona erdirmesinin ve ülkeye yapılan müdahalenin askeri ayağının tamamlanmasının ardından AB üyesi ülkelere sığınma başvurusunda bulunan Afganların sayısında meydana gelen rekor artış yaşanmıştır (Dimitriadi, 2018, s. 158).

Bir sonraki başlık kapsamında sunulacağı üzere AB olası bir Afgan göçü karşısında, baskın davranışı sınırlandırma motivasyonu ile hareket etmiş olsa bile AB içinde bazı aktörler benimsenen tutumu eleştirmiş ve daha insani bir tutum içinde bulunma davetinde bulunmuştur. Avrupa'ya erişmeye çalışan Afganlara karşı hoşgörülü davranılması gerektiğini düşünen isimlerden biri de Avrupa Parlamentosu Başkanı David Sassoli olmuştur. Sassoli, AB üyesi ülkelerin kendi ülkelerinde baskı ve işkence görme ihtimali yüksek olan Afganları korumak üzere ellerinden gerekeni yapmaları gerektiğine

işaret eden ve Avrupa Komisyonunu üye devletler arasında Afgan sığınmacıların paylaşımına dair acil bir öneri getirmeye davet eden bir beyanda bulunmuştur (Politico, 2021).

2. Avrupa Birliği'nin Göç Gündemi ve Afgan Göçüne Karşı Tutumu

Bu başlık altında AB'nin göçe dair genel yaklaşımı ve Afganistan'daki iktidar değişiminin ardından ortaya çıkan göç potansiyelini kontrol altına almak adına izlediği politikalar üzerinde durulmaktadır.

2.1. Avrupa Birliği ve Göç

AB üyesi ülkeler arasında 1998 Amsterdam Antlaşması öncesinde ağırlıklı olarak ulusal düzeyde ele alınan göç konusu, izleyen dönemde AB'nin daha fazla müdahil hale geldiği ve üye devletlerle eş zamanlı olarak düzenleme yaptığı bir politika alanına dönüşmüştür. (Geddes, 2001, s. 6). AB üyesi ülkeler arasında sınır ayrımlarını anlamsız hale getiren ve AB vatandaşlarının üye ülkeler arasında serbestçe dolaşımına imkan veren Schengen sisteminin işler hale gelişi de bu süreci hızlandırmıştır.

1990'lar Batı Balkanlarda yaşanan krizlerin ortaya çıkardığı göçmen baskısı ya da Sovyet Bloğundan ayrılan ülkelerden gelen göçmenler, AB göç düzenlemeleri açısından bir kriz ortamına neden olmamışken, AB'nin yakın coğrafyalarında yaşanan krizler ve artan yasa dışı göçmen potansiyeli 2010 sonrasında AB göç düzenlemeleri açısından bozucu etkiler üretmiştir. Bu bozucu etkiler ve toplumsal düzeyde yaygınlık kazanan algılar neticesinde göçün Avrupa'da güvenlikleştirilmesi açısında bir zirve nokta olarak tanımlanabilecek bu süreç, göçmen ya da mülteci krizi olarak kayıtlara geçmiştir. Sürecin kriz olarak algılanmasında, 2008 Avro krizinin AB üyesi ülke ekonomileri üzerinde bıraktığı kalıcı hasarlar da etkili olmuştur (Zenginoğlu, 2019, s. 47). Dolayısıyla yakın dönemde göç, AB açısından acil müdahale gerektiren bir konu olmuş ve AB göç alanındaki eksikliklerinin farkına varmıştır. Dublin Tüzüğü, Avrupa Ortak Sığınma Sistemi ve Frontex gibi mekanizmalar karşı karşıya olunan göç yoğunluğu ile başa çıkmada başarılı olmayınca, Avrupa bütünleşmesinin en değerli kazançlarından biri olarak görülen Schengen sistemi askıya alınmıştır (Bilgic, 2011, s. 1; Tagliapietra, 2019, s. 1).

Göç konusunda elindeki araçların düşük etkinliği AB'yi üçüncü ülkelerle Birliğin mali yardım, vizesiz seyahat gibi tavizler vermesini içeren iş birlikleri kurarak göçün dışsallaştırılmasına yönelik adımlar atmaya sevk etmiştir (Erdoğan, 2021, s. 217). 2015 sonrası dönemde AB'ye uzanan göç yolları üzerinde olan ve katılım süreci devam eden Türkiye ve Batı Balkan ülkeleri ile göç alanında daha sıkı iş birliği öngören anlaşmalar Birliğin dışsallaştırma stratejisinin en bilinen örneklerindendir.

1980 öncesi dönemde ortaya koyduğu ekonomik başarıda Avrupa dışından gelen göçmenlerin iş gücünün büyük etkisi olan Avrupa'nın (Zimmermann, 1995, s. 47), ekonomik olarak rekabet edebilirliği düşünce ve Avrupa'da kalıcı hale gelen göçmenlerin entegrasyonunda sorunlar yaşanınca göçmenlere karşı tavrında önemli bir değişim yaşanmıştır (Schönwälder, 1999). Soğuk Savaş sonrası dönemde göçmenleri bir kazanım olarak gören algıların yerini, giderek artan oranda yük ve tehdit olarak gören yaklaşımlara bırakmıştır (Albertini ve Semprebon, 2018).

Soğuk Savaş yıllarının güvenliği devletler arası rekabet temelinde kavramsallaştıran ve bu süreçte askeri araçları güvenliği sağlamada en etkili güç olarak gören yaklaşımların yerini, her şeyin güvenlik tehdidi olarak tanımlanabileceği ve tarihin hiçbir döneminde güvenlik meselesi olarak görülmemiş gelişmelerin güvenlikleştirmesi eğiliminin çok yüksek olduğu yeni ve kapsamlı bir güvenlik anlayışı almıştır (Rumelili ve Karadağ, 2017). Güvenliğe dair yeni yaklaşımların geçerli olduğu bu bağlamsal ortamda, göç de giderek artan oranda güvenlik meselesi olarak görülen bir konu haline gelmiştir (Wing Commander ve O'Neill, 2006, s. 323). Güvenlik ve göç dair yaklaşımlarda meydana gelen değişimle birlikte AB'nin dış sınırlarının daha yüksek güvenlik önlemleri ile korunur hale gelmesi ve istenmeyenlerin Avrupa'nın dışında tutulmalarının sağlanması daha fazla önem verilen meseleler haline

gelmiştir (Delanty, 2008, s. 681). Göçmenlerin Avrupa'ya erişmesinin Avrupa'nın gelecek nüfus projeksiyonları ile uyumlu olmadığına da bu noktada ifade edilmelidir. Mevcut doğurganlık oranları ile Avrupa'nın halihazırdaki ekonomik üretimini ve sosyal güvenlik sistemini ayakta tutması yakın bir gelecekte imkanlar dahilinde değildir (Wing Commander and O'Neill, 2006, s. 330).

Göçmenlerin Avrupa toplumlarında giderek daha az kabul görür hale gelmesi, AB mekanizmalarının göç karşısındaki etkinsizliği ve bunun AB'nin meşruiyetine verdiği zarar ile üçüncü ülkelerle geliştirilen iş birliklerinin Birlik açısından giderek daha fazla maliyetler barındırır hale gelmesi gibi unsurlar, AB'nin Afganistan'daki siyasal değişimin ortaya çıkardığı artan göç ihtimaline ilişkin tepkisini şekillendirmiştir. AB tarafından Afgan göçü potansiyeline yönelik atılan adımlar da Avrupa'da göçe dair konularda uzun zamandır devam eden olumsuz algıların ve endişelerin bir sonucu olmuştur.

2.2. Avrupa'nın Afgan Göçünü Sınırlandırmaya Yönelik Adımları

2021 yazında Afganistan'da yaşanan gelişmeler, AB'nin dış sınırlarının korunmasına dair uzun zamandır devam eden tartışmayı yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Çünkü Avrupa'da hem Birlik kurumları hem de ulusal düzeyde alınan kararlarla düzenlenen göç alanına, Afganistan'da yaşanan siyasi değişim ve sonuçlarının yansımaları ile nasıl mücadele edileceği AB üyesi ülkeler açısından yeni bir meydan okuma haline dönüşmüştür. Bu meydan okuma da AB göç baskısı ile daha etkin bir şekilde başa çıkmak için hazırlıkları devam eden sığınma ve göçe dair bu alanda Birliği yeni araçlarla donatacak paktı henüz kabul etmeden yaşanmıştır (Avrupa Parlamentosu, 2021). 2015'teki göçmen krizi karşısında birlik ve dayanışma içinde hareket edememenin neden olduğu itibar kaybından sonra Birlik üyesi ülkeler mevcut kriz karşısında geçmişten çıkarılan dersle hareket etmeye ve 2015'te yaşanan vahim tablonun benzeri ile karşılaşmamaya özen göstermeye çabalamıştır (Karaca, 2021).

Afganistan'da uzun süredir devam etmekte olan siyasi, ekonomik ve askeri krizleri eş zamanlı olarak barındıran çoklu kriz ortamı, milyonlarca Afgan'ın ülkelerini güvenlik endişeleri nedeniyle terk etmesine ve dünyanın dört bir yanında mülteci durumuna düşmesine sebep olmuştur. Ülkenin siyasi ve ekonomik istikrardan yoksun olması, ülkedeki yaygın fakirlik ve eğitim imkânlarının zayıf olması, Afganların kendi ülkelerinde kalarak iyi bir geleceğe sahip olma umudunu büyük ölçüde yok etmiştir. Bu durum AB ile Afganistan arasında 2016 yılında imzalanan ve 2020 yılına kadar geçerli olması öngörülen İleriye Birlikte (Joint Way Forward) isimli bir geri kabul anlaşmasına yoluyla göç alanında iş birliği yapılmasında etkili olmuştur. Bu anlaşma ile AB tarafından ülkeye verilecek olan kalkınma yardımları, Afganistan'ın kendi vatandaşı olan ve Birlik üyesi ülkelere yaptıkları sığınma başvuruları kabul edilmeyen kişileri ülkesine geri kabul etmesine bağımlı kılınmıştır (European Council on Refugees and Exiles, 2021). Batılı demokrasilerde göçmenlerin sınır dışı edilmesi uygulamasının giderek daha fazla meşru görülür hale gelmesinin etkisi altında hareket eden AB, Afgan hükümeti ile bu anlaşmayı imzalarken Afganistan'da göçmenlerin geri dönüşü için uygun koşulların var olup olmadığını ve sınır dışı edilen Afganların geri dönüş yolunda ve ülkelerinde yaşayacakları olumsuzlukları dikkate almamıştır. Anlaşmanın ardından Avrupa'dan zorla sınır dışı edilenlerin sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir (Otevescu ve Karimi, 2020, s. 285).

AB ve Afganistan arasında 2020 yılında geri kabul anlaşmasının süresi dolmadan başlayan müzakereler neticesinde, benzer bir anlaşmada uzlaşması sağlanamasa da taraflar yasadışı göç konusunda iş birliği yapmaya devam edeceklerine dair ortak bir niyet beyanında bulunmuştur (AB Dış İlişkiler Servisi, 2020). Dolayısıyla AB'nin önceliklerinden birisi yeni Afgan hükümeti ile göç konusundaki halihazırda mevcut olan anlaşmaların devamını sağlamak adına iletişime geçmek olmuştur (Avrupa Komisyonu, 2021a). Bu doğrultuda Taliban karşısında AB kurumları ve üye devletler tarafından benimsenecek pozisyon da Afgan göçünü sınırlandırmak üzere devreye konan planların bir parçası haline gelmiştir.

Birlik üyesi ülkelerin Afgan göçünü sınırlandırma çabaları Taliban'ın iktidarı ele geçirmesinden önce başlamıştır. Ülkedeki gelişmeleri yakından takip eden altı AB üyesi, Ağustos başında Avrupa Komisyonu'na ortak bir mektup ileterek sığınma başvuruları reddedilen Afgan vatandaşlarının ülkelerine geri gönderilme sürecini sürdürmek istediklerini bildirmiştir. Hollanda, Avusturya, Almanya, Belçika, Danimarka ve Yunanistan hükümetleri, sığınma başvuruları reddedilen ve tüm yasal prosedürleri tamamlayan Afgan vatandaşlarının iadesinin hız kesmeden yapılmasını istemiştir. Mektupta, bu kişilerin geri gönderilmemesinin sığınmacılara yanlış mesaj göndereceği ve sığınma başvurularında artışa yol açacağı da vurgulanmıştır (Szucs, 2021).

AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Joseph Borrell'in "korumamızı hak eden mümkün olan çok sayıda Afgan'ı korumak istiyoruz." ifadesi ile göçmenlere ilişkin insani bir tutum sergileme çabası sergilenirken (Borrell, 2021), bazı AB üyesi ülkeler, uluslararası hukuktan kaynaklı sığınmacılara yönelik kuralları görmezden gelerek Afgan mültecileri kabul etmeyeceklerine dair açıklamalarda bulunmuştur (Gorlick, 2021). Avusturya ve Birliğin dış sınırlarında yer alan İtalya ve Yunanistan gibi ülkeler Afgan göçü tehdidine en sert tepkiyi veren AB üyesi ülkeler olmuştur. Göçmenler konusunda AB kurumları ve tüm üye devletler tarafından katı politikaların benimsenmesini isteyen bu ülkeler, Afganların ülkelerinde ya da bölge ülkelerinde tutulmaları için çaba sarf edilmesi gerektiğini beyanatlarında vurgulamıştır (Euronews, 2021).

Birlik üyesi ülkelerin Afganistan'daki iktidar değişikliğinin ardından ilk önceliği ülkede bulunan kendi vatandaşlarının sağ salim Avrupa'ya gelişlerinin sağlanması olmuştur (Euronews, 2021). Ek olarak, Afganistan'da değişik alanlarda AB ülkelerinin yararına faaliyet göstermiş ve ülkede bulunan insan hakları aktivistleri, kadın hakları savunucuları ve aydınlara iltica hakkı tanınması eğilimi ortaya çıkmıştır (Karaca, 2021). 31 Ağustos 2021 tarihinde bir araya gelen AB üyesi ülkelerin içişleri bakanları, Afganistan'da bulunan ya da komşu ülkelere sığınmış olan Afganların, öncelikli olarak görece daha kırılgan durumda olan kadın ve çocukların, koşullarını iyileştirmek üzere başta BM ve ilgili kuruluşları olmak üzere ülkede faaliyet gösteren diğer uluslararası örgütlerle iş birliği yapılması ve bu örgütlere finansal kaynak yardımında bulunulmasını karar vermiştir Uluslararası örgütlere ek olarak, Afganların sığındığı komşu ülkelere, göçmenlerin yaşadıkları merkezlerin ve göçmenlerin koşullarını iyileştirmek üzere kullanmaları için insani yardımda bulunulmasında uzlaşılmıştır. Komşu ülkelere, Avrupa'ya yasadışı göçün önlenmesi için sınır yönetim kapasitelerini ilerletmeleri ve insan kaçakçılığı ile mücadele edebilmeleri için yardımda bulunulması kabul edilmiştir. AB'nin dış sınırlarının yasadışı göçmen geçişlerine müsaade etmeyecek şekilde ve dayanışma ruhu ile hareket edilerek korunmasının önemine işaret edilmiştir (Avrupa Konseyi, 2021b).

AB üyesi ülkelerin içişleri bakanları arasında gerçekleşen bu toplantının ardından AB'nin dış sınırlarının daha az geçirgen hale gelmesini sağlamak üzere sınır güvenliği önlemlerinin arttırmaya yönelik önlemler alınmıştır. AB Sınır Koruma Ajansı Frontex tarafından sınır denetimlerini güçlendirici mekanizmalar devreye konmuştur. Örneğin, termal kameralarla donatılmış bir balon uçurularak sınır muhafızlarının yasadışı yollarla Avrupa'ya erişmeye çalışmayı hedefleyen göçmenleri daha erken tespit edilmeleri hedeflenmiştir (Haber Aero, 2021). İlaveten, sağlık ve gıda başta olmak üzere yaşamsal değeri yüksek insani yardımlar BM ve insani yardımlar alanında Afganistan ve Afganların sığındıkları komşu ülkelerde faaliyet gösteren ve sayıları yirmi beşin üzerinde olan diğer uluslararası yardım kuruluşları yoluyla dağıtılmıştır (Avrupa Komisyonu). AB tarafından sağlanan yardımların temel önceliği Afganların durumlarının Avrupa'ya gelmeleri engellenerek Afganistan içinde ya da Afganistan'a komşu sığınılan ülkelerde iyileştirilmesi yönünde olmuştur. Bu da AB tarafından atılan insani adımların bile insan odaklı olmaması eleştirileri ile karşılaşmasını beraberinde getirmiştir (Lo Coco, 2021, s. 55). Yani AB aslında insani yardımlar sağlarken bile korunma ihtiyacı yüksek düzeyde olan Afganların bir takım tehlikeler karşısında güvende hissetmelerinin sağlanmasından ziyade Avrupa'nın daha az göçmenle daha güvenli hale gelmesi adına çaba göstermektedir.

Afganistan'a sağladığı tüm kalkınma yardımlarını donduran ve bazı koşulların gerçekleşmesine bağlayan Avrupa Birliği, 12 Ekim 2021'de Afganistan'daki ve bölge ülkelerine sığınmış olan Afganların acil ve insani ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik 1 milyar Avro'luk bir yardım paketi ilan etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021b). Mültecilerin haklarını savunan insan hakları örgütleri yalnızca AB'nin tavrını eleştirmekle kalmayıp Birliğe zor durumdaki Afganlar için güvenli ve yasal göç yollarının geliştirilmesi, Avrupa'da bekleyen Afganların sığınma başvurularının hızla sonlandırılması ve sınır dışı etmelerin bir süre ertelenmesi gibi takınılması gereken tutuma dair önerilerde bulunmuştur (European Council on Refugees and Exiles, 2021). Benzer şekilde Macaristan ve Polonya ise AB üyesi ülkeler arasında Afgan sığınmacıların adil bir şekilde dağıtılmasına dair fikirlere böyle bir paylaşımın parçası olmayacaklarını sert bir tonda belirtmiştir (Politico, 2021).

Dünya üzerinde en fazla Afgan mülteci nüfusunu barındıran İran ve Pakistan'da BM Mülteci Ajansı istatistiklerine göre 2 milyonun üzerinde Afgan'ın bulunduğu tahmin edilmektedir (BM Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sayfası). Bu iki ülkenin ardından Afganların en çok tercih ettikleri ülke Türkiye'dir. Dolayısıyla Afgan göçmenlerin sıklıkla sığındıkları ya da transit ülke olarak kullandıkları Pakistan, İran ve Türkiye ile iş birliği kurulması teklifi sıklıkla Birlik gündemine gelmiştir. Bu kapsamda Afganların Avrupa'ya geçişini önlemeleri karşılığında bu ülkelere parasal destek ve teknik yardım sağlanması tartışılmıştır (Karaca, 2021). Ancak hem başta Avrupa'ya Suriyeli göçmenlerin geçişine engel olmak üzere büyük bir yükün altına giren ve Avrupa vizesiz seyahat, gümrük birliğinin revizyonu ya da katılım müzakerelerinde ilerleme sağlanması gibi beklentileri karşılanmayan Türkiye'den gelen tepkiler (Deutsche Welle Türkçe, 2021), hem de AB kurumları ve üye ülkelerin Türkiye ile imzalanan ve kendileri açısından büyük tavizler içeren bir göçmen anlaşmasına girmeye razı olmamaları nedeniyle bu seçenek devre dışı kalmıştır (Voice of Amerika, 2021).

Sonuç

Afganistan tarihinin değişmez olgularından biri olan göçler, ülkenin coğrafi koşullarının zorlayıcı olmasının, ekonomik sıkıntılarının, altyapı ve eğitim imkânlarının eksikliğinin, yaygın yoksulluğun ve elbette ki ülke içinde yaşanan ve sonu gelmeyen siyasi istikrarsızların bir sonucudur. Hatta son 50 yıllık dönemde sürekli bir hal alan bu göç hali, Afganistan'ı dünyadaki mülteci nüfusuna kaynaklık eden başlıca ülkelerden birine dönüştürmüştür.

Afganistan'da iktidarın Ağustos 2021'de Taliban güçlerince ele geçirilmesi, Avrupa bütünleşmesi içinde ağırlıklı olarak yüksek göç potansiyeli boyutuyla tartışılmıştır. Henüz Avrupalıların zihinlerinde tazeliğini koruyan göçmen krizi algıları ve benzer durumlarla etkin bir şekilde mücadele etmek üzere kapsamlı bir politika ve araçların geliştirilememiş olması Avrupa'nın Afganistan'da yaşanan gelişmeler karşısındaki tutumlarını, özellikle de Afgan göçü ihtimaline dair yaklaşımlarını büyük ölçüde şekillendirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki ekonomik mucizesi göçmenlerin yaptıkları katkılarla inşa eden ve o dönemde göçmenleri kendisini daha güçlü kılan bir kazanç olan Avrupa mevcut dönemde ard arda yaşadığı krizlerin ve Avrupa'da farklı olanlara karşı geliştirilen yabancı düşmanı olumsuz tutumlar neticesinde göçü ve göçmenleri kendisi açısından bir kazanç olarak görmenin oldukça uzağındadır. Bunun yerine Afganlar da dahil olmak üzere göçmenlerin büyük bir kısmı bugünün Avrupa'sında ekonomik ve sosyal maliyetler ortaya çıkaracak bir unsur olarak görülmektedir.

Afgan mültecilerin sayısında meydana gelecek artışa dair endişe ve Birlik düzeyinde benimsenen kararlar, 2015 yılında yaşanan göçmen krizi sırasında karşı karşıya kalınan eksiklik ve aksaklıklar mücadele etmek adına alınan önlemlere karşın, halen AB'nin göç baskısı ile mücadele edebilecek kapasite, istekliliğe, uzlaşı ve misafirperverlik ruhuna sahip olmadığını gözler önüne sermektedir. AB halen dış sınırlarını korumak için üçüncü ülkelerle yapılacak olan iş birliğine yüksek düzeyde bağımlıdır. Afganistan krizi göç boyutuyla AB'ye bu eksikliğini bir kez daha hatırlatmıştır.

AB ortak sığınma ve göç politikasının son yıllardaki işleyişi dikkate alındığında, politikanın görünümü sığınma ve göçe engel olmaya yönelik bir mekanizma niteliğindedir. Bu kapsamda zor durumdaki göçmenlerle dayanışma ve göçmen haklarına öncelik verilmesi gibi insani tutumlardan ziyade, politika Avrupa'nın güvenliğini sağlama hedefini önceliklendirmektedir. Afganistan'da yaşanan kriz ortamının ortaya çıkardığı göç potansiyelini Birliğin anlamlandırma şekli ve atılan adımlar dikkate alındığında Birliğin göçmen politikasının belirlenmesinde halen göçmen güvenliğinden ziyade Avrupa'nın göç karşısındaki güvenliği daha fazla önemsenmeye devam edilmektedir. Dolayısıyla AB'nin sığınma ve göç alanındaki politika ve uygulamaları en azından kısa vadede savunulan idealler ve değerleri ortaya çıkarmanın oldukça uzağındadır.

Kaynakça

AB Dış İlişkiler Servisi. The EU Signs a Joint Declaration on Cooperation with Afghanistan. 26 Nisan 2021. Erişim adresi: https://eeas.europa.eu/delegations/botswana/97251/migration-eu-signs-joint-declaration-cooperation-afghanistan_ko

Albertini, M. ve Michela S. (2018). A Burden to the Welfare State? Expectations of Non-EU Migrants on Welfare Support. *Journal of European Social Policy*, Cilt. 28, No. 5, s. 501-516.

Albrecht, C., B. Rude ve T. Stitteneder. (2022). Women in Afghanistan: Developments over the Last 20 Years and the Return of the Taliban. *CESifo Forum*, Cilt. 23, s. 57-61.

Anadolu Ajansı. AB Yüksek Temsilcisi Borrell: Taliban'ı Tanımasak da İlişki Kurmalıyız. 14 Eylül 2021. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-yuksek-temsilcisi-borrell-talibani-tanimasak-da-iliski-kurmaliyiz/2364705

Avrupa Komisyonu. Afghanistan Factsheet. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/echo/where/asia-and-pacific/afghanistan_en

---. Statistics on Migration to Europe. 1 Ocak 2020. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_en#RefugeesinEurope

---. Draft Action Plan Responding to the Events in Afghanistan. 10 Eylül 2021a.

---. Afghanistan: Commission Announces €1 billion Afghan Support Package. 12 Ekim 2021b. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_5208

Avrupa Konseyi. Declaration by the High Representative on behalf of the European Union. 17 Ağustos 2021a. Erişim adresi: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/08/17/afghanistan-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union/pdf

---. Statement on the Situation in Afghanistan. 31 Ağustos 2021b. Erişim adresi: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/08/31/statement-on-the-situation-in-afghanistan/

---. Council conclusions on Afghanistan, 15 Eylül 2021c. Erişim adresi: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11713-2021-REV-2/en/pdf

Avrupa Parlamentosu. Resolution on the Situation in Afghanistan. 16 Eylül 2021. Erişim adresi: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0393_EN.pdf

Balcı, A. (2021). Taliban'ın Dünü ve Bugünü. *Demokrasi Platformu Dergisi*, Cilt. 10, No. 35, s. 102-117.

BBC. Haybatullah Akundzade: Taliban lideri kimdir, örgütün liderlik yapılanması nasıl?. 18 Ağustos 2021. Erişim adresi: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58252754

Biden, J. Speech on Afghanistan and Taliban Takeover. 16 Ağustos 2021. Erişim tarihi: https://www.rev.com/blog/transcripts/joe-biden-speech-transcript-on-afghanistan-taliban-takeover-august-16

Bilgic, A. (2011). Is the EU Offloading Future Migration Issues to the 'Southern Neighbourhood'? Thinking Environmental Migration in Relation to Externalisation. *UK Government Office for Science* Foresight.

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği İnternet Sayfası. Erişim adresi: https://www.unhcr.org/afghanistan-emergency.html

Borrell, J. Speech at the European Parliament Debate. 14 Eylül 2021. Erişim adresi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/104065/afghanistan-speech-high-representativevice-president-josep-borrell-ep-debate_en

Chasdi, R. J. (2021). Implications of the New Taliban Government for the Biden Administration. *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*.

Crawford, B. (2021). Moral Leadership or MoralHazard? Germany's Response to the Refugee Crisis and Its Impact on European Solidarity. M. Riddervold ve J. Trondal Editör, *The Palgrave Handbook of EU Crises* içinde (s. 489-506), Palgrave.

Curtis, L. 2021. *How the Doha Agreement Guaranteed US Failure in Afghanistan.* Stanford University Caravan Notebook. Erişim adresi: https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/curtis_webreadypdf.pdf

Çamaş, T. (2021). The Afghan Exodus and The Possible New Conjoncture in the Post-USA Region. *Central Asia's Affairs Quarterly Analytical Review*, Cilt. 3, No. 83, s. 33-44.

Dandashly, A. vd. (2021). Multipolarity and EU Foreign and Security Policy: Divergent Approaches to Conflict and Crisis Response. *Joint Research Papers*, No. 6.

Deb, S. (2021). The Rise of Taliban and Its Security Implications. *Journal Of Indo-Pacific Affairs*.

Delanty, G. (2008). Fear of Others: Social Exclusion and the European Crisis of Solidarity. *Social Policy and Administration*, Cilt. 42, No. 6, s. 676-690.

Deutsche Welle Türkçe. 2021. AB, Afgan Sığınmacılar Konusunda Türkiye ile İş Birliği İstiyor. Erişim tarihi: https://www.dw.com/tr/ab-afgan-s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1lar-konusunda-t%C3%BCrkiye-ile-i%C5%9F-birli%C4%9Fi-istiyor/a-58949339

Dimitriadi, A. (2018). *Irregular Afghan Migration to Europe*. Palgrave Macmillan.

Erdoğan, S. (2020). Avrupa Birliği ve Krizler: Tarihi ve Güncel Krizler Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt. 75, No. 2, s. 589-606.

---. (2021). The European Union's Cooperation with the Accession Countries (Western Balkans and Turkey) to Deal with the Refugee Crisis. *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 7, No. 2, s. 208-237.

European Council on Refugees and Exiles. Afghanistan is not Safe: The Joint Way Forward is Two Step Back. 15 Eylül 2020. Erişim adresi: https://ecre.org/joint-statement-afghanistan-is-not-safe-the-joint-way-forward-means-two-steps-back/

---. The JHA Council on Afghanistan: All About the EU. 3 Eylül 2021. Erişim adresi: https://ecre.org/editorial-the-jha-council-on-afghanistan-all-about-the-eu/

Euronews. AB, olası Afgan göçüne çare arıyor: Öncelikli senaryo göçmenlerin Pakistan ve İran'da ağırlanması. 21 Ağustos 2021. Erişim adresi: https://tr.euronews.com/2021/08/21/ab-olas-afgan-gocune-care-ar-yor-oncelikli-senaryo-gocmenlerin-pakistan-ve-iran-da-ag-rlan

Geddes, A. (2001). Migration Policy in an Integrating Europe. *Paper presented to the European Cummunity Studies Association*.

Gorlick, B. (2021). Will the Taliban takeover trigger a new refugee crisis for Europe?. *Development Aid.*

Haber Aero. AB'den Afgan Göçü Önlemi: Türkiye Sınırına Yeni Sistem. 14 Ağustos 2021. Erişim adresi: https://haber.aero/sivil-havacilik/ab-afgan-gocu-korkusuyla-turkiye-sinirini-siki-denetleyecek/

Hollanda Hükümeti. Joint statement of France and the Netherlands. 31 Ağustos 2021. Erişim adresi: https://www.government.nl/documents/diplomatic-statements/2021/08/31/joint-statement-of-france-and-the-netherlands

International Crisis Group. (2021). Beyond Emergency Relief: Averting Afghanistan's Humanitarian Catastrophe. Rapor No. 317. Erişim adresi: https://www.crisisgroup.org/asia/south-asia/afghanistan/317-beyond-emergency-relief-averting-afghanistans-humanitarian-catastrophe

Karaca, K. (2021). Avrupa Birliği'nde Afgan Göçmen Paniği. Erişim adresi: https://www.dw.com/tr/avrupa-birli%C4%9Finde-afgan-g%C3%B6%C3%A7men-pani%C4%9Fi/a-58908364

Klaiber, K. P. (2002). The European Union in Afghanistan: Impressions of my term as Special Representative. *National Europe Centre Paper*, No. 44.

Lo Coco, D. (2021). EU Migration Policy and Migrant Human Rights: The Protection and Negation of Life at EU Borders. *The Age of Human Rights Journal*, s. 54-80.

Obayd, A. J. ve A. Karataş. (2021). Afganistan'da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, s. 75-91.

Otovescu, A. ve P. Karimi. (2020). The Impact of Afghan Refugees into Europe: Integration, Asylum System and Social Environment. *Yearbook*, No. 21, s. 277-286.

Pagoulatos, G. (2021). A Deadly Exodus: Five Trends to Watch for in the Evolving Afghanistan Crisis. *ELIAMAP Policy Paper*, No. 78.

Politico. Afghan Refugees Should Be Shared 'Equally,' Says EU Parliament President. 18 Ağustos 2021. Erişim adresi: https://www.politico.eu/article/afghanistan-refugees-eu-parliament-president-david-sassoli/

Rumelili, B. ve S. Karadağ. (2017). Göç ve Güvenlik: Eleştirel Yaklaşımlar. *Toplumbilim Dergisi*, Sayı. 140, s. 69-92.

Sahrasad, H. vd. (2021). Taliban in Afghanistan, Present and Future: In Search of an Inclusive, Peaceful, Welfare and Sovereign Nation State?. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal*, Cilt. 4, No. 4, s. 8898-8908.

Schönwälder K. (1999). Invited but Unwanted? Migrants from the East in Germany, 1890–1990. R. Bartlett ve K. Schönwälder Editör, *The German Lands and Eastern Europe. Studies in Russia and East Europe* içinde (s. 198-216), Palgrave Macmillan.

Szucs, A. 6 EU Counctries Urge Continued Deportation of Rejected Afghan Asylum-Seekers. 10 Ağustos 2021. Erişim adresi: https://www.aa.com.tr/en/europe/6-eu-countries-urge-continued-deportation-of-rejected-afghan-asylum-seekers/2330015

Tagliapietra, A. (2019). The European Migration Crisis: A Pendulum between the Internal and External Dimensions. *IAI Papers*, No. 19.

Tariq, M. vd. (2021). The Resurgence of Taliban in Afghanistan: Future Prospects of Peace and Stability. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, Cilt. 14, No. 8., s. 799-811.

United Nations Refugee Agency. Key Displacement Figures. 15 Ocak 2022. Erişim tarihi: https://data2.unhcr.org/en/documents/details/90588

Ušackas, V. (2013). The European Union role in Today's Afghanistan. *Urgent Problems of Europe,* Cilt. 3, s. 48-64.

Verma, R. (2021). The US-Taliban peace deal and India's strategic options. *Australian Journal of International Affairs*. Cilt. 75, No. 1, s. 10-14.

Voice of America. AB'den Afgan Göç Dalgasına Güvenlik Önlemleri. 1 Eylül 2021. Erişim adresi: https://www.amerikaninsesi.com/a/ab-den-afgan-goc-dalgasina-guvenlik-onlemleri/6080831.html

Wani, Z. A. (2021). Afghanistan's Neo-Taliban Puzzle. *South Asia Research*, Cilt. 41, No. 2, s. 220-237.

Wing, C. ve P. E. O'Neill. (2006) The European Union and Migration: Security Versus Identity?. *Defence Studies*, Cilt. 6, No. 3, s. 322-350

Wolf, S. O. (2021). Tottering Taliban – Leverage to İmprove the Plight of the Afghan People?. *SADF Comment*, No. 221.

Yıldırım, S. G. (2018). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı Mülteciler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, No. 2, s. 128-159.

Yousaf, F. ve M. Jabarkhail. (2021). Afghanistan's future under the Taliban regime: engagementorisolation?. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism*.

Zenginoğlu, S. (2019). Avrupa ve Göç: "Tehdit" Olgusuna Yönelik Teorik ve Politik Bir Analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi,* Cilt. 10, No. 1, s. 42-49

Zimmermann, K. F. (1995). Tackling the European Migration Problem. *Journal of Economic Perspective*. Cilt. 9, No. 2, s. 45-62.

ÇEVRİMİÇİ ULUSAL KONGRE

AFGANİSTAN'DA TALİBAN YÖNETİMİNİN KÜRESEL VE BÖLGESEL ETKİLERİ

22-23 OCAK 2022

OTURUMLAR

1'nci GÜN: 22 Ocak 2022 Cumartesi

Açılış Oturumu: 10.00-10.45

Açılış Konuşmaları
Anahtar Konuşmacı: Türkiye Cumhuriyeti Eski Dışişleri Bakanı Sn. Hikmet Çetin

1'inci Oturum: Afganistan'ın Dinamikleri (11.00-12.45)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Cüneyt Akalın, İstanbul Arel Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Konuşmacılar:

Dr. Hüseyin Fazla, Stratejik Araştırmalar ve Analiz Merkezi (STRASAM)-Afganistan'ın 19'uncu ve 20'nci Yüzyıl Tarihi: Büyük Oyun – Sovyet İşgali ve İç Savaş

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AK (İstanbul Ayvansaray Üniversitesi)-Katı Olan Her şeyin "Hegemonya Mücadelesi"nde Erimesi: Afganistan ve Jeopolitik İkilemi

Doç. Dr. Ali Bilgin Varlık, İstanbul Arel Üniversitesi-Afganistan'ın Uluslaşma Sürecindeki Başarısızlığının Analizi

Dr. Levent Demirci, KHO Misafir Öğretim Üyesi-2011'den Günümüze Afganistan'dan Çekilme Süreci

Arş. Gör. Erdal Bayer, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi- Afganistan'da Sisteme Reset Atılma İhtimali Üzerine

Kubilay Yılmaz, Ulusal Strateji Araştırmaları Merkezi-Başarısız Devlet Sorunsalı Perspektifinden Taliban'ın Yeniden Yönetime Gelişi

2'nci Oturum: Taliban Yönetimindeki Afganistan'da Gelişmeler ve Olasılıklar (14.00-16.00)

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Aşkın İnci Sökmen Alaca, İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Konuşmacılar:

Dr. Kazım Murat Özkan, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi- Afganistan'da Taliban'ın Yeniden Dirilişi: Gelecekten Barış, İstikrar veya Karmaşa, Şiddet Beklentisi

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Dr. Doğacan Başaran, ANKASAM- 2021'de Taliban: "Eski" Ve "Yeni" Taliban (Taliban 2.0) Tartışmaları

Arş. Gör. Furkan Karen, Amasya Üniversitesi- Taliban'ın Tarihsel Değişimi

Lal Mohammad LAME, Uludağ Üniversitesi doktora öğrencisi-Afganistan'da Taliban Dışı Gruplar
Erdoğan Mert, İstanbul Arel Üniversitesi Doktora Öğrencisi-Taliban Yönetiminde Eğitim
Hatice Ertürk, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi doktora öğrencisi-Taliban Yönetimindeki Afgan Medyası

2'nci Gün- 23 Ocak 2022 Pazar

3'üncü Oturum: Afganistan'daki Gelişmelerin Bölgesel Etkileri (10.30-12.15)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yelda Ongun, Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Konuşmacılar:

Nezir Oğuş, Kırklareli Üniversitesi doktora öğrencisi-Kara Hâkimiyet Teorisi Çerçevesinde ABD ve Rusya'nın Afganistan'a Müdahaleleri
Dr. Öğr. Üyesi Hande Orhon Özdağ, Başkent Üniversitesi-Afganistan'da İkinci Taliban Dönemi: Bölgedeki Riskler ve Fırsatlar
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali Yetgin, Karabük Üniversitesi ve Öğr. Gör. Berna Uğur Türksoy, Karabük Üniversitesi- Orta Asya'da Terör ve Göç İlişkisi: Afganistan Örneği
Dr. Öğr. Üyesi Fatemeh Dehghan Khangahi, İstinye Üniversitesi-Taliban yönetimi ve İran'ın yaklaşımı: Bir Çıkmaza Sarılma
Zabihullah Dashti, Trakya Üniversitesi doktora öğrencisi-İran'ın Yeni Afganistan Politikası
Dr. Cengiz Özel, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi-Barış Koruma Operasyonlarında Kolluğun Rolü: Afganistan Örneği

4'üncü Oturum: Afganistan ve Küresel Aktörler 12.30-14.45

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Oktay Bingöl, İstanbul Arel Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Konuşmacılar:

Prof. Dr. İdris Bal, 24. Dönem Kütahya Milletvekili -Küresel Mücadelenin Taliban Yönetimindeki Afganistan'a Yansımaları
Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan, Kırklareli Üniversitesi-Çok Kutuplu Uluslararası Sistemde Büyük Güç Rekabeti ve Afganistan
Dr. Baybars Öğün, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi- ABD Afganistan'dan Neden Geç Çekildi? Başarısızlık mı yoksa Çevrelemenin Gerekliliği mi?
Öğr. Gör. Rabia Üzümcü, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Öğr. Gör. Yasin Yıldırım, Çankırı Karatekin Üniversitesi-Rusya'nın Küresel Güç Olma Mücadelesinde Taliban Yönetimindeki Yeni Afganistan'ın Önemi ve Yeni Konjonktürde Rus – Afgan İlişkilerinin Değerlendirilmesi
Dr. Aybike Yalçın İspir-Şangay İş Birliği Örgütünün Terörizmle Mücadelesinde Afganistan

Prof. Dr. Barış Özdal, Bursa Uludağ Üniversitesi, Aslıhan Yalaz, Bursa Uludağ Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi- Josep Borrell'in Açıklamaları Bağlamında AB'nin Düzensiz Afgan Göçmenlere Yönelik Yaklaşımlarının Analizi

Batuhan Erdi Şahin, Karabük Üniversitesi yüksek lisans öğrencisi-Afganistan'da Düzensiz Göçü Önleme Çabaları: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) Yardımlı Gönüllü Geri Dönüş Programı

5'inci Oturum: Afganistan ve Türkiye 15.00-16.45

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Banu Eligür, Başkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Konuşmacılar:

Dr. Cengiz Özel, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi-Türkiye'nin Afganistan Siyasetinin Güvenliğine Etkisi ve Taliban Yönetimi Dönemine İlişkin Öngörüler

Zabihullah Dashti, Trakya Üniversitesi doktora öğrencisi- Taliban Yönetimi ve Türkiye'nin Yaklaşımı

Doç. Dr. Hüseyin Şeyhanlıoğlu, Gaziantep Üniversitesi-Afganistan'ın İhyası için Mevlâna Paktı ve Türkiye

Zabihullah Kokcha, İstanbul Medipol Üniversitesi doktora öğrencisi-Afganistan'da 2001 Yılı Sonrası Taliban ile Yürütülen Barış Sürecinin Başarısız Olmasının Nedenlerinin İncelenmesi

Dr. İbrahim Karataş, Anar Araştırma-Katar'ın Aracılık Diplomasisinin Taliban Rejiminin Dünyaya Açılmasındaki Rolü

Doç. Dr. Seven Erdoğan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi-Afgan Mülteciler Sorunu: Afganistan'daki İktidar Değişiminin Avrupa Birliği'ndeki Göçmen Tartışmalarına Yansımaları

Kapanış Oturumu: 16.45-17.00

Teşekkür ve kapanış konuşması